

**LATVIJAS UNIVERSITĀTES
HUMANITĀRO ZINĀTŅU FAKULTĀTE**

JURIS MILLERS

**GALVENĀS LITERATŪRAS
PĀRVALDES DARBĪBA LATVIJĀ.
1985.-1990. GADS**

ZINĀTNISKĀ VADĪTĀJA

DR. HABIL. PHILOL. JANĪNA KURSĪTE-PAKULE

PROMOCIJAS DARBS FILOLOĢIJAS DOKTORA GRĀDA IEGŪŠANAI

LITERATŪRAS ZINĀTNES NOZARĒ

LATVIEŠU LITERATŪRAS VĒSTURES APAKŠNOZARĒ

RĪGA

2013

Promocijas darbs izstrādāts Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātē no 2010. līdz 2013. gadam. Šis darbs daļēji izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektu "Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē - 2" Nr. 2011/0054/1DP/1.1.2.1.2/11/IPIA/VIAA/002 (2012./2013. māc. g.).

LATVIJAS
UNIVERSITĀTE
ANNO 1919

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

Promocijas darba vadītāja:

Janīna Kursīte-Pakule, *Dr. habil. philol.*, LU profesore

Recenzenti:

Ausma Cimdiņa, *Dr. philol.*, profesore

Vita Zelče, *Dr. hist.*, profesore

Maija Kūle, *Dr. phil.*, profesore

Promocijas padomes sastāvs:

Ausma Cimdiņa, *Dr. philol.*, profesore – padomes priekšsēdētāja

Sigma Ankrava, *Dr. habil. philol.*, profesore

Viktors Hausmanis, *Dr. habil. philol.*, profesors

Benedikts Kalnačs, *Dr. habil. philol.*, profesors

Janīna Kursīte-Pakule, *Dr. habil. philol.*, profesore

Valdis Muktupāvels, *Dr. art.*, asociētais profesors

Silvija Radzobe, *Dr. habil. art.*, profesore

Ludmila Sproģe, *Dr. philol.*, profesore

Padomes sekretāre:

Iveta Narodovska, *Dr. philol.*, lektore

Promocijas darbs pieņemts aizstāvēšanai ar LU Literatūrzinātnes, folkloristikas un mākslas zinātnes nozares promocijas padomes 2012. gada 23. oktobra sēdes protokolu Nr.4 2012./2013. ak.g.

Promocijas darba atklāta aizstāvēšana notiks LU Literatūrzinātnes, folkloristikas un mākslas zinātnes nozares promocijas padomes sēdē 2013. gada 18. jūnijā LU Humanitāro zinātņu fakultātē Rīgā, Visvalža ielā 4a.

Satura rādītājs

SATURA RĀDĪTĀJS	3.lpp
IEVADS	5.lpp
1. GALVENĀ LITERATŪRAS PĀRVALDE PSRS	20.lpp
1.1. Cenzūras nostiprināšanās Padomju Krievijā (1917.-1930.)	22.lpp
1.2. Cenzūra totālā terora laikmetā (1930.-1953.)	30.lpp
1.3. Cenzūra atkušņa un pēcatkušņa laikmetā (1953.-1966.)	36.lpp
1.4. Cenzūra stagnācijas laikmetā (1966.-1986.)	38.lpp
1.5. Cenzūra Perestroikas laikmetā (1986.-1991.)	43.lpp
Pirmās nodaļas kopsavilkums	47.lpp
2. GALVENĀ LITERATŪRAS PĀRVALDE LPSR 1940.-1990. GADOS	48.lpp
2.1. Cenzūra LPSR pirmās okupācijas laikā (1940.-1941.)	52.lpp
2.2. Cenzūra LPSR reokupācijas laikā (1944.-1990.)	54.lpp
Otrās nodaļas kopsavilkums	80.lpp
3. LPSR GALVENĀS LITERATŪRAS PĀRVALDES DARBĪBA 1985.-1990. GADOS	81.lpp
3.1. GLP darbība 1985. gadā	83.lpp
3.1.1. Pirmscenzūra un pēccenzūra	86.lpp
3.1.2. Korespondences perlustrācija	92.lpp
3.1.3. Lietvedība	102.lpp
3.2. GLP darbība 1986. gadā	109.lpp
3.2.1. Pirmscenzūra un pēccenzūra	111.lpp
3.2.2. Korespondences perlustrācija	116.lpp
3.2.3. Lietvedība	124.lpp
3.3. GLP darbība 1987. gadā	128.lpp
3.3.1. Pirmscenzūra un pēccenzūra	130.lpp
3.3.2. Korespondences perlustrācija	135.lpp
3.3.3. Lietvedība	144.lpp
3.4. GLP darbība 1988. gadā	146.lpp
3.4.1. Pirmscenzūra un pēccenzūra	148.lpp
3.4.2. Korespondences perlustrācija	150.lpp
3.4.3. Lietvedība	154.lpp
3.5. GLP darbība 1989. gadā	158.lpp
3.5.1. Pirmscenzūra un pēccenzūra	160.lpp
3.5.2. Korespondences perlustrācija	161.lpp
3.5.3. Lietvedība	163.lpp
3.6. GLP darbība 1990. gadā	167.lpp
Trešās nodaļas kopsavilkums	175.lpp
NOBEIGUMS	176.lpp
SECINĀJUMI	180.lpp
DARBĀ IZMANTOTIE SAĪSINĀJUMI	186.lpp
IZMANTOTIE AVOTI	187.lpp
PIELIKUMI	199.lpp

1. pielikums. Tabulas un dokumenti	200.lpp
1. tabula. Pirmscenzūrā kontrolētās laikrakstu un žurnālu iespiedloksnes.....	201.lpp
2. tabula. Latviešu valodā izdoto laikrakstu pirmscenzūrā kontrolētās iespiedloksnes.....	201.lpp
3. tabula. Pēccenzūrā kontrolētās iespiedloksnes.....	202.lpp
4. tabula. Presē preventīvi novērstie aizliegtās informācijas publicēšanas gadījumi.....	202.lpp
5. tabula. Par darbu saturu izteiktās piezīmes.....	203.lpp
6. tabula. Uz ārzemēm izvedamo zinātnisko tekstu (referātu, ziņojumu, tēžu), zīmējumu, tabulu, fotogrāfiju un slaidu pirmscenzūra.....	203.lpp
7. tabula. Pavairošanas tehnikas iecirkņu pārbaudes.....	204.lpp
8. tabula. Tipogrāfiju darbības pārbaudes.....	204.lpp
9. tabula. Bibliotēku darbības pārbaudes.....	205.lpp
10. tabula. Grāmatnīcu darbības pārbaudes.....	205.lpp
11. tabula. Aizliegtu grāmatu konfiskācijas bibliotēkās un grāmatnīcās.....	206.lpp
12. tabula. Pirmscenzūrā kontrolētās kinoprodukcijas apjoms.....	206.lpp
13. tabula. Pēccenzūrā kontrolētās TV un kinoprodukcijas apjoms.....	207.lpp
14. tabula. Demonstrēšanai atļauto mākslas, dokumentālo, hronikas un reklāmfilmu apjoms.....	207.lpp
15. tabula. Atļauto teātra jauniestudējumu apjoms.....	208.lpp
16. tabula. Atļauto mazās formas darbu apjoms.....	208.lpp
17. tabula. Parastās un ierakstītās no ārzemēm ienākošās bandroles un pakas.....	209.lpp
18. tabula. Aizturētas parastās un ierakstītās no ārzemēm ienākošās bandroles un pakas.....	209.lpp
19. tabula. No ārzemēm iesūtītajās bandrolēs un pakās konstatēto iesūtīšanai neatļauto vienību izņemšana.....	210.lpp
20. tabula. No ārzemēm iesūtītajās bandrolēs un pakās konstatētās aizliegtās literatūras vienības.....	210.lpp
21. tabula. Privātpersonu, iestāžu un organizāciju uz ārzemēm nosūtītās bandroles.....	211.lpp
22. tabula. Privātpersonu, iestāžu un organizāciju uz ārzemēm nosūtīto bandroļu pārbaudes.....	211.lpp
23. tabula. Iejaukšanās gadījumu skaits privātpersonu, iestāžu un organizāciju uz ārzemēm nosūtītajās bandrolēs.....	212.lpp
24. tabula. GLP budžets 1985.-1990. gadā.....	212.lpp
1. dokuments. Izdošanai noraidīto izdevumu saraksts, kuru izdošana 1986. gadā atteikta sakarā ar izdošanas tiesību pārkāpumiem.....	213.lpp

Ievads

Cenzūra kā sabiedrības brīvas un objektīvas informācijas apmaiņas ierobežojums ir viena no totalitārisma pazīmēm. Ar cenzūru kā gandrīz visos informācijas aprites procesos klātesošu faktoru Latvijas okupācijas 50 gadu gaitā saskārās ikviens Latvijas iedzīvotājs – gan informācijas patērētāji (sabiedrība), gan tās radītāji (inteliģence).

Laika periods no 1985. līdz 1990. gadam līdz šim ir salīdzinoši maz pētīts, lai gan no zinātniskās izpētes viedokļa tas ir ļoti interesants. Pirmkārt, šajā laikā notika būtiska valsts iekārtas sistēmtransformācija, kas noveda pie Atmodas procesa un Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošanas. Otrkārt, tā ir Galvenās Literatūras pārvaldes (turpmāk tekstā – GLP) darbības pēdējā piegāde, tādēļ ir svarīgi izpētīt šīs cenzūras iestādes varenības un ietekmes samazināšanos līdz pilnīgai tās izzušanai. Konkrētais laika periods līdzšinējos GLP darbībai veltītajos pētījumos nav analizēts detalizēti, – pētnieki ir pieskārušies atsevišķiem GLP darbības aspektiem attiecīgajā laikā, analizējuši cenzūras ietekmi uz konkrētiem teksta materiāliem, bet nav sistēmiski pētījuši GLP kā institūcijas darbību literatūrvēstures un mediju vēstures diskursā. Visbeidzot – piegāde PSRS ekonomikā tika uzskatīta par laika nogriezni, kam tika pakārtoti visi valstiskie plāni, tādēļ tieši šāda laika nogriežņa izvēle promocijas darba hronoloģiskajam ierobežojumam ir likumsakarīga.

Promocijas darbs apkopo līdz šim pētnieku neaplūkotu, ļoti apjomīgu cenzūras materiālu, kura strukturēšanā un analizē liela uzmanība pievērsta tieši deskripcijai, neapejot, protams, arī iegūtā materiāla analīzi. Redzams, analīze un tikai analīze ir nākotnes uzdevums pētniekiem, taču līdz tam nepieciešams iegūt iztrūkstošos, Latvijas pētniekiem šobrīd nepieejamos materiālus (Maskavā u.c.), kas ļautu izdarīt sistēmisku, ne daļā materiālos balstītu analīzi. Promocijas darbs apzināti tiek veidots kā starpdisciplinārs pētījums, skarot ne tikai literatūras vēsturi, bet arī komunikācijas, politikas, vēstures u.c. zinātņu virzienus.

Mediju pētnieki vēl šodien ir spiesti konstatēt, ka “*auditorija, kas 50 gadus pieradināta pie selekcionētas, pozitīvi manipulētas informācijas PSRS cenzoru stilā, nevēlas skatīties uz patiesību brīvās Latvijas televizora ekrānā*”¹. Diemžēl to pašu var attiecināt arī uz citiem elektroniskajiem un drukātajiem medijiem, kuru auditoriju ekspektācijām steidz izdabāt arī mediju īpašnieki, vadītāji un darbinieki.

---

¹ *Veinberga S., Televīzijas ērkšķainais ceļš, Cilvēki TV viņos '54-'04, Rīga, 2004, 448. lpp.*

Mediju eksperte Sandra Veinberga uzskata, ka “no redakcijas un izdevēja/īpašnieka attiecībām un redakcijas vadības iekārtas ir visvairāk atkarīgs, vai tiek novērsta sabiedrības interesēm bīstama žurnālistu pašcenzūra – kad, baidoties no izdevēja vai redakcijas vadības represijām, žurnālists pats nepublicē faktus, kas prasās pēc analīzes, vai kritisku informāciju, “kas kādam varētu nepatikt””²; šāda rīcība bija raksturīga padomju režīma laikā. Kā sarunā ar šī pētījuma autoru atklāja bijušais žurnālists un publicists Ēriks Hānbergs, pašcenzūra bija obligāts priekšnosacījums padomju laiku medijos un publicistikā: “Strādājot redakcijās, katrs žurnālists ar laiku “pieslīpējās” cenzūras prasībām un veica sava darba pašcenzūru, lai lieki neapgrūtinātu nedz savus priekšniekus, nedz cenzorus un neradītu roblēmas arī pats sev.”³

Tomēr, kā savā pētījumā “Pašcenzūra pret paškontroli Latvijas presē” uzsver tā autors *dr.phil.* Ainārs Dimants, “par preses brīvības ierobežošanu nevar uzskatīt redakciju iekšējās kvalitātes nodrošināšanas mehānismu iejaukšanos, ja tā ir vērsta uz sabiedrībai piedāvājamā mediju produkta kvalitātes uzlabošanu. Gluži pretēji – paškontrolē uzskatāma par kooperatīvu, brīvprātīgu pasākumu mediju sabiedriskās atbildības īstenošanai, vēl vairāk – to neatkarības nodrošināšanai”⁴ A. Dimants savos spriedumos balstās uz V. Donbaha un P. Gloca teorētiskajām atziņām.⁵

Promocijas darba nodaļās, aplūkojot cenzūras vēsturi un vietu mūsdienu mediju sistēmā, tiks sniegts ieskats arī mūsdienu žurnālistu viedokļos un izpratnē par cenzūras esamību un/vai nepieciešamību.

Sociālie, politiskie, ekonomiskie un nacionālie procesi, kas kopš 20. gadsimta 80. gadu vidus pārņēma ne tikai toreizējo LPSR, bet visu PSRS un gandrīz visas tās ietekmē esošās sociālisma valstis, noveda pie neatgriezeniskām izmaiņām gan pasaules ģeopolitikā, gan cilvēku apziņā. Jauniegūtā brīvība likumsakarīgi nozīmēja agrāk pastāvējušās vērtību skalas un sabiedrības pieradumu maiņu – cilvēku izpratnes un vērtību transformācijas. Šajā ziņā nenovērtējamu pienesumu sniedza pēdējais PSRS PSKP CK (šeit un turpmāk pilnu nosaukumu skatīt saīsinājumu sarakstā 195. lpp.) ģenerālsekretārs,

---

² *Veinberga S.*, *Televīzijas ērkšķainais ceļš*, Cilvēki TV viņos '54-'04, Rīga, 2004, 448. lpp.

³ *Millers J.*, intervija ar Ēriku Hānbergu, 2011.

⁴ *Dimants A.*, *Pašcenzūra pret paškontroli Latvijas presē*, Valmiera, 2004, 6. lpp.

⁵ Sk.piem. *Donsbach W.*, *Wahrheit in den Medien: Über den Sinn eines methodischen Objektivitätsbegriffes. Politische Meinung* 2001, Nr. 381, 74. lpp; *Glotz P.*, *Wer sind die Verlierer der Vernetzung?; Von der Industrie - zur Informationsgesellschaft. Internationale Politik*, 2003, 7.lpp; *Glotz P.*, *Wenn sich Qualität nicht rechnet: Die Pressfusionskontrolle gefährdet das Niveau deutscher Zeitungen – und das unserer demokratischen Auseinandersetzung. Der Tagesspiegel*, 2004, 4. jūlijs, 8. lpp.

vēlākais PSRS pirmais un arī vienīgais prezidents Mihails Gorbačovs, ar kura personību pasaulē identificējas PSRS sabrukums, Aukstā kara beigas un “dzelzs priekšvara” krišana.

Lai arī PSRS tika uzskatīta par savdabīgu pašizolētu (noslēgtu) teritoriju, pagājušā gadsimta 80. gadu vidū vai pat nedaudz agrāk arī PSRS centrālajiem politiskās elites grupējumiem kļuva skaidrs, ka “*PSRS vienmēr bija kapitālistiskās pasaules ekonomikas daļa un līdzdalībniece un nekad neatradās ārpus tās*”⁶. Īpaši nepatīkami PSRS līderiem, M. Gorbačovu ieskaitot, bija apzināties to, ka “*atverot valsti ekonomiskai un tehnoloģiskai sadarbībai ar attīstītajām kapitālistiskās pasaules valstīm, nāksies samierināties ar pusperifēras valsts*”⁷ statusu.

Globālā aspektā šeit ir jārunā par fundamentālu sistēmtransformāciju, kas noritēja PSRS un Austrumeiropā. Sistēmtransformācija nozīmē ne tikai pāreju no komandekonomikas uz tirgus saimniecību un iekļaušanos kapitālistiskajā pasaules ekonomikā, bet vienlaicīgi arī tādus procesus kā nacionālās valsts atjaunošana un nostiprināšana, pāreja no komunistiskā autoritārisma uz parlamentāru demokrātiju tās “elites demokrātijas” formā. Teorētiskajos jautājumos, kas izvirzās, analizējot šos vienlaicīgos, bet asinhronos procesus Austrumeiropas valstīs, ievēribas cienīgs ir tas zinātniskās domas virziens, kādu savās publikācijās apliecina Heidelbergas universitātes profesors Volfgangs Merkels un viņa vadītā pētnieku grupa. Tās pieejai sistēmtransformācijas procesiem raksturīgi mēģinājumi sintezēt sistēmteorijas un aktoru teorijas (deskriptīvi empīriskās, *rational choice*) postulātus, turklāt pētījumos tiek ņemts vērā arī konkrētajā valstī pastāvošais sociāli ekonomiskais, kultūras un institucionālais konteksts.

Profesors V. Merkels uzskata, ka “*sistēmtransformācijas jēdzienam kā tādām nav specifiskas teorētiskas nozīmes, tas pilda formāli loģisku, konstruktīvi hierarhisku funkciju, aptverot tādus atslēgas jēdzienus kā režīma pārmaiņa, režīma maiņa, sistēmpārmaiņa un sistēmmaiņa. Par sistēmmaiņu iespējams runāt tikai tādā gadījumā, ja kādā sistēmā principiāli mainās piekļūšana varai, varas struktūra, varas pretenzija un varas jeb kundzības veids.*”⁸ Tātad sistēmmaiņas procesa analizē būtiski svarīgs ir politiskās sistēmas jēdziens, kas aptver valdību, režīmu un valsti.

---

⁶ Валлерстайн И., [Анализ мировых систем и ситуация в современном мире](#) — СПб.: Университетская книга, 2001. С. 14.

⁷ Turpat.

⁸ Merkel W., *Systemtransformation. Eine Einführung in die Theorie und Empirie der Transformationsforschung*, Opladen: Leske + Budrich, S.69-76., 1999.

Savukārt, attiecinot attiecīgos laika periodus uz Latvijas sociālpolitiskajiem notikumiem, kurus līdz šim padziļināti pētījis *dr.hist.* Ojārs Skudra, jāatzīmē, ka “*sistēmtransformācija Latvijā aptver Latvijas elites, galvenokārt tās ekonomisko un politisko interešu grupu, vadītus politiskos un ekonomiskos, kā arī sociālos un kultūras procesus, kuru rezultātā norisinās vietējā autoritārā sociālistiskā režīma nomaiņa ar “izslēdzošu” (ekskluzīvu) parlamentāro demokrātiju, tiek atjaunota neatkarīga nacionāla Latvijas valsts, bet tās ekonomika, veidojoties funkcionējošai tirgus ekonomikai, iekļaujas kapitālistiskajā pasaules ekonomikā, atbilstoši veikspējai starptautiskajā darba dalīšanā*”⁹.

Saskaņā ar viņa pētījumu šajā promocijas darbā apskatītais laika posms sistēmtransformācijas procesu kontekstā (analizējot procesus galvenokārt no politiskās sistēmas (valdība, režīms, valsts) maiņas viedokļa) atbilst sistēmtransformācijas periodizācijas pirmajam posmam, kas apver laika periodu no 1985. līdz 1991. gadam, kad Latvija vēl atradās PSRS sastāvā. Tas noslēdzās ar PSRS kā sociālistiskas autokrātiskas valsts politiski ekonomisku sabrukumu, LR atjaunojot savu starptautiski atzīto valstisko neatkarību. O. Skudra uzskata, ka šis ir visnozīmīgākais sistēmtransformācijas posms un to ne tikai iespējams, bet arī nepieciešams iedalīt vairākos apakšposmos.

Pirmais apakšposms aptver laika periodu no 1985. gada līdz 1988. gada oktobrim, kad mainās LPSR politiskie līderi un tiek nodibināta LTF, kas savā programmā “*atbalsta īpašuma formu daudzveidību (valsts, sabiedriskais, kooperatīvais, personiskais, privātais īpašums), šo formu brīvu attīstību un to nodrošināšanu ar konstitucionālām garantijām*”¹⁰. M. Gorbačovs apgalvo, ka “*tieši 1988. gadā viņam un viņa piekritējiem esot kļuvis skaidrs, ka jāmaina gan politiskā, gan ekonomiskā sistēma*”¹¹, turklāt, PSRS bija vērojami jauni fenomeni – “*sociālo spēku līdzsvara izmaiņa un elites lielākās daļas atteikšanās no demokrātiskā sociālisma vērtībām par labu tirgum*”¹².

O. Skudra bez jau minētā izceļ vēl divus apakšposmus: “*Otrais apakšposms aptver laika periodu no 1988. gada novembra līdz 1990. gada 4. maijam, kad tika pieņemta LPSR AP Deklarācija “Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu”. Tas ir LTF nacionāli liberālo, nacionālistisko grupējumu un komunistiskā autokrātiskā režīma “Softliner” (“nacionālkomunisti”) koalīcijas vadītās Dziesmotās revolūcijas laiks, kas praktiski politiski nozīmēja LPSR AP 1990. gada 18. marta vēlēšanu rezultātā leģitimizētu*

⁹ Skudra O., *Sistēmtransformācija Latvijā un tās periodizācija*, Rīga, 2002

¹⁰ Latvijas Tautas frontes Programma, *Latvijas Tautas Fronte. Gads pirmais.*, Rīga, 1989, 220. lpp.

¹¹ Стародубровская И., Май В., *Великие революции. От Кромвеля до Путина*, [Варгнус](#), 2004., c.206

¹² Turpat, c.253.

sistēmaiņas aizsākumu. Starptautiski tai labvēlīga bija komunistisko režīmu krišana 1989. gadā Polijā, Ungārijā, Čehoslovākijā, Bulgārijā, Rumānijā un, līdz ar Berlīnes mūri, arī VDR.

Trešais apakšposms aptver laika periodu no 1990. gada jūnija līdz 1991. gada augustam, kad LR AP LTF frakcijas un tās kontrolētās valdības vadītā LR neatkarības atjaunošanas piekritēju institucionalizētā cīņa noslēdzas ar starptautiski atzītas nacionālas, neatkarīgas un parlamentāri demokrātiskas Latvijas valsts atjaunošanu. Sistēmaiņas radikālākais jeb revolūcijas periods Latvijā līdz ar to ir noslēdzies, par ko liecina arī tas, ka šis periods ir pēdējo lielāko masu politisko aktivitāšu laiks (1991. gada 13. janvāra Vislatvijas protesta manifestācija, Barikāžu dienas). Vienlaicīgi sākas ilgstošs ekonomiskās lejupslīdes periods jeb notiek tā dēvētās “transformācijas bedres” atvēršanās, kuru, aizsākoties īpašumu privatizācijas procesam, pavada sabiedrības sociāla noslāņošanās un valsts iedzīvotāju skaita sistemātiska samazināšanās.”¹³

Ir skaidri jāapzinās, ka tāda valsts kā PSRS nebūtu pastāvējusi bez viena no tās balstiem – totālas vārda brīvības ierobežošanas un demokrātisko izpausmju iznīcināšanas, ko citviet pasaulē pilnīgi pamatoti dēvēja par cenzūru. Viena no sistēmtransformācijas pazīmēm nenoliedzami bija arī cenzūras kā institūcijas likvidēšana PSRS. Cenzūra, ko PSRS faktiski realizēja ne tikai PSRS GLP (ar tās republikāniskajām institūcijām), bet arī VDK un PSKP institūcijas, ne tikai būtiski ietekmēja kultūras procesus, bet arī deformēja mediju informatīvo telpu, ierobežojot sabiedrības iespējas piekļūt objektīvai un patiesai informācijai. Vairāki pētnieki, tostarp Henrihs Strods (1925-2012), norāda, ka “*totālā komunistiskā cenzūra skāra galvenokārt cilvēka garīgās darbības publiskās izpausmes*”¹⁴. Faktiski “*tas nozīmēja, ka ne PSKP CK, ne cenzūra nebija radošs intelektuāls centrs, bet veica nemainīgus valsts “garīgā cietumsarga” uzdevumus*”¹⁵.

Ņemot vērā cenzūras ietekmi gan uz radošajiem procesiem kopumā, gan literatūru, šī promocijas **darba mērķis** ir apkopot, sistematizēt un analizēt pieejamos dokumentus par Latvijas GLP darbību tās pastāvēšanas pēdējā piecgadē (1985-1990), lai sniegtu priekšstatu mūsdienu sabiedrībai par ierobežojumiem, kādi pastāvēja literatūrā, informācijas apritē un domas brīvībā vēl pirms dažiem desmitiem gadu, laikā, kad ne tikai Latvijā, bet visā pasaulē risinājās nozīmīgi sistēmtransformācijas procesi, kuru rezultātā izveidojās jauna pasaules ģeopolitiskā karte. Ņemot vērā, ka GLP kā institūcijai bija

¹³ Skudra O., *Sistēmtransformācija Latvijā un tās periodizācija*, Rīga, 2002.

¹⁴ Strods H., *PSRS politiskā cenzūra Latvijā 1940-1990*, Rīga, 2010, 12. lpp.

¹⁵ Turpat.

nozīmīga loma literatūras procesu ietekmēšanā, literatūrvēstures diskursā šī darba ietvaros tiks pētīta GLP kā institūcija, nevis cenzūras ietekme uz atsevišķiem tekstiem.

Izvēlētajā laika periodā sabiedriskā doma, kuru reprezentēja arī literāti Imants Ziedonis, Jānis Peters u.c., nostājās opozīcijā pastāvošajai varai un panāca savu interešu māksliniecisko realizēšanu. Fokusējoties uz GLP darbību tās pāstāvēšanas pēdējā piecgadē, darba gaitā autors centās gūt dokumentālu priekšstatu par GLP ietekmes mainīgumu, darbības interešu sfērām un izmantotajām darba metodēm.

Ņemot vērā padomju laikā pastāvējušo ciešo saikni starp literātiem un medijiem un faktu, ka darbā tiks aplūkota GLP kā institūcijas darbība, nevis cenzūras ietekme uz konkrētiem tekstiem vai to tapšanu, nav iespējams nošķirt precīzu robežšķirtni, ciktāl darbs ir attiecināms uz literatūras vēsturi, bet ciktāl – uz citām humanitāro zinātņu apakšnozarēm. Tas jāuztver kā vienota dokumentāla liecība par attiecīgo laikmetu un cenzūrai pakļautajiem kultūras, tostarp literatūras, procesiem tajā.

Uzsākot promocijas darba izstrādi, autors izvirzīja hipotēzi: **LPSR GLP līdz pat tās pāstāvēšanas beigām ar savu faktisko darbību bremzēja Atmodas procesus Latvijā, neskatoties uz GLP ietekmes pakāpenisko samazināšanos. Šīs darbības tika veiktas ciešā sadarbībā ar VDK un KP.**

Promocijas darbā autors izmantoja vairākas klasiskās empīriskās pētījumu **darba metodes: kvalitatīvo** (padziļinātas intervijas) un **kvantitatīvo** (kontentanalīze – pētnieciska tehnoloģija objektīvam, sistemātiskam, kvantitatīvam komunikācijas satura aprakstam) pētniecības metodi.

Kvalitatīvās, dziļās intervijas ir viens no veidiem, kā pētnieks var nepastarpināti iegūt informāciju no tās pirmavota. Intervija ir pētnieka un informācijas devēja saruna. Atsevišķos gadījumos intervijas norisinājās ne tikai klātienē, bet arī pa telefonu vai citiem elektroniskajiem saziņas līdzekļiem. Lai maksimāli precīzi interpretētu kontentanalīzes pētījumā iegūtos rezultātus, tika veiktas deviņas padziļinātās intervijas ar bijušajiem GLP darbiniekiem, žurnālistiem, literātiem un Atmodas laika sabiedriskajiem darbiniekiem. Interviju laikā gūtā informācija un atziņas atspoguļotas gan autora tekstos, gan pašu intervējamo viedokļu atreferējumos. Darba izstrādes laikā tika veiktas arī nepadziļinātās intervijas dažādos avotos minēto faktu pārbaudei.

Pētījuma autors norāda, ka bez padziļinātajām intervijām tika veikta rūpīga darbā izmantotajos avotos minēto faktu pārbaude, personīgi sazinoties ar virkni citu autoru intervētajiem cilvēkiem (piem., mediju darbiniekus E. Inkēnu, J. Šipkēvicu, O. Rubeni, S. Rudzīti, V. Puriņu, L. Eglīti, R. Tjarvi, S. Veinbergu, sabiedrisko aktīvistu O. Kalniņu

u.c.) un pārlicinoties par viņu izteikumu kontekstuālo jēgu izpētīto arhīva dokumentu kontekstā. Šī faktu pārbaude nav atsevišķi izcelta un pētījuma atsaucēs nav norādīta kā intervijas. Autors norāda, ka darba izstrādes gaitā notika intervijas ar vairākiem bijušajiem GLP darbiniekiem, kuri piekrita sarunai, tikai saglabājot anonimitāti. Viņu vēlmes tika respektētas, bet iegūtā informācija izmantota autora tekstos, kā arī pētījuma faktu pārbaudei.

Padziļinātā intervija ir metode, kur *“brīvā vai daļēji strukturētā sarunā var iegūt detalizētas un dziļas atbildes par pētāmo tēmu no cilvēka, kas pieder pie interesējošās mērķa grupas”*¹⁶. Padziļinātā intervija ļauj iegūt informāciju, kas nav sasniedzama tikai ar kontentanālizēšanas palīdzību. Pētījumu metodoloģijas autors Artūrs Bergers interviju definē kā *„sarunu starp pētnieku (kādu, kas vēlas iegūt informāciju par interesējošo objektu) un informētāju (kādu, kam ir informācija par nepieciešamo objektu)”*¹⁷.

Intervēšanu kā pētījumu metodi izmanto gan kvalitatīvajos, gan kvantitatīvajos pētījumos. Taču atšķiras gan intervēšanas tehnika, gan intervētāja un respondenta attiecības, gan mērķis. Piemēram, *“kvalitatīvā pētījumā galvenais mērķis ir izprast respondenta viedokli. Būtiskākā atšķirība intervēšanas tehnikā ir tā, ka kvalitatīvā pētījumā intervijas gaitu vairāk diktē respondents, savukārt kvantitatīvā – intervētājs, respondentam neļaujot novirzīties uz kādu citu tēmu, ko intervētājs nav paredzējis”*¹⁸.

Pētniecībā sastopamas dažāda veida intervijas:

- **neformālas intervijas** (nav speciāli organizētas vai fokusētas);
- **nestrukturētas intervijas** (intervija ir fokusēta, bet pētniekam ir niecīga kontrole pār intervējamā atbildēm);
- **daļēji strukturētas intervijas** (pētniekam ir jautājumu saraksts, bet viņš mēģina ievērot dabisko sarunas gaitu, piemēram, fokusa grupas intervijas);
- **strukturētas intervijas** (intervētājs izmanto intervijas shēmu, šādas intervijas izmantojamas arī sabiedrības grupu aptaujās, veicot anketēšanu).

Intervijas gaitā intervētāja uzdevums ir fiksēt sarunas partnera domas, ieteikumus, secinājumus, pirms kāds ietekmējis intervētāja attieksmi. Pēc intervijas parasti notiek ierakstītā materiāla atšifrēšana, ko veic paša spēkiem vai ar speciālu tehniku, kas ievērojami ietaupa laiku. Tālāk seko pētniekam vajadzīgās, noderīgās informācijas

¹⁶ Avots: <http://www.bmf.lv> (skatīts 2005. gada 22. maijā).

¹⁷ **Berger A.**, *Media and Communication Research Methods: Introduction to Qualitative and Quantitative Approaches*. Sage Publ., 2000, P. 111.

¹⁸ *Cilvēks un dzīve socioloģijas skatījumā*. Rīga: LU, 1996. 168. lpp.

atdalīšana no pārējā teksta, noskaidrošana, kādi fakti iegūti, cik uz tiem var paļauties. Iegūtais materiāls tiek klasificēts, kategorizēts. Dažkārt tiek izmantots elementārākais ierakstītā materiāla sākotnējais rezumējums:

- stāstījuma satura kopsavilkums;
- laiks, vieta, situācija, iesaistītās personas;
- notikumu secība;
- darbību nozīmes novērtējums;
- iznākums;
- atgriešanās pie pašreizējā brīža.

Pēc veiktās operācijas tekstā tiek identificētas respondenta veiktās kategorizācijas, definīcijas, kas palīdz izprast to, kā viņš veido savu pasaules izpratni, citiem vārdiem – tiek veikta kodēšana. Pārlasot vairāku interviju atšifrējumus, pētnieks mēģina veidot sarakstu par galvenajām tēmām. Lasot visas intervijas, to saturs tiek īsi pierakstīts pie attiecīgās tēmas. Ja saturā parādās elementi, kas neatbilst iepriekš definētām tēmām, tiek radīts jaunas tēmas nosaukums. Tēmas pārveido kategorijās. Saīsinātos pierakstus (kodus) zem kategorijām sakārto alfabētiskā kārtībā, rūpējoties par to, lai viss materiāls atbilstu kādai kategorijai un būtu apkopots vienuviet. Sakārtoto materiālu pārlasa, mēģinot pārkodēt materiālu mazākā kategoriju skaitā, padarot tās aprakstošākas. Promocijas darba pētījuma izstrādes laikā aculiecinieku oriģinālintervejas līdzās citiem līdz šim dažādos avotos publicētiem materiāliem izmantotas arhīva materiālos atrasto faktu padziļinātai ilustrēšanai un papildināšanai. Nenoliedzami, šīs atmiņas tāpat kā atmiņas vispār ir jāvērtē kritiski, taču bez to izmantojuma promocijas darbs nebūtu pilnīgs, jo tieši šīs aculiecinieku atmiņas ir unikāla vēstures liecība. Darbā ir iekļauti un izmantoti tie interviju fragmenti, kas tieši kontekstuali attiecas uz darba tematu, sniedz papildinošu informatīvo fonu, apstiprina vai apgāž citos avotos minētos faktus, kā arī atklāj jaunus, iepriekš nezināmus faktus.

Kontentanalīze, kā arī vēsturiski salīdzinošie pētījumi un statistikas datu analīze pieskaitāma tā sauktajām neuzbāzīgajām metodēm (*unobtrusive methods*), kuru *“priekšrocība ir saistāma ar pētniecisku tehniku, kas neiejaucas un ir nereaktīva attiecībā uz pētāmo objektu. Tādējādi tiek samazinātas kļūdas, kas var rasties, ja pētāmais fenomens, piemēram, uzvedības subjekts, apzinās zinātniskās novērošanas faktu, reaģē uz sev piešķirto lomu vai to ietekmē eksperimenta veicējs vai intervētājs. Vēbers definējis kontentanalīzi kā pētniecības metodi, kas izmanto procedūru kopumu, lai izdarītu drošus*

slēdzienus (*spriedumus*) par tekstu. Šie spriedumi var būt par ziņas sūtītājiem, pašu ziņu vai tās auditoriju”¹⁹. Kontentanalīzi izmanto dažādās jomās, taču tās vēsturiskā izcelsme saistāma ar pielietojumu žurnālistikā un komunikācijas zinātnēs. Kontentanalīze ir komunikācijas satura pētīšana un analīze sistemātiskā, objektīvā un kvantitatīvā veidā. Tieši sistemātiskums un objektivitāte ir tās pazīmes, kas kontentanalīzi atšķir no citiem satura analīzes veidiem. Kvalitatīva satura analīze saistīta ar fenomenu nozīmi, parādīšanos, nozīmju veidošanās procesu, kontentanalīze kā kvantitatīva metode – ar atkārtīšanos, mērījumu, produktu.

Kvalitatīvajā teksta analīzē divas dažādas personas, analizējot vienu un to pašu teksta materiālu, var iegūt dažādu interpretācijas rezultātu, kas nozīmē, ka rezultāts lielā mērā atkarīgs no pētnieka. *“Tā kā kontentanalīzes gadījumā tiek veikta sistemātiska satura sakārtošana pēc iepriekš izstrādātiem kritērijiem, tas nodrošina rezultātu sakrīšanu neatkarīgi no personas, kas veic primārās informācijas pārstrādi sekundārajā socioloģiskajā informācijā.”*²⁰ Lai izmantotu kontentanalīzi, nepieciešams liels teksta apjoms. Jāpiebilst, ka *“šai analīzei ir sava neobjektivitāte, jo pētnieks piedāvā to, kas viņam šķiet interesants”*²¹.

Promocijas darbā kontentanalīze tiek lietota, analizējot dažādos izdevumos un dokumentu krājumos publicētās laikabiedru atmiņas, Latvijas un ārvalstu arhīvu fondos esošos atslepenotos materiālus un citus pētījuma autoram pieejamos dokumentus. Galvenais izpētes darbs ir veikts Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvā, pētot hronoloģiskajam laika ierobežojumam atbilstošos 917. fonda dokumentus.

Šeit jāatzīmē, ka pētījuma autors, dodoties uz Maskavu, lai iegūtu piekļuvi Krievijas arhīvos esošajiem dokumentiem, saskārās ar citu Latvijas pētnieku piedzīvotajām problēmām (piemēram, H. Stroda u.c.) problēmām – neskatoties uz iepriekš mutiski dotajiem solījumiem, piekļuve bijušā VDK (tagadējā Krievijas FSB) arhīva fondiem tika liegta, un, tikai pateicoties personīgiem sakariem ar atsevišķiem Latvijas diplomātiem un Krievijas politiķiem, šī pētījuma autoram izdevās iegūt dažus dokumentu krājumus, kas Krievijā izdoti ierobežotās tirāžās un pieejami šauram speciālistu lokam. Iegūtie materiāli kalpoja kā uzziņas materiāls pētījuma izstrādes laikā.

Dokumentu ierobežoto pieejamību kā būtisku problēmu izceļ arī publicisti un literāti cenzūrai veltītajās publikācijās. Piemēram, Egīls Zirnis raksta: *“Cenzūra bija viens*

¹⁹ *Šulmane I., Masu komunikācijas kontentanalīze.* Avots: www.lu.lv/szf (skatīts 09.04.05.).

²⁰ Komunikācijas studiju nodaļa *“Daudzveidība III, Latvijas Mediju Analīze”*, Rīga, 2001.

²¹ *McQuail D. Communication for the Study.* London: Thousand Oaks, New Delhi, 1993. P. 291.

*no samaitājošākajiem padomju varas instrumentiem. Lai turētu īsā saitē radošo inteliģenci, vara tai deva privilēģijas, tai pašā laikā kropļojot viņu darbus. Autors dzīvoja divkāršā diskomfortā: pirmkārt, apzinādamies, ka ir pats sevi rediģējis, otrkārt, nezinādam, kur patiesībā ir atļautā robeža, un uztraukdamies — ja nu viņš sevi ir izrediģējis pārāk daudz? Tā kā VDK arhīvi pētniekiem vēl nav pieejami, līdz galam uz to atbildēt tik drīz nevarēs.*²²

Vienlaikus autors vēlas pateikties Krievijas V. I. Ļeņina Centrālās bibliotēkas darbiniekiem par profesionālu palīdzību darbam nepieciešamo publikāciju, atmiņu, interviju, uzziņas materiālu, monogrāfiju un zinātnisko pētījumu atrašanā un izpētē, kas sniedza nenovērtējamu atbalstu pētījuma gaitā, it sevišķi laikā, kad pētījuma autors strādāja Maskavā 2009. gada pavasarī. Pateicoties šo darbinieku atsaucībai, pētījuma autors ieguva ne tikai iespēju klātienē iepazīties ar Krievijas mērogos unikāliem mazās tirāžās (no dažiem simtiem līdz pāris tūkstošiem eksemplāru) izdotiem dokumentu vai atmiņu krājumiem, bet arī rada virkni vērtīgu norāžu uz interneta vietnēm, kurās ir publicēti ar pētāmo tematu saistīti dokumenti, intervijas un pētījumi. Daudzi virtuālās vides dokumenti bija pieejami, tikai autorizējoties bibliotēkas iekšējā elektroniskajā datu bāzē, tādēļ atsevišķas atsauces uz konkrētiem izmantotajiem resursiem no neautorizētiem datoriem var nedarboties. Jāpiebilst, ka, neraugoties uz pētāmā temata sensitīvāti, Krievijas interneta vietnēs ir atrodams daudz vairāk publiskotu, pētniekiem un sabiedrībai pieejamu dokumentu par cenzūras un PSRS GLP darbību un vēsturi nekā Latvijas interneta vietnēs par LPSR GLP vēsturi un darbību.

Tomēr līdzās informācijas ieguves problēmai pastāvēja arī otra ne mazāk būtiska problēma, ar ko darba autors saskārās promocijas darba izstrādes gaitā. Pētot dažādos dokumentu krājumos, mediju publikācijās, arhīvu materiālos, monogrāfijās un grāmatās publicētās atmiņas par promocijas darba pamattēmu, autors konstatēja atsevišķu avotu korporatīvo subjektīvismu atsevišķu notikumu un faktu interpretācijā. Piemēram, E. Johansona atmiņu grāmatā “Čekas ģenerāļa piezīmes”, kas ir unikāla no laikmeta liecības pirmavota pozīcijas, ir konstatējamas atsevišķu vispārzināmo faktu un notikumu kļūdainas interpretācijas, kas lika šim darbam kopumā piešķirt paaugstināti kritisku pieeju.²³

---

²² *Zirnis E., Cenzūra*, Diena, 2005. gada 30. jūlijs.

²³ Skat. *Johansons E., Čekas ģenerāļa piezīmes*, Rīga, 2006., 131.-140. lpp, aprakstot 1991. gada augusta puča norisi sistemātiski, vairākkārt kļūdaini minēti puča norises datumi.

Būtiskus PSRS cenzūras sistēmas pētījumus dažādos tās aspektos līdz šim ir veikuši Krievijas zinātnieki, piemēram dr. phil. Arlēns Blūms (1933-2011), kura starptautiski atzītās monogrāfijas un zinātniskie raksti kā svarīgi un augstvērtīgi informācijas avoti ir izmantoti šī promocijas darba tapšanas procesā. Nozīmīgākie no tiem ir darbi “Patiesības ministrijas aizkulises – padomju cenzūras slepenā vēsture 1917-1929”, “Glavļita noriets – kā bruka padomju cenzūras sistēma 1985-1991”, “Kā sagrāva “Patiesības ministriju” – padomju cenzūra glastnostj un perestroikas laikmetā (1985-1991)”, “Rokraksti nedeg? PSRS Glavļita izveides 80. gadadienai un tā likvidācijas 10. gadadienai”, “Ebreju jautājums padomju cenzūras skatījumā 1917-1991”, “Padomju cenzūra totālā terora laikmetā 1929-1953” u.c.

Jāatzīst, ka, neskatoties uz tēmas specifiku, līdz šim Latvijā ir veikti vairāki zinātniski pētījumi par cenzūru. Politiskās cenzūras vēsturi Latvijā līdz šim pētījis vēsturnieks H. Strods, kurš 2008. gadā izdeva “PSRS atklātajos iespaidā, radio un televīzijas raidījumos publicēšanai aizliegto datu sarakstu”, kam sekoja fundamentāls pētījums “PSRS Politiskā cenzūra Latvijā 1940-1990”, kas izdots divos sējumos 2010. gadā. Tāpat nozīmīgu pētījumu par cenzūras darbību laikā no 1948. līdz 1980. gadam ir veikusi vēsturniece Irēna Šneidere, apkopojot dokumentu krājumu “Latvija padomju režīma varā (1945-1986)”, kas izdots 2001. gadā. Dokumentu krājuma VII nodaļā “Cenzūra – nevēlamais informācijas aizliegums” apkopoti šo tematu skarošie dokumenti. Arī mediju eksperts Sergejs Kruks 2008. gadā ir veicis pētījumu “Par mūziku skaistu un melodisku! Padomju kultūras politika 1932-1964”, kas cita starpā dokumentē arī cenzūras ietekmi uz mūzikas politiku Padomju Latvijā. Savukārt cenzūras ietekmi uz Latvijas bibliotēkām līdz šim aktīvi pētījusi bibliotēkzinātņu speciāliste Aina Štrāle. “Samizdata” lomu Latvijas baznīcu literatūras nelegālā pavairošanā padomju laikā Latvijā savā maģistra pētījumā “Latvijas baptistu baznīca padomju gados” aplūkojis mācītājs Ainārs Baštiks. Latvijas cenzūras vēstures izpētes laukā nozīmīgu ieguldījumu sniedzis arī literatūrvēsturnieks Raimonds Briedis, veicot pētījumu “Teksta cenzūras īsais kurss: prozas teksts un cenzūra padomju gados Latvijā”. Viņš uzskata, ka padomju režīma hierarhijā *„GLP nebija vienīgā iestāde, kas nodarbojās ar cenzūru, tā bija tikai viena daļa no plaša un sazarota kontroles mehānisma [...], bet minot tikai šo iestādi, tiek ignorēta tā informācijas kontroles sistēma, ko realizēja vesela cenzūras hierarhija – no partijas centrālās komitejas, preses komitejas, rakstnieku organizācijām, redakcijām, līdz personiskajam līmenim, pašcenzūrai vai atsevišķiem cilvēkiem un to savstarpējām*

attiecībām. Šie līmeņi kopumā vai atsevišķi savulaik noteica katra atsevišķa teksta likteni”²⁴. Šī pētījuma izstrādes gaitā ir analizēti arī Latvijas zinātnieku I. Brikšes, S. Kruka, A. Dimanta, O. Skudras u.c. veiktie pētījumi mediju un cenzūras jomā.

Tomēr jāatzīmē, ka cenzūras realizētājinstitūcijas GLP darbība Latvijā no 1985. līdz 1990. gadam līdz šim nav padziļināti pētīta; virkne tās bijušo darbinieku vairs nav dzīvi, liela daļa nevēlas runāt par šo pagātnes laiku, un tikai daži bijušie GLP darbinieki ir gatavi nedaudz stāstīt par savu pieredzi pārvaldē. Tieši šī iemesla dēļ, pētot GLP darbību tās pastāvēšanas pēdējā piecgadē, īpaša uzmanība pievērsta dažādām tās darbības niansēm, apskatot gan konkrētus gadījumus (*case analysis* – gadījumu analīzes metode), kas dod kontekstuālu priekšstatu, gan kopējo institūcijas regulējumu un vietu padomju varas hierahijā.

Promocijas darba izstrādei ir definēts **darba uzdevums** – apzināt, apkopot un analizēt Latvijā un citās valstīs pieejamos arhīva dokumentus, zinātniskos pētījumus un aculiecinieku atmiņas par GLP darbību LPSR tās pastāvēšanas pēdējā piecgadē (1985-1990). Tā izpilde mūsdienu literātiem, redaktoriem, mediju īpašniekiem, izdevniecību vadītājiem un mediju patērētājiem palīdzētu veidot izpratni par brīvu un demokrātisku sabiedrību, jo cenzūras jautājums ir aktuāls arī mūsdienu sabiedrībā: tas pastāv kā ārējās, tā arī iekšējās jeb t.s. pašcenzūras jautājums.

Autors uzskata, ka būtisks **jaunpienesums zinātnes laukā** būs līdz šim maz pētītā nesenās vēstures posma detalizēta izpēte, kā arī promocijas darba izstrādes gaitā ierakstītās intervijas, to analīze un korelācija ar kopējiem notikumiem Latvijā un PSRS, ar cilvēkiem, kas realizēja cenzūras funkcijas Latvijā, ar tiem, kas strādāja Latvijas medijos un bija spiesti ikdienā saskarties ar cenzūras darbību (Velta Puriņa, Jānis Šipkēvics, Ojārs Rubenis, Askolds Rodins, Ieva Luika, Arnis Blodons u.c.), ar tiem, kas tika uzskatīti par viedokļu līderiem (Sandra Kalniete u.c.), un tiem, kas tieši vai pastarpināti bija saistīti ar šī laika notikumiem mediju cenzūras diskursā (Kazimirs Dundurs, Jānis Skanis u.c.).

Promocijas darba autors uzskata, ka PSRS GLP būtiski ietekmēja ne tikai kultūras un mediju, bet arī sociālos un politiskos procesus PSRS tās pastāvēšanas laikā, tādēļ, ņemot vērā Latvijas GLP pakļautību PSRS GLP un PSRS GLP tradīciju un darba metožu transponēšanu uz Latvijas GLP kā republikānisko institūciju, šī pētījuma kontekstā ir būtisks arī PSRS GLP vēstures pētniecības apskats.

---

²⁴ **Briedis R.**, *Teksta cenzūras īsais kurss: prozas teksts un cenzūra padomju gados Latvijā*, Rīga, LU LFMI, 2010, 10. lpp.

Promocijas darba autors vērs uzmanību uz apstākli, ka, pastāvot dažādām vienu un to pašu institūciju rakstības formām dažādos dokumentos (piemēram – Latvijas Komunistiskā partija, Latvijas Kompartija, Latvijas KP vai LPSR Ministru Padomes Galvenās pārvaldes valsts noslēpumu aizsardzībai presē, Galvenā pārvalde, Latvijas Galvenā pārvalde, Pārvalde u.tml.), uzskatāmības ērtumam visā darbā tiek izmantots institūciju nosaukuma saīsinājums (attieci – LKP un GLP). Pilnie institūciju nosaukumi (atbilstoši to rakstībai konkrētā dokumenta oriģinālā) saglabāti tikai dokumentu, arhīva lietu un fondu nosaukumos.

Promocijas darbs sastāv no trīs nodaļām – pirmās divas nodaļas ir veltītas vēsturiskā kontekstuālā fona un atsevišķu gadījumu apskatam. Pirmā nodaļa “Galvenā Literatūras pārvalde PSRS” ir veltīta Latvijas GLP pārvaldes organizācijas PSRS GLP izveides un darbības vēsturei, aplūkojot to vēsturiskos nogriežņos – “Cenzūras nostiprināšanās Padomju Krievijā (1917-1930)”, “Cenzūra totālā terora laikmetā (1930-1953)”, “Cenzūra atkušņa un pēcatkušņa laikmetā (1953-1966)”, “Cenzūra stagnācijas laikmetā (1966-1986)”, kā arī “Cenzūra Perestroikas laikmetā (1986-1991)”. Nodaļas saturā galvenais akcents likts uz dažādu GLP darbību regulējošo un tās darbības raksturu nosakošo dokumentu apkopojumu un raksturojumu.

Otrā nodaļa “Galvenā Literatūras pārvalde LPSR 1940.-1990. gados” sniedz ieskatu LPSR GLP darbībā abu padomju okupācijas laika posmos – “Cenzūra LPSR pirmās okupācijas laikā (1940-1941)” un “Cenzūra LPSR reokupācijas laikā (1944-1990)”. Šīs nodaļas materiāli aplūkojami un vērtējami korelācijā ar pirmajā nodaļā apkopotajiem dokumentiem, jo daudzi no tiem tiešā veidā noteica GLP darbības pamatprincipus ne tikai Latvijas PSR, bet arī pārējās padomju republikās.

Darba trešā nodaļa “LPSR Galvenās Literatūras pārvaldes darbība 1985.-1990. gados” ir autora veikts pētījums, analizējot Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvā esošos, hronoloģiskajam laika ierobežojumam atbilstošos 917. fonda dokumentus. Pētījuma autors norāda, ka vairums no tiem ir krievu valodā ar padomju laikam raksturīgo terminoloģiju, apzīmējumiem un attiecīgu valodas estētiku. Dokumentu tulkojums latviešu valodā tālākai izmantošanai promocijas darbā ir autora veikts, maksimāli ievērojot dokumentu leksikas un terminoloģijas autentiskumu. Promocijas darbam ir ievads, nobeigums, literatūras saraksts un pielikumi – 24 tabulas un 75 dokumentu attēli.

Atsauces uz citu autoru darbiem un izmantotajiem arhīva materiāliem norādītas zemsvītras atsauces katras lapas apakšā, savukārt promocijas darba saturā šo materiālu

citāti atspoguļoti slīprakstā, nodalot ar simboliem “ un ”. Savukārt teksta daļās, kurās ir tikai dokumentu būtības pārstāsts, sniegta norāde uz informācijas avotu.

Promocijas darbs ir **aprobēts starptautiskajās zinātniskajās konferencēs:**

- Daugavpils Universitāte, “**Daugavpils Universitātes XX Zinātniskie lasījumi**”, 2010. gada 28.-29. janvāris, sekcija “Vēsture: avoti un cilvēki”, referāts latviešu valodā “VDK darba metodes ar radošo inteliģenci Latvijā”, kurā aplūkotas galvenās VDK darba metodes komunikācijā ar radošo inteliģenci Latvijā;
- Liepājas Universitāte, “**Aktuālās problēmas literatūras zinātnē**”: “Vēsturiskā pieredze un aktuālie kultūrprocesi Baltijā”, 2010. gada 4.-5. marts, referāts latviešu valodā “Cenzūra – padomju varas simbols”, kurā aplūkoti nozīmīgākie literatūras cenzūras gadījumi un cenzūras gadījumi Latvijas PSR grāmatnīcās un antikvariātos;
- Latvijas Universitāte, **Apvienotais Pasaules latviešu zinātnieku III kongress un Letonikas IV kongress** “Zinātne, sabiedrība un nacionālā identitāte”, 2011. gada 25. oktobris, LU, sekcija “Nacionālā identitāte un komunikācija”, septītā sesija “Žurnālistika: identitāšu veidošanās procesi”, referāts “Cenzūra – nacionālās identitātes slāpēšanas instruments”, kurā aplūkoti atsevišķi cenzūras gadījumi LPSR mediju vēsturē;
- Ventspils Augstskola, **5th International Scientific Conference “Information Society and Modern Business**”, “Knowledge and transfer into New Competences”, sekcija “Cross-Cultural and Multi-Language Communication in Entrepreneurship and Small Business”, 2012. gada 26.-27. aprīlis, Ventspils, referāts “On the way to information society: censorship in Latvian SSR 1985-1990” angļu valodā;
- Gdaņskas Universitātes zinātniskā konference “**Solidarity, Memory and Identity**”, section B “Literature and Art”, (2012. gada 20.-21. septembris), referāts angļu valodā “Memory: Censorship in Latvian SSR 1985-1990”.

Promocijas **darba rezultāti aprobēti šādās zinātniskajās publikācijās:**

- zinātniskais izdevums “**Daugavpils Universitātes XX Zinātniskie lasījumi**”, 2010. (rakstu krājums), publikācija latviešu valodā “VDK darba metodes ar radošo inteliģenci Latvijā”, apjoms 8 lpp, sniedz ieskatu VDK darbības pamatprincipos ar radošo inteliģenci Latvijā;

- zinātniskais izdevums “**Humanities and Social Sciences**”, publikācija angļu valodā “The last Five Years of Censorship in the Latvian SSR”, apjoms 16 lpp, sniedz ieskatu kopējā ģeopolitiskās sistēmtransformācijas procesā, ko piedzīvoja PSRS un Latvija 1985.-1990. gados, cenzūras tradīciju aprakstā PSRS (no Oktobra revolūcijas līdz PSRS sabrukumam), kā arī sniedz ieskatu cenzūras darbā Latvijas PSR laikā no 1940. līdz 1985. gadam (izņemot vācu okupācijas laika periodu) un ieskicē atsevišķus cenzūras gadījumu aprakstus laika periodā no 1985. līdz 1990. gadam, kuri visspilgtāk raksturo GLP darbības un ietekmes mazināšanās ceļus;
- Gdaņskas Universitātes zinātniskās konferences “**Solidarity, Memory and Identity**” rakstu krājums (pieņemts publicēšanai). Publikācija angļu valodā “Memory: Censorship in Latvian SSR 1985-1990”.

1. GALVENĀ LITERATŪRAS PĀRVALDE PSRS

Latvijas GLP struktūras, darbības tradīciju un principu izprašanai nepieciešams iepazīties ar tās pārvaldes organizācijas – PSRS GLP – un tās priekšteču vēsturi un būtiskākajiem darbības aspektiem, kas subordinācijas veidā tika attiecināti arī uz Latvijas GLP ikdienas darbu.

1957. gadā izdotās “Lielās Padomju enciklopēdijas” otrā izdevuma 46. sējumā par cenzūru ir rakstīts: *“Cenzūrai PSRS ir pavisam cita loma nekā buržuāziskajās valstīs. Tā ir sociālistiskās valsts orgāns, kuras uzdevums ir vērsts uz valsts un kara noslēpumu aizsardzību presē, kā arī tādu materiālu publicēšanas novēršanu, kas var nodarīt kaitējumu darbaļaužu interesēm. PSRS Konstitūcija (125. lpp.) garantē visiem darbaļaudīm preses brīvību, kas tiek nodrošināta ar tipogrāfiju, papīra krājumu un citu resursu piejamību darbaļaudīm un viņu pārstāvjiem.”*²⁵

Savukārt šīs enciklopēdijas trešajā izdevumā, kas izdota laikā no 1969. līdz 1978. gadam, par cenzūru rakstīts šādi: *“PSRS Konstitūcija, saskaņā ar sabiedrības interesēm un ar mērķi nostiprināt un attīstīt sociālistisko iekārtu, garantē pilsoņiem preses brīvību. Valsts kontrole izveidota ar mērķi nepieļaut tādu ziņu izplatību publiskajos preses izdevumos un masu informācijas līdzekļos, kas satur valsts noslēpumu un citas ziņas, kas var kaitēt darbaļaužu interesēm.”*²⁶ Diemžēl šajā šķirklī bija ietverta nepatiesa un sabiedrību maldinoša informācija, jo PSRS pilsoņiem netika nodrošināta preses brīvība – to ierobežoja cenzūra. Kā uzskata Dr. hist. Aleksandrs Nekričs, padomju cenzūras uzdevums bija *“izveidot jaunu sabiedrības kolektīvo atmiņu, izdzēšot no atmiņas notikumu reālo norisi, izslēdzot no vēstures visu, kas neatbilst vai tiešā veidā apgāž PSKP vēsturiskās pretenzijas”*²⁷.

A. Blūms norāda, ka *“cenzūras loma un vieta PSRS bija totalitārās sistēmas atbalsta funkcija, kas sevī iekļāva padomju valsts un KP orgānu kontroli jebkāda veida informācijas apritē un izplatīšanā, tostarp kontrolējot iespiedprodukciju, mūziku, teātra iestudējumus, lietišķo mākslu, kino un foto darbus, radio un TV pārraides. Cenzūras uzdevums bija ierobežot vai nepieļaut valsts ieskatā nevēlamu vai kaitīgu ziņu un ideju izplatību. Cenzūras funkcijas PSRS bija deleģētas dažādām speciālām valsts*

²⁵ 2-е издание БСЭ, т. 46, стр. 519

²⁶ 3-е издание БСЭ, т. 28, стр. 438

²⁷ **Некрич А.**, *Отрешись от страха*, “Нева”, журнал, М, 1995., № 6.

*институциях*²⁸. To apstiprina arī citi pētnieki, norādot, ka “*cenzūra kontrolēja kā visus iekšējos informācijas izplatīšanas kanālus – grāmatas, periodiskos izdevumus, radio, televīziju, kino, teātri, u.tml.*”²⁹, tā arī no ārpuses (ārzemēm) ieplūstošo informāciju, slāpējot nevēlamās radiopārraides, veicot skrupulozu ārvalstu preses izdevumu un grāmatu revidēšanu, meklējot tur “pretpadomju” saturu. Tāpat izplatīta bija pašcenzūra, kas ir viena no ideoloģiskās cenzūras pastāvēšanas pazīmēm. Pētnieki uzsver, ka “*padomju cenzūra, piemēram, neiebilda pret vardarbības atspoguļojumu, ja tam bija ideoloģisks pamatojums – piemēram, tika atveidota padomju varas pretinieku iznīcināšana*”³⁰.

Galvenie cenzūras objekti bija t.s. pretpadomju propaganda (tajā tika iekļauts viss, kas neatbilda attiecīgā laika perioda ideoloģiskajām nostādnēm), negatīva informācija par stāvokli valstī (katastrofas, ekonomiskās problēmas, starpnacionālie konflikti, antisociāli notikumi u.tml.), kā arī jebkāda cita informācija, kas varēja izraisīt negatīvu sabiedrības reakciju. Kā uzskata mūsdienu Krievijas informācijas drošības speciālists N. Stoļarovs, “*PSRS pastāvēja “valsts noslēpuma prezumpcija” un “noslēpuma institūcijas noskirtība no sabiedrības”, kā rezultātā šī institūta funkcionēšana “netika pakļauta nopietnai kritiskai analīzei”*”³¹.

Vairums cenzūras pētnieku uzsver padomju cenzūras totālumu, vienlaikus norādot uz cenzūras tiešu atkarību no PSKP CK.³² Cilvēktiesību aizstāvji ir norādījuši arī uz to, ka “*padomju cenzūra pārkāpa PSRS starptautiskās saistības cilvēktiesību jomā*”³³.

---

²⁸ *Блюм А., Рукописи не горят? К 80-летию основания Главлита СССР и 10-летию его кончины “Звезда”, журнал, М, 2002. № 6., С. 201-211.*

²⁹ *Горяева Т., История советской политической цензуры. Документы и комментарии, М, “Российская политическая энциклопедия” (РОССПЭН), 1997., 672 с.*

³⁰ Skat. *Фёдоров А., Права ребёнка и проблема насилия на российском экране, Монография, Таганрог, Издательство “Кучма”, 2004. С. 6.-418 un Лапин О., В погоне за рейтингами, “Телецентр” : журнал, М.: 2008. № 4 (29).*

³¹ *Столяров Н., Организация защиты государственной тайны в России, 2002, Avots: <http://sec4all.net/gostaina-russ.html> Skatīts 2010. gada 17. janvārī.*

³² *Блюм А., Советская цензура в эпоху тотального террора. 1929—1953., Монография, СПб.: Академический проект, 2000., 283 с.*

³³ Skat. *Международный пакт о гражданских и политических правах* (ст. 19). ООН (16 декабря 1966), http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml Skatīts 2010. gada 16. janvārī, *Хроника текущих событий. Выпуск 45. Мемориал (1977), <http://www.memo.ru/history/DIASS/chr/XTC45-13.htm> Skatīts 2010. gada 16. janvārī.*

1.1. Cenzūras nostiprināšanās Padomju Krievijā (1917-1930)

Cenzūras vēstures pētnieks A. Blūms ir konstatējis, ka “*Cariskās Krievijas un PSRS cenzūras institūciju izmantotajām metodēm ir daudz kopīga*”³⁴. Savukārt profesors Pāvels Reifmans norāda, ka “*pirmsrevolucionārās Krievijas cenzūra bija skarba, bet Padomju savienībā tā ieguva jaunu kvalitāti, kļuva par visaptverošu un visvarenu*”³⁵.

Cenzūru Padomju Krievijā ieviesa boļševki uzreiz pēc varas pārņemšanas Krievijā, taču sākotnēji tai bija fragmentārs, nevis sistemātisks raksturs, jo GLP kā institūcija tika dibināta tikai 1922. gada 6. jūnijā. Pirms tam cenzūras funkcijas tika veiktas gan ar administratīvu, gan fizisku metožu palīdzību.

Pēc jaunās varas pārstāvju norādījumiem, vardarbīgi tika pārņemtas (nacionalizētas) tipogrāfijas un apturēta vairāku “buržuāzisko” (faktiski – visu pretkomunistisko) preses izdevumu izdošana. Revolūcijas vadonis Vladimirs Ļeņins ir teicis: “*Agrāk mēs deklarējām, ka slēgsim visas buržuāziskās avīzes, ja iegūsim varu. Šo avīžu eksistence šobrīd nozīmētu atteikšanos no sociālisma.*”³⁶

„Revolūcijas tēva” vārdus apliecināja divas dienas pēc apvērsuma – 1917. gada 27. oktobrī (9. novembrī) – TKP izdotais “Dekrēts par presi”³⁷, kas noteica, ka tiek slēgtas visas avīzes, kas:

- mudina nepakļauties valdībai;
- musina sabiedrību ar nepatiesu faktu atspoguļošanu;
- mudina uz noziedzīgām izdarībām.

Cenzūras vēstures pētnieks L. Molčanovs norāda, ka “*lieliniekiem opozīcijā esošie mediji “Dekrētu par presi” salīdzināja ar 1890. gadā izdotajiem Cariskās Krievijas cenzūras noteikumiem, uzsverot abu dokumentu saturisko līdzību*”³⁸. Savukārt G. Žirkovs ir konstatējis, ka, “*pamatojoties uz “Dekrētu par presi”, laikā no 1917. gada oktobra līdz 1918. gada jūnijam Krievijā tika apturēti (vai savu darbību pārtrauca) vairāk nekā 470 opozīcijas laikraksti*”³⁹.

³⁴ **Блюм А.**, *Советская цензура в эпоху тотального террора. 1929—1953.*, Монография, СПб, Академический проект, 2000., 283 с.

³⁵ **Рейфман П.**, *Из истории русской, советской и постсоветской цензуры.* Библиотека Гумер (2003).

³⁶ **Ленин В.**, Сочинения. изд-е 4-е. Т. 26 стр. 253.

³⁷ Декрет о печати. *Декреты Советской власти.* М.: Политиздат, 1957.

³⁸ **Молчанов Л.**, Глава 3. *Цензура газет. Газетная пресса России в годы революции и Гражданской войны (окт. 1917 - 1920 гг.).* Монография, Издатполиграфпресс, 2002., 272 с.

³⁹ **Жирков Г.**, *Советская цензура периода комиссародержавия 1917—1919 гг. История цензуры в России XIX—XX вв.* М.: АСПЕКТ ПРЕСС, 2001., 358 с.

1918. gada 28. janvārī TKP izdeva dekrētu “Par preses revolucionāro tribunālu”, kurš par “kontrrevolucionāriem izteikumiem” paredzēja dažādus sodus – no soda naudas un laikraksta slēgšanas līdz politisko tiesību vai brīvības atņemšanai.⁴⁰ Tribunālam bija tiesības slēgt preses izdevumus, kas “izplata melīgu informāciju”⁴¹. Tribunāli pastāvēja līdz 1918. gada maijam.⁴²

1918. gada 4. martā TKP pieņēma lēmumu “Par kinouzņēmumu kontroli”, kas pakļāva privātos kinouzņēmumus vietējām Padomēm, savukārt 1919. gada augustā visa kinoindustrija tika nacionalizēta.⁴³

1918. un 1919. gadā tika konfiscēti (nacionalizēti) visi ar poligrāfiju saistītie uzņēmumi – tipogrāfijas un papīra rūpniecības uzņēmumi, tādējādi neviens preses izdevums nevarēja tikt izdots bez valdības atļaujas. Šīs situācijas juridiskais definējums ir atrodamams KPSFR 1918. gada Konstitūcijā, kas vārda brīvību garantēja tikai strādniecībai un nabadzīgākajiem zemniekiem, bet ne citiem sabiedrības slāņiem.

Sākoties Pilsoņu karam, boļševiku kontrolētajā Krievijas teritorijā tika ieviesta kara cenzūra, kas pārraudzīja visu ar karadarbību saistīto informāciju. Sākotnēji ar cenzūru nodarbojās Revolucionārā Kara padome un Pasta un telegrāfa tautas komisariāts, bet 1921. gadā visas kara cenzūras funkcijas tika nodotas VĀK, vēlākajai OGPU jeb AVPP.⁴⁴

1918. gada 21. jūnijā Republikas Revolucionārās padomes priekšsēdētājs Ļevs Trockis apstiprināja “Nolikumu par laicīgu laikrakstu, žurnālu un citu drukāto izdevumu kara cenzūru” un “Pirmsapskatei paredzēto datu sarakstu”. Tāpat tika izstrādāta arī “Kara cenzoru instrukcija”, kā arī izveidota PBCP operatīvās daļas kara cenzūras nodaļa. Jau 23. decembrī tika izdots jauns “Nolikums par kara cenzūru”, ar ko tika dibinātas kara cenzūras nodaļas. Šis nolikums katru gadu tika papildināts un precizēts.⁴⁵

1920. gada 10. augustā Revolucionārā kara padome noteica, ka visām redakcijām, izdevniecībām utt. jāiesniedz visu iespēšanai paredzēto materiālu (izņemot veidlapas, tirdzniecības grāmatas u.tml.) lokšņu divi eksemplāri to cenzūrai, bet pēc izdošanas

---

⁴⁰ *Горяева Т., История советской политической цензуры. Документы и комментарии, М. “Российская политическая энциклопедия” (РОССПЭН), 1997, 672 с.*

⁴¹ *Декрет СНК РСФСР о Революционном трибунале печати (28 января 1918). Avots: <http://russia.bestpravo.ru/ussr/data04/tex17388.htm> Skatīts 2009. gada 26. martā.*

⁴² *Молчанов Л., Глава 3. Цензура газет. Газетная пресса России в годы революции и Гражданской войны (окт. 1917 - 1920 гг.). Монография, Издатполиграфпресс, 2002, 272 с.*

⁴³ *Суров А., Краткий обзор цензурной политики советского государства, 1999.*

⁴⁴ *Мильчин К., Что наша жизнь? Цензура. Русский журнал (6 декабря 2002).*

⁴⁵ *Молчанов Л. Глава 3. Цензура газет. Газетная пресса России в годы революции и Гражданской войны (окт. 1917 - 1920 гг.), Монография, Издатполиграфпресс, 2002., 272 с.*

nosūtīt Kara cenzūras pārvaldei katra pirmscenzūras pārbaudītā iespieddarba divus eksemplārus. Savukārt visām kinoizdevniecībām, izlaižot jaunu kinofilmu, bija jāaicina kara cenzori uz pirmo (izmēģinājuma jeb pieņemšanas) seansu.⁴⁶ Pasta, laikrakstu un telegrāfa kara cenzūras uzdevumi bija nodoti VĀK Īpašajai nodaļai. Visu kara cenzūras funkciju nodošana VĀK tika pabeigta 1921. gada augustā.⁴⁷

1921. gada 21. decembrī AVPP ietvaros tika izveidota politikontroles daļa, kas nodarbojās ar pasta un telegrāfa korespondences perlustrāciju. Tās pilnvaras bija plašākas nekā iepriekš dibinātajai kara cenzūrai: bez korespondences perlustrācijas un konfiscēšanas daļas darbinieki uzraudzīja tipogrāfiju, grāmatnīcu darbu, caurskatīja no valsts izvedamo un ievadamo poligrāfijas un kino produkciju, bet kopš 1922. gada 8. marta veica arī teātru un kinoteātru darbības politisko kontroli.⁴⁸ Politikontroles daļas vadību 1922. gada 21. jūnijā uzņēmās Boriss Etinhofs⁴⁹, bet 1923. gada 1. maijā šajā amatā viņu nomainīja Ivans Surta.⁵⁰ Turpmāk tieši politikontroles daļas darbinieki iesniedza vadībai priekšlikumus par GLP un Galvenās Repertuāru komitejas izdoto atļauju atcelšanu.⁵¹

Saskaņā ar 1922. gada 4. septembrī sastādīto B. Etinhofa dienesta ziņojumu GPU operatīvi slepenās pārvaldes priekšnieka vietniekam Henriham Jagodam tikai 1922. gada augustā vien politikontroles darbinieki pārbaudīja 135 000 no 300 000 pasta sūtījumiem, kas tika sūtīti uz KPSFR, kā arī cenzēja visus 285 000 no Krievijas uz ārzemēm izsūtītos pasta sūtījumus.⁵²

Noslēdzoties Pilsoņu karam, Krievijā tika deklarēta jauna ekonomiskā politika, kuras rezultātā tika izveidota virkne jaunu, privātu izdevniecību, laikrakstu un žurnālu, savukārt partijas prese saskārās ar dziļu krīzi.⁵³ Šajā laikā pastiprinājās cenzūras ierobežojumi, kā arī notika OGPU darbinieku iefiltrēšanās literātu vidē, cenšoties atklāt un novērst “pretpadomju” darbu izdošanu. Viens no pirmajiem cenzūras upuriem bija

⁴⁶ *Жирков Г., История цензуры в России XIX—XX вв.* М.: АСПЕКТ ПРЕСС, 2001., 358 с.

⁴⁷ Skat. *Молчанов Л., Глава 3. Цензура газет. Газетная пресса России в годы революции и Гражданской войны (окт. 1917 - 1920 гг.)*, Монография, Издатполиграфпресс, 2002, 272 с., un *Клепиков Н., Становление органов политической цензуры на Европейском Севере РСФСР/СССР в 1920—1930-е гг.*

⁴⁸ *Колпакиди А., Серяков М. Щит и меч*, М.: Olma Media Group, 2002, С. 357-358.

⁴⁹ *Кокурин А., Петров Н., Лубянка. Органы ВЧК-ОГПУ-НКВД-НКГБ-МГБ-МВД-КГБ. 1917—1991.* М., Международный фонд “Демократия”, 2003, С. 26-763, Россия. XX век. Документы

⁵⁰ *Мазохин О., Образование, развитие сил и средств экономических подразделений ВЧК-ОГПУ, ФСБ*, skatīts 2005. gada 18. februārī

⁵¹ *Яковлев А., Власть и художественная интеллигенция. Документы ЦК РКП(б) - ВКП(б), ВЧК - ОГПУ - НКВД о культурной политике. 1917-1953*, М, Материк, 2002, 872 с. (Россия. XX век)

⁵² *Яковлев А., Сумерки, Народная воля*, газета, Минск: 2007, № 159-160.

⁵³ *Жирков Г., История цензуры в России XIX—XX вв.*, Аспект пресс, 2001., 358 с.

rakstnieks Mihails Bulgakovs, kuram cenzūra aizliedza publicēt virkni darbu, tostarp “Suņa sirds”, “Meistars un Margarita” u.c.

Cenzūra aktīvi sekoja arī tam, lai publiski netiktu izplatīta informācija par Soloveckas koncentrācijas nometnēm, vilcienu katastrofām, Nepilngadīgo lietu komisijas atskaites, “ziņas par streikiem, masu pretpadomju izteikumiem, manifestācijām, nemieriem un nekārtībām”, kā arī citiem valdības ieskatā sociāli nevēlamiem procesiem. Kā norāda A. Surovs, “*cenzūras uzraudzībā nokļuva teātru repertuārs, lauku kultūras namu lekcijas un pat sienasavīzes*”⁵⁴, bet A. Suetnovs konstatēja, ka “*1925. gadā tika ieviests aizliegums publicēt ziņas par pašnāvībām un cilvēku saukšanos prātā bezdarba un bada dēļ, kā arī nedrīkstēja rakstīt par “ērču, smecernieku un citu insektu klātbūtni mīļtos, lai neizraisītu paniku (..) un šo ziņu ļaunprātīgu traktējumu*”⁵⁵.

Savukārt 1929. gadā tika ieviests GLP rīkojums par jebkura deju un izklaides pasākuma saskaņošanu: “*Ar šo tiek izskaidrots, ka katrā atsevišķā gadījumā jautājums par deju vakara atļaušanu ir jāsaskaņo ar GLP un vietējiem politiskās izglītības orgāniem*”⁵⁶.

Virkne vēsturnieku uzskata, ka padomju cenzūras attīstībā būtisks ir laika periods no 1919. līdz 1921. gadam, kad tika izdarīti pirmie centralizētās kontroles ieviešanas mēģinājumi. Viens no tiem bija vairāku izdevniecību apvienošana vienā – “KPSFR Valsts izdevniecībā” (t.s. Gosizdats). Tās sastāvā iekļāva Petrogradas, Maskavas un citu pilsētu VCIK izdevniecības nodaļas. Nolikums par tās izveidi tika izziņots 1919. gada 2. maijā, un par tās vadītāju iecelts Vaclavs Vorovskis. A. Sokolovs norāda, ka “*Gosizdats kļuva par valsts orgānu un līdz GLP izveidei izpildīja visas izdevniecības nozares centralizētās cenzūras funkcijas*”⁵⁷. Gosizdata sastāvā cenzūras funkcijas veica Politnodaļa. To vadīja Nikolajs Mešerakovs, kas vēlāk arī kļuva par pirmo GLP vadītāju.⁵⁸

Ar KPSFR TKP 1922. gada 6. jūnija dekrētu Izglītības tautas komisāra pārziņā tika izveidota Galvenā Literatūras un izdevniecību lietu pārvalde, kuras mērķis bija “*centralizēt visu drukāto materiālu cenzūru*”⁵⁹. G. Žirkovs apgalvo, ka, “*lai arī formāli GLP bija pakļautībā (bet kopš 1946. gada – PSRS MP pakļautībā), jau no pirmssākumiem*

⁵⁴ Суров А., Краткий обзор цензурной политики советского государства (1999).

⁵⁵ Суетнов А., Тур вокруг цензуры. Недальняя история. Журналистика и медиарынок, журнал № 9. 2006.

⁵⁶ Турпат.

⁵⁷ Соколов А., Тотальная цензура. Опыт Советского Союза. Общая теория социальной коммуникации, СПб.: Изд-во Михайлова В. А., 2002, 461 с.

⁵⁸ Жирков Г., Советская цензура периода диктатора Государственного издательства: 1919—1921 гг. История цензуры в России XIX—XX вв. М, Аспект прессы, 2001, 358 с.

⁵⁹ Турпат.

*cenzūru faktiski kontrolēja partijas orgāni*⁶⁰. GLP vadītāja kandidatūru apstiprināšanai KP CK izvirzīja CK preses un izdevniecību nodaļas vadītājs.⁶¹ Pēc PSRS izveidošanas GLP izveidoja apakšstruktūras – republikāniskās GLP, kā arī pilsētu un rajonu struktūrvienības. Vienīgā republika, kurai nebija savas republikāniskās GLP, bija KPSFR – to kūrēja Vissavienības GLP.

1923. gada 9. februārī GLP izveidoja Galveno Repertuāru komiteju, kuras uzdevums bija kontrolēt visu koncertu un iestudējumu saturu.⁶² Savukārt 1925. gadā ar atzīmi “Pilnīgi slepeni” GLP izdeva pirmo “PSRS politiski ekonomisko interešu aizsardzības nodrošināšanai paredzēto, noslēpumu saturošo nepublicējamo datu sarakstu”. Šis saraksts sastāvēja no 96 paragrāfiem un bija 16 lappuses garš.⁶³ Tika izdoti arī cirkulāri ar norādēm par aizliegtajām tēmām, kuru skaits nemitīgi un strauji auga; piemēram, PSRS pastāvēšanas izskaņas gados cenzoru rīcībā bija saraksts ar 213 paragrāfiem, no kuriem katrā savukārt bija pieci, seši vai pat 12 punkti.⁶⁴

A. Blūms pētījumos konstatē, ka “*bez GLP darbinieku saskaņojuma PSRS netika izdots neviens iespieddarbs, tostarp pat pastmarkas, vizītkartes, sērkokaiņu kastīšu etiķetes un ieejas biļetes*”⁶⁵. Turpretī G. Žirkovs norāda, ka “*no GLP kontroles (tas nozīmē, no jebkādas cenzūras, izņemot kara cenzūru) bija atbrīvoti Krievijas KP, Kominternā, Gosizdata, VCIK laikraksta “Izvestija” un ZA zinātniskie darbi*”⁶⁶. Vēlāk no pirmscenzūras bija atbrīvoti arī Krievijas ZA Sabiedrisko zinātņu Zinātniskās informācijas institūta izdevumi,⁶⁷ savukārt saskaņā ar dažiem avotiem – arī virkne šaura profila žurnālu.⁶⁸

1927. gada 7. martā GLP priekšnieks (vārds) Ļebedevs-Poļanskis iesniedza KP CK dienesta ziņojumu par iestādes darbību, kurā norādīja, ka starp prioritārajiem darbiem “*daiļliteratūras jomā, mākslas, teātra un mūzikas jomā, iznīcināt literatūru, kas vērsta pret padomju varas celtniecību. (..) Filozofijas, socioloģijas literatūras jomā aizliegt*

⁶⁰ Turpat.

⁶¹ Суров А., Краткий обзор цензурной политики советского государства (1999 un Невежин В., Глава вторая. Общая характеристика пропаганды второй половины 1930-х гг. “Если завтра в поход...”, Подготовка к войне и идеологическая пропаганда в 30-х-40-х годах. М, Яуза, Эксмо, 2007, 320 с, (Великая Отечественная: Неизвестная война).

⁶² Блюм А., Советская цензура в эпоху тотального террора. 1929—1953., Монография, СПб, Академический проект, 2000, 283 с

⁶³ Жирков Г., История цензуры в России XIX—XX вв., М, Аспект пресс, 2001, 358 с.

⁶⁴ Добровольский А., Министерство печати. Московский комсомолец, газета, 2006. Интервью с Владимиром Симаньковым

⁶⁵ Блюм А., Советская цензура в эпоху тотального террора. 1929—1953., Монография, СПб, Академический проект, 2000., 283 с.

⁶⁶ Жирков Г., История цензуры в России XIX—XX вв. М, Аспект пресс, 2001, 358 с.

⁶⁷ Пивоваров Ю., Рецензия на книгу Мой XX век. Воспоминания

⁶⁸ Добровольский А., Министерство печати. Московский комсомолец, газета, 2006. Интервью с Владимиром Симаньковым

izteikti ideālistisku literatūru, ierobežotās tirāžās izdodot tikai klasisko un zinātnisko literatūru. (...) Drīkst un ir nepieciešams ar bardzību vērsties pret izdevumiem ar pilnībā nostiprinātiem buržuāziski mākslinieciskiem literātu priekšstatiem. Nepieciešams izrādīt bardzību šādiem mākslinieciski – literāriem grupējumiem”⁶⁹.

Lai nodrošinātu mākslas procesu pārraudzību, “ar TKP lēmumu 1928. gada 13. aprīlī tika izveidota jauna institūcija – Glavisskustvo, kuras funkcijas sākotnēji bieži dublējās ar Galvenās Repertāru komitejas fukcijām, tādēļ jau 1929. gada 26. februārī TIK izdeva rīkojumu par “Glavsikustvo un GRK funkciju nošķiršanu”, kas noteica, ka GRK veic “iestudējumu repertuāra politisko kontroli”, neiejaucoties “vienā vai otrā darba publiskā izpildījuma (iestudējuma) traktējumā”⁷⁰.

Būtisks GLP darbības lauks bija bibliotēkas, kuru krātuvju “attīrīšana” no “nepareizās” jeb “idejiski nepareizās” literatūras tās apmēru dēļ tiek dēvēta par bibliocīdu. Latvijas bibliotēkas to piedzīvoja jau pirmajos Padomju okupācijas mēnešos, savukārt PSRS tā “norisinājās Padomju varas pirmajos pastāvēšanas gados – viena no aktīvākajām šīs kampaņas vadītājām bija Ļeņina sieva Nadežda Krupskaja”⁷¹.

Ja sākotnēji “nepareizās” grāmatas PSRS vienkārši iznīcināja, tad 1926. gadā bibliotēkās tika izveidoti t.s. “specfondi”, kuros sakaņā ar cenzūras rīkojumiem tika deponētas grāmatas un preses izdevumi, kuru apskate bija iespējama tikai ar īpašām cenzūras izdotām atļaujām. 1926. gada novembrī izdotajā “Bibliotēku specfondu nolikumā” bija noteikts, ka specfondos jāiekļauj:

- 1) PSRS izdotā, bet no publiskās apgrozības izņemtā literatūra;
- 2) ārzemju krievu literatūra (kurai ir zinātniska vai politiska nozīme);
- 3) izdevumi, ko citas iestādes nodod publiskajām bibliotēkām speciālajai uzglabāšanai.

A. Blūms ir konstatējis, ka “pirmie specfondi lielākajās PSRS bibliotēkās tika izveidoti uz vēl pirms revolūcijas izveidoto “slepeno nodaļu” bāzes, iekļaujot tajos visai niecīgu no apgrozības izņemto grāmatu skaitu. Turpretī 1987. gadā atsevišķu bibliotēku specfondi bija gigantiski – dažos no tiem šajā laikā bija pat ap pusmiljons grāmatu un preses izdevumu vienību”⁷². Specfondos iekļautās literatūras saraksts tika nemitīgi papildināts un detalizēts. K. Ļutova norāda, ka “specfondos tika iekļauti represēto autoru darbi, bet ārvalstu preses izdevumi tika īpaši sargāti – plašai sabiedrībai nepieejamo preses izdevumu lokā bija ap 400 rietumvalstu vadošo politisko laikrakstu, kā arī visi

⁶⁹ Яковлев А., Власть и художественная интеллигенция. Документы ЦК РКП(б) - ВКП(б), ВЧК - ОГПУ - НКВД о культурной политике. 1917-1953. М, Материк, 2002, 872 с. (Россия. XX век).

⁷⁰ Блюм А., Советская цензура в эпоху тотального террора. 1929—1953. Монография, СПб, Академический проект, 2000, 283 с.

⁷¹ Turpat.

⁷² Turpat.

emigrācijas izdevumi neatkarīgi no to satura”⁷³.

Ārvalstu literatūra tika dalīta divas lielās grupās – publiski pieejamie izdevumi (bez ierobežojumiem izplatīšanai veikalos, bibliotēkās utt.), kā arī sabiedrībai ierobežotas pieejamības darbos. Vēlāk tika ieviesti četri sabiedrībai ierobežotas pieejamības darbu piekļuves līmeņi: “1 S”, “2 S” “3 S” un “4 S”. Savā pētījumā K. Ļutova norāda, ka piemēram, ““1 S” līmeņa piekļuve bija tikai PSKP CK, VDK, Ļeņina bibliotēkas un ZA Sabiedrisko zinātņu zinātniskās informācijas institūta bibliotēkas specfondos. Zemāka līmeņa specfondi nesaņēma visu literatūru. “4 S” kategorijas specfondos (piemēram, PSRS ZA specfonds) nonāca tikai aptuveni ceturtdaļa valstī ienākošās un sabiedrībai ierobežotas pieejamības darbu.”⁷⁴ Citu pētnieku darbos atrodamas norādes, ka “pagājušā gadsimta 60. gadu vidū Krievijas ZA specfondā bija 24 433 uzglabājamās vienības”⁷⁵.

Darba piekļuves līmeņi noteica GLP cenzors. “Kopš 1938. gada 10. jūnija tā ieguva sešstūru zīmoga izskatu, kas tika dēvēta par “šaiibu”.”⁷⁶ To nozīmi skaidro S. Džimbins: “Viens zīmogs nozīmēja “4 S” līmeņi, divi zīmogi – “3 S” līmeņi utt.”⁷⁷ Piemēram, Ļeņina bibliotēkas specfondā glabātās literatūras izpētes rezultāti liecināja, ka tajā esošos darbus var iedalīt sešās lielās grupās:⁷⁸

- 1) 19. gs beigu – 20. gs sākuma Krievijas izdevumi un tādu Padomju Krievijas autoru darbi kā Anna Ahmatova, Osīps Mandelštams, Mihails Bulgakovs, Igors Severjaņins, Aleksejs Remizovs, Fjodors Sologubs u.c.;
- 2) PSRS reti izdotā 20. gs ārvalstu literatūra, tostarp tādi autori kā Marsels Prusts, Džons Dos Pasos u.c.;
- 3) ārzemēs izdoto, bet PSRS aizliegto padomju vai krievu autoru darbi (Aleksandrs Solžeņicins, Boriss Pasternaks, Vjačeslavs Ivanovs u.c.);
- 4) reliģiska satura grāmatas – Bībele, Korāns, Talmuds, krievu reliģisko filozofu darbi;
- 5) Rietumu filozofijas un psiholoģijas virzienu darbi;
- 6) Padomju un Rietumvalstu darbi par semiotiku, strukturālismu (Jurij Lotmans, Mihails Bahtins, Boriss Eihenbaums).

Bez iepriekš minētajiem darbiem specfondos nonāca arī zinātniskā lietartūra par

⁷³ *Лютова К., Отдел спецфондов в 60-80 гг. Спецхран библиотеки Академии Наук, СПб, Издательский отдел БАН, 1999.*

⁷⁴ *Турат.*

⁷⁵ *Махотина Н., Федотова О., Фонд литературы ограниченного распространения ГПНТБ СО РАН: предпосылки к исследованию*

⁷⁶ *Дворкина М., Библиотека до 1931 года и после... (Из истории Государственной общественно-политической библиотеки, 1921-1941 гг.), М, Государственная общественно-политическая библиотека.*

⁷⁷ *Джимбинов С., Эпитафия спецхрану? Новый мир, журнал, 1990, № 5.*

⁷⁸ *Рыжак Н., Цензура в СССР и Российская государственная библиотека Доклад на Международной конференции “Румянцевские чтения-2005”*

bioloģiju, kodolfiziku, psiholoģiju, socioloģiju, kibernetiku, ģenētiku. Šeit nokļuva arī no dažādām padomju iestādēm iesūtītā literatūra ar atzīmi “dienesta lietošanai” – galvenokārt darbi par tehniku, ekonomiku un statistiku. Dabas zinību un tehnikas vēstures institūta līdzstrādnieks Mihails Konašovs ir atzīmējis, ka specfondam piemita visas partejiski valstiskās sistēmas informācijas aprites un tās kontroles elementi – “*virslikumība, anonimitāte un noslēpumainība*”⁷⁹.

Līdz 1921. gadam Krievijā nebija veiktas nekādas procedūras valsts noslēpumus saturošo dokumentu aprites un uzglabāšanas sakārtošanā. 1921. gada 13. oktobrī TKP pieņēma dekrētu “Datu saraksts, kas ietver valsts noslēpumu un nav domāti izplatīšanai”. Šie dati tika dalīti divas grupās – militārie dati un ekonomiska rakstura dati. 1922. gada 30. augustā Krievijas KP CK sekretariāts pieņēma lēmumu par “Slepeno dokumentu apriti un to uzglabāšanu”. Ar šo dokumentu pirmo reizi tika noteikta slepeno daļu izveide iestādēs, kuru darba pienākumos ietilpa darbs ar slepeno informāciju un dokumentiem.⁸⁰

1926. gada 24. aprīlī TKP apstiprināja jauno “Datu sarakstu, kuru saturā ir īpaši aizsargājami valsts noslēpumi”. Kā raksta N. Stoļarovs, “*šeit visi dati jau bija iedalīti trīs grupās: militārie dati, ekonomiska rakstura dati un citi dati. Turklāt tika ieviestas trīs dažādas slepenības pakāpes: “pilnīgi slepeni”, “slepeni” un “nav paredzēts publiskošanai”*”⁸¹.

1926. gada jūnijā AVPP speciālā nodaļa izdeva “Pilnīgi slepeno, slepeno un publiskošanai neparedzēto jautājumu sarakstu”. Šis saraksts detalizēja 24. aprīlī izdoto sarakstu un visus slepenos datus iedalīja jau četrās grupās: kara dati, finanšu ekonomikas dati, politiskie (tostarp partijas) dati un cita rakstura dati.⁸²

20. gadu beigās tika veikta slepeno orgānu unifikācija un noteikta standartizēta iestāžu un organizāciju slepeno aparātu nomenklatūra. TK bija izveidotas slepenās nodaļas, pārējos – slepenās daļas, bet mazākas nozīmes iestādēs – slepenie iecirkņi. Slepeno iestāžu struktūra ietvēra darbu ar slepenajiem dokumentiem, mašīnu biroju, rasējumu biroju, stenogrāfijas biroju, kontroles grupu, uzskaites un sadales grupu, caurlaižu daļu un uzziņu daļu.⁸³ 1929. gadā tika apstiprināta “Instrukcija vietējām AVPP

⁷⁹ **Конашев М.**, Спецхран и историческая наука в Советской России в 1920-1930-е

⁸⁰ **Чертопруд С.**, Зарождение и становление системы защиты государственной тайны в Советском Союзе с 1918 по 1930 год. Avots - <http://www.agentura.ru/press/cenzura/secret-ussr/> Skatīts 2011. gada 2. jūlijā.

⁸¹ **Столяров Н.**, Организация защиты государственной тайны в России, avots: <http://sec4all.net/gostaina-russ.html>, skatīts 2011. gada 2. jūlijā.

⁸² **Чертопруд С.**, Зарождение и становление системы защиты государственной тайны в Советском Союзе с 1918 по 1930 год. Avots: <http://www.agentura.ru/press/cenzura/secret-ussr/> Skatīts 2011. gada 2. jūlijā.

⁸³ **Столяров Н.**, Организация защиты государственной тайны в России, avots: <http://sec4all.net/gostaina-russ.html>, skatīts 2011. gada 2. jūlijā.

nodaļām par iestāžu un organizāciju slepenā un mobilizācijas darba uzraudzību”. Tādējādi slepeno datu apstrādes noteikumu kontrole tika deleģēta zemākajām AVPP struktūrvienībām.⁸⁴

1.2. Cenzūra totālā terora laikmetā (1930-1953)

Laika posmu no 1930. līdz 1953. gadam A. Blūms dēvē par “*totālā terora laikmetu*”⁸⁵, bet G. Žirkovs – par “*totālo partijas cenzūras*”⁸⁶ laikmetu. Šajā laika periodā nostabilizējās daudzpakāpju cenzūras sistēma – no pašcenzūras līdz partijas kontrolei pār cenzūras mašīnēriju. Šajā laikā cenzūras aizliegums attiecās ne tikai uz represēto autoru darbiem, bet pat uz to pieminēšanu. Vesela virkne zinātnisko virzienu – it īpaši humanitāro zinātņu laukā – nonāca aizliegumu ietekmē.

1930. gada 5. septembrī KP CK Politbirojs pieņēma lēmumu par “*GLP centrālā aparāta atbrīvošanu no iespiedmateriālu pirmscenzūras*”. Šīs funkcijas tika nodotas “*GLP pilnvaroto institūtam, kas darbojās valsts un sabiedriskajās izdevniecībās, radioaprāides organizācijās, telegrāfa aģentūrās, pasta nodaļās un muižās. Pilnvaroto skaitu noteica GLP, bet viņu uzturēšana bija to iestāžu pārziņā, kurās šie pilnvarotie strādāja*”⁸⁷. Kopš 1931. gada pilnvarotie varēja tikt saukti pie kriminālatbildības gadījumos, ja presē nokļuva “*pretpadomju vai padomju realitāti kropļojoši materiāli*”⁸⁸.

Šajā laikā spilgtākie cenzūras veikumi ir pirmo informācijas teorijas pētījumu aizliegšana 1930. gadā, nodēvējot tos par “*trockistiskiem*”⁸⁹, kā arī Komunistiskās žurnālistikas institūta vadītāju Mihaila Gusa un Aleksandra Kursa pasludināšana par “*buržuāziskās avīžniecības importētājiem*”⁹⁰.

30. gados tika aizliegts pieminēt badu PSRS, stihiskās nelaimes un pat sliktus laika apstākļus. “*Līdztekus tam bija aizliegtas jebkādas ziņas par antisemītiskajām aktivitātēm, savukārt antisemitisma izpausmes pirms revolūcijas tika pasniegtas kā*

---

⁸⁴ Турпат.

⁸⁵ Блюм А., Советская цензура эпохи большого террора. Индекс. Досье на цензуру, журнал № 2. 1997,

⁸⁶ Жирков Г., История цензуры в России XIX—XX вв. М.: Аспект пресс, 2001, 358 с.

⁸⁷ Суров А., Краткий обзор цензурной политики советского государства (1999). Avots: <http://www.bulletin.memo.ru/b20/19.htm> Skatīts 2009. gada 30. martā.

⁸⁸ Данилов А., Главукрцензура. 2000, еженедельник, 2007, № 39 (383).

⁸⁹ Алексеев А., Замечание об истории социологии “с человеческим лицом”. Телескоп, журнал, СПб, 2008, № 3

⁹⁰ Жирков Г., История цензуры в России XIX—XX вв. М, Аспект пресс, 2001, 358 с.

cariskās valdības provocētas.”⁹¹ Kā norāda A. Blūms, “šo aizliegumu rezultātā 1937. gadā izdots Aleksandra Kuprina stāsts “Gambrinius” autora rakstu krājumā tika izdots ar cenzūras labojumiem”⁹². Savukārt G. Žirkovs akcentē, ka “bibliociāds tika vērsts arī pret vēl 20. gados populāro pedagogijas virzienu pedoloģiju, kas tika atzīts par “nemarksistisku”, – visas ar pedoloģiju saistītās grāmatas tika izņemtas no bibliotēkām un grāmatu izplatīšanas tīkliem. Tāpat no bibliotēkām tika izņemtas visas grāmatas, kurās bija jebkādas norādes uz iepriekšminēto literatūru, – tās visas tika iekļautas GLP izveidotajā “No bibliotēkām un grāmatu tirdzniecības tīkla apgrozības izņemamo grāmatu sarakstā” un atradās tajā līdz pat 1987. gadam”⁹³.

Pētnieki norāda, ka “pēc 1933. gada februārī KPSFR TIK izdotās pavēles par “Kārtību, kādā komplektējamās, uzglabājamās un izņemamās grāmatas no bibliotēkām” bibliociāds nedaudz mazinājās”⁹⁴, tomēr vēlāk šis process atkal aktivizējās. A. Blūms raksta: “Saskaņā ar GLP atskaitēm tikai 1935. gada jūlijā vien “500 uzticami Ļeņingradas komunisti pārbaudīja 1078 bibliotēkas un grāmatnīcas un konfiscēja aptuveni 20000 grāmatu, kas tika sadedzinātas atkritumu dedzināšanas stacijā.””⁹⁵ Jāatzīmē, ka šajā PSRS komunistu rīcībā ir skaidras paralēles ar identiskām “nepareizo” grāmatu publiskas dedzināšanas akcijām, kas norisinājās Nacistiskajā Vācijā.

1931. gada 6. jūlijā TKP izdeva jaunu GLP nolikumu. Kā norāda G. Žirkovs, “pirmo reizi kādas valsts – turklāt sociālistiskas – vēsturē vienlaikus tika ieviesta pirmscenzūra un pēccenzūra”⁹⁶. Šajā laikā par GLP jauno vadītāju tika iecelts Boriss Voļins, kurš bija visu cenzūras veidu (kara, ārvalstu un idejiski politiskās) un republikānisko GLP apvienošanas atbalstītājs, respektīvi, PSRS TKP pakļautībā esošas Vissavienības GLP izveides uz KPSFR GLP bāzes atbalstītājs.

1933. gadā sākās kara cenzūras nostiprināšanās. 1933. gada janvārī PSRS TKP pieņēma lēmumu par kara noslēpumu aizsardzības pastiprināšanu. Ar šo lēmumu tika

---

⁹¹ **Блюм А.**, *Еврейская тема глазами советского цензора. Труды по иудаике*. СПб, Петербургский еврейский университет, 1995. В. 3.

⁹² **Блюм А.**, *Советская цензура в эпоху тотального террора. 1929—1953.*, Монография, СПб, Академический проект, 2000, 283 с.

⁹³ **Жирков Г.**, *История цензуры в России XIX—XX вв.* М, Аспект пресс, 2001, 358 с.

⁹⁴ **Мазурицкий А.**, Влияние Главлита на состояние библиотечных фондов в 30-е годы XX века. “Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире: новые технологии и новые формы сотрудничества”. Научно-техническая библиотека Киевского политехнического института имени Денисенко (июнь 2000). 7. Starptautiskās konferences “Крым-2000” materiāli.

⁹⁵ **Блюм А.**, *Советская цензура в эпоху тотального террора. 1929—1953.*, Монография, СПб, Академический проект, 2000, 283 с.

⁹⁶ **Жирков Г.**, *История цензуры в России XIX—XX вв.* М.: Аспект пресс, 2001. 358 с.

izveidota PSRS TKP pilnvarotā institūcija kara noslēpumu aizsardzībai presē, savukārt nolikums par “PSRS TKP pilnvaroto kara noslēpumu aizsardzībai presē un par kara cenzūras nodaļām” PSRS TKP tika apstiprināts 1933. gada novembrī.⁹⁷ PSRS TKP pilnvarotajam (vienlaikus arī – KPSFR GLP vadītājam) bija jārealizē kara noslēpumu sargāšana civiliedzīvotājiem paredzētajos preses izdevumos visā PSRS teritorijā. Kā norāda A. Kondratenko, “*par savu galveno uzdevumu B. Voļins uzskatīja pirmscenzūru*”⁹⁸.

1935. gada 1. jūnijā ar Aizsardzības TK pavēli Nr. 031 (0131) “Par kara cenzūras organizēšanu Sarkanajā armijā” flotē un armijā tika ieviesta cenzūra. Saskaņā ar šo jauno nolikumu armijā tika atjaunota cenzūra, kas iepriekš bija nodota AVPP pārziņā. Vienlaikus saskaņā ar KP CK 1935. gada 9. jūlija lēmumu tika veikta Radiokomitejas darba reorganizācija, bet radiopārraižu cenzūra tika reorganizēta, pamatojoties uz KPSFR ITK 1935. gada 27. decembra pavēli Nr. 7. Saskaņā ar to GLP bija deleģēta centrālo, reģionālo un vietējo radiopārraižu pirmscenzūra un cenzūras operatīvi organizatoriskā vadība, ko realizēja Centrālās radiopārraižu pārvaldes sastāvā izveidotā patstāvīgā cenzoru grupa ar GLP pilnvaroto centrālo radiopārraižu priekšcenzūras nodrošināšanai. T. Gorajeva norāda, ka “*Radiokomiteja izstrādāja arī detalizētu reglamentu visu radiopārraižu tekstu priekšcenzūrai*”⁹⁹. Kopumā laikā no 1930. līdz 1937. gadam augstākie KP orgāni – Politbirojs, Orgbirojs un CK sekretariāts – pieņēma 19 lēmumus, kas skar GLP darbību.¹⁰⁰

Divos nākamajos gados cenzūras darba politika mainījās: ja agrāk grāmatu saturā tika meklētas ar partijas politiku ideoloģiski disonējošas lietas, tad šajā laikā galvenais pamats grāmatu “pārceļošanai” uz specfondu bija tās autora personība. A. Mazurickis savos darbos norāda: “*Ja autors bija nokļuvis “tautas ienaidnieku” sarakstos, viņa darbus nekavējoties izņēma no bibliotēkām.*”¹⁰¹ Turklāt “grāmatu saturam šajos

⁹⁷ Протокол заседания Политбюро № 145, 1933 г., Avots: <http://www.kommersant.ru/Doc-rss/411110> Skatīts 2009. gada 30. martā.

⁹⁸ *Кондратенко А., Партийное имя профессора — Борис Волин,* Avots: http://www.education.rekom.ru/1_2009/115.html Skatīts 2009. gada 30. martā.

⁹⁹ *Горяева Т., Конец правды. Радио России. Политический контроль советского радиовещания в 1920-х — 1930-х годах. Документированная история.* М, Фонд Первого Президента России Б. Н. Ельцина, 2009, 160 с. (История сталинизма).

¹⁰⁰ *Постановления ЦК РКП (б) – ВКП (б) о Главлите. 1930-1937 гг. Указатель.* Avots: <http://opentextnn.ru/censorship/russia/sov/law/tsk/1930/?id=266> Skatīts 2009. gada 2. oktobrī.

¹⁰¹ *Мазурицкий А., Влияние Главлита на состояние библиотечных фондов в 30-е годы XX века. “Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире: новые технологии и новые формы сотрудничества”.* Научно-техническая библиотека Киевского политехнического института имени Денисенко (июнь 2000), 7. Starptautiskās konferences “Крым-2000” materiāli.

gadījumos nebija nekādas nozīmes, – tika konfiscētas gan daiļliteratūras, gan zinātniski tehniskās literatūras darbi. Bez šo konkrēto darbu izņemšanas tika konfiscēta arī literatūra, kurā bija atsauces uz šiem darbiem vai tika pieminēti konfiscējamo darbu autoru uzvārdi”¹⁰².

Statistikas dati liecina, ka “divu gadu laikā no grāmatnīcām un bibliotēkām tika izņemti 16 453 nosaukumu 2 4138 799 grāmatu eksemplāri”¹⁰³. A. Blūms norāda, ka “pirmās šāda rakstura akcijas aizsākās 1933. gadā”¹⁰⁴. Bet V. Ņevežins ir konstatējis, ka “30. gadu beigās GLP kontrolēja 70 000 bibliotēku, ap 1800 žurnālu, veica priekšcenzūru turpat 40 000 grāmatu ar kopējo tirāžu aptuveni 700 miljoni eksemplāru. 1938. gadā GLP štatā strādāja 5800 darbinieku”¹⁰⁵. A. Blūms arī konstatē, ka “pēc Molotova-Ribentropa pakta noslēgšanas 1939. gada 23. augustā no bibliotēkām tika izņemti darbi ar antifašistisku saturu, bet no teātru un kino repertuāra izņemti darbi, kuros tika kritizēts fašisms. Hitlera un citu Trešā reiha vadoņu kritika, kas medijos regulāri rada vietu līdz 1939. gada augustam, bija aizliegta. Vēl vairāk – tika aizliegti visi darbi, kas aprakstīja jebkuru Vācijas un Krievijas savstarpējo karadarbību, tostarp krievu-prūšu karu”¹⁰⁶. Savukārt V. Ņevežins norāda, ka “šis aizliegums tika atcelts tikai pēc Otrā Pasaules kara sākuma”¹⁰⁷.

Nepilnas trīs nedēļas pirms Vācijas uzbrukuma PSRS – 1941. gada 2. jūnijā – GLP priekšnieks N. Sadčikovs KP CK aģitācijas un propagandas nodaļai nosūtīja projektu nolikumam par galveno cenzoru, kura mērķis bija pastiprināt kara cenzūru PSRS. Ar to tika piedāvāts ieviest galvenā cenzora amatu, bet virkni GLP aparāta darbiniekus ieskaitīt militārajā dienestā. Aizbildinoties ar apstākli, ka visas karojošās valstis ir ieviesušas pastiprinātu telegrāfa un korespondences cenzūru, to pašu tika ieteikts realizēt arī PSRS. Vienlaikus Sadčikovs pieprasīja arī štatu palielināšanu. Kā raksta P. Reifmans “līdz kara sākumam bija atlikušas 20 dienas, bet jautājums par kara cenzūru jau bija aktuāls. Turklāt tādā aspektā, it kā karš jau norisinātos”¹⁰⁸.

---

¹⁰² Зеленов М. Библиотечные чистки в 1932—1937 гг. в Советской России Avots: <http://www.opentextnn.ru/censorship/russia/sov/libraries/books/zelenov/?id=1218> Skatīts 2009. gada 2. oktobrī.

¹⁰³ Суров А., Краткий обзор цензурной политики советского государства (1999). Avots: <http://www.bulletin.memo.ru/b20/19.htm> Skatīts 2009. gada 30. martā.

¹⁰⁴ Блюм А., За кулисами одного события. Новый мир, журнал, 1999. № 7.

¹⁰⁵ Невежин В., “Если завтра в поход...”: Подготовка к войне и идеологическая пропаганда в 30-х-40-х годах, М.: Яуза, Эксмо, 2007, 320 с. (Великая Отечественная: Неизвестная война).

¹⁰⁶ Блюм А., Начало Второй мировой войны. Посев, журнал, 2003, № 11.

¹⁰⁷ Невежин В., “Если завтра в поход...”: Подготовка к войне и идеологическая пропаганда в 30-х-40-х годах, М., Яуза, Эксмо, 2007, 320 с. (Великая Отечественная: Неизвестная война).

¹⁰⁸ Рейфман П., Глава пятая. Вторая мировая. Часть вторая. Библиотека Гумер (2003).

Ar PSRS TKP 1941. gada 25. jūnija lēmumu¹⁰⁹ visu civiliedzīvotāju pienākums bija nodot viņu īpašumā vai lietošanā esošos radioaparātus un radoraidītājus Vissavienības Radiokomitejas uzglabāšanā (faktiski – tuvākajā pasta nodaļā). Pretī izsniedza apliecinājuma kvīti, kuru uzrādot pēc kara radioaparātus atdeva vai arī izmaksāja kompensāciju.¹¹⁰ Iestāžu īpašumā esošajiem radioaparātiem tika nozīmēta atbildīgā persona, kas atbildēja par raidījumu satura klausīšanos. Jāatzīmē, ka pēc kara ne visi “glabāšanā nodotie” radioaparāti tika pieprasīti atgriešanai – daudzu to bijušo īpašnieku vairs nebija starp dzīvajiem.

Ar ATK Josifa Staļina pavēli 1942. gada 23. oktobrī Centrālās kara cenzūras nodaļas statuss tika paaugstināts: no Galvenās Izlūkošanas pārvaldes to pārcēla ATK pakļautībā,¹¹¹ taču gadu vēlāk – 1943. gada 18. septembrī – „kara cenzūras vadības uzlabošanas vārdā” kara cenzūras nodaļa tika iekļauta Ģenerālštābā.¹¹²

Ar ATK 1943. gada 16. decembra pavēli Nr. 0451 stājās spēkā “Nolikums par kara cenzūru Sarkanajā armijā (karadarbības laikā)”, kas aizstāja kopš 1935. gada 22. jūlijā spēkā esošo nolikumu. Tajā bija norādīts, ka “*Sarkanās armijas kara cenzūras orgāni veic visu iespieddarbu, radiopārraižu, foto un kino produkcijas kontroli, sekojot, lai šie propagandas orgāni neizpaustu kara noslēpumus*”¹¹³. Tikai pavēles un direktīvas netika cenzētas. Visi kara cenzori pakļāvās augstākstāvošiem priekšniekiem, kurus vadīja Ģenerālštāba kara cenzūras nodaļa. Cenzūras darbs tika pasludināts par slepenu, un “*visi cenzūras labojumi, svītrojumi un konfiskācijas, izņemot pašu cenzoru, bija zināmi tikai redaktoram, viņa vietniekam un viņu tiešajam priekšniekam*”¹¹⁴.

Precīzs un detalizēts neizpaužamo un aizliegto ziņu saraksts tika izdots 1944. gada 15. februāra ATK vietnieka pavēlē Nr. 034 “*Kara noslēpumu sargāšanas Noteikumi Sarkanās armijas presē (Karadarbības laikā)*”¹¹⁵. Lai arī cenzūras pastāvēšana PSRS tika uzskatīta par noslēpumu, visi zināja par tās eksistenci. Tomēr tās publiska pieminēšana nebija vēlama; A. Blūms kā piemēru norāda, ka “*pat GLP priekšnieka N. Sadčikova*

¹⁰⁹ О сдаче населением радиоприемных и радиопередающих устройств. Подборка документов. Июнь 1941 - февраль 1942 г. Avots: <http://www.rkk-museum.ru/documents/archives/images/4-41-01.pdf> Skatīts 2010. gada 27. septembrī.

¹¹⁰ Волков К., Эфир войны, Avots: <http://www.radijoimtuvai.lietuvoje.net/index2.php?did=2207> Skatīts 2010. gada 29. septembrī.

¹¹¹ Приказ Народного Комиссара Обороны СССР о реорганизации Главного разведывательного управления Генерального штаба Красной Армии № 00222 от 23 октября 1952 года. РГВА, ф. 4, оп. 11, д. 68, л. 347-348.

¹¹² Приказ Народного Комиссара Обороны СССР о включении отдела военной цензуры в состав Генерального штаба Красной Армии № 0420 от 18 сентября 1943 года. РГВА, ф. 4, оп. 11, д. 76, л. 183.

¹¹³ Приказ народного комиссара обороны № 0451 от 16 декабря 1943 г., г. Москва. О введении в действие “Положения о военной цензуре в Красной Армии (на военное время)”

¹¹⁴ Турат.

¹¹⁵ Правила по сохранению военной тайны в печати Красной Армии (на военное время) Avots: <http://www.lander.odessa.ua/lib20.php> Skatīts 2010. gada 22. septembrī.

grāmata “Cenzūra Tēvijas kara dienās”, kas tika izdota 1943. gadā, tika nekavējoties aizliegta”¹¹⁶.

Par informācijas izplatīšanu, pārkāpjot cenzūras procedūras, bija paredzēta virkne dažādu sodu – labošanas darbi līdz trīs mēnešiem vai naudassods atbilstoši KPFSR Kriminālkodeksa 185. pantam (1926. gada redakcija ar 1942. gada 1. jūnija labojumiem) un analogiskiem savienoto republiku Kriminālkodeksu pantiem.

Ja Otrā Pasaules kara laikā cenzūra galvenokārt fokusējās uz kara noslēpumu aizsardzību, tad uzreiz pēc karadarbības beigām tika atjaunotas ideoloģiskās tīrīšanas. Jau 1946. gadā tika aizliegts Iljas Erenburga un Vasīlija Grosmana pirmais dokumentālais pētījums par nacistu noziegumiem pret ebrejiem PSRS holokausta laikā – „Melnā grāmata”. PSRS vadītāju vidū valdošais “ideoloģiskais uzstādījums pieprasīja neizcelt nevienu tautu kara gados smagi cietušo PSRS nāciju vidū”¹¹⁷. A. Blūms arī norāda, ka “50. gadu sākumā Ļeņingradā pēc t.s. Ļeņingradas lietas tika izvērstā masveidīga cenzūras kampaņa, konfiscējot nesen represēto autoru darbus, tostarp par Ļeņingradas blokādi. Piemēram, pēc GLP priekšnieka pavēles tika konfiscēta 1946. gadā izdotā Olgas Bergholcas grāmata “Runā Ļeņingrada””¹¹⁸.

Cenzūra centās kontrolēt ne tikai informācijas apriti PSRS iekšienē, bet arī ārzemēs publicējamās preses korespondentu ziņojumus. 1946. gada 25. februārī tika pieņemts KP CK Politbiroja lēmums par no PSRS pārraidāmās informācijas cenzūru.¹¹⁹

1947. gadā GLP jau bija septiņas daļas, no kurām viena nodarbojās ar valsts un kara noslēpumu sargāšanu, viena kontrolēja korespondentu sagatavoto no PSRS uz ārzemēm izsūtāmo informāciju, bet pārējās piecas nodarbojās ar ideoloģisko cenzūru PSRS iekšienē.¹²⁰

Pēc kara kinoteātros tika demonstrētas t.s. trofeju filmas, taču drīzumā jebkāda Holivudas kino produkcija PSRS kinoskatītājiem vairs nebija pieejama; kā raksta O. Āronsons, “no ārvalstu kino (izņemot sociālistisko valstu kinostudiju darbus) bija pieejamas galvenokārt franču komēdijas un indiešu melodrāmas”¹²¹. Viņa rakstīto papildina arī J. Saakovs, atzīmējot, ka “arī daļa “kinotrofeju” pirms tam tika cenzētas;

¹¹⁶ **Блюм А.**, Советская цензура в эпоху тотального террора. 1929—1953., Монография, СПб, Академический проект, 2000, 283 с.

¹¹⁷ **Александров Г.**, Докладная записка агитпропа ЦК А. А. Жданову по вопросу издания “Чёрной книги”. Сталин и космополитизм. Фонд Александра Яковлева (03 февраля 1947). Avots: <http://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/62106/69319> Skatīts 2009. gada 29. martā.

¹¹⁸ **Блюм А.**, Блокадная тема в цензурной блокаде. Нева, журнал, СПб.: 2004, № 1, С. 238-245. Avots: <http://a-pesni.golosa.info/ww2/oficial/a-bloktema.htm> Skatīts 2010. gada 23. septembrī.

¹¹⁹ Постановление политбюро ЦК ВКП(б) о цензуре информации из СССР. Сталин и космополитизм. Фонд Александра Яковлева (25 февраля 1946). Avots: <http://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/62106/69274> Skatīts 2011. gada 2. aprīlī.

¹²⁰ **Матюх В.**, Цензура в БССР. Белгазета (23 июля 2007).

¹²¹ **Аронсон О.**, Неархивируемое. Индекс. Досье на цензуру, журнал, 2001, № 14.

daļa piedāvāto kinolenšu līdz skatītājam PSRS nenonāca, bet daudzām titrēšanas laikā tika koriģēts tulkojums”¹²².

Kino cenzūru PSRS raksturo arī kāds gadījums ar režisora Aleksandra Dovženko veidoto darbu “Ardievu, Amerika”. B. Ezerska norāda, ka “filma bija iecerēta kā aģitācijas pamflets pēc amerikāņu politiskās pārbēdzējas Anabellas Bakardas grāmatas motīviem. Kad filma jau bija gandrīz pabeigta, režisors saņēma rīkojumu pārtraukt filmēšanu. Darbs palika nepabeigts un, nogulējis arhīvā 46 gadus, tikai 1995. gadā nonāca līdz skatītājiem”¹²³.

L. Škoļniks norāda, ka “līdzīgs liktenis piemeklēja arī Sergeja Eizenšteina divsēriju filmu “Ivans Bargais”, kas neapmierinošā oficiālās vēsturiskās doktrīnas atainojuma dēļ pie skatītājiem nokļuva tikai 1958. gadā. Jāatzīmē, ka Eizenšteina darba “māksliniecisko kritiku” atbalstīja viņa kolēģi Sergejs Gerasimovs un Ivans Pirjevs”¹²⁴.

Pētījumā par bibliotēju specfondiem K. Ļutova norāda, ka “kopumā laikā no 1932. līdz 1952. gadam ieskaitot PSRS GLP un tā republikāniskās nodaļas izdeva 289 sarakstus, bibliogrāfiskos rādītājus un pavēles iespieddarbu izņemšanai no publiskās apgrozības”¹²⁵.

1.3. Cenzūra atkušņa un pēcatkušņa laikmetā (1953-1966)

Pēc PSRS līdera J. Staļina nāves, t.s. Hruščova atkušņa laikā, cenzūra nedaudz mīkstināja savus ierobežojumus, taču vēlāk – ap 1964.-1966. gadu – ierobežojumi atkal pastiprinājās. Par atkušņa sākumu tiek uzskatīts 1956. gadā notikušais PSKP XX kongress, kura laikā Ņ. Hruščovs savā runā nosodīja Staļina kultu. Šajā laikā par PSRS centrālo atkušņa atbalstītāju platformu kļuva literārais žurnāls “Jaunā pasaule”. Atsevišķi šī laika literārie darbi kļuva pazīstami arī ārpus PSRS, tostarp Vladimira Dudinceva romāns “Ne tikai ar maizi vien” un Aleksandra Solžeņicina stāsts “Ivana Denisoviča viena diena”. Citi ievērojami atkušņa perioda PSRS rakstnieki un dzejnieki ir Viktors Astafjevs, Vladimirs Tendrjakovs, Bella Ahmaduļina, Roberts Rožģestvenskis, Andrejs Vozņesenskis, Jevgēņijs Jevtušenko.

Šajā laikā GLP statuss (tobrīd tās nosaukums bija “Ministru padomes Galvenā

¹²² Сааков Ю., Высочайшая цензура. Новый мир: журнал, 2004, № 3.

¹²³ Езерская Б. Трагедия художника. Вестник, журнал, Нью-Йорк, 2002, В. 296. № 11.

¹²⁴ Школьник Л., Интеллектуальное кино Сергея Эйзенштейна, “Еврейский журнал” Avots: <http://jjew.ru/index.php?cnt=5419> Skatīts 2009. gada 19. septembrī

¹²⁵ Лютова К., Спецхран как особое подразделение БАН. Спецхран библиотеки Академии Наук. СПб, Издательский отдел БАН, 1999.

kara un valsts noslēpumu aizsardzības pārvalde”) tika pazemināts; to reorganizēja Valsts izdevniecību komitejas pakļautībā.¹²⁶ V. Matohs precizē, ka “notika štatu samazināšana – tika likvidētas to cenzoru darba vietas, kuri tika uzturēti no redakciju budžeta”¹²⁷, bet K. Ļutova norāda, ka “reabilitēto autoru darbi no bibliotēku specfondiem lēnām pārceļoja publikai pieejamās krātuvēs”¹²⁸. Piemēram, Valsts Centrālajā literatūras un mākslas arhīvā uz publiskajām krātuvēm pārceļoja aptuveni 30 000 arhīva lietu, tostarp Bābeļa, Balmonta, Zamjatina, Meijerholda, Merezkovska, Piļņaka, Rozanova, Severjaņina, Hodaseviča u.c. autoru lietas. N. Volkova norāda, ka “nedaudz vēlāk – no 1961. gada – daļa uz publiskajiem fondiem pārcelto darbu atkal tika pārcelti uz specfondiem”¹²⁹.

N. Moloks uzsver, ka sākās reālas pārmaiņas – “cenzūra pievērsās Staļina slavināšanas ierobežošanai, dažkārt līdz pat viņa vārda izņemšanai no mākslinieciskajiem darbiem”¹³⁰. Līdz ar J. Staļinu cenzūras nežēlastībā nu bija kritusi arī virkne viņa līdzgaitnieku. Piemēram, “pēc Lavrentija Berijas aresta 1954. gadā katrs Lielās padomju enciklopēdijas abonents no redakcijas pa pastu saņēma ieteikumu “izgriezt tautas ienaidnieka foto šķirkli un tā vietā pielīmēt šķirkli “Beringa šaurums ””¹³¹.

1957. gadā PSRS MP pakļautībā tika izveidota Valsts Radioraidījumu un televīzijas komiteja, tādējādi cenzūras redzes lokā tika iekļauts PSRS jaunais elektroniskais medijs – televīzija. Cenzūra aptvēra arī visus teātra iestudējumus, kinofilmas, mūziku, TV iestudējumus: visiem bija jāsaņem mākslinieciskās padomes akcepts. Kā norāda pētnieki, “šajā laikā arī notika vēršanās pret Borisu Pasternaku, kuram 1958. gadā tika piesūta Nobela prēmija literatūrā”¹³².

Ir saglabājušās liecības par to, ka PSKP vadībā veidojās ideoloģiskas domstarpības, tostarp cenzūras politikas jomā. Ir ziņas, ka Ņ. Hruščovs plānoja atcelt ideoloģisko cenzūru¹³³ un pat deva attiecīgu rīkojumu L. Iļičevam, uzdodot sagatavot nepieciešamo dokumentāciju.¹³⁴ Lai to nepieļautu, PSKP līderu grupa, kam šāda rīcība bija nepieņemama (tās līderis bija Politbiroja loceklis Mihails Suslovs), izprovocēja

¹²⁶ Данилов А., Главукрцензура. 2000, еженедельник, 2007, № 39 (383).

¹²⁷ Матох В., Цензура в БССР. Белгазета (23 июля 2007).

¹²⁸ Лютова К., Отдел спецфондов в 60-80 гг. Спецхран библиотеки Академии Наук, СПб, Издательский отдел БАН, 1999.

¹²⁹ Волкова Н., “Я считаю, что всё это должно быть в РГАЛИ...” Беседа в Российском государственном архиве литературы и искусства. Наше наследие, журнал, 2002, № 61, С. 54-65.

¹³⁰ Молок Н., Пропали комиссары. Известия, газета, М, 22.02.2006.

¹³¹ Жилева Я. У России нет герба, но есть Энциклопедия Avots:

<http://www.encyclopedia.ru/news/enc/detail/2269/> Skatīts 2010. gada 25. septembrī.

¹³² Андреев Г., Кашин А., Письмо К. Е. Ворошилову с требованием прекращения травли Б. Л. Пастернака. Альманах Россия. XX век. Фонд Александра Яковлева (28 ноября 1958). Avots: http://www.hrono.info/dokum/195_dok/19581128past.html Skatīts 2009. gada 15. aprīlī.

¹³³ О журналах “Литературная Москва” и “Тарусские страницы” Паустовского. Avots: <http://paustovskiy.niv.ru/paustovskiy/mesta/tarusa/o-zhurnalakh.htm> Skatīts 2011. gada 1. jūnijā.

¹³⁴ “Тарусские страницы”. Говорит Москва. Avots: <http://www.ruthenia.ru/moskva/encycl/t/tarussa.htm> Skatīts 2011. gada 1. jūnijā.

konfliktu. Tā vajadzībām 1962. gada decembrī Manēžas izstāžu zālē Maskavā tika noorganizēta mākslinieku avangardistu izstāde “Jaunā realitāte” un noorganizēts PSKP CK ģenerālsekretāra Ņ. Hruščova apmeklējums. Būdams nesagatavots no sociālistiskā reālisma kanona atšķirīgas mākslas uztverei, Hruščovs bija sašutis, un šo sašutumu atbalstīja arī M. Suslovs. N. Moļeva konstatē, ka “*medijos tika izvērsta propagandas kampaņa pret formālismu un abstrakcionismu, bet par cenzūras atcelšanu vairs nevarēja būt ne runas*”¹³⁵. Suslova sakarā zīmīgas ir laikabiedru atmiņas par Politbiroja ideologa reiz teikto: “*Iedomājieties – no rīta es atveru laikrakstu “Izvestija” un es nezinu, ko tajā izlasīšu!*”¹³⁶

Pēc Ņ. Hruščova atstādināšanas no varas un Leonīda Brežņeva kļūšanas par PSKP CK ģenerālsekretāru 1964. gadā atklātības un demokrātijas politika tika apklusināta. Pētnieki norāda, ka “*par svarīgu robežšķirtni kļuva rakstnieku Andreja Siņavska un Jūlija Danelijas arests un tam sekojušais tiesas process ar piespriesto nesamērīgo soda mēru. Šo procesu, kas tika ierosināts abu rakstnieku darbu izdošanas ārzemēs dēļ (jo PSRS cenzūras ierobežojumu dēļ tas nebija iespējams pašu mājās), gan PSRS, gan ārzemēs asi nosodīja un uzskatīja par politisku izrēķināšanos. Abu rakstnieku atbalsta vēstuli parakstīja vairāk nekā 60 PSRS Rakstnieku savienības biedri*”¹³⁷.

1.4. Cenzūra stagnācijas laikmetā (1966-1986)

Stagnācijas laikmetā cenzūra atkal kļuva par neatņemamu padomju propagandas mašīnērijas elementu; tagad tai tika atvēlētas konservatīvi sargājošās funkcijas. Kā norāda L. Aleksejeva, “*šajā laikā cenzoru rindas papildināja virkne jaunu darbinieku, daudzi bija ieguvuši humanitāro izglītību*”¹³⁸. Laikā no 1957. līdz 1986. gadam PSRS GLP vadīja Pāvels Romanovs.

1966. gada 18. augustā GLP atkal tika piešķirts PSRS MP pakļautības statuss, “*tā demonstrējot ideoloģiskās kontroles nozīmību*”¹³⁹. Mainījās vertikālās komunikācijas sistēma, radošo profesiju pārstāvji savus darbus iesniedza profesionālajās organizācijās – rakstnieku, mākslinieku, tēlnieku, komponistu savienībās, laikrakstu un žurnālu

¹³⁵ Молева Н., Манеж, которого никто не видел. Москва, журнал, М, 2003,

¹³⁶ Молева Н., Драматическая встреча с “Новой реальностью”. Культура, газета, 2002, №49 (7356).

¹³⁷ Гаман-Голутвина О., и др. Глава 3. СССР в середине 1960х-начале 1980х гг. История России 1945-2008, Просвещение, 2008, С. 192.

¹³⁸ Алексеева Л., Первые правозащитные выступления (1965-1968 гг.). История инакомыслия в СССР: Новейший период. Вильнюс, М, “Весть”, 1992.

¹³⁹ Данилов А., Главквурцензура. 2000, еженедельник, 2007, № 39 (383),

redakcijās. No turienes darbi saskaņošanai nonāca GLP. V. Matohs norāda, ka *“dienesta instrukcijas stingri aizliedza cenzoriem tieši komunicēt ar darbu autoriem; viņi kļuva gluži par mītiskām personām, uz kurām varēja atsaukties (tiesa gan – tikai mutiski, bet ne rakstiski), taču kurus vairums neredzēja”*¹⁴⁰.

Daudzi pētnieki, tostarp L. Aleksejeva, norāda, ka *“šajā laikā attīstījās t.s. Ēzopa valoda, notika cenzūras cīņa ar alegorijām, mājieniem un zemtekstiem, jo cenzēts tika faktiski ne tikai uzrakstītais, pateiktais un parādītais, bet arī tas, ko par to varēja padomāt lasītāji, klausītāji un skatītāji”*¹⁴¹. 60. gadu beigās žurnālā “Novyj Mir” tika aizliegta D. Meļņikova un L. Čornajas darba “Noziedznieks Nr. 1” par Ādolfu Hitleru publicēšana, motivējot to ar *“nekontrolējamu zemtekstu”*¹⁴². GLP instrukcijās parādījās arī Staļina represiju temata aizliegums – informācija par ieslodzījuma vietām kļuva par valsts noslēpumu.¹⁴³

Par 60. gadu otrās puses cenzūru J. Burtins rakstīja: *“Brīžiem veidojas pasaules cenzūras praksē mazpazīstams, sajaukts variants, kas mums ir visai ierasts, – literārajam darbam vispirms “spārnus apgrieza” priekšcenzūrā, bet, ja tas ieraudzīja dienasgaismu, tam tūlīt pat (pēc iepriekš “instancēs” pieņemtā lēmuma) uzrīdīja “partijas kritiku”, bet izdevniecībām to “nerekomendēja pārdrukāt”.*¹⁴⁴

1967. gada beigās PSRS CT uzsāka eksperimentu – tika atvērta “paaugstināta intelektuālā līmeņa” TV programma, kas paredzēta skatītājiem ar augstāko izglītību (“ceturtā programma”). Programma tika veidota ar piesegu, ka tā veiks ideoloģisko propagandu, taču daudz augstākā līmenī. Kā norāda R. Boreckis, *“eksperiments ilga aptuveni gadu, līdz Augstākās partijas skolas zinātniskie recenzenti tai deva negatīvu atsauksmi, raksturojot to kā ideoloģiski kļūdainu un politiski kaitīgu mēģinājumu izveidot elitāru, plašām masām nepieejamu programmu. Pēc tā šī programma tika slēgta”*¹⁴⁵.

Kopumā šajā laika posmā līdz minimumam samazinājās tiešā ētera pārraižu skaits:

¹⁴⁰ **Матох В.**, Цензура в БССР. Белгазета (23 июля 2007).

¹⁴¹ **Алексеева Л.**, Первые правозащитные выступления (1965-1968 гг.). История инакомыслия в СССР: Новейший период, Вильнюс, М, “Весть”, 1992.

¹⁴² **Виноградов И.**, Слово и дело. “Континент”, журнал, Независимая редакция журнала “Континент”, 2007, В. 134.

¹⁴³ **Прищепина В.**, Позиционная борьба с цензурой. Российского Отечества поэт (Е.А. Евтушенко: 1965-1995 гг.), Абакан: Издательство Хакасского государственного университета им. Н. Ф. Катанова, 1996, 344 с.

¹⁴⁴ **Буртин Ю.**, Власть против литературы (60-е годы): Персональные цензурные дела по документам ЦК КПСС и Главлита. Вопросы литературы, журнал, 1994, В. 2, с. 225.

¹⁴⁵ **Борецкий Р.**, Глава 01. Арином общим не измерить. В Бермудском треугольнике ТВ, М, Икар, 1998, 204 с.

visi raidījumi tika rūpīgi cenzēti un vajadzības gadījumā pārmontēti. 1970. gadā PSRS MP Valsts Radioraidījumu un Televīzijas komiteja tika pārdēvēta par MP Valsts televīzijas un radioraidījumu komiteju, bet 1978. gada 5. jūlijā – par PSRS Valsts televīzijas un radioraidījumu komiteju, mainot tās juridisko pakļautību. G. Žirkovs akcentē, ka “*pēdējo izmaiņu rezultātā televīzija no MP pakļautības nonāca tiešā valsts vadītāja L. Brežņeva pakļautībā*”¹⁴⁶.

Pēc 1968. gada Čehoslovākijas notikumiem, apspriežot cenzūras atcelšanas iespējas, M. Suslovs sacīja: “*Zināms, ka starp cenzūras atcelšanu Čehoslovākijā un Padomju tanku ieviešanu pagāja daži mēneši. Es gribu zināt, kurš iavedīs tankus pie mums.*”¹⁴⁷

60. gadu beigās strīda dēļ par Damanskas salu PSRS saasinājās attiecības ar Ķīnu. GLP nekavējoties saņēma instrukcijas par papildu cenzūras ierobežojumiem: tika aizliegtas visas publikācijas, kas saturēja jebkādu ekonomiska rakstura informāciju par Tālo austrumu ražotnēm, zivju nozveju. A. Dobrovoļskis raksta, ka “*vietējo laikrakstu redaktori pat sūdzējās, ka viņiem vairs nav, ar ko aizpildīt laikrakstu lapas. Šis rīkojums tika atcelts pēc situācijas uzlabošanās uz PSRS un Ķīnas robežas*”¹⁴⁸.

Pat slavenā TV seriāla “17 pavasara mirkli” iznākšanu uz ekrāniem 1973. gadā pavadīja aizkulišu cīņas starp PSRS VDK priekšsēdētāju J. Andropovu, seriāla atbalstītāju, un M. Suslovu, kurš pieprasīja filmas demonstrēšanas aizliegumu, jo tajā “*nav parādīts padomju tautas varoņdarbs karā*”, uz ko Andropovs atbildēja, ka “*visa padomju tauta nevarēja dienēt Šellenberga aparātā*”¹⁴⁹.

Masu kultūras parādība šajā laikmetā bija t.s. autordziesmas, kas izplatījās mutvārdos un magnetofona ierakstos. Vispopulārākais šī žanra pārstāvis bija dzejnieks, aktieris un dziedātājs Vladimirs Visockis.¹⁵⁰ 1973. gada 17. aprīlī viņš rakstīja toreizējam PSRS kultūras ministram, PSKP CK Politbiroja locekļa kandidātam P. Demičevam: “*Jums, visticamāk, ir labi zināms, ka valstī ir vieglāk atrast magnetofonu, no kura skan manas dziesmas, nekā magnetofonu, no kura tās neskan. Deviņus gadus es lūdzu tikai vienu – dot man iespēju dzīvājam kontaktam ar skatītājiem, atlasīt dziesmas koncertam,*

¹⁴⁶ **Жирков Г.**, *История цензуры в России XIX—XX вв.*, М.: АСПЕКТ ПРЕСС, 2001, 358 с.

¹⁴⁷ *turpat*

¹⁴⁸ **Добровольский А.**, *Министерство не печати. Московский комсомолец*, газета, 2006. Интервью с Владимиром Симаньковым Avots: <https://www.mk.ru/blogs/idmk/2006/12/01/mk-daily/87516/> Skatīts 2009. gada 29. martā.

¹⁴⁹ **Мехтиев А.**, *Вячеслав Тихонов стеснялся длинного носа*. БелТА (27 января 2005),

¹⁵⁰ **Стельмах В.**, “*Владимир Высоцкий и цензура*”. Доклад на Международной конференции “Владимир Высоцкий и русская культура 1960—1970-х годов”. 8-12 апреля 1998.

saskaņot programmu.”¹⁵¹

1974. gada 15. septembrī tika izdzenāta Maskavas mākslinieku avangardistu t.s. Buldozeru izstāde. Par izdzenāšanas iemeslu kļuva atšķirība no oficiāli atbalstītā sociālā reālisma.¹⁵²

Bez cīņas ar pretpadomju aģitāciju un noslēpumu izpaušanu cenzūra novērsa arī pārmērīgus J. Staļina slavinājumus. No vienas puses, tika ierobežota atkušņa laikā dominējusi Staļina kritika,¹⁵³ bet – no otras puses – tika dots uzstādījums traktēt uzvaru Otrajā Pasaules karā kā visas KP kopumā, nevis Staļina uzvaru.¹⁵⁴

Cenzūra centās ietekmēt arī muzikālo repertuāru.¹⁵⁵ Visas PSRS teritorijā atskaņojamās dziesmas tika pakļautas priekšcenzūrai, koncertu programmas tika apstiprinātas atsevišķi no muzikālo kompozīciju tekstiem. 1983. gadā PSRS KM apstiprināja instrukciju, kura noteica, ka visiem pašdarbības un profesionālajiem muzikantiem, sastādot koncerta repertuāru, vismaz 80% no tā bija jāveido, izmantojot PSRS Komponistu savienības biedru sarakstītos darbus. Zīmīgi, ka vidējais Komponistu savienības biedru vecums tobrīd bija 60 gadi, bet jauni biedri savienībā netika uzņemti kopš 1973. gada. O. Pšeničņijs uzsver, ka īpaši skeptiski vara iztuējās pret rokmūziķiem. Piemēram, “1983. gadā Ufas VDK nodaļas darbinieki Jurijam Ševčukam piedāvāja parakstīties zem solījuma, ka viņš “nekad vairs nekomponēs, neierakstīs un neizpildīs savas dziesmas””.¹⁵⁶

Problēmas cenzūrai sagādāja arī jaunatnes vidū strauju popularitāti ieguvušās jauniešu diskotēkas – tajās skanošo ārzemju mūziķu repertuāru bija gandrīz neiespējami cenzēt. Ar diskotēku uzraudzību nodarbojās komjaunatnes organizācija. Piemēram, 1985. gada 10. janvārī Ukrainas PSR Nikolajevas rajona komjaunatnes komitejas sekretārs P. Grišins izsūtīja vietējo organizāciju vadītājiem “Aptuveno ārvalstu solistu un grupu sarakstu, kuru repertuārā ir ideoloģiski kaitīgi skaņdarbi”, lai ar šī dokumenta palīdzību varētu kontrolēt diskotēkas. Ukrainas komjauniešiem “ideoloģiski nepieņemami” bija “Tīna Tērnere (sekss), “Black Sabbath” (vardarbība, reliģiozs fanātisms), “Scorpions”

¹⁵¹ Новиков В., *Своя заграница. Высоцкий*. 5. М., Молодая гвардия, 2008, 480 с.

¹⁵² Бульдозерная выставка тридцать лет спустя. *Вечерняя Москва*, 2004., № 174, стр. 32

¹⁵³ Романов П., *Секретная докладная записка в ЦК КПСС и другие документы (21 апреля 1967)*. Avots: <http://www.pseudology.org/Tsenzura/Glavlit.htm> Skatīts 2009. gada 16. jūnijā.

¹⁵⁴ Голованов А., *Письмо в ЦК КПСС Л. И. Брежневу и в Совет Министров СССР А. Н. Косыгину (8 апреля 1975)*. Avots: http://militera.lib.ru/memo/russian/golovanov_ae/01.html Skatīts 2009. gada 16. jūnijā.

¹⁵⁵ Бобраков-Тимошкин А., *Новый Цой родится в интернете?* Радио Свобода (13.07.2009). Avots: <http://www.svobodanews.ru/content/article/1775848.html> Skatīts 2009. gada 5. oktobrī.

¹⁵⁶ Пшеничный О., *Рок против террора! Комсомольская правда*, газета, М, 23 марта 1991

(vardarbība), “Tchingis Khan” (antikomunisms, nacionālisms), “Pink Floid” (PSRS ārpolitikas nepareizs attainojums (“PSRS agresija Afganistānā”)), “Kiss” (neofašisms, vardarbība), “AC/DC” (neofašisms, vardarbība), Donna Sammere (erotisms), Hulio Iglesias (neofašisms), “Blondie” (panki, vardarbība)” u.c.¹⁵⁷ Kopumā Grišins konstatēja vismaz 38 Ukrainas komjauniešiem “kaitīgus” ārvalstu mūziķus, vienlaikus izsūtot visiem saviem padotajiem arī PSRS tarifcēto vokāli instrumentālo ansambļu sarakstu.

Cenzūras darbu masu medijos šajā laikā apraksta G. Anufrijevs: “*Vispirms redaktors iesniedza GLP divos eksemplāros sagatavoto publikācijas melnrakstu. GLP cenzors (redaktors) iepazīnās ar šo materiālu, meklējot tajā jebkādu informāciju, kuras publicēšana nebūtu pieļaujama saskaņā ar apjomīgo “Atklātajos iespieddarbos publicēšanai aizliegto datu sarakstu”. Aizliegumi iedalījās divās kategorijās – noteiktie un nenoteiktie. Pirmie tika aizliegti automātiski, savukārt otro publicēšanai bija jāsaņem attiecīgās ministrijas atļauja. Cenzora komentāri tika izteikti speciālā veidlapā “Вмешательство” (“Iejaukšanās”), kurā tika norādīta šāda informācija: izdevējietāde, precīzs teksts, kurā bija nepieciešama iejaukšanās, tās raksturs un pamatojums.”*¹⁵⁸

Plašs darbības lauks cenzūrai pavērās pēc PSRS iebrukuma Afganistānā 1979. gadā. 1980. gadā cenzūras nežēlastībā krita filma “Šerloka Holmsa un doktora Vatsona piedzīvojumi”. Kā zināms, grāmatā, pēc kuras motīviem tapa filma, Šerloks Holms ar dedukcijas metodes palīdzību nonāca pie secinājuma, ka tik satriekts Vatsons ir atgriezies no kara Afganistānā. Padomju ideologiem šķita nepieņemamas asociācijas ar neseno PA iebrukumu Afganistānā, tādēļ cenzētajā filmas versijā Vatsons atgriezās “no kaut kādas Austrumu valsts”.¹⁵⁹

Divu interviju sniegšana ārvalstu medijiem, kritizējot PSRS valdības politiku par karu Afganistānā, bija pietiekams iemesls, lai akadēmiķim Andrejam Saharovam atņemtu visus valsts apbalvojumus, tostarp Sociālistiskā darba varoņa nosaukumu, un 1980. gada 22. janvārī bez tiesas sprieduma izsūtītu uz Gorkiju, kur viņš tika turēts mājas arestā.¹⁶⁰

---

¹⁵⁷ *Примерный перечень зарубежных музыкальных групп и исполнителей, в репертуаре которых содержатся идейно вредные произведения* Avots: <http://rg.foto.radikal.ru/0707/f0/a17834d9f05b.jpg> Skatīts 2010. gada 10. oktobrī.

¹⁵⁸ *Ануфриев Г., 20 лет в Главлите. 7 дней*, газета, Минск, Белорусское телеграфное агентство, 27 января 2005, № 4.

¹⁵⁹ *В СССР Шерлок Холмс попал под цензуру*. 2004. gada 6. janvāra intervija TV kanālam “НТВ”. Avots: <http://news.ntv.ru/36649/> Skatīts 2009. gada 29. martā.

¹⁶⁰ *Андрей Дмитриевич Сахаров — биография* Avots: <http://taina.aib.ru/biography/andrej-saharov.htm> Skatīts 2009. gada 25. martā.

Jāatzīmē, ka līdz pat 1987. gadam tika aizliegtas arī t.s. afgāņu dziesmas – galvenokārt ar karadarbību Afganistānā (1979-1989) saistīto cilvēku radošā izpausme.¹⁶¹

Līdz pat 80. gadu otrajai pusei padomju plašsaziņas līdzekļos tika publicēta visai skopa informācija par PA līdzdalību karadarbībā Afganistānā. Piemēram, saskaņā ar PSRS Ārlietu un Aizsardzības ministriju 1985. gadā kopīgi izstrādāto publicēšanai atļauto datu sarakstu centrālie plašsaziņas līdzekļi drīkstēja ziņot par: “ [..] *atsevišķiem ievainotajiem vai bojāgājušajiem padomju karavīriem dienesta pildīšanas laikā (ne biežāk kā reizi mēnesī), atraidot sacelšanās dalībnieku uzbrukumus un sniedzot internacionālo palīdzību afgāņu tautai.*”¹⁶² Ar šo dokumentu tika aizliegts vēstīt sabiedrībai par rotas un skaitliski lielāku padomju karavīru militāro vienību līdzdalību kaujas operācijās, kā arī tika aizliegts veidot TV tiešraides no kaujas laukiem.

Kopumā Afganistānas tēma tika rūpīgi uzmanīta gan no kara cenzūras, gan GLP puses. Kā uzskata Afganistānas karā bojā gājušo karavīru māšu un ģimeņu biedrību koordinācijas padome, tieši cenzūras ierobežojumi “*padarīja neiespējamu melīgās propagandas kritiku, militārās varas patvaļas un pretlikumību atmaskošānu*”¹⁶³.

1.5. Cenzūra Perestroikas laikmetā (1986-1991)

Sākoties Perestroikas procesiem, no 1986. gada līdz pat PSRS sabrukumam, cenzūras loma pakāpeniski samazinājās, līdz izzuda pilnībā. Cenzūras atslābuma sākuma punkts ir “glastnostj” politikas izziņošana M. Gorbačova ziņojumā PSKP XXVII kongresā: “*Principiāls mums ir jautājums par izteikšanās brīvības paplašināšanu. Tas ir politisks jautājums. Bez izteikšanās brīvības nav un nevar būt demokrātijas, masu politiskās jaunrades un to līdzdalības valsts pārvaldē.*”¹⁶⁴

Tas deva iespēju presē diskutēt par tematiem, kas agrāk bija aizliegti, kritizēt varas institūcijas. Plašsaziņas līdzekļos parādījās publikācijas par partijas amatpersonu likumpārkāpumiem, par ekonomikas problēmām un preču deficītu, par negatīvām

---

¹⁶¹ *Огрызко В., Феномен афганской песни.* Русская служба Би-би-си (16 декабря 2004), Intervija, avots: http://news.bbc.co.uk/1/hi/russian/russia/newsid_4083000/4083801.stm Skatīts 2009. gada 28. martā

¹⁶² *Ляховский А., Перечень сведений, разрешаемых к открытому опубликованию, относительно действий ограниченного контингента советских войск на территории ДРА (в соответствии с постановлением ЦК КПСС № П 206/2 7.6.85 г.). Трагедия и доблесть Афганистана.* М, Искона, 1995.

¹⁶³ Обращение к Верховному Совету СССР. 1 июня 1990 года, г. Москва (1 июня 1990), документ. Avots: <http://pomnimvse.com/08ar.html> Skatīts 2009. gada 29. martā.

¹⁶⁴ *Горбачёв М., Политический доклад центрального комитета КПСС XXVII съезду коммунистической партии Советского Союза,* 1987

sociālām parādībām (piemēram, narkomānija un prostitūcija), par mūzikas un cita rakstura jaunatnes subkultūras piemēriem (“neformāļi”, kas tika pretnostatīti formālajām (oficiālajām) jaunatnes organizācijām).

Pats cenzūras fakts tika publiski atzīts M. Gorbačova intervijā franču laikrakstam “L’Humanite”, kas padomju presē tika pārpublicēta 1986. gada 8. februārī. Svarīgs aspekts bija norāde uz cenzūras uzdevumiem – valsts un kara noslēpumu aizsardzība, kara, vardarbības un nežēlības propagandas aizliegums, personas neaizskaramības aizsardzība. Ideoloģiskie motīvi (“pretpadomju propaganda” u.tml.) netika pieminēti.¹⁶⁵

1986. gada 14. septembrī PSRS GLP izdeva pavēli Nr. 29, ar kuru cenzoriem tika dots rīkojums koncentrēt uzmanību uz jautājumiem, kas saistīti ar valsts un kara noslēpumu aizsardzību presē un informēt partijas orgānus tikai būtisku ideoloģiskās sfēras pārkāpumu gadījumā.¹⁶⁶ A. Štrāle uzskata, ka “viena no pirmajām jaunajām vēsmām bija Nikolaja Gumiļeva dzejas publicēšana 1986. gada aprīļa žurnāla “Ogoņok” numurā”¹⁶⁷.

Ar PSKP CK 1986. gada 25. septembra lēmumu tika pārtraukta dažu ārvalstu radiostaciju slāpēšana (BBC, VOA), turpretī citu (Brīvība, DW) slāpēšana tika pastiprināta. 1987. gada 23. maijā PSRS pārtrauca VOA signāla slāpēšanu, bet tikai 1988. gada 30. novembrī PSRS pilnībā izbeidza ārvalstu radiostaciju slāpēšanu.¹⁶⁸

1987. gadā darbu sāka PSRS GLP vadītā starpnozaru komisija, kas pārskatīja grāmatas, paredzot pārcelt tās no specfondiem uz publiskajām krātuvēm. Kā konstatējis N. Rižaks, “*Ļeņina Valsts bibliotēkas specfondā šajā laikā bija aptuveni 27 000 PSRS un 250 000 ārvalstu grāmatu, 572 000 ārvalstu žurnālu numuri, ap 8500 ārvalstu laikrakstu gada komplekti*”¹⁶⁹. Savukārt N. Volkova atzīmējusi, ka “*Valsts Centrālā literatūras un mākslas arhīva specfondā, kur glabājās 1,5% no visiem arhīvu materiāliem, bija aptuveni 150 000 uzglabājamo vienību*”¹⁷⁰.

1988. gads kļuva par iepriekš aizliegto autoru izdošanas kulminācijas punktu. Tika izdoti Aleksandra Solžeņicina “Gulaga arhipelāgs”, Borisa Pasternaka “Doktors Živago”,

¹⁶⁵ *Штрале А., Закат цензуры в Советской Латвии 1985—1990 гг. КNYGOTYRA*, Рига, Национальная библиотека Латвии, 2006.

¹⁶⁶ *Turpat.*

¹⁶⁷ *Turpat.*

¹⁶⁸ Приказ Министерства связи о прекращении глушения Avots: <http://www.radiojamming.puslapiai.lt/doc/2801.jpg> Skatīts 2010. gada 20. septembrī.

¹⁶⁹ *Рыжак Н., Цензура в СССР и Российская государственная библиотека. Доклад на Международной конференции “Румянцевские чтения - 2005”* Avots: <http://web.archive.org/web/20080229170637/http://rumchten.rsl.ru/2007/ru/upload/doc/1169205431.doc> Skatīts 2010. gada 20. septembrī.

¹⁷⁰ *Волкова Н., Я считаю, что всё это должно быть в РГАЛИ...* Беседа в Российском государственном архиве литературы и искусства. *Наше наследие*, журнал, 2002, № 61. С. 54-65

Vasīlija Grosmana “Dzīve un liktenis” u.c. No 1986. līdz 1990. gadam tika izdots tāds iepriekš aizliegto autoru darbu skaits, ka J. Lotmans šo laiku nosauca par “*kultūras sprādzienu*”¹⁷¹.

1990. gada 12. jūnijā PSRS AP pieņēma likumu “Par presi un citiem masu informācijas līdzekļiem”, kurā bija skaidri norādīts, ka “*masu informācijas līdzekļu cenzūra nav pieļaujama*”¹⁷². AP lēmumā par likuma ieviešanu bija ietverts PSRS MP adresēts rīkojums “*sagatavot un iesniegt PSRS AP likumprojektus, kas regulē valsts un citu noslēpumu aizsardzību, atsevišķu plašsaziņas līdzekļu, ieskaitot televīziju un radio, darbību*”¹⁷³.

1990. gada 9. jūlijā tika izdota GLP pavēle “Par specfondu likvidāciju”, kas noteica visu grāmatu pārceļšanu uz publiskajam glabātuvēm. Laikmetu griežu komiskākā iezīme, uz ko norāda A. Maligins, ir šāda: “*Sakarā ar jaunpieņemto likumu par presi priekšcenzūra kļuva par GLP sniegto brīvprātīgo maksas pakalpojumu.*”¹⁷⁴ A. Maligins apgalvo, ka “*bez priekšcenzūras kontroles laikraksti un žurnāli sāka iznākt kopš 1990. gada 1. augusta*”¹⁷⁵.

1991. gada 13. aprīlī ar PSRS MP lēmumu GLP funkcijas tika nodotas PSRS Informācijas un preses lietu ministrijai, bet maijā bijušais GLP vadītājs V. Boldirevs nosūtīja PSRS prezidentam M. Gorbačovam vēstuli, kurā rakstīja: “*Masu informācijas līdzekļos publicēto rakstu analīze liecina, ka daļa izdevumu veic propagandu, kuras mērķis ir destabilizēt mūsu sabiedrību, vājināt valsts varu, kurināt starpnacionālos konfliktus, diskreditēt PSRS bruņotos spēkus, ievieto materiālus ar uzbrukumiem valsts varas augstākajiem orgāniem, kas robežojas ar aizvainojumiem un meliem un propagandē gandrīz neslēptu pornogrāfiju un vardarbību. Lai novērstu šāda rakstura negatīvos procesus, ir nepieciešams vissavienības statusa iestādei deleģēt uzdevumu kontrolēt likumdošanas par presi un citiem masu informācijas līdzekļiem ievērošanu.*”¹⁷⁶

---

¹⁷¹ **Иванова Н.**, *Ускользящая современность. Русская литература XX–XXI веков: от “внекомплектной” к постсоветской, а теперь и всемирной. Вопросы литературы*, журнал, 2007, № 3.

¹⁷² О введении в действие закона СССР “О печати и других средствах массовой информации” (12 июня 1990). PSRS AP Lēmums, Avots: <http://www.ru.j.ru/pravcenter/law0.html> Skatīts 2010. gada 2. augustā.

¹⁷³ Turpat.

¹⁷⁴ **Мальгин А.**, *Послесловие редактора* (3 июля 2008). Avots: <http://www.rulife.ru/mode/article/788/> Skatīts 2009. gada 20. novembrī.

¹⁷⁵ **Мальгин А.**, *Без цензуры* Avots: <http://avmalgin.livejournal.com/1733904.html?thread=37602832> - 37602832 Skatīts 2009. gada 20. novembrī.

¹⁷⁶ **Руденский Н.**, *Конец “золотого века” цензуры.* (2000. gada 16. decembris). Avots: <http://www.grani.ru/Society/Media/Freepress/m.2811.html> Skatīts 2009. gada 25. maijā.

Tiesa gan, šī vēstule līdzinājās pēc saucēja balss tuksnesī – padomju valdība nekādus cenzūras pastiprināšanas darbus neveica. 1991. gada 25. jūlijā PSRS Informācijas un preses ministrijas pārziņā nodotā “Aģentūra valsts noslēpumu aizsardzībai masu informācijas līdzekļos”, pamatojoties uz KPSFR MP 1991. gada 15. oktobra lēmumu un PSRS Informācijas un preses ministrijas 1991. gada 24. oktobra pavēli, tika likvidēta, pastāvot precīzi trīs mēnešus.¹⁷⁷

1991. gada 25. decembrī PSRS kā ģeopolitisks veidojums beidza savu eksistenci. Tā saistību pārmantotājā – Krievijas Federācijā - 1991. gada 27. decembrī tika pieņemts KF likums “Par masu informācijas līdzekļiem”, ar ko tika aizliegta cenzūra.¹⁷⁸

---

¹⁷⁷ Главное управление по охране государственных тайн в печати при Совете Министров СССР (Главлит) Avots: http://guides.rusarchives.ru/browse/gbfond.html?bid=203&fund_id=696642 Skatīts 2010. gada 19. septembrī.

¹⁷⁸ Ст. 3 Закона РФ от 27 декабря 1991 года № 2124-1 “О средствах массовой информации”. Российская газета, № 32, 8 февраля 1992 года.

PIRMĀS NODAĻAS KOPSAVILKUMS

Promocijas darba pirmajā nodaļā autors, izmantojot citu vēsturnieku un zinātnieku līdz šim veiktos pētījumus un paša savāktos materiālos, apkopojis PSRS cenzūras institūcijas attīstības vēsturi, sniedzot secīgu PSRS cenzūras institūciju attīstības vēsturi (no boļševiku revolūcijas laika 1917. gadā Krievijā līdz PSRS eksistences beigām 1991. gadā), atsevišķi apskatot cenzūras institūcijas ieviešanu (faktiski – Cariskās Krievijas cenzūras institūciju tradīciju un funkciju pielāgošanu jaunās varas vajadzībām), tās juridisko pilnvaru pamatojumu (normatīvie akti, kas noteica cenzūras institūciju tiesības un pienākumus), darbību specifiskos apstākļos (Pilsonu karš Krievijā), centralizācijas procesu uzsākšanu (dažādu brīžiem savstarpēji konkurējošu vai funkcijas dublējošu administratīvo institūciju apvienošanas/likvidēšanas/pastiprināšanas process). Atsevišķa uzmanība vēsturiskajā diskursā pievērsta cenzūras institūciju lomai PSRS totālā terora laikmetā (Staļina režīms), jo tieši ar šādu cenzūras institūciju PSRS GLP veidolā 1940. gadā iepazinās arī Latvijas sabiedrība, galvenokārt tās radošā inteliģence (literāti, žurnālisti, mūziķi, skatuves mākslinieki u.c.).

Būtiska vieta šajā nodaļā atvēlēta pētījumam par GLP darbību Otrā Pasaules kara laikā, kā arī izmaiņām, kas to skāra pēc diktatora J. Staļina nāves uzsākto t.s. Hruščova atkušņa procesu laikā un tam sekojušā Brežņeva stagnācijas laikā, kad cenzūras institūcijas loma un statuss PSRS tika vairākkārt mainīts atbilstoši valsts vadītāju un KP kopējai ideoloģiskajai līnijai.

Pētījuma kontekstā īpaši nozīmīgs ir GLP pastāvēšanas pēdējās desmitgades notikumu apraksts un faktori, kas ļauj izprast kopējo ģeopolitisko situāciju PSRS un pasaulē 20. gs 80. gados, kad M. Gorbačovs kļuva par PSKP CK ģenerālsekretāru. Būtiska loma šajā nodaļā ir atvēlēta laikabiedru dokumentālajām atmiņām par GLP darbību, tās ietekmi uz radošo procesu un vārda brīvību.

Aprakstot GLP eksistences pēdējos mēnešus, autors sniedz ieskatu arī GLP mēģinājumos “pielāgoties” jaunajiem tirgus ekonomikas apstākļiem un tās bijušo vadītāju izmisīgo cīņu par zaudētās varas un ietekmes atjaunošanu, kā arī sniedz ieskatu dokumentos, kas reglamentēja PSRS GLP likvidēšanu.

2. GALVENĀ LITERATŪRAS PĀRVALDE

LPSR 1940.-1990. GADOS

LPSR MP Galvenās pārvaldes valsts noslēpumu aizsardzībai presē dokumenti apkopoti Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīva (LNA LVA) 917. fondā. Tas aptver divus laika periodus – 1941. gadu un 1944. – 1990. gadu.

Uz promocijas darba pētījuma hronoloģisko ietvaru – 1985.-1990. gadu – LNA LVA dokumentos ir attiecināmas 54 lietas, no kurām reāli arhīvā atrodas un ir pieejamas tikai 47, kas padziļināti pētītas šī darba izstrādes gaitā. Atlikušās septiņas LNA LVA 917. fonda 1.a apraksta lietas arhīvā netika nodotas, un tās no LNA LVA uzskaites ir izslēgtas:

- Nr. 205. (*Galvenās pārvaldes Pilnīgi slepeno un slepeno lietu nomenklatūra par 1985. gadu, 7 lp*);
- Nr. 209. (*Galvenās pārvaldes Pilnīgi slepeno un slepeno lietu nomenklatūra par 1986. gadu, apjoms nezināms*);
- Nr. 213. (*Galvenās pārvaldes Pilnīgi slepeno un slepeno lietu nomenklatūra par 1987. gadu, 7 lp*);
- Nr. 214. (*Sarakste ar republikas partijas un padomju orgāniem par pamatdarbības jautājumiem, 29 lp*);
- Nr. 217. (saturs un apjoms – nezināms);
- Nr. 218. (*Slepeno un sevišķi slepeno dokumentālo materiālu iznīcināšanas akti, 66 lp*);
- Nr. 221. (*Galvenās pārvaldes Pilnīgi slepeno un slepeno lietu nomenklatūra par 1989. gadu, 7 lp*)).

Saskaņā ar 1.a lietu aprakstu šajās lietās bija tikai slepenie dokumenti, no kuriem visinteresantākie varētu būt 218. lietas nepieejamie dokumenti.

Arhīvā esošie dokumenti sniedz ieskatu GLP grāmatvedības, lietvedības un arodbiedrības ikdienas darbā, kā arī nākamo darba gadu plānos. Ir saglabājušies arī Maskavai sūtīto slepeno gada pārskatu eksemplāri un darbinieku personas lietas, kā arī sēžu protokoli. Daudzi dokumenti saskaņā ar arhīva lietās ievietotajām dokumentu izmantošanas lapām kopš to nodošanas arhīvā ir izmantoti (pētīti) vienu vai divas reizes, bet daudzi pirmo reizi – tikai šī promocijas darba pētījuma tapšanas laikā.

Diemžēl virkne vēsturiski interesantāko dokumentu – cenzūras (iejaukšanās) aktu, rīkojumu, darba uzskaites žurnālu, žurnālu reģistrācijas uzskaites žurnālu, redaktoru

specbloknoti (īpašās piezīmju grāmatiņās) un citi līdzīgi dokumenti – arhīva fondos nav atrodam; visticamāk, tie ir iznīcināti ikgadējās dokumentu iznīcināšanas reizēs (šādi fakti minēti ikgadējās darbības pārskatos) vai slepeni izvesti no Latvijas. Šādu varbūtējo dokumentu likteni apstiprina arī pētījuma gaitā intervētie bijušie GLP darbinieki.

Jāatzīmē, ka visa lietvedība (pavēles, rīkojumi, sarakste ar institūcijām, atskaites Maskavai u.c.) līdz pat institūcijas likvidācijai (ieskaitot pēdējās pavēles) tika veikta tikai krievu valodā; starp visiem dokumentiem šī pētījuma laikā izdevās atrast tikai vienu vēstuli latviešu valodā, kura 1985. gada 20. septembrī tika adresēta LPSR VDK apakšvienības priekšniekam, vēlākajam VDK vadītājam b. E. V. Johansonam¹⁷⁹ (skat. attēlus Nr. 1-3 pielikumā). Latviski ir fiksēti arī dažu sēžu protokoli, ir novērota atsevišķu sēžu protokolu bilingvālā protokolēšana, taču vairums protokolu ir krievu valodā. Veicot dokumentu tulkojumus, iespēju robežās ir maksimāli saglabāta laikmetam raksturīgā autentiskā rakstības maniere un terminoloģija.

Promocijas darba pētījuma gaitā tika caurskatīti, bet padziļinātai izpētei netika pakļauti tie dokumenti, kas pētījuma mērķim nespēj dot pievienoto vērtību (arodbiedrības sēžu protokoli, vēlēšanu protokoli un finanšu atskaites, GLP Kolēģijas sēžu protokoli, GLP grāmatvedības dati (ikmēneša algu saraksti), finanšu un statistikas atskaites, formālie kvartālu darba plāni un no GLP atlaisto darbinieku personas lietas), fokusējoties uz ikgadējo darbības atskaišu, pavēļu un sarakstes padziļinātu izpēti, kas spēj dot priekšstatu par institūcijas darbību tās pastāvēšanas pēdējās piecgades laikā. Jāatzīmē, ka Kolēģijas protokolos minētie fakti dublējas ar citiem dokumentiem (pavēlēm, gada atskaitēm), savukārt arodbiedrības materiāli ir izteikti formāli un skar arodbiedrības biedru sadzīves aspektus – sveikšanu jubilejās, ceļazīmju piešķiršanu, uzņemšanu poliklīnikā u.tml., nesniedzot priekšstatu par GLP tiešo darbību.

Jāatzīmē, ka arī GLP priekšnieka sapulču protokoli pēc sava satura ir ļoti formāli un nesniedz pilnvērtīgu priekšstatu par sapulcē izskatīto jautājumu detalizētu saturu. Aprakstot konkrētus faktus vai notikumus, faktu dublēšanās gadījumā atsaucēs ir norādīts tikai viens no avotiem, kur attiecīgais notikums ir aprakstīts.

Galvenie LPSR GLP finansiālo stāvokli promocijas darba hronoloģiskajam ietvaram atbilstošajā laikā raksturojošie dati ir apkopoti LNA LVA 917. fonda 5. apraksta lietās:

- 23. lietā (*Galvenās pārvaldes štati un tāmes 1985.-1989. g.*), 94 lpp;
- 24. lietā (*Galvenās pārvaldes štati un tāmes 1990. g.*), 27 lpp;

---

¹⁷⁹LNA LVA 917. fonds, 1.a apraksts, 202. lieta, 24.-26. lp.

- 25. lietā (*Galvenās pārvaldes darbības finanšu un statistiskās atskaites par 1985.-1989. g.*), 87 lpp;
- 26. lietā (*Galvenās pārvaldes darbības finanšu un statistiskās atskaites par 1990. g.*), 14 lpp.

Arhīvā ir nodoti arī LPSR GLP darbinieku algu kontu pārskati, kas apkopoti LNA LVA 917. fonda 2.L aprakstā:

- 44. lietā (*1985. gads*), 30 lpp;
- 45. lietā (*1986. gads*), 34 lpp;
- 46. lietā (*1987. gads*), 33 lpp;
- 47. lietā (*1988. gads*), 20 lpp;
- 48. lietā (*1989. gads*), 31 lpp;
- 49. lietā (*1990. gads*), 28 lpp.

Lietās esošie materiāli ļauj secināt, ka GLP budžets ik gadus nedaudz, bet pieauga (1985. gadā – 64 600 rubļ., 1986. gadā – 64 900 rubļ., 1987. gadā – 65 830 rubļ., 1988. gadā – 66 490 rubļ., 1989. gadā – 68 060 rubļ., bet 1990. gadā – 113 120 rubļ., no kuriem algām reāli iztērēti 59 617 rubļ.)¹⁸⁰. Jāņem vērā apstākļi, ka 1990. gada budžets netika noslēgts decembrī, bet līdz ar iestādes likvidāciju oktobrī.

Arhīva materiāli mums sniedz ieskatu arī algu apjomos, kādi tika izmaksāti GLP darbiniekiem. Piemēram, 1985. gadā GLP priekšnieka alga bija 340 rubļ., vietnieka – 300 rubļ., nodaļu vadītāju – 200 rubļ., galv. grāmatvedes alga bija 170 rubļ., vecākie redaktori saņēma 160, 165 vai 170 rubļ., redaktori – 120, 130, 140 vai 150 rubļ., bet apkopēja tikai 70 rubļ. Uz kopējā padomju iestāžu algu fona GLP darbinieku algas ir uzskatāmas par videjām, lai gan iestādes vadītājs atskaitēs Maskavai bieži norādīja uz augsto kadru mainību sakarā ar zemajiem atalgojumiem. Biežās sūdzības deva rezultātu: budžets tika palielināts, un jau 1990. gadā vecākie (1. kategorijas) redaktori saņēma 300 rubļus, priekšnieka vietnieks – 430 rubļus, bet GLP priekšnieks – 500 rubļus. Šeit gan ir jāņem vērā PSRS ekonomisko reformu izraisītā inflācija, tādēļ skaitlisko algu pieaugumu ir grūti transponēt reālajā atalgojuma pieaugumā.

Katra gada pārskatos ir arī norāde par Rīgas rajona finanšu nodaļas veiktajām pārbaudēm par darba algu nodokļu nomaksu, nekādus pārkāpumus nekonstatējot. Ik gadus vidēji 700 rubļus GLP tērēja apsardzes pakalpojumiem, kā arī vidēji 2500 rubļus –

¹⁸⁰ Grāmatvedības un statistikas dati šeit un turpmāk no: LNA LVA 917. fonds, 5. apraksts, 23., 24., 25. un 26., lietas, 2.L apraksts, 44., 45., 46., 47., 48. un 49. lietas.

telpu nomai. Savukārt 1989. gadā GLP darba telpās tika veikts kapitālais remonts 3000 rubļu vērtībā.

Savas darbības pēdējā – 1990. gadā - GLP iegādājās astoņus plauktus par 1544 rubļiem un telefona aparātu par 28 rubļiem, bet, likvidējot GLP, tika norakstīta virkne materiālo vērtību, tostarp pamatlīdzekļi par 2526 rubļiem un mazvērtīgais inventārs par 2743 rubļiem. Likvidējot GLP, Masu informācijas līdzekļu departamentam tika nodoti pamatlīdzekļi par 5718 rubļiem un mazvērtīgais inventārs par 6483 rubļiem.

Savukārt LPSR GLP darbinieku personas lietas ir apkopotas LNA LVA 917. fonda 1.L apraksta četrās lietās:

- 107. lietā (*LPSR Glavļita darbinieku saraksti (1984. gada 1.jūnijs, 1985., 1986., 1987., 1988. un 1989. gada 1. janvāris)*), 25 lpp;
- 108. lietā (*No LPSR Glavļita atlaisto personīgās lietas 1984-1989 (no A līdz Я)*), 191 lpp;
- 109. lietā (*No LPSR Glavļita atlaisto personīgās lietas 1990 (no A līdz JI)*) 132 lpp;
- 110. lietā (*No LPSR Glavļita atlaisto personīgās lietas 1990 (no M līdz Я)*) 139 lpp.

Šajās lietās esošie dokumenti sniedz priekšstatu par katru GLP darbinieku, tajās ir darbinieka pašraksturojums, dažādas izziņas un citi birokrātiska rakstura materiāli.

Lai arī šī promocijas darba hronoloģiskais ietvars aprobežojas ar GLP darbības pēdējo piecgadi, lai precīzāk izprastu LPSR GLP darbības pamatprincipus šajā laikā, nepieciešams izprast arī tās darbības vēsturisko kontekstu, it īpaši korelācijā ar pārvaldes organizācijas – PSRS GLP – darbībām. Uzreiz pēc Padomju okupācijas Latvijā tika ieviesta padomju cenzūra, kas aizstāja Kārļa Ulmaņa režīma cenzūras institūciju. Jāatzīmē, ka LPSR GLP un cenzūras darbību LPSR teritorijā vēsturiski jāskata divos laika periodos – 1940.-1941. gads (pirmā padomju okupācija) un 1944.-1990. gads (otrā padomju okupācija vai reokupācijas laiks).

Visu „plašo”, institucionāli sazaroto cenzūras sistēmu PSRS vadīja PSKP CK aģitācijas un propagandas pārvalde. Latvijā — KP CK trešie jeb ideoloģiskie sekretāri. Viens no LKP CK funkcionāriem Kārlis Freibergs savulaik cenzorus mēdzis dēvēt par “*CK propagandas un aģitācijas nodaļas mazajiem brāļiem*”¹⁸¹.

---

¹⁸¹ **Daukšts B.**, *Cenzūra: tumsas sulaiņi mita slēpnī un vajāja latviešu prozu.* ¼ Satori, 2010. gada 9.jūlijs, Avots: <http://www.satori.lv/raksts/3481> Skatīts 2010. gada 10. septembrī.

2.1. Cenzūra LPSR pirmās okupācijas laikā (1940-1941)

Jāatzīmē, ka cenzūra pastāvēja arī pirmskara brīvvalstī: cenzūra bija viens no Kārļa Ulmaņa autoritārās valdības balstiem kopš 1934. gada 15. maija apvērsuma. Kā norāda A. Štrāle, “neatkarīgajā Latvijā ar cenzūras jautājumiem nodarbojās Preses un biedrību departaments. Tūlīt pēc Sarkanās armijas karaspēka ienākšanas Latvijā Jānis Niedre tika iecelts par šā departamenta direktoru, viņa pārziņā bija arī cenzūra. Departaments tika likvidēts 1940. gada 9. augustā”¹⁸².

Likumu par LPSR Galveno literatūras pārvaldi LPSR TK pieņēma bez kavēšanās tūlīt pēc Latvijas “iestāšanās” PSRS — 1940. gada 9. augustā. E. Zirnīs norāda, ka “tajā pašā dienā tika apturēti visi periodiskie izdevumi, sāka aizliegt grāmatu saraksta sastādīšana un bibliotēku fondu iznīcināšana”¹⁸³. Turpretī vēsturnieks R. Treijs, labojot savu kolēģu kļūdas, norāda, ka “cenzūru neoficiāli nodibināja jau “atbrīvošanas” pirmajās dienās, bet vēl oficiāli sauktais MK (ne TK vai TKP, kā raksta A. Štāle un A. Upmalis)”¹⁸⁴.

GLP balstījās uz principiem, pēc kuriem jau kopš dibināšanas 1922. gadā darbojās PSRS cenzūra: Glavļits aizliedz izdot un izplatīt izdevumus, kas

- a) satur aģitāciju pret padomju varu;
- b) izpauž republikas kara noslēpumus;
- c) naidīgi ietekmē sabiedrisko domu;
- d) rosina uz nacionālo un reliģiozo fanātismu;
- e) ir pornogrāfiski.¹⁸⁵

LPSR GLP pirmā atrašanās vieta bija Vaļņu ielā 2, IZM ēkas 5. stāvā. Kā raksta A. Štrāle, “J. Niedre GLP vadītāja amatā nebija pat mēnesi – būdams komunist ar stāžu, viņš strauji veidoja savu politisko karjeru – viņš tika iecelts Valsts apgādniecību un poligrāfisko uzņēmumu pārvaldes priekšnieka, kā arī LPSR Rakstnieku savienības orgkomitejas priekšsēdētāja amatā”¹⁸⁶.

Viens no pirmajiem jaunās GLP uzdevumiem bija “ideoloģiskās tīrīšanas” literatūras laukā – līdzīgas, ko PSRS bibliotēkas pieredzēja iepriekšējās desmitgadēs. Ievērojot sarakstus, bibliotekāri un grāmatveikalu darbinieki izņēma no aprites padomju

¹⁸² Štrāle A., *Sešstūru zīmogs*, Diena, 2005. gada 6. augusts.

¹⁸³ Zirnīs E., *Cenzūra*, Diena, 2005. gada 30. jūlijs.

¹⁸⁴ Treijs R., *Cenzūra – padomijas dzelzs slota*, NRA, 2008. gada 21. novembris

¹⁸⁵ Štrāle A., *Sešstūru zīmogs*, Diena, 2005. gada 6. augusts.

¹⁸⁶ Turpat.

lasītājam kaitīgo literatūru. Ir apzināti trīs Baigajā gadā veidoti aizliegtās literatūras saraksti.¹⁸⁷

Atsevišķi pētnieki, piemēram A. Štrāle, uzskata, ka pirmais rīkojums par literatūras izņemšanu tika dots jau 1940. gada 26. augustā un to parakstīja toreizējais LPSR iekšlietu ministrs Vilis Lācis un GLP priekšnieks J. Niedre. *“Atbilstoši rīkojumam visiem tautas milicijas priekšniekiem, KP vietējām komitejām un Sarkanās armijas daļām 10 dienu laikā kopš rīkojuma publicēšanas bija jāizņem no apgrozības visas grāmatas, žurnāli, brošūras, atklātnes, dziesmas, attēli un cita poligrāfiskā produkcija, kuras saturs ir pretrunā ar padomju iekārtu, marksistisko pasaules uzskatu vai arī ir vērsts uz bijušā “plutokrātiskā” režīma slavēšanu, izņemami arī pornogrāfiska un lubu rakstura izdevumi.”*¹⁸⁸

Līdz vācu okupācijas laika sākumam 1941. gada jūlijā LPSR GLP veica apjomīgu bibliocīdu, par kura patiesajiem apjomiem joprojam nav precīzu ziņu. Daļa grāmatu, tika iznīcinātas, nodotas pārstrādei (domājams) Slokas papīrfabrikā. A. Štrāle raksta: *“Laikraksts “Cēsu Vēstis” nacistiskās okupācijas laikā rakstīja par boļševiku “izrēķināšanos” ar grāmatām: Cēsīs starp sacirstām un jau saiņos sasietām grāmatām atrastas arī veselas grāmatas, no tām dažas pat ar antikvāru vērtību.”*¹⁸⁹ Grāmatas sākotnēji tika dedzinātas arī GLP ēkas pagraba kurtuvēs. Versiju par grāmatu iznīcināšanu Slokas papīrfabrikā apstiprina arī citi avoti: *“Izrādījās, ka grāmatas slikti deg un aizķepē dūmvadu, tāpēc nācās likt klāt pusi malkas, stāsta vēsturnieks H. Strods. Tad dedzināšanu beidza, kaitīgā literatūra tika salādēta liellaivās un pa Lielupi vesta pārstrādei uz Slokas papīrfabriku. Literatūra bija tik kaitīga, ka dažas liellaivas nogrima.”*¹⁹⁰

Šajā laikā aizsākās arī specfondu veidošana Latvijas bibliotēkās, saglabājot trīs katras grāmatas vai brošūras eksemplārus izdevumiem, kuriem ir vēsturiska, zinātniska, bibliogrāfiska, informatīva, mākslinieciska vai antikvāra vērtība. Tika atļauts Valsts (tag. Latvijas Nacionālajai) bibliotēkai un Misiņa (tag. Latvijas Akadēmiskajai) bibliotēkai paturēt divus katras izņemamās grāmatas eksemplārus to glabāšanai un lietošanai saskaņā ar noteikumiem par speciālo grāmatu fondu. Specfondu ierīkošanas kārtība visā PSRS bija vienota, specfondu darba un lietošanas noteikumus noteica attiecīgo Maskavas iestāžu instrukcijas.

---

¹⁸⁷ Turpat.

¹⁸⁸ Turpat.

¹⁸⁹ Turpat.

¹⁹⁰ **Zirnis E.**, *Cenzūra*, Diena, 2005. gada 30. jūlijs.

Specfondu literatūras krājumus veidoja dažādi avoti — daļa literatūras te tika atsūtīta no GLP, piemēram, daži eksemplāri latviešu trimdinieku un citu ārzemnieku iesūtītās literatūras, kas tika aizturēti Rīgas Pasta cenzūras iecirknī (GLP struktūrvienība) un kuru pieejamību lasītājam bibliotēku specfondos noteica GLP cenzora atstātie sešstūru zīmogi (konkrēti šādu grāmatu un preses izdevumu nodošanas gadījumi aprakstīti GLP 1985.-1990. gadu darbībai veltītajās nodaļās). Kā raksta A. Štrāle, “*specfondos iegūla arī Latvijas pirmās republikas laika periodisko izdevumu daži eksemplāri un atbilstoši aizliegtās literatūras sarakstiem lielajās bibliotēkās izņemtās grāmatas. Daļa literatūras specfondā nokļuva, tā darbiniekiem pašiem šķirojot literatūru, kas bija konfiscēta deportēto dzīvokļos, specfondā atstāja divus katra izdevuma eksemplārus. Bija arī citi specfondu veidošanās avoti. 1940./1941. gadā visu izņemto literatūru bibliotekāri nepaspēja izšķirot, tā palika guļam, samesta kaudzē*”¹⁹¹.

B. Daukšts uzskata, ka, piemēram, rakstnieka Viļa Lāča draudzība ar okupācijas varu kļuva par pamatu viņa faktiskajai kanonizēšanai. Viņš raksta: “*Viens atzinums, kas kopš tā laika liek saprast varas un cenzūras attieksmi pret Vili Lāci, ir viņa īpašā padevīgā draudzība ar 1940. gada okupācijas režisoru Latvijā, PSRS toreizējo pilnvarotās vēstniecības padomnieku un izlūkdieneņa rezidentu Ivanu Čičajevu (Džonu). Čičajevs vēlāk kļuva rezidents arī Zviedrijā, tad – kara gados – NKVD rezidents un pārstāvis sakariem ar emigrācijas valdībām Lielbritānijā. Sakarus ar Vili Lāci viņš uzturēja līdz rakstnieka mūža beigām. Faktiski tieši Čičajevs bija Viļa Lāča galvenais idejiskais cenzors un padomdevējs arī daiļrades virzības jeb, kā šajā gadījumā atkal teiktu J. Kalniņš, maucības lietās.*”¹⁹²

2.2. Cenzūra LPSR reokupācijas laikā (1944-1990)

Atgriežoties padomju okupācijai, atsākās GLP aktivitātes, kas aptvēra vairākus virzienus – bibliotēku cenzūru, daiļliteratūras un zinātnes cenzūru, preses cenzūru, tipogrāfiju cenzūru, radio un TV raidījumu cenzūru, muzeju, mākslas un kino cenzūru, ārzemju un trimdas periodikas un literatūras cenzūru, kā arī iedzīvotāju un iestāžu ienākošās un izejošās starptautiskās korespondences perlustrāciju. Katrā virzienā tika izvērsta aktīva darbība, un visu darbu koordinēja desmit GLP priekšnieki, no kuriem deviņi šo iestādi vadīja no 1944. līdz 1990. gadam. GLP priekšnieki bija: Kārlis Grīnvalds

¹⁹¹ Štrāle A., *Sešstūru zīmogs*, Diena, 2005. gada 6. augusts.

¹⁹² Daukšts B., *Cenzūra: tumsas sulaiņi mita slēpnī un vajāja latviešu prozu*. ¼ Satori, 2010. gada 9. jūlijs, Avots: <http://www.satori.lv/raksts/3481> Skatīts 2010. gada 10. septembrī.

(1940-1941), Valentīns Jaunzems (1944-1955), Kārlis Bitlers (1954-1956), Konstantīns Springišs (1956-1957), Rihards Šneiders (1957-1961), Valentīns Agafonovs (1961-1971), Austra Lucēviča (1971-1981), Ernests Upmalis (1981-1988) [H. Stroda pētījumā viņš tiek konsekventi dēvēts par Imantu Upmali¹⁹³], Imants Skujiņš (1988-1989) un Rihards Dundurs (1989-1990).

Kā raksta E. Zirnīs, sākoties Latvijas reokupācijai, *“priekšplānā izvirzījās arī ideoloģiskā cīņa pret “nevēlamo literatūru” Latvijā. Boļševistisko patiesības dozētāju darbības sākuma vērienu ataino izvilkums no LPSR GLP priekšnieka V. Jaunzema atskaites par viņa vadītās iestādes darbību 1948. gadā, “attīrot republikas grāmatu fondu no politiski kaitīgās literatūras”. Neraugoties uz to, ka republikā iepriekšējos gados bija izņemts vairāk nekā 12 000 000 politiski kaitīgu grāmatu, bibliotēkās vēl aizvien tiek atrastas grāmatas, kuru izmantošanas iespējamība bibliotēkās prasa izlemšanu, pie tā darbs noris katru dienu, raksta V. Jaunzems. Grāmatu izņemšana tika veikta saskaņā ar PSRS GLP, LPSR GLP izdotajiem sarakstiem, kā arī pēc sarakstiem, ko apmaiņas kārtībā atsūta Igaunijas un Lietuvas PSR GLP. Tā kā GLP cenzori vieni paši nevarēja īsā laikā aptvert visas bibliotēkas, palīgos tika organizētas bibliotēku darbinieku brigādes, skolotāju komunistu brigādes un citas vienības, kas ķērās pie “absolūtas grāmatu pārbaudes tieši plauktos””¹⁹⁴.*

Pirmajā atkārtotās okupācijas desmitgadē (1944-1953) notika Latvijas bibliotēku pārveide pēc padomju bibliotēku parauga, respektīvi, to sovjetizācija. Tā ietvēra krājumu ideoloģizāciju jeb aizliegtās literatūras izņemšanu no bibliotēku krājumiem un iznīcināšanu, kā arī pastiprinātu ideoloģiskās un ideoloģizētās literatūras komplektēšanu. Par primāru bibliotēku darbiniekiem tika noteikta nevis profesionālā kvalifikācija, bet gan marksisma ļeņinisma teorijas un krievu valodas zināšanas, lojalitāte vai pat kolaborācija ar padomju varu. Pirmās Latvijas Republikas un nacistiskās okupācijas laika bibliotekāri varēja turpināt darbu, pierādot pilnīgu lojalitāti okupācijas varai. Daudzi izrādīja pasīvu pretestību okupācijas iestāžu rīkojumiem, tādēļ tika atlaisti no darba vai pazemināti amatā. Situāciju Latvijas bibliotēku specfondos atspoguļo arī kādreizējās V. Lāča LPSR Valsts bibliotēkas specfonda darbinieces atmiņas: *“Strādāju specfondā 1953.-1964. gadā, biju ierindas bibliotekāre. Specfonds bija bibliotēkas struktūrvienība, bet pienākumus veica stingrā Glavļita uzraudzībā. Tolaik (50. gadu sākumā) fondā bija deportēto dzīvokļos konfiscētās literatūras sastrēgums. Darba bija daudz: juku jukām samesta*

¹⁹³ Strods H., *PSRS politiskā cenzūra Latvijā. 1940 – 1990*. Rīga, Jumava, 2010, 109. lpp.

¹⁹⁴ Zirnīs E., *Cenzūra*, Diena, 2005. gada 30. jūlijs.

literatūra, kas jāšķiro, grāmatu kaudzēs jāatrod padomju ļaužu prātiem kaitīga lasāmviela, kas papildināja specfonda krājumus. Specfondā palika divi “kaitīgā” izdevuma eksemplāri, pārējie bija jāpārplēš un jānodod iznīcināšanai. Sākumā specfondu bieži apmeklēja vīri ādas mēteļos — čekisti, pie lasīšanas viņi piekļuva bez grūtībām — vienkārši uzrādot darba apliecību, viņi drīkstēja šķirstīt jebkuru grāmatu. Vēlāk specfondu apmeklēja arī parastie tā lasītāji — dažādu iestāžu zinātniskie darbinieki, augstskolu pasniedzēji, diplomandi. Viņiem atbilstoši GLP instrukcijai bija obligāti jāuzrāda darba vietas vai mācību iestādes vadītāja parakstīts specfonda apmeklējuma pamatojums, kurā precīzi norādīta pētnieku interesējošā tēma un datējums. Apmeklētājs saņēma tikai pamatojumā norādīto literatūru. Apliecinu, ka V. Lāča LPSR Valsts bibliotēkas specfondā neredzēju situāciju, kad stingri tiktu sekots, kuru lappusi apmeklētājs lasa, grāmatu lapas ar “lieko” informāciju netika aizklātas, un bibliotekārs lasītājam aiz muguras nestāvēja, informācija par šādām situācijām ir baumas.”¹⁹⁵

Noslēdzoties laikmetam, ko vēsturnieki dēvē par “totālā terora laikmetu”, to nomainīja t.s. relatīvs atkusnis; tieši šis laikmets LPSR GLP vēsturē ir laiks, kad notika aktīva GLP un LKP CK integrācija. Kā raksta cenzūras pētnieks, literatūrzinātnieks R. Briedis, “kopš 50. gadu vidus GLP neskaidrības gadījumos griežas pēc padoma pie KP CK sekretāriem vai nodaļu vadītājiem, arvien ciešāk sasaistot divus pārraudzības posmus — GLP un CK”¹⁹⁶.

Uz mirkli daļēji atslābusi Hruščova atkušņa laikā (starp citu, arī termins “atkusnis” skaitījās nepublicējams kā Rietumu sovjetologu izdomājums), cenzūra Latvijā atkal pastiprinājās 60. gadu sākumā. “Tiešā saistībā ar GLP darbojās 1963. gadā pie LPSR MP dibinātā Preses komiteja jeb Izdevniecības, poligrāfijas un grāmatu tirdzniecības valsts komiteja, kas savu dokumentāciju kārtoja krievu valodā un lēmumus saskaņoja ar Maskavu. Šī komiteja noteica izdevniecībā izdodamo iespiedlokšņu skaitu.”¹⁹⁷

Lai ilustrētu kārtējās politiskā kursa pārmaiņas, vēsturnieks H. Strods pētījumā min GLP priekšnieku Rihardu Šneideru, kuru kā nacionālkomunistu ar LKP CK biroja lēmumu (to 1960. gada 11. oktobrī parakstījis LKP CK sekretārs Arvīds Pelše) atbrīvoja no amata „par politisku negatīvību, kas izpaudās paaugstinātā interesē par latviešu baltemigrantu literatūru un reakcionāro literatūru, kura izdota buržuāziskajā Latvijā”¹⁹⁸. Būtisks ir arī pētnieka R. Brieža konstatējums, ka “60. gados GLP no valsts cenzūras (kas

¹⁹⁵ Štrāle A., *Sešstūru zīmogs*, Diena, 2005. gada 6. augusts.

¹⁹⁶ Zirnīs E., *Cenzūra*, Diena, 2005. gada 30. jūlijs.

¹⁹⁷ Turpat.

¹⁹⁸ Strods H., *PSRS politiskā cenzūra Latvijā. 1940 – 1990*. Rīga, Jumava. 2010, 110. lpp.

sevī iekļāva partijas cenzūru) arvien vairāk kļūst par partijas cenzūru. Jau 50. gadu beigās abas galvenās pārraidzības iestādes – GLP un LKP CK – hierarhiski nonāk vienā līmenī”¹⁹⁹.

Galvassāpes cenzoriem radīja ne tikai pašmāju radioļaudis, bet arī ārpus PSRS izvietotās raidstacijas, kuru sagatavotās programmas Latvijas iedzīvotājiem bija nevēlamas, tādēļ to uztveršana LPSR teritorijā tika slāpēta. Nozīmīgākie slāpēšanas objekti bija “Amerikas balss” raidījumi latviešu valodā (no 1951. gada 3. jūnija līdz 2004. gada 27. februārim), kuru auditorijas ideoloģiskai pārvilināšanai tieši tās raidlaikā kopš 1965. gada 1. aprīļa tika pārraidīts Latvijas radio sagatavotais raidījums “Mikrofons”, un “Radio Brīvā Eiropa”, kas latviski no studijas Minhenē sāka raidīt simboliskajā Latvijas okupācijas gadadienā – 1975. gada 17. jūnijā – un raidīja līdz pat 2004. gada 31. janvārim, kad beidza pastāvēt latviešu, igauņu, lietuviešu, slovāku, bulgāru un horvātu valodās strādājošās redakcijas. Daudz vēlāk – 1989. gadā – arī Zviedrijas radio sāka pārraidīt īsus raidījumus latviešu valodā.²⁰⁰

S. Kruks norāda, ka “pret nevēlamajām raidstacijām cīnās ar citām raidstacijām – slāpētājiem jeb “zāģiem”. Lai apgrūtinātu uztveršanu, tie kropļo derīgo signālu, konkurenta frekvencē raidot ripzāģim līdzīgu troksni vai runas, mūziku, atmosfēras traucējumus. Reizēm tas rada iespaidu, ka skaņu nejausi kropļo citu radio uzklāšanās”²⁰¹. Ar šo uzdevumu cieši saistīta bija VDK Piektā daļa: “Piektās daļas pārziņā atradās arī ārzemju pārraižu atšifrējumu analīze.”²⁰² Te nedrīkst nepieminēt arī Radio pretizlūkošanas daļu. “Radio pretizlūkošanas daļa atradās Olainē un bija vienīgā daļa visa Baltijā, kas nodarbojās ar ētera kontroli. Izmantojot datorsistēmu, speciālisti ētera telpā fiksēja un analizēja visus signālus, kas teorētiski varēja izrādīties ārvalstu specdienestu sakari ar aģentiem.”²⁰³

Savās atmiņās E. Johansons raksta: “Pirms “perestroikas” pilsētās un laukos tauta īsviļņos klausījās “Amerikas balsi” un radio “Brīvā Eiropa”. Parasti šiem mērķiem kalpoja tolaik deficītais uztvērējs “VEF Spīdola” ar īsviļņu frekvenču skalu. Īsviļņos pārraides varēja sadzirdēt labākā kvalitātē, jo atbildīgajiem dienestiem bija grūtāk noslāpēt signālu. Tie, kuriem nepaveicās iegādāties “VEF – Spīdola”, ar īsviļņu skalu aprīkoja parastos uztvērējus. Slāpētāji atradās torņos Krišjāņa Barona ielā [domāti

¹⁹⁹ **Briedis R.**, *Teksta cenzūras īsais kurss: prozas teksts un cenzūra padomju gados Latvijā*. Rīga.: LU LFMI, 2010., 10. lpp.

²⁰⁰ dati - **Kruks S.**, *Radiožurnālistika*, Rīga, 2005., 219.-221. lpp.

²⁰¹ **Turpat**, 16. lpp.

²⁰² **Johansons E.**, *Čekas ģenerāļa piezīmes*, Rīga, 2006, 33. lpp.

²⁰³ **Turpat**, 52. lpp.

slāpēšanas torņi, kas savulaik atradās kvartālā līdzās “Daugavas” peldbaseinam – *aut.*]. *Signālu slāpēšana ne vienmēr izrādījās efektīva. Dažkārt slāpētājs apkārtējo māju iedzīvotājiem traucēja skatīties vietējās televīzijas pārraides. Izbraucot no galvaspilsētas, sevišķi laukos, ārzemju pārraides jau varēja brīvi dzirdēt. Par šī aizliegtā augļa baudīšanu un raidījuma satura izplatīšanu draudēja nepatikšanas. Dzīvē gan nekādas represijas netika veiktas – neviena krimināllieta par to netika ierosināta. Ja pieķērām kādu komjaunieti vai partijas biedru krāmējamies ar “Amerikas balsi” vai “Brīvo Eiropu”, informējām organizācijas vadītājus. Cilvēki lieliski apzinājās pārraižu klausīšanās un to apspriešanas sekas, tādēļ pārraides tika apspriestas slēgtas vietās, pazīstamās kompānijās. Bet ļaudis arī no tā izvairījās, jo saprata, ka kāds no kompānijas var visu izstāstīt drošības komitejai. Neraugoties uz iespējamām briesmām, astoņdesmito gadu vidū klausīšanās kļuva ļoti populāra un neviens to sevišķi nekautrējās darīt, kā arī nebaidījās par to stāstīt citiem. Ikvienu notikumu, ko izklāstīja mūsu televīzija, cilvēki salīdzināja ar ārzemju raidstacijās pausto versiju. Padomju cilvēki nebija lētticīgi muļķi, viņi salīdzināja faktus un viedokļus un izdarīja secinājumus. Tajā laikā presē nebija pieņemts publicēt ziņas par negadījumiem PSRS, piemēram, sprādzieniem vai cilvēku bojāeju. To visu varēja uzzināt tikai no ārzemju pārraidēm. Cirkulēja pat ārzemju pārraižu oficiālās izdrukas. Tās izplatīja centrālajos varas orgānos – partijas komitejā, drošības komitejā, galvenajā cenzoru kantorī jeb tā dēvētajā “Glavlitā”. Ārvalstu pārraižu izdrukas funkcionāriem noderēja prāta asināšanai, lai viņi krāšņāk spētu atbildēt uz aktuāliem jautājumiem. No informatīvās puses tas izrādījās pareizi, taču no psiholoģiskās – aplami. Arī partijas cilvēki sprieda – Rietumos runā par daudz ko pašsaprotamu un nozīmīgu, bet šeit par to klusē. Tas viss tikai apliecināja varas negodīgumu un pierādīja, ka bez pietiekamas informācijas dzīvot ir grūti – tu atrodi to kā slēgtā telpā, informatīvā vakuumā. Pamazām šīs izdrukas izplatījās arī tautā, un VDK pret šo parādību nekādus pasākumus neveica, samierinājāmies ar to, ka tā nav pretpadomju literatūra.”²⁰⁴*

Līdz šim ārzemju radioraidījumu traucējumus Latvijai pētījuši un analizējuši Oļģerts Pavlovskis (1986. gada PBLA uzdevumā)²⁰⁵, kā arī Jānis Trapāns²⁰⁶ un kādreizējais LR diktors Rihards Kalvāns.²⁰⁷

²⁰⁴ *Johansons E.*, Čekas ģenerāļa piezīmes, Rīga, 2006, 73.-74. lpp.

²⁰⁵ *Pavlovskis O.* Interference with radio broadcasts. Human contacts.; LVA, 2253.f., 1.apr., 22. l., 41.-45. lpp.

²⁰⁶ *Trapans J.*, The Baltic States and Western radio Broadcasts: The role and Estimated Impact of Radio Free Europe. iJBS, XIX, 2. I 1988, pp. 93-100.

Ārvalstu radiostaciju slāpēšana Latvijā radīja arī zināmus kuriozus. Piemēram, bijušais Latvijas Radio žurnālists Arnis Blodons atceras: *“Kā radio cilvēki 80. gados spēlējām diskotēkas dažādās Latvijas un Rīgas skolās. Ja diskotēka bija jāspēlē Rīgas 50. vidusskolā (Kr. Barona ielā), tad tur vienmēr bija problēma – skaļruņi izdeva neciešamu sīkšanu, kas radās dēļ tā, ka turpat līdzās – dažu simtu metru attālumā – atradās radio signālu slāpēšanas torņi, kas traucēja arī diskotēkām.”*²⁰⁸

Runājot par cenzūru televīzijā, jāatzīmē, ka tā darbojās 1960. gada 29. janvārī pieņemtā PSKP CK lēmuma “Par padomju televīzijas tālāko attīstību”, kas TV darbību definēja *“kolektīva propagandista un organizētāja principu”*²⁰⁹ garā. Kontroles institūcijas aktīvi uzraudzīja ziņu pārraižu saturu – jau no pirmajām “Panorāmas” un tās priekšteču “Pēdējo ziņu” pārraidēm. Viens no pirmajiem LTV darbiniekiem L. Rudzišs šādi atceras cenzūras darbu: *“Gatavojot tekstu, uzdūrāmies kādai absurdaī prasībai “no augšas”. Nerakstīts likums prasīja, lai ikreiz pirms partijas un valsts lielvīru uzvārdiem būtu nosaukti viņu amati. Noslēdzāmies – ja informācija būtu kā dzeja, par ko maksā pēc rindu skaita, tad sanāktu smuks honorārs par neko. Pirmo ziņas apliecinošo dokumentu, tā saucamos “vāciņus”, parakstīja tovarak strādājošie – galvenais redaktors Visvaldis Albins, vecākais redaktors Leons Rudzišs, režisore Marta Iksīte-Videniece, diktors Valdis Čukurs. Ar sarkanu zīmuli brīvu ceļu pārraidei atļāva cenzors (GLP darbinieku saukt par cenzoru bija aizliegts). Kopskaitā 19. marta “Pēdējās ziņās” sniegtas 15 informācijas. Nākamajā dienā saņēmām saudzīgu aizrādījumu par nesamērīgu PSRS un ārzemju informācijas skaitu – 3 pret 8. Bija jāapsola turpmāk tā nedarīt. Kanons prasīja sākt ziņas ar PSRS, tad vietējo politisko dzīvi, ekonomiku, sadzīvi, kultūru un tālāk pēc redakcijas ieskatiem.”*²¹⁰

Vēl viens no aizliegumiem TV saturā skāra arī sociālās vides reālo atspoguļojumu. Fotogrāfs Gunārs Janaitis atceras: *“Šo rindu autors ar fotoaparātu fiksēja, kā uz Akmens tilta (tolaik Oktobra tilta) uzstāda lielās deviņžuburu laternas. Zināju, ka tiltu kopumā fotografēt nedrīkst. I necentos to darīt. Negaidot blakus apstājās vīrelis gandrīz vienā augumā ar rokās turēto šauteni un tai uzsprāusto garo trīsšķautņu durkli. Mani aizturēja, aizveda uz kādu restotu telpu, nopratināja. Tikai pēc studijas direktora Kazimira Jalinska telefoniska galvojuma, pēc garu garām pamācībām atbrīvoja. Filmu izgaismoja, laternas*

---

²⁰⁷ Kalvāns R., *Atklusējumi*, Rīga, 2006.

²⁰⁸ Millers J., Intervija ar Arni Blodonu, Rīga, 2011.

²⁰⁹ Tjarve R., *Latvijas televīzija – no partijas rupora līdz sabiedrības balsij*, Cilvēki TV viņos '54-'04, Rīga, 2004, 92. lpp.

²¹⁰ Rudzišs L., *Kā piedzima “Panorāma”*, Cilvēki TV viņos '54-'04, Rīga, 2004, 115. lpp.

paslepeni vajadzēja nofotografēt atkārtoti. Tilts – tas vēl ar piespiešanos bija saprotams, tomēr stratēģisks objekts. Bet kāpēc nedrīkstēja fotografēt pircēju rindas pēc piena? To G. Janaitis uzzināja VDK ar daudz nopietnākām sekām – ar diskvalifikāciju no TV.”²¹¹

O. Utkina atceras, ka bez visaugstākās priekšniecības atļaujas vēl krietnu laiku pirms Andropova uzsāktās un Gorbačova atbalstītās antialkohola kampaņas, bija gandrīz neiespējami kadrā parādīt alus dzeršanu: *“Reizē ar pirmajiem svētkiem, kas notika 1964. gada novembrī, studijas vēsturē ienāca jauna tradīcija – alus dzeršana raidījuma laikā. Tas redakcijai nebija viegli – ar grūtībām saņemta AP priekšsēdētāja Jāņa Kalnbērziņa atļauja.”²¹²*

Maskavas norādījumi tika saņemti arī pavisam ikdienišķu sižetu sagatavošanas gaitā. *“Iekams filmēt tik “izcilu” notikumu kā Ļeņina pieminekļa atklāšana Dubultos, vairākas reizes dienā pa telefonu no Maskavas saņēmu stingrus norādījumus, kam šajā sižetā obligāti jābūt un kas tajā nedrīkst būt,”²¹³* atceras TV galvenais redaktors Rišards Labanovskis. Viņš atklāj, ka Maskavas funkcionāri deva arī norādījumus, kam ar žurnālistiku nebija nekāda sakara: *“Piemēram, nevajagot minēt Ādažu pašdarbības kolektīva dejas nosaukumu “Neskrien tik dikti”, jo rodoties nelaba asociācija ar visu valsti, kas taču skrienot un steidzoties.”²¹⁴*

Ž. Atte atceras, ka TV vadība un cenzūra 70. gados savos spriedumos bija ļoti kategoriska: *“Ļeņingradas Teātra, mūzikas un TV institūtu beidzu 1970. gadā ar T. Vaidera oriģināllugas “Ieņemiet savas vietas” iestudējumu. Manam pirmajam un pēdējam iestudējumam bija īss mūžs. Pēc pirmizrādes sekoja GLP aizliegums to atkārtot. Bija likums, ka katrs oriģinālliteratūras darbs jānodod cenzūrai, lai pārbaudītu, vai šī darba saturs atbilst “padomju ideoloģijas” prasībām, vai netiek atklāts kāds valsts noslēpums. Šai pārvaldei bija pakļauti visi televīzijas raidījumu materiāli, teksti, filmas, fotogrāfijas utt. Nezinu, kāpēc redaktors nebija iedevis lugu cenzēt, bet zinu aizlieguma motīvu. Iestudējumā darbojās Padomju Savienības izlūks ārzemēs. Tādu Padomju Savienībai “nebija”! Nedrīkstēja būt!”²¹⁵*

Lai noskaidrotu, cik “uzticams” ir viens vai otrs LTV darbinieks, VDK periodiski veica profilaktiskās sarunas ar viņus interesējošajiem darbiniekiem. Vienu šādu gadījumu aprakstīja arī TV režisors Ģirts Nagainis: *“Ar čeku man iznāca saskarties vairākas reizes.*

²¹¹ Turpat, 116.-117. lpp

²¹² Utkina O., Nevis “Solīts makā nekrīt”, bet gan “Vīrs un vārds”, Cilvēki TV viņos '54-'04, Rīga, 2004, 168. lpp.

²¹³ Labanovskis R., Ticējām labajam, Cilvēki TV viņos '54-'04, Rīga, 2004, 426. lpp.

²¹⁴ Turpat.

²¹⁵ Atte Ž., Voss kājām gaisā un citi atmiņu stāsti, Cilvēki TV viņos '54-'04, Rīga, 2004, 131. lpp.

Todien biju dežurējošais režisors. Tas nozīmēja sēdēt pie telefona un gaidīt “lielo ūdens kustēšanos”. Pēkšņi atskan zvans. Prasa mani, jāierodas uz pārrunām radiomājā pie Drošības komitejas pārstāvja. Atbildu, ka tas nav iespējams, jo esmu dežurants un nevaru pamest savu posteni bez galvenā redaktora atļaujas. Ja mans priekšnieks atļaus, tad jā, citādi ne! Ne soli bez b. Opalā atļaujas. Pēc ilgas stīvēšanās visiem redakcijā esošajiem paziņoju, ka mani izsauc čekisti un devos uz radiomāju. Kolēģis Jānis Cekuls vēl paspēj mani noinstruēt – uz jautājumiem atbildi ar jautājumiem. Kas uzdod jautājumu, tas ir sarunas vadītājs. Saruna sāksies ar cigaretes piedāvāšanu, gribēs redzēt, vai tev trīs rokas, viņi grib panākt, lai tu justos vainīgs, vai nu laid muļķi, vai izliecies, ka tu gribi daudz zināt! Kā atbildēt čekistiem, man bija stāstījuši arī krievu studiju biedri. Mans čekists bija stilīga izskata latviešu čalis, kas man uzreiz piedāvāja cigareti. Tīši kratīju roku, lai redz, ka man dūša papēžos. Visus jautājumus vairākas reizes pārjautāju, bet, galvenais, prasīju, ko no manis grib. Laikam jau čekistam apskrējās dūša, un viņš sāka skaidri runāt. Vai es esmu bijis tai ballē, kur programmu direktors Jānis Leja licis savai sekretārei plikai deļot uz galda? Vai rakstniece Zenta Ērgle ir antikomunistiski noskaņota? Ko atbildēju? Līdz šim Leja man bija licis pelēks un neinteresants, bet tagad sāksu viņu cienīt. Savukārt Zenta Ērgle bija manas skolasbiedrenes un draudzenes māte, kas politiskos jautājumos vienmēr bija ļoti uzmanīga, jo viņa vēlējās apceļot pasauli un tāpēc prata turēt muti. Viņai bija šāds tosts – pacelsim glāzes par trim lietām, kuras neviens mums nevar atņemt: par mīlestību, par izglītību un ceļojumiem! Sarunas beigās stilīgais čalis pieteica klusēt par mūsu tikšanos. To tik man vajadzēja dzirdēt! Vai tad mēs šeit darām kaut ko aizliegtu? Neatļautu? Pirmkārt, es visiem redakcijā pateicu, kurp esmu izsaukts! Tūlīt pat došos pie Zentas Ērgles un viņai visu pastāstīšu. Tā arī izdarīju.”²¹⁶

Turpretim, nonākot VDK “melnajā sarakstā”, varēja droši rēķināties ar karjeras kāpuma beigām vai vismaz pamatīgu tās bremsēšanos. Lūk, kā savas izredzes kļūt par LTV faktisko vadītāju zaudēja galvenais redaktors R. Labanovskis: “Atceros, reiz pēc kārtējā “Aicinām piedalīties”, kur vadīju vidusskolēniem konkursu par literatūru un vēsturi, man zvanīja biedrs Nadziņš no Drošības komitejas, mūsu iestādes kurators “stūra mājā”:

“Sakiet lūdzu, kas raidījuma laikā sēdēja blakus Gvido Zemribo?”

“Marta Krustiņšone,” atbildu.

“Bet otrā pusē?”

---

²¹⁶ Nagainis G., *Mana dzīve un televīzija*, Cilvēki TV viņos '54-'04, Rīga, 2004, 326.lpp

“Es.”

“Mums ziņo, ka viens no vadītājiem esot nepareizi izrunājies par Raiņa poēmu “Daugava”. Bet, ja tas bijāt jūs, tad jau nevajadzētu nekam tādām būt...”

“Nevajadzētu gan,” es atbildēju. “Starp citu, PSRS Varonis Vilis Samsons Raiņa jauno Kopoto rakstu pēdējā sējuma komentāros šo sacerējumu tik negatīvi nevērtē.”

“Kurā sējumā, jūs teicāt?”

Iespējams, kādam “stukačam” nepatika arī raidījumā manis sacītais par Andreju Upīti, kurš skarbi bija kritizējis trimdā Šveicē uzburto sapni par neatkarīgu Latviju – “Daugavu”, bet pēc Raiņa atgriešanās Latvijā rakstīja no cietuma žēlabainu vēstuli dzejniekam ar lūgumu izpestīt viņu. Vēlāk kāda televīzijas dāma man atstāstīja Nadziņa uzvedību pēc tam, kad, nejauši sastapis viņu studijas sekretariātā, es šo telpu biju atstājis. Drosmīgais čekists spēris ar kāju uz manu pusi un šņācis: “Kamēr man būs teikšana, tas Labanovskis nekur uz priekšu netiks.” Es skumji pasmaidīju, un šo smaidu nākamajos gados atkārtāju vēl divas reizes, kad manu kandidatūru Televīzijas priekšsēdētāja vietnieka amatam izbrāķēja VDK iebildumu dēļ.”²¹⁷

Savs stāsts par cenzūras pāridarījumu TV teātra iestudējumiem ir arī teātra zinātniecei G. Saulītei: “Cīņā ar cenzūru, cik zinu, bija tikai viens sāpīgs zaudējums – 1978. gadā netika atļauts izrādīt M. Unta lugas “Pastardiena” iestudējumu Virdžīnijas Lejiņas režijā. Kad tas pēc desmit gadu aizlieguma beidzot bija sagaidījis savu pirmizrādi, satura ironiskais mērķējums izskanēja precīzi un trāpīgi, pie reizes izsmejot arī pagājušo laiku supermodrību un mūžīgās bailes no kaut kā ideoloģiski nevēlama. Daudz ikdienišķākas bija rūpes sakarā ar sīkiem aizrādījumiem. Piemēram, kad režisors Jānis Vītoliņš iestudēja S. Ogoroda komēdiju “Freken Avseniusa”, priekšniekiem raizes darīja lugas tekstā pieminētie Indijas badacietēji. Bija stingrs norādījums tos apmainīt pret kaut ko nekonkrētāku. “Cauri neizgāja” arī piedāvātie Austrālijas aborigēni, kas tāpat nedrīkstēja ciest badu, tad nu režisoram vajadzēja izgudrot nekur nesastopamas zemes nosaukumu, un tekstā palika Laudupolo badacietēji.”²¹⁸

Līdzās mūzikai un teātra iestudējumiem cenzūra aktīvi sekoja arī kinofilmu ražošanas procesam. Lūk, kādu gadījumu atceras redaktore M. Vārpiņa: “Reiz man zvana no Daugavas otra krasta – Glavļits atradās Radio mājā – un pieprasa ziņas par kādu “Telefilmas” filmu, kas paredzēta programmā tās pašas dienas vakarā. Šīs filmas “vāciņos” neesot uzrādīts numurs, kas apliecinātu, ka filma ir Glavļita caurskatīta.

²¹⁷ Labanovskis R., *Ticējām labajam*, Cilvēki TV viņos '54-'04, Rīga, 2004, 427.lpp.

²¹⁸ Saulīte G., *Abstrakts veidojums ar bagātu vēsturi*, Cilvēki TV viņos '54-'04, Rīga, 2004, 331.lpp.

Prasība kategoriska, mans iebildums, ka tā ir Maskavas televīzijas pasūtījuma filma un tā tad ar to ir veiktas visas obligātās darbības, netiek ņemts vērā. Es zvanu uz "Telefilmu", bet tur šajā brīdī zinošu cilvēku atrast neizdodas, tāpēc zvanu atkal cenzorei un jautāju, vai viņiem nav pašiem sava reģistra par skatītajām filmām. Centīgās ierēdnes atbilde mani "uztrieca kokā" – viņām esot gan šādi dati, bet tie esot paredzēti tikai dienesta vajadzībām. Sapratu, ka esmu mēģinājusi izkrāpt kādu lielu valsts noslēpumu, tāpēc vēlreiz zvanīju uz "Telefilmu", un šoreiz man laimējās runāt ar filmas redaktori, kas vispirms brīnījās par cenzores prasību, tad filmas dokumentos atrada vajadzīgo atļauju ar numuru – un viss. Zvanu atkal uz cenzūru, paziņoju pieprasītos datus, un kad Glavļita darbiniece pasaka paldies par sniegtajām ziņām, kuras, kā sapratāt, jau sen bija viņu papīros, es sarunu turpinu: "Atvainojiet, bet kad jūs man filmas vāciņus atgādāsi uz televīziju?" Kā – vai tad viņai tas esot jādara? Es atbildēju, ka viņa savas neizdarības dēļ ir izniekojusi man visu darba dienu un tagad par situāciju ir atbildīga viņa. Glavļits nebija pieradis, ka ar viņām tā runā, arī pati sapratu, ka eksplozija ir tuvu. Tūlīt, pa diviem pakāpieniem skriedama, metos uz nākamo stāvu, uz Valentīnas Kesneres kabinetu, un ātri pateicu, ka viņai tūlīt zvanīs, kas zvanīs un kāpēc zvanīs. Bija arī pēdējais brīdis, jo saruna sākās manā klātbūtnē. Bet Valentīna jau bija sagatavota, tāpēc visai drīz filmas dokumentus uz raidījumu daļu atnesa kurjers."²¹⁹

Arī ilggadējā LTV režisore Svetlana Rudzīte savas karjeras laikā neizvairījās no saķeršanās ar cenzūru un drošības iestādēm. Šāds gadījums notika, veidojot LTV vēsturē pirmo izklaidējošo raidījumu. "Komponists Ivars Vīgners bija sarakstījis mūziku tajā laikā ļoti populāram duetam – Margaritai Vilcānei un Ojāram Grīnbergam – par kareivja Šveika tēmu. Mēs – jaunā redaktore Maija Aderniece un tikpat jaunā režisore Svetlana Rudzīte (ar Maiju tika veidotas daudzas jaukas programmas) – nolēmām, ka Jāņu vakarā varētu skatītājiem sagādāt patīkamu pārsteigumu – izklaides programmu par Šveika piedzīvojumiem. Domāts, darīts! Atrodam filmēšanai piemērotu vietu, dejotājas (Šveiks taču nav iedomājams bez "vieglām" meitenēm), izlūdzamies "labvēlības" statusu no priekšniekiem – un prom uz Murjāņiem. Mums bija viss – būdiņa ar sirsniņu, "prieka meitas", govīs un citi lopī, īsts alus, speciāli pašūti tērpi, mākslinieka Jura Gala izgatavotas dekorācijas, fantastiska gaisotne filmēšanas laukumā, arī vadība neatstāja mūs bez uzmanības, regulāri atbrauca pārbaudīt, kā mums klājas. Ierakstījām visu kādās četrās dienās, un to visu vajadzēja ātri samontēt. Bet tomēr viss notika steigā, tāpēc

---

²¹⁹ *Vārpiņa M.*, 1. aprīlī, Cilvēki TV viņos '54-'04, Rīga, 2004, 229. lpp.

programmā raidījumu ielika, bet avīzēs nepaguva iedrukāt. Sekas bija graužošas! Pēc dažām dienām redakcijas sapulcē kā zibens no skaidrām debesīm tika nolasīta “skatītāja” vēstule. Mūzikas redakcijai bija atsūtīta vēstules kopija no Drošības komitejas, uz kuriem “skatītājs” nosūtījis oriģinālu. “Skatītājs” bija sašutis, ka padomju televīzija Jāņu vakarā rādījusi “ārzemju imperiālistu apmaksātu raidījumu”. Viņš, jūrnieks būdams, esot daudz ceļojis pa pasauli un bijis daudzos ostas bordeļos, “bet ko tādu...”. Tas “tāds” salīdzinājumā ar mūsdienās visos TV kanālos skatāmo bija “zīdaiņa čuksti”, bet toreiz VDK no redakcijas vadības pieprasīja paskaidrojumus. Mums (Maijai un man) par lielu laimi, redakciju vadīja sakarīgi un saprotoši cilvēki – galvenais redaktors Artūrs Verners un mūsu Spīdola (režisore Aina Zariņa), kuri mūs parāja, norādīja uz profesionālām kļūdām, bet, diplomāti būdami, atbildēja gan orgāniem, gan “skatītājam”. Tagad par to visu var pasmieties, bet toreiz, ja nebūtu šo jauko cilvēku... Tad varbūt mana karjera TV tovar sar būtu beigusies.”²²⁰

R. Tjarve norāda, ka, lai veiktu “pareizu” ideoloģisko audzināšanu, pat bērniem un jauniešiem veidotajos raidījumos tika integrēts ideoloģiski “pareizs” saturs: “Ideoloģija tajā laikā bija visos TV raidījumos. Tāpēc pat nepolitiskā un tieši skolu jaunatnei domātā konkursā “Aicinām piedalīties” regulāri piedalījās komjaunatnes funkcionāri un partijas veterāni.”²²¹

Ir saglabājušās arī liecības par mākslīgu ziņu satura veidošanu; te laikmeta iezīmi raksturo kāds 1961. gada notikums, kura dēļ darbu zaudēja LTV redaktors P. Liberts: “Tajā vasarā uz Latviju bija atbraukuši divi latviešu emigranti – viens no Vācijas, otrs no Holandes. Jalinskis mani izsauca un lūdza, lai es nointervēju iebraucējus. Pienāca pārraides diena. Iepriekšējā vakarā mēģinājuma laikā sapratu, ka iebraucēji kļūdaini runā latviski. Paskaidroju, kādus jautājumus uzdošu, lai viņi viesnīcā uzraksta savas atbildes (drošības pēc, lai es zinātu, ko viņi gatavojas atbildēt). Intervija noritēja normāli. Atbilžu lapas atradās uz galda. Bet nelaime tā, ka šajā laikā no Amerikas bija iebraukusi latviešu tūristu grupa un viņi, noskatījušies pārraidi, piezvanīja uz CK A. Pelšem. Atbraucēju secinājums bija: tagad mēs saprotam, kas ir dzelzs aizkars – cilvēkiem noliek priekšā lapiņas ar tekstu, ko viņi drīkst runāt. Pēc dažām dienām mani izsauca “uz kafiju”. Parasti draudzīgais Jalinskis bija oficiāls un nelokāms, blakus viņam sēdēja kāds vīrs privātā un uzdeva jautājumus ar secinājumiem: kā es uzdrošinos vadīt redakciju,

²²⁰ Rudzīte S., *Mans dzīvesveids - televīzija*, Cilvēki TV viņos '54-'04, Rīga, 2004, 265. lpp.

²²¹ Tjarve R., *Latvijas televīzija – no partijas rupora līdz sabiedrības balsij*, Cilvēki TV viņos '54-'04, Rīga, 2004, 93. lpp.

nebūdamas partijā, ja māte ir Amerikā un tēvs bijis Latvijas armijas virsnieks. Ja neesmu bijis komjaunietis un pat ne pionieris, bet esmu bijis skauts. Sekoja virkne sapulču ar vētrainām runām un apsūdzībām, līdz sapratu, ka esmu neprofesionālis, nožēlojams un TV studijā lieks.”²²²

Savukārt LTV galvenais redaktors R. Labanovskis apraksta kādu cenzoru pārliekās centības gadījumu: “Kad bijām beiguši videoierakstu ar profesoru Ilmāru Lazovski un noskatījušies to, godājamais dakteris lūdza: “Es saprotu, ka ieraksts ir jāīsina, jo nedaudz par garu, tomēr neizmetiet to vietu, kur es ironizēju par plāniem pagriezt Sibīrijas upes uz dienvidiem.” Apsolīju, taču GLP modrā darbiniece, kuras uzdevums it kā bija nepieļaut vienīgi valsts un militāro noslēpumu izpaušanu, ziņoja CK nodaļai, un tās vadītāja vietnieks Inārs Skujiņš dažas stundas pirms ētera programmu direktoram lika pie sirds šo kaitīgo domu no videolentes izņemt. Es to nebūtu darījis, par šādu grēku galveno redaktoru no darba tūlīt neatlaistu, taču, tā kā biju apslimis un studijā pāris dienu neatrados, redaktorei vajadzēja pakļauties. Pēc tam par savu bezspēcību bija kauns I. Lazovska priekšā.”²²³

Līdzīgi globālajiem procesiem PSRS, arī Latvijā stagnācijas laikā aktivizējās Latvijas iedzīvotāju sakari ar trimdiniekiem, kas, loģiski, piesaistīja arī VDK un GLP uzmanību, kuru uzdevums bija nepieļaut “pretpadomju literatūras” nonākšanu padomju pilsoņu rīcībā. Darbu ar trimdinieku iesūtīto literatūru veica LPSR GLP pakļautībā strādājošais Rīgas Pasta cenzūras iecirknis. LPSR GLP PSRS priekšniekiem adresēja detalizētas atskaites par no ārzemēm iesūtītās literatūras apjomu, tās izvērtēšanu, cenzēšanu un iznīcināšanu. To apraksta arī A. Štrāle: “1975. gadā Rīgas Pasta cenzūras iecirknī tika iesūtīti 55 maisi ar ārzemju literatūru latviešu valodā. Šeit bija nonākuši latviešu emigrantu izdoti piecu nosaukumu laikraksti un 14 nosaukumu žurnāli. No tiem tikai divu nosaukumu laikraksti Latvijas cenzoriem šķita “progresīvi” un nosūtāmi adresātiem. Par progresīvu tika uzskatīts sociālisma celtniecības panākumu propagandētājs “Amerikas Latvietis” (laikraksts politikai, zinātnei, mākslai). Par ko tad rakstīja šis “progresīvais laikraksts”? Laikrakstā vairumā tika iespiesti pārpublicējumi no padomju Latvijas preses, it īpaši bieži no “Padomju Latvijas Komunista”, raksti, kas vēstīja par vispārēju labklājību un progresu LPSR, kā arī materiāli par nabadzību, bezdarbu un noziedzību kapitālistiskajās valstīs. LPSR cenzoriem tīkams bija arī žurnāls

---

²²² **Liberts P.**, *Laiks no 1958. gada marta līdz 1961. gada augustam*, Cilvēki TV viņšos '54-'04, Rīga, 2004, 35. lpp.

²²³ **Labanovskis R.**, *Ticējām labajam*, Cilvēki TV viņšos '54-'04, Rīga, 2004, 428. lpp.

“Jaunā Balss” (Latviešu Kultūras Veicināšanas Biļetens), kas iznāca VFR un galvenokārt rakstīja par kultūras dzīvi Latvijā, par trimdinieku sakariem ar Latviju, publicēja LPSR rakstnieku darbu fragmentus, Padomju Latvijas dzejnieku dzejoļus. Visi pārējie trimdinieku iesūtītie laikraksti tika atzīti par reakcionāriem, ar izteiktu pretpadomju orientāciju, kā uzsvērts cenzoru lēmumos. No trimdinieku iesūtītās literatūras 1975.gadā VDK iznīcināšanai tika nosūtītas 26 avīzes, 61 žurnāls, 45 grāmatas, 99 sīkiespieddarbi un 64 skaņuplates.”²²⁴ A. Štrāle arī norāda, ka 1974. gadā LPSR GLP notika skandāls, kas pasaules acīs kompromitēja PSRS informācijas politiku. “GLP dokuments, kas vēstīja par trimdinieku iesūtītās literatūras, tajā skaitā Bībeles, paredzamo sadedzināšanu brīnumainā kārtā bija nonācis trimdinieku laikraksta “Laiks” rīcībā un tur tika publicēts. Trimdinieku sūtījumu iznīcināšana vairs netika uzticēta Rīgas Pasta cenzūras iecirknim, un melno darbu — literatūras iznīcināšanu — turpmāk veica VDK.”²²⁵

Par šo procesu ir interesantas arī pasta darbinieku atmiņas: “Dzelzceļa pastā daudzo iecirkņu un cehu vidū bija viena dīvaina struktūrvienība. Oficiāli ministrijas dokumentos to sauca par Zīmogošanas iecirkni. Tā kā zīmogošanas procesā tika izmantota svinu saturoša zīmogkrāsa, tad oficiālais skaidrojums šī iecirkņa nodalīšanai no pārējiem bija vienkāršs – svins ir kaitīgs cilvēka veselībai, tādēļ šī iecirkņa darbiniekiem ir radīti īpaši darba apstākļi un neviens cits, kas nav tam sagatavots, nedrīkst iecirknim tuvojies. Savukārt Dzelzceļa pastam nekāda atsevišķa zīmogošanas iecirkņa nebija. Vēstuļu šķirošanas ceha ietvaros eksistēja kāda slepena telpa, kur strādāja pasta štatos neesoši cilvēki. Konveijers caur šo telpu izvadīja visas vēstules. Zīmogošanas iecirknim bija sava atsevišķa, vienmēr rūpīgi aizslēgta ieeja. Tur strādājošie cilvēki bija no VDK. Ne Dzelzceļa pasts, ne pat ministrijas vadība nezināja, cik cilvēku tur strādā un kādu algu saņem. Īsti nezināja arī, ko viņi tur dara. Informētākā esot bijusi vien pati Kurinova. Iecirknī neielaida pat ministrijas pirmās personas. Vēlāk gan izrādījās, ka viens otrs no vadības tur tomēr bijis ielaists – pēc stingras instruktāžas un parakstīšanās par klusēšanu. Laikam jau šī klusēšana tomēr nebija gluži no dzelzsbetona, jo nojausma par cehā notiekošo pamazām radās un ar gadiem lielais noslēpums atklājās.

Pēc visiem noteikumiem, Zīmogošanas iecirknim cauri izgāja pilnīgi visas vēstules – gan izejošās, gan ienākošās, gan iekšzemes, gan ar ārzemēm saistītās. Tur tās tika atvērtas, lasītas, uz un no ārzemēm sūtītās vēstules pār fotografētas, krājot noteiktās

²²⁴ Štrāle A., Sešstūru zīmogs, Diena, 2005. gada 6. augusts.

²²⁵ Turpat.

cilvēku "lietās". Tādā veidā VDK pilnībā kontrolēja Latvijas iedzīvotāju saraksti un nekavējās to izmantot savā darba. Kad septiņdesmitajos un astoņdesmitajos gados sarakstes apjoms bija kļuvis tik liels, ka iecirknis visu izlasīt nespēja, tad VDK sekoja tikai tai interesējošo cilvēku sarakstei un pārējās vēstules lasīja izlases kārtībā. Ar to arī izskaidrojama lielas vēstuļu daļas kavēšanās ceļā no sūtītāja līdz adresātam. Gadījās, pie tam, visai bieži, ka VDK kādu vēstuli paturēja. Īpaši tās, kas bija saistītas ar ārzemēm. Pasta darbinieki nekādus paskaidrojumus nesaņēma. Pat vairāk – klienta priekšā vainu par nozaudēto sūtījumu vajadzēja uzņemties pastam, ne ar pušplēstu vārdu nepieminot mīklaino Zīmogošanas iecirkni, vajadzēja taisnoties un pat atlīdzināt zaudējumus."²²⁶ Detalizētāka informācija par iedzīvotāju un iestāžu korespondences perlustrāciju, aizturētajiem sūtījumiem un izņemto literatūru ir aprakstīta GLP darbībai 1985.-1990. gados veltītajās nodaļās.

Līdzās formālajam darbam, sekojot līdzi laikrakstu, žurnālu un grāmatu pirmcenzūrai un pēccenzūrai, GLP sekoja līdzi arī pašu autoru aktivitātēm ārpus rakstītajiem darbiem, par ko liecina laikabiedru atmiņas par cenzūras represijām par verbālo brīvdomību 1980. gadā, ko apraksta B. Daukšts: "*Šai sakarā minēšu zīmīgu literāru sarīkojumu jauniešiem Jaunpilī ap 1980. gadu, kurā bijām kopā ar jauno rakstnieku Andri Puriņu un Andreja Upīša daiļrades pētnieku un dzejnieku Viktoru Līvzemnieku. Andris Puriņš, raksturojot latviešu prozaiķu daiļradi, toreiz atklāti uzsvērti un vēlreiz atkārtoti paziņoja, ka uzskata Vili Lāci par „literāro prostitūtu”. Skandālam eksplodējot un atbildot uz jautājumu, kā viņš tādā gadījumā vērtē Annu Saksi, Andrītis paziņoja, ka arī Saksi – kā prostitūtu, bet nenoliedzami, ka viņai esot brīnišķīgas „Pasakas par ziediem”... Sekas un cenzūras rakstura konsekvences bija visiem rūgtas, bet toties man personīgi tās deva iespēju sadurties ar Viļa Lāča slimīgajiem faniem Rakstnieku savienības idejiskajā vadībā.”*²²⁷

Cenzūras darbības apraksts būtu nepilnīgs, nepieminot t.s. "Samizdatu", kas atsevišķos sabiedrības slāņos ieguva plašu popularitāti. Uz šo procesu savās atmiņās norāda arī E. Johansons: "*Mazinājās varas propagandas spēja apkarot disidentu izplatītās pārdomas, spriedumus, ideoloģiju. Cilvēki pamazām nonāca pie slēdziena, ka, lai arī vara disidentus uzskata par ļaunuma iemiesojumu, ne viss, ko viņi saka, ir meli. Sabiedrībā pieauga interese par disidentu gara produktiem. Vairojās tā saucamo*

²²⁶ Eglīte B., *Pasta Grāmata*, Nordik, 1999., 105.-106. lpp.

²²⁷ Daukšts B., *Cenzūra: tumsas sulaiņi mita slēpnī un vajāja latviešu prozu*. ¼ Satori, 2010. gada 9. Jūlijs, Avots: <http://www.satori.lv/raksts/3481> Skatīts 2010. gada 10. septembrī.

“samizdatu” jeb pagrīdes tipogrāfiju skaits. To izdevumi tolaik skaitījās aizliegtais auglis. Sabiedrībā pagrīdes literatūra kļuva par ļoti iekārojamu kulta lietu. Šodien lasot disidentu pagrīdes izdevumus, par daudz ko būtu jāsmejas, taču tolaik tā bija deficīta prece, bet pēc deficīta mantu iegūšanas tiecās ļoti daudzi. Tas viss kopumā tikai vairoja sabiedrības aktivitāti un domas noslāņošanas. Sabiedriskā doma nonāca pie secinājuma, ka ne viss PSRS ir tik labi, kā propagandas mašīnērija to zīmē, kā tas tiek runāts partijas kongresos un valdības atskaitēs, mītiņos un citās publiskās vietās. Tā kā man, strādājot VDK, bija iespējas iegūt informāciju par to, ko domā un par ko runā dažādas sabiedrības daļas, tad skaidri zināju, ka tie cilvēki, kuri kādreiz cīnījās pret padomju varu, proti, bijušie partizāni un represētie, baiļu iespaidā vismazāk kritizēja padomju iekārtu. Viņi, baidoties no atkārtotām represijām, klusēja un samierinājās ar esošo realitāti. Galvenie varas kritizētāji izrādījās jaunās paaudzes pārstāvji, kas bija izauguši sociālismā, taču, pārliecinoties par dzīves kontrastiem un salīdzinot to, ko oficiāli runā un cenšas iestāstīt, ar to, kas reāli dzīvē notiek, sāka apšaubīt komunisma ideoloģijas realitāti un lietderību.”²²⁸

Padomju sabiedrības realitāti raksturoja arī aspekts, ka katrs priekšnieks vēlējās kļūt par sava veida cenzoru. Piemēram, vēl 1984. gada 23. martā, analizējot iepriekšējo dienu TV raidījumus, no Valsts televīzijas un radioraidījumu komitejas priekšsēdētāja Leonarda Bartkēviča varēja saņemt šādu piezīmi: ““Globusā” [Nikolajs] Neilands sēž kadrā zviedru manierē, atgāzies un sakrustojis kājas. Jāsēž kārtīgi, kā CT sēž, citādi aizliegsim viņam uzstāties.”²²⁹ Bet vēl 1984. gada izskaņā – 21. decembrī – varēja uzklaut šādu situācijas konstatējumu: “CK vadība ar sašutumu uzņēmusi “TV Panorāmas” informāciju par svinīgo sēdi. Ja runāja pirmais sekretārs biedrs Pugo, tad vajadzēja laist ēterā viņa runu, nevis ministra runu! Tā ir nopietna kļūda, un biedram Barkānam par to būs nepatikšanas.”²³⁰

Kultūras, tostarp mūzikas, raidījumi bija tas informatīvais lauks, kurā notika pirmie mēģinājumi pavērt “dzelzs priekškaru” un integrēt Rietumu kultūru padomju cilvēka sadzīvē. Tomēr šie centieni izpelnījās Valsts Televīzijas un radioraidījumu komitejas priekšsēdētāja L. Bartkēviča asu kritiku. Dažas no šīs kritikas “pērlēm” savos konspektos no televīzijas sapulcēm triju gadu garumā ir veicis bijušais TV galvenais skaņu režisors Visvaldis Meidrops, kurš gan uzreiz piebilst, ka “priekšsēdētājs L.B., cik

²²⁸ Johansons E., Čekas ģenerāļa piezīmes, Rīga, 2006, 61. lpp.

²²⁹ Meidrops V., Sapulces un LPSR Valsts Radioraidījumu un televīzijas komitejas priekšsēdētājs L.B., Cilvēki TV viņos '54-'04, Rīga, 2004, 75. lpp.

²³⁰ Turpat, 76.-77. lpp.

man zināms, nevienu no kritizētajiem darbiniekiem no darba neatlaida, kā arī nevērsās pret tiem nekādā citā veidā. Man nav nekādu pierādījumu, bet pilnīgi pieļauju, ka priekšsēdētājs zināja – viņa vadošie norādījumi tiks izvērtēti arī kāda citā, augstākā instancē. Tāpēc vienmēr bija jāpasaka tieši tas, ko no viņa gaidīja partija un valdība”²³¹. Pateicoties V. Meidropa piezīmēm, ir saglabājušās šādas L. Bartkēviča “runas pārles”, kas raksturo TV vadītāja attieksmi pret aktuālajiem kultūras procesiem. 1984. gada 1. aprīlī sakarā ar Jaunatnes redakcijas raidījumu “Abrakadabra”, kurā skan Ē. Ķīģeļa dziesmas, Bartkēvičs saka: “Nedrīkst Jaunatnes raidījumu redakcija raidīt mūziku bez galvenā mūzikas redaktora paraksta, citādi gaisā iet sēnalas. Jāizstrādā principiāla kontroles sistēma! Tas bija bezgaumīgs Rietumu atdarinājums vissliktākajā stilā!”²³² Tā paša gada 5. jūlijā, analizējot jaunākās PSKP CK doktrīnas mūzikas laukā, Bartkēvičs demonstrē vēlmi “skriet lokomotīvei pa priekšu”: “PSKP CK pieņēmusi lēmumu par vokāli instrumentālajiem ansambļiem (VIA). Ansambļu veidošanos nekontrolē, un tas rada iespēju, ka tur iekļūst politiski neizglītoti cilvēki, kas mūziku pat izmanto pretpadomju mērķiem. Slikti uzvedas uz skatuves, izplata mums svešus tikumus. CK uzliek par pienākumu KM ieviest kārtību VIA darbībā, kontrolēt to repertuāru un uzstāšanos. Sevišķi jāpārbauda ansambļu vadītāju atbilstība. Patlaban PSRS ir 148 000 pašdarbības ansambļu un 29 000 profesionālo ansambļu. Pop-rock-pank! Notiek tā, ka grupas saucas šādos vārdos, to dalībnieki izvairās no sabiedriski derīga darba. Nepieļaut dažādu pašdarbības festivālu organizēšanos! Izvest jaunu tarifikāciju, noņemt no ansambļu vadības neatbilstošus vadītājus un tos, kuriem nav izglītības.”²³³

Jau 2. oktobrī Bartkēvičs atkal atgriežas pie aktuālo mūzikas tendenču kritikas: ““TV Varavīksnē” mums reizēm parādās panki. Tie ir mūsu gadsimta idioti. Nevajag rādīt šos pusplikos mūziķus bez atbilstoša komentāra!”²³⁴

Pētot LTV arhīva materiālus, rodas iespaids, ka grupa “Līvi” bija līderis nepatīkšanu sarūpēšanā LTV darbiniekiem. Lūk, ar kādām nepatīkšanām šīs grupas dēļ bija jāsaskaras redaktorei Lilitai Eglītei: “1984. gada 1. aprīlī televīzijā dziedāja rokgrupa “Līvi”, dancoja “Dzintariņš” un gaisā pacēlās krāsaini baloni. Tie neplīsa, lai gan raidījuma “Aprīļa pilieni” radītais efekts līdzinājās bumbas sprādzienam. Televīzijas vēsturē nebijis gadījums – par bērnu raidījumu interesējās LKP CK otrais sekretārs Ivans

²³¹ Turpat, 79. lpp.

²³² Meidrops V., Sapulces un LPSR Valsts Radioraidījumu un televīzijas komitejas priekšsēdētājs L.B., Cilvēki TV viļņos '54-'04, Rīga, 2004, 75. lpp.

²³³ Turpat, 75.-76. lpp.

²³⁴ Turpat, 76. lpp.

Dmitrijevs un tālāk jau visi pārējie, kam pakļautības kārtā šādos gadījumos bija jāinteresējas un jāreaģē. Ko tad mēs – redaktore Lilita Eglīte, režisore Vija Koleča un vadošais operators Igors Meirāns – bijām izdarījuši? Atkāpušies no sociālistiskā reālisma, izšķērdējuši valsts līdzekļus (klips dziesmai “Elektriskā zivs” tika filmēts Tramvaju un trolejbusu pārvaldes depo), noniecinājuši strādnieku šķiru (īpaši kliezdoši tas izpaudies dziesmā “Jānītis pīpē”) un ideoloģiski nepareizi orientējuši jauno paaudzi. Tie bija “nāves grēki”, par ko draudēja atlaišana no darba. Kāpēc tā notika? “Aprīļa pilieni” bija viena no pirmajām videoklipu programmām Latvijas televīzijā. Dziesmas ar Māra Čaklā tekstiem komponēja Ēriks Ķīgelis, bet izpildīja dumpīgā un ekspresīvā rokgrupa “Līvi”. Mēģinājām atrast saturam atbilstošu formu un izkopt parodijas žanru. Nomenklatūrai raidījuma enerģija šķita aizdomīga un tāpēc noslāpējama tūlīt un uz vietas. Nezinājām, pa kuru Jūrmalas ielu sestdienās mēdz braukt melnās “Volgas” ar partijas funkcionāriem. Mums par nelaimi tā bija Jūras iela. Tieši tur, garām braucot, biedrs Dmitrijevs bija dzirdējis šausmīgi skaļu un nepiedienīgu mūziku. Viņam atlika painteresēties, kas tur notiek, lai sniega pika sāktu velties. Izmeklēšana bija ilga un rūpīga, un pēc mēneša spriedums gatavs. Mums ar režisori Viju Koleču – rājiens, bet mūsu tiešajiem priekšniekiem – aizrādījumi un piezīmes. Tālāk sekoja pāraudzināšana stingrā uzraudzībā.”²³⁵ Jāatzīmē, ka L. Eglītes un V. Kolečas tandēms bija “grūti pāraudzināms”, jo dažus gadus vēlāk – 1989. gada 1. aprīlī - tieši viņas skatītājiem piedāvāja jaunu provokāciju – bērnu parodiju raidījumu “Pēkšņi...”, kas kļuva par savdabīgu platformu grūstošā sociālisma absurdu diagnosticēšanai caur jaunās paaudzes pārstāvjiem, tostarp šī pētījuma autoru, kurš vairākus gadus bija šī raidījuma dalībnieks (1989-1992).

Kopumā laika periods no 1986. gada līdz 1990. gadam ir uzskatāms par pakāpenisku, nenovēršamu cenzūras ietekmes un lomas nozīmības mazināšanas periodu, kas Latvijā norisinājās pat nedaudz straujāk nekā citviet PSRS. Atmosfēru LPSR GLP raksturo viens no tās bijušajiem darbiniekiem Ģirts Kondrāts: “Sajūta nebija orveliska, drīzāk garlaicīga. Cenzori atsēdēja noteiktās stundas, darot savu darbu, dažs labs aiz garlaicības sāka rakstīt esejas un pie pirmās iespējas pārgāja strādāt presē.”²³⁶ Sarunā ar šī pētījuma autoru Ģ. Kondrāts norādīja, ka tam bija arī finansiālie iemesli: “Redaktora alga GLP bija 110 rubļi mēnesī, bet par labu, lappusi lielu rakstu laikrakstā “Literatūra un Māksla” varēja nopelnīt 100 rubļu honorāru. Protams, citās redakcijās honorāri

²³⁵ Eglīte L., *Aprīlim, aprīlim Pilieni nav kā līdz šim*, Cilvēki TV viņos '54-'04, Rīga, 2004, 429. lpp.

²³⁶ Zirnīs E., *Cenzūra*, Diena, 2005. gada 30. jūlijs.

nebija tik lieli, taču šis aspekts bija visai svarīgs.”²³⁷ Viņš atklāj, ka 80. gados Latvijā GLP vadīja dzejnieka Kārļa Pelēkā dēls Ernests Upmalis. “*Viss resors ērtības labad strādāja krievu valodā, arī atskaites tika sūtītas uz Maskavu. Preses nama 18. stāvs bija darbavieta kādiem 20 cenzoriem.*”²³⁸ Tiesa gan, šo faktu apstrīd bijušais LKP CK izdevniecības direktors Kazimirs Dundurs: “*To, ka cenzūra sēdēja Preses nama 18. stāvā, es pirmo reizi dzirdu no jums. Cik zinu, viņiem bija kabinets pirmajā stāvā, kurā sēdēja divi vai trīs darbinieki.*”²³⁹

Neskatoties uz šīm savstarpējām pretrunām, izveidojās paradoksāla situācija. Piemēram, PSKP CK un LKP CK pastiprināja prasības “ideoloģiskajā frontē”. Te jāatzīmē, ka šajā laikā cenzūru ne vienmēr realizēja tikai GLP. Rakstnieks Alberts Bels, kura romāns “Bezmiēgs” iekļuva nedrukājamo darbu skaitā, lielākajās nejdzīvības vaino LKP CK kultūras daļu un propagandas un ideoloģijas daļu. “*Tie iejaucās visur. Savam amatam viņi bija izvēlēti savas aprobežotības un milzīgās enerģijas dēļ.*”²⁴⁰

Parādoties jauniem preses izdevumiem, pieauga materiālu kontroles apjoms, tādējādi cenšoties apturēt demokrātijas iedīgļus. Piemēram, vēl 80. gadu vidū mediji saņēma brīdinājumu par nepieļaujamām tēmām: tika aizliegtas publikācijas par personības kulta laika represijām pret latviešu komunistiem 1937. – 1938. gadā un par 1949. gadā deportētajiem iedzīvotājiem, par nepieciešamību Latvijā dzīvojošajiem krieviem mācīties latviešu valodu, par divplūsmu skolu problēmām, Latvijas dabas bagātību saudzēšanu, cīņu pret Daugavas pārvēršanu par elektrostaciju ūdenskrātuvju sistēmu, par Daugavpils HES celtniecības lietderīgumu, PSRS pakļautības rūpniecības uzņēmumu celšanu republikā. Par nevēlamu tika uzskatīta latviešu emigrantu darbu publicēšana bez kritiskas attieksmes pret tajos pausto pasaules uzskatu. Tomēr žurnālistu un publicistu vēlme uzvarēt sistēmu bija spēcīgāka par pašu sistēmu – sākās nenovēršamās demokratizācijas pārmaiņas, kuru rezultātā notika GLP likvidēšana.

Kā satraucošu šo laiku atceras arī bijušais VDK vadītājs E. Johansons: “87.-88. gados jau sākās aktīva inteliģences “šūmēšanās”. Kādi jautājumi varētu tikt cilāti – neviens pat nevarēja prognozēt. Tolaik sabiedrības pašapziņas celšanā aizvien aktīvāku lomu sāka ieņemt laikraksti un žurnāli. Starp plašsaziņas līdzekļiem sākās sava veida sacensība par vārda brīvības paplašināšanas robežām.”²⁴¹

²³⁷ Millers J., intervija ar Ģirtu Kondrātu, 2011.

²³⁸ Zirnīs E., *Cenzūra*, Diena, 2005. gada 30. jūlijs.

²³⁹ Millers J., intervija ar Kazimiru Dunduru, 2011.

²⁴⁰ Zirnīs E., *Cenzūra*, Diena, 2005. gada 30. jūlijs.

²⁴¹ Johansons E., *Čekas ģenerāļa piezīmes*, Rīga, 2006, 85. lpp.

Viena no šī procesa pazīmēm bija Latvijas bibliotēku specfonda atvēršana, kas noritēja vienlaikus ar specfonda atvēršanas procesu PSRS centrālajās bibliotēkās. *“Tā piemēram, toreizējās LPSR ZA Fundamentālās [tagad Latvijas Akadēmiskās] bibliotēkas specfondā bija 203 000, bet V. Lāča LPSR Valsts [tagad Latvijas Nacionālās] bibliotēkas specfondā 88 684 glabājamo vienību. [...] Piemēram, pēc Valsts bibliotēkas direktora Andra Vilka iniciatīvas tika sagatavots LPSR Valsts kultūras komitejas pavēles projekts, kas paredzēja nodot bibliotēkas direktora kompetencē latviešu izdevumu glabāšanas režīmu un izmantošanas kārtību, kā arī nodot viņa pārziņā specfonda vadību. Ar šo pavēli specfonds tika atvērts visiem lasītājiem.”*²⁴²

Politiski sensitīvākais bija 1987. gads, kad faktiski sāka veidoties un pakāpeniski izšķīrās katra Latvijas iedzīvotāja politisko prioritāšu spektrs. Ārpus šī procesa nepalika arī medijos un GLP strādājošie, tādēļ uz 1987. kā pagrieziena gadu norāda virkne tā laika mediju darbinieki un radošo profesiju pārstāvji, tostarp arī žurnāliste Sarmīte Ēlerte, uzskatot, ka šajā laikā veidojās un izkristalizējās katra medija pozīcija jauno politisko procesu diskursā: *“Es atceros, ka “Cīņā” daudzās sērijās bija nosodoši raksti. Cilvēki tiem neticēja, bet visu noklusēt acīmredzot vairs nebija iespējams. Varbūt 1987. gadam Latvijā vienā ziņā bija kāda līdzība ar 1968. gadu Čehoslovākijā. 1987. gadā, tāpat kā 1968. gadā, drosmīgu ļaužu grupa pārbaudīja, cik tā vara ir stipra. 1968. gadā vara pierādīja – tā ir stipra, un viss apstājās. Un arī 1987. gadā tā varēja notikt, jo cilvēku skaits, kas pārbaudīja varas stiprumu, bija ļoti neliels, un tomēr kaut kas varas reakcijā pierādīja, ka tā vairs nav spējīga tikt galā.”*²⁴³

Savukārt Ē. Hānbergs par cenzūras beigu īsto sākumu uzskata 1988. gada vasaru. *“Visskandalozākā cenzūras un redakcijas sadursme notika 1988. gadā. Notikumu secība bija šāda. 21. jūnijā top LTF dibināšanas aicinājums. Viktors Avotiņš dokumentu nolasa Preses nama zālē žurnālistu mītiņā. Kaismīgo uzrunājumu iesniedz laikrakstu Padomju Jaunatne un Skolotāju Avīze redakcijām. Jaunatnes avīze atturas publicēt. Skolotāju Avīze ieplāno lappusē. Bet cenzūra materiālu aiztur. Un notiek vēl nekad nenotikušais. Pedagogu laikraksta redaktors Felikss Zvaigznons aicinājumu izņem, bet atstāj tukšu laukumu. No lappuses izrauto dokumentu Skolotāju Avīzes žurnālisti Preses nama vestibilā piestiprina pie ziņojumu planšetes. Un aicina mītiņot. Jezga neapprakstāma. Es tobrīd biju Maskavā, viesnīcā mitām vienā numurā ar Daini Īvānu. Tieši tad, kad sākās*

²⁴² Štrāle A., Sešstūru zīmogs, Diena, 2005. gada 6. augusts.

²⁴³ Latvijas Tautas fronte 1988-1991. “Jaunas avīzes nepieciešamība. Cenzūra un šķēres, rakstu krājums”, Rīga, 1998., 351.-352. lpp.

partijas 19. Konference, mēs kā delegāti saņēmām pedagogu avīzes unikālo numuru. Tas ceļoja no rokas rokā pa Kongresu nama zāli. Kaut kas nepieredzēts padomju preses vēsturē! Un kāda sakritība: konference pieņem rezolūcijas par politisko reformu – par atklātumu. Likvidē cenzūru!”²⁴⁴ Tomēr mediju ļaužu cerības vēl ir pārargas: “Partijas konference gan lemj par cenzūras nevajadzīgumu, bet praktiskajā ikdienā sistēma joprojām darbojas. Tikai daudz vaļīgāk.”²⁴⁵

Daudzi mediju eksperti un vēstures pētnieki par lūzuma punktu GLP un mediju demokratizācijas attiecību procesā min tieši laikraksta “Atmoda” izdošanu. Kādreizējā LTF Informācijas centra vadītāja S. Ēlerte uzskata, ka “publicētā informācija par kārtējo LTF paziņojumu tai laikā nebija tikai informācija, bet tāda kā kolektīvā terapija – pašiedrošināšanai un pašapziņas celšanai”²⁴⁶. Viņa norāda, ka “šis bija principiāli jauns medijs, kas netika veidots saskaņā ar līdz tam Latvijā pastāvējušajām mediju darbības tradīcijām. Neapšaubāmi, dibinātājs bija LTF ar mērķi izplatīt informāciju, Bet nevienam jau nebija laika nodarboties ar tādām lietām kā redakcijas ierobežošana vai to, lai kopā ar redaktoru mēģinātu panākt noteiktu līniju. [...] Izpratne par medija un dibinātāja attiecībām brīdī, kad visa pasaule pēkšņi ir kļuvusi brīva, bija bērna autiņos. Tajā laikā neviens vēl vispār nedomāja par to, ka tas nav pareizākais, ja avīze pieder politiskajai partijai”²⁴⁷.

Mediju eksperte, asoc. prof. I. Brikše uzskata, ka “LTF preses izdevumi attīstīja priekšstatus par brīvu preses tirgu, un tie sekmēja Latvijas mediju attīstību kopumā. [...] LTF prese kopumā bija izvērsta sistēma, ko veidoja divi nacionālie izdevumi (“Atmoda” latviešu valodā un “Baltijskoje vremja” krievu valodā) un 19 lokālie izdevumi, kas iznāca Rīgā un daudzās Latvijas vietās, kurus papildināja vēl citi izdevumi. Var arī sacīt, ka LTF 1989. gadā izdeva 24, 1990. gadā 20 un 1991. gadā 9 izdevumus, kas attiecīgi bija 8,5, 4,2 un 2,3 procenti no kopīgā Latvijā iznākošo laikrakstu, žurnālu un biļetenu skaita”²⁴⁸.

Runājot par padomju un Atmodas laika žurnālistikas tendencēm, S. Ēlerte norāda uz drosmes faktoru: “Padomju gados gandrīz vai galvenais uzdevums žurnālistam bija atrast pietiekami veiklus un aptuvenus vārdus, kuros iepīt savu domu, lai tā vispār taptu publicēta, lai izietu cauri vairākām kontroles slūžām, no kurām tikai pirmā bija redakcija. Tā bija žurnālistam pietiekami sarežģīta spēle, kurā ietilpa arī pašcenzūra. Pasauli

²⁴⁴ Hānbergs Ē., *Preses nams*, Rīga, 2008, 63. lpp.

²⁴⁵ Turpat, 64. lpp.

²⁴⁶ *Latvijas Tautas fronte 1988-1991*. “Jaunas avīzes nepieciešamība. Cenzūra un šķēres, rakstu krājums”, Rīga, 1998., 351. lpp.

²⁴⁷ Turpat.

²⁴⁸ *Latvijas Tautas fronte 1988-1991*. “Tautas Frontes prese: spožums vai posts?”, Rīga, 1998., 346. lpp.

izzināt, balstoties uz faktiem, nebija iespējams, varēja tikai uzdrīkstēties to kaut cik aptuveni aprakstīt. Savukārt *Atmodas* laika labāko žurnālistu daļu gan presē, gan TV un radio raksturoja drosme. Savukārt to brīvības līmeni, kuru piedāvāja “*Atmoda*”, bija grūti salīdzināt ar pārējām avīzēm, kuras pēc struktūras un pārvaldes mehānisma vēl piederēja vecajai paaudzei.”²⁴⁹

I. Brikše, analizējot šī laika mediju lauku, norāda uz virkni paradoksu: “*Tie bija pirmie legālie, tātad – valstī pastāvošās politiskās varas atļautie opozīcijas izdevumi, kuru iznākšana parādīja virkni tā laika paradoksu. KP tēloja labvēlīgu vecāko brāli, kas par tautas kustības izdevumiem uzņēmās laipnu gādību. Tika atļauti izdevumi, ko partija tieši nekontrolēja. “Atmodu” iespieda LKP CK tipogrāfijā (t.i., Preses namā), bet lokālos izdevumus – rajonu tipogrāfijās, kuras, protams, arī tā vai citādāk turpināja kontrolēt KP. PSRS bija deklarēts “glastnostj” (atklātības) princips, bet “Atmoda”, tāpat kā citi oficiāli atļautie izdevumi, bija pakļauti Galvenās literatūras lietu pārvaldes kontrolei, tas ir, iepriekšējai cenzūrai. 1989. gadā avīzē ik pa brīdim bija balti laukumi un “šķērītes”. Domājams, ka arī citos laikrakstos un žurnālos šajā laikā tika izdarīti daudzi labojumi un īsinājumi, taču tie netika publiski parādīti.”²⁵⁰*

Ir saglabājušās liecības ne tikai par LGLP cenzoru darbību, bet arī LKP CK iejaukšanos mediju darbībā un centieniem aizkavēt tai opozicionāro laikrakstu iznākšanu: “Kā liecina darba piezīmju kalendārs, 1989. gada 9. aprīlī [LKP CK izdevniecības] direktoram Kazimiram Dunduram piezvanīja LKP CK pirmais sekretārs Alfrēds Rubiks un deva pavēli – neizlaist no tipogrāfijas laikrakstu *Atmoda*! K. Dundurs šai pavēlei nepakļāvās un piezvanīja uz PSKP CK Maskavā biedram Galaktinovam, kurš bija Latvijas CK izdevniecības kurators. Biedrs Galaktinovs K. Dunduram par minēto A. Rubika pavēli atbildēja: “Drukājiet kaut seksu, bet nesagraujiet tipogrāfiju!...””²⁵¹

Bijušie “*Atmodas*” darbinieki neslēpj, ka cenzūra pastāvēja arī šajā LTF izdevumā. “GLP funkcionēja, un arī “*Atmoda*” tika cenzēta. Tad parādījās balts plankums ar šķērēm un piebildi, kādam rakstam te bija jābūt. Šis efekts bija graujošs un atstāja ļoti lielu iespaidu uz sabiedrību. Tomēr bija sajūta, ka katru numuru izdevām kā pēdējo. Pakāpeniski cenzūras ietekme samazinājās – 1989. gada vasarā mēs apzinājāmies savu spēku un laikraksta cenzūra vairs netika veikta.”²⁵² Arī laikraksta kādreizējā

²⁴⁹ *Latvijas Tautas fronte 1988-1991*. “Jaunas avīzes nepieciešamība. Cenzūra un šķēres, rakstu krājums”, Rīga, 1998., 351.-352. lpp.

²⁵⁰ *Latvijas Tautas fronte 1988-1991*. “Tautas Frontes prese: spožums vai posts?”, Rīga, 1998., 346. lpp.

²⁵¹ *Hānbergs Ē.*, *Preses nams*, Rīga, 2008, 68. lpp.

²⁵² *Millers J.*, intervija ar Askoldu Rodinu, 2011.

redaktore Elita Veidemane atceras cenzūras procesu: “1988. gadā bez CK atļaujas nekas nevarēja notikt. Starp citu, apmēram gadu vēl arī “Atmoda” pirms drukāšanas tika cenzēta. Vairākkārt mēs likām šķērītes tajās vietās, kur bija paredzēts publicēt materiālus, kurus bija aizlieguši cenzori. Es domāju, ka mums atļāva izdot avīzi tikai tāpēc, ka partijnieki gribēja zināt, kas te notiek. Tās bija viņu savtīgās intereses. Mēs zināmā mērā spēlējām tādu stāstnieku lomu, viņi grib zināt, mēs viņiem stāstām, bet tas tiek darīts publiski, nevis aizejot uz CK vai čekas māju. Līdz ar to jaunumus uzzināja gan patrioti, gan arī CK un čekā. Vēlāk es uzzināju, ka čekā drīz vien pēc mūsu iznākšanas tika radīta preses analīzes nodaļa, kuras galvenā rūpe bija lasīt “Atmodu”. Tas viņiem bija vissvarīgākais izziņas avots.”²⁵³ Laikraksta iznākšana piesaistīja arī atklātu un neslēptu VDK uzmanību: “No pirmās dienas klāt bija čekas kurators Arnis Jumītis. Viņš atklāti nāca pie mums un ņēma līdzī piecus avīzes eksemplārus. Mēs zinājām, kas viņš ir, viņš draudzīgi runājās ar mums, interesējās, ko mēs publicēsim, un gāja ar visām avīzēm uz VDK.”²⁵⁴

Uz Atmodas procesu prevalējošā fona no GLP pozīcijām raugoties, stāvoklis plašsaziņas līdzekļos faktiski vairs nebija vadāms, tādēļ pamazām no ideoloģiskā uzrauga pozīcijām GLP bija spiests atkāpties. To veicināja arī sabiedrības un inteligences neapmierinātība, ko tā izrādīja, publiskos piketos protestējot pret GLP. Sākoties politisko pārmaiņu procesiem Latvijā, Atmodas laikā notika vismaz divi preses un vārda brīvībai veltīti piketi. Vienā no tiem piedalījās bibliotekāri, kas 1988. gada 26. oktobrī, piketējot pie Preses nama, pieprasīja GLP likvidāciju. Otrs pikets, veltīts preses brīvībai, notika 1989. gada 6. martā pie LKP CK ēkas toreizējā Kirova ielā, un to rīkoja Latvijas Nacionālā teātra aktieri. Zīmīgi, ka tajā pašā dienā LKP mītnē notika LTF pārstāvju S. Kalnietes un J. Škapara tikšanās ar LKP CK 1. sekretāru J. Vagri. S. Kalniete atceras šo dienu šādi: “Mūsu tikšanās un aktieru pikets nebija savstarpēji saistīti pasākumi – cik atceros, brīdī, kad notika aktieru aizturēšana, J. Škapars zvanīja J. Vagrī, kurš apgalvoja, ka neko par šo pasākumu nezina, jo viņa kabineta logi esot uz citu pusi.”²⁵⁵

Savas atmiņas par piketu ir vienam no tā dalībniekiem aktierim Jānim Skanim: “Mūsu pikets ilga aptuveni stundu, tajā piedalījās Uldis Dumpis, Rolands Zagorskis, Juris Lisners, Dzintars Belogrudovs, Ivars Sietiņš, es un citi teātra aktieri. Milicijas darbinieki, kas mūs aizturēja, bija rupji, spēcīgi grūstījās, taču es neatceros, ka kāds no mums būtu

²⁵³ *Latvijas Tautas fronte 1988-1991. “Atmoda” – vēsturisks fenomens*, rakstu krājums, Rīga, 1998., 355.

lpp.

²⁵⁴ *Turpat.*, 353. lpp.

²⁵⁵ *Millers J.*, intervija ar Sandru Kalnieti, Rīga 2011.

piekauts, kā to pēc tam aprakstīja citi “baļķa nesēji”. Tiesa gan, visi piketa dalībnieki tika aizturēti un milicijas mašīnās nogādāti milicijas iecirknī Sarkandaugavā, kur strādājošie milicijas darbinieki bija krietni labvēlīgāk noskaņoti pret mums un pat kopā ar mums pasmējās par notikušo faktu. Duālākā situācijā bija mūsu kolēģis Rolands Zagorskis, kurš tolaik bija teātra partijas nodaļas sekretārs un VDK aģents.”²⁵⁶

Oficiāli Latvijā GLP tika likvidēta 1990. gada 10. augustā ar LR MP lēmumu. Kā norāda publicists E. Zirnis, tās likvidēšana bija simboliski zīmīga: “Sākusi ar grāmatu malšanu, savu 50 gadus ilgušo eksistenci Latvijā šī organizācija beidza tieši tāpat, tikai 1990. gada augustā Preses nama pagrabā jau tika iznīcināta nevis ideoloģiski kaitīgā literatūra, bet paša Glavļita dokumenti.”²⁵⁷

Neskatoties uz šo apstākli, Latvijas preses vēsturē ir atrodami vēl vismaz divi gadījumi, kad 1991. gada augustā oficiālā izpildvara tiešā veidā cenzēja medijus: “Bija divi gadījumi, kad “Diena” parādījās ar šķērēm un baltiem plankumiem. Pirmais bija, kad Jeļcins ieradās Latvijā it kā atpūsties. Toreiz valdības drošības institūcijas bija izdomājušas, ka tad, ja šī ziņa parādīsies avīzē, tas var radīt risku. Otrajā reizē, kad izveda OMON, tipogrāfijā ieradās abi: gan Īvāns, gan Godmanis, un tā izvēle bija: vai nu nedrukāt avīzi, vai izņemt to ziņu ārā. Tomēr es domāju, ka tie abi gadījumi nepieder pie tipiskiem preses brīvības ierobežošanas gadījumiem, jo vismaz amatpersonu izpratne par tā brīža notikumiem lika tos saistīt ar valsts drošību.”²⁵⁸ Šim viedoklim piekrīt arī bijušais laikraksta “Atmoda” tulks, žurnālists un ilggadējs laikraksta “Diena” komentētājs Askolds Rodins: “Šie gadījumi sasaucas ar 2011. gada valdības aktivitātēm par mediju darbības ierobežošanu ārkārtas situācijās. Es to nesauktu par preses ierobežošanu vai cenzūru. Tolaik, 1991. gadā, vēl nebija sakārtota likumdošana šajā sfērā, bet ir jāsaprot politiski militārais konteksts – Latvijā bija PA, kas varēja brīvi aizturēt Jeļcinu, bet vēlāk bija svarīgi ļaut OMONiešiem klusi un bez problēmām atstāt Latviju un aizbraukt uz Tjumeņu.”²⁵⁹

Ja robežšķirtne drukātajā presē bija laikraksta “Atmoda” iznākšana, tad par identisku robežšķirtni nozīmīgu un neatgriezenisku vārda brīvības un objektīvas informācijas pārraidīšanas un kadra kultūras izmaiņu jomā LTV kļuva 1987./1988. gadu mija, kad vispirms neliela “Panorāmas” darbinieku grupa Veltas Puriņas vadībā sāka

²⁵⁶ Millers J., intervija ar Jāni Skani, Rīga, 2011.

²⁵⁷ Zirnis E., Cenzūra, Diena, 2005. gada 30. jūlijs.

²⁵⁸ Latvijas Tautas fronte 1988-1991. “Jaunas avīzes nepieciešamība. Cenzūra un šķēres”, rakstu krājums, Rīga, 1998., 353. lpp.

²⁵⁹ Millers J., intervija ar Askoldu Rodinu, 2011.

veidot sestdienas “Panorāmu” ar komentāriem un analītiskās žurnālistikas sižetiem, bet drīz pēc tam ēterā parādījās raidījums “Labvakar!”.

Kādreizējais LTV ģenerāldirektors R. Tjarve komentē šos procesus šādi: “80. gadu beigu un 90. gadu televīzijas žurnālistikas viena no tipiskākajām tendencēm bija izmantot padomju propagandas metodes un līdzekļus jaunu, padomju iekārtai diametrāli pretēju mērķu sasniegšanai. Šo vērojumu labi ilustrē toreiz vispopulārākais raidījums “Labvakar!”, kura koncepcija līdzinājās CT perestroikas laika programmai “Skatiens” (Vzgljad). Kā vienā, tā otrā gadījumā raidījuma vadītāji bija nevis neitrāli žurnālisti, kas iztaujā cilvēkus, vai komentētāji, kas, analizējot un kritizējot sabiedrības procesus, spēj saglabāt distanci pret notikumiem un cilvēkiem, bet gan perestroikas, glastnostj, un Latvijā arī nacionālās neatkarības ideju propagandētāji.”²⁶⁰ Tomēr viņš norāda: “Arī šai brīvdomībai bija robežas, ko toreizējie raidījumu vadītāji centās nepārkāpt. Atceros gadījumu, kad kopā ar vēl diviem jauniešiem pēc “Labvakara” pasūtījuma izveidojām videoklipu populārai, ironiskai grupas “Staburags” dziesmai par KP. Šo diezgan aso parodiju par padomju vērtībām, armiju, karogu, darba uzvarām utt. bija paredzēts laist ēterā 1990. gada 1. aprīlī, taču vietu “Labvakarā” šis klips rada tikai pēc gada.”²⁶¹

Bet kā viss sākās pašu “labvakariešu” skatījumā? ““Viss sākās ar bērēm,” smaidu nevar novaldīt Ojārs Rubenis. “Mēs ar Edvīnu astoņdesmito gadu vidū bijām uzaicināti uz Vissavienības jauno žurnālistu semināru. Mēs jau iekārtojāmies kādā Maskavas viesnīcā, bet tad ņēma un nomira padomju valsts vadītājs Čerņenko. Mums, protams, paziņo, ka seminārs tiek atcelts. Taču mēs izdomājām: kāpēc gan doties atpakaļ, ja var palūkoties, kā Čerņenko tiek izvadīts tālajā gaitā? Mēs pielavījāmies pie sēru zāles, cik tuvu vien varējām, un, lai gan bēres tika organizētas atbilstoši tā laika politisko aizgājēju tradīcijām, mums tas viss šķita samāksloti un bez cieņas. Bet interesantākais bija tas, ka gaisā jau virmoja nojauta: valsti sāks vadīt Gorbačovs. Un nojauta bija gluži skaidra: nāks pārmaiņas. Jau mājās braucot, mēs ar Edvīnu runājām, ka nebūtu slikti apvienot mūsu abu domāšanu un veidot kaut ko jaunu... Toreiz krievi jau bija izveidojuši raidījumu “Vzgljad” (Skatiens). Kāpēc mums neradīt kaut ko līdzīgu? [...] Gorbačova perestroika bija ļāvusi rasties raidījumam, kas no sākotnējā sociālo un ekonomisko problēmu apskatnieka izvērtās par aktīvu mudinātāju ļauties pamošanās nereti netīkamajam procesam. Īstenībā tā ir neatminama mīkla: kāpēc valdošie – ceka un čeka – neapturēja

²⁶⁰ Tjarve R., Latvijas televīzija – no partijas rupora līdz sabiedrības balsij, Cilvēki TV viņos '54-'04, Rīga, 2004, 93. lpp.

²⁶¹ Turpat.

šo procesu, kaut arī tas bija kļuvis viņiem bīstams? “Droši vien tāpēc, ka viņi domāja: ja jau viss ir tik tālu, tad lai puikas veido to raidījumu – ka nenotiek vēl kas ļaunāks... Mēs sak, kontrolējam procesu: mēs redzam, ko tie labvakarieši dara,”²⁶² situāciju modelē O. Rubenis.

Lai arī vēl šodien, skatoties daudzu raidījumu “Labvakar!” ierakstus, rodas sajūta, ka tie ir bijuši 100% improvizācija no tekstu pasniegšanas viedokļa ar iepriekš atzīmētiem galvenajiem pieturas punktiem teksta loģikas konstruēšanai, patiesība izrādās citāda: “Visi teksti, kurus toreiz runāja Ojārs, Edvīns un Jānis, līdz pēdējam vārdam bija uzrakstīti pirms tam: improvizācijas faktiski nebija, kaut arī skatītāji bija pilnīgi pārlicināti, ka puīši talantīgi improvizē. Šāds veids bija nepieciešams tādēļ, ka pirms katra sižeta vajadzēja izskanēt pēdējam vārdam, lai pulks režisors zinātu, kad ir “jāpalaiž” sižets. Jānis atzīst, ka tā bijusi ārprātīga atbildība un milzīgs darbs. Savukārt Ojārs papildina, ka raidījuma vadītāju lomu sadalījums bijis ļoti precīzs: “Dažs labs mēdza teikt: ko tas Janka tur pa vidu maisās ar savu mūziku, dodiet labāk vairāk informācijas! Taču Jānim mēs devām tādu tekstu, ar kuru viņš fantastiski precīzi ievirzīja raidījumu vajadzīgajā gultnē, respektīvi, viņš uzdeva mums naivus jautājumus – nu, par mūziku puisis interesējas, viņam taču var piedot! –, uz kuriem mums ar Edvīnu vajadzēja atbildēt. Tā, piemēram, Jānis “uzvedināja” Ojāru un Edvīnu izstāstīt par krievu-somu kara notikumiem. Sižets sagrāva skatītāju – sevišķi krievu tautības skatītāju – labticību padomju valsts un armijas humānismam, jo dokumentālie kadri rādīja, kā PA bombardē dzīvojamo namu kvartālus Helsinkos, Somijā. Krieviem tas bija šoks. Kāda krievu armijas avīze pat publicēja rakstu par to, ka labvakarieši sarkanās zvaigznes uz bumbvedējiem uzmontējuši ar supergudra amerikāņu datora palīdzību, lai kompromitētu PA. Edvīns smaidīdams atceras, ka viņam par šo “gājieni” noņēma uzplečus. Protams, jāatceras, ka tas bija 1988. gads, kad šeit, Latvijā, vēl pilnā sparā parādi komandēja PA... Pēc šī raidījuma kara veterānu sašutumam nebija robežu, un labvakariešiem bija jāuzklausā pat draudi.”²⁶³

Raidījuma radošā komanda atzīst, ka 1988. gadā, sākot raidījuma veidošanu, nācies lavierēt starp atļauto un vēlamo, kam būtiski palīdzēja raidījuma formāts – tiešraide. ““Dzīvie” raidījumi bija labvakariešu ieguvums: viņi varēja pateikt daudz ko vairāk nekā gadījumā, ja tie būtu ierakstīti raidījumi. Pats sākums bija politiski “nevainīgs”: labvakarieši stāstīja par sociālām tēmām, cilvēku dzīves līmeni utt. Kad

²⁶² Veidmane E., *Labvakar, Latvija!*, Cilvēki TV viņos '54-'04, Rīga, 2004, 147-148. lpp.

²⁶³ Veidmane E., *Labvakar, Latvija!*, Cilvēki TV viņos '54-'04, Rīga, 2004, 148. lpp.

“Labvakar!” jau bija iekarojis savu skatītāju loku (un tas bija ļoti liels), televīzijas vadoņi vairs nevarēja pamatot savu vēlmi “dzīvo” raidījumu veidot ierakstā. Tā varētu būt ērtāk, viņi vien mēģināja argumentēt. Taču labvakarieši iebilda: materiāli nāk pēdējā brīdī, tam visam vajadzīga montāža un puisī jau tā montē visas pēdējās nakts, nu tad nāciet skatīties paši! Tomēr labvakariešus izglāba visas pasaules priekšnieku slimība: slinkums. Neviens – ne no partijas CK, ne no TV priekšniecības – nebija gatavs iet uz montāžu un vērtēt puisu veikumu. Un vēl labvakariešus glāba kāds būtisks aspekts: visu TV kolēģu milzīgā atsaucība. Ojārs atceras: “Viņi pat varēja izdarīt tā, ka neiemontē kādu “šaubīgu” gabaliņu – ja nu gadījumā kāds priekšnieks to visu noskatās pirms raidījuma laišanas ēterā. Un tad – čiks! – un ieliek to raidījumā. Priekšnieki brīdināja raidījuma izlaidējus: ja tiek laists ēterā tāds un tāds sižets, tad ņemiet to nost un viss! Bet izlaidēji, uzņemot atbildību arī uz sevi, neņēma ārā šos sižetus: viņi dzīvoja līdzī visam, ko varēja redzēt ekrānā.”²⁶⁴

To, ka ar “Labvakar!” eksistenci ir samierinājusies oficiālā vara (faktiski – atzinusi savu bezspēcību jaunā formāta medija un sabiedrības transformācijas procesu priekšā), apliecina arī E. Johansona atmiņas: *“Viņi aktīvi kritizēja LKP CK, valstsvīrus, VDK. Lai arī cik neapmierināti bija partijas funkcionāri par viņu kritizēšanu ēterā, “Glavļits” neko nevarēja pasākt. Ja amatpersonas censtos viņiem ko liegt vai regulēt, tas zibenīgi kļūtu zināms sabiedrībai. Tie, kuri centās žurnālistus iespaidot, neko nepanāca, gluži otrādi, saņēma papildu kritiku. [...] Jāatzīst, pārlicinātajiem komunistiem “Labvakar!” nepatika, daudziem pat riebās, bet tāda bija realitāte. Manuprāt, arī šī pārraide tolaik ietekmēja daudzu komunistu uzskatus. Viņi uz notikumiem Latvijā sāka raudzīties citādi.”²⁶⁵*

Par to, ka no LKP CK bija atkarīgs daudzu raidījumu liktenis, savās atmiņās norāda arī LTV operators J. Treimanis, apgalvojot, ka cenzūras funkciju veica ne tikai GLP, bet arī LKP CK: *“Tajos laikos nevarēja tā brīvi rakstīt, rādīt, ko domā. Pastāvēja tā sauktais Glavļits, arī LKP CK, kas visu cenzēja. Cik asaru tika liets, cik pārdzīvojumu izjūsts, cik sirmu matu iegūts, uzklusot šīs divas organizācijas. Manuprāt, jebkurš režisors, redaktors, operators un pārējie, veidojot kādu raidījumu, domā, ka tas būs vis-, vis-, vislabākais. Bet starplaikā, kamēr raidījums nonāk pie skatītāja, dažādas komisijas vai kāds cits “galvenais” to izvaro.”²⁶⁶*

²⁶⁴ Turpat, 149. lpp.

²⁶⁵ Johansons E., Čekas ģenerāļa piezīmes, Rīga, 2006, 84.-85. lpp.

²⁶⁶ Treimanis J., Arī es sākumā, Cilvēki TV viņos '54-'04, Rīga, 2004, 24. lpp.

OTRĀS NODAĻAS KOPSAVILKUMS

Atšķirībā no citu pētnieku agrāk veiktajiem pētījumiem, kuros detalizēta uzmanība pievērsta LPSR GLP darbībai kopumā, promocijas darba otrajā nodaļā pētījuma autors sniedz kopēju priekšstatu par LNA LVA fondos esošajiem, kā arī no tiem pazudušajiem materiāliem, kas attiecas uz pētāmo laika nogriezni. Pretstatā pētījuma pirmajā nodaļā sniegtajam ieskatam PSRS cenzūras institūcijas vēsturē, kas skrupulozi balstās dažādos PSRS GLP, PSKP, VDK u.c. institūciju dokumentos, rīkojumos, lēmumos un tikai nedaudz ilustrēts ar aculiecinieku emocionālajām atmiņām, pētījuma otrā nodaļa pētījuma ietvaros ir apzināti veidota, balstoties galvenokārt uz aculiecinieku atmiņām par GLP reālajām darbībām (*case analysis*), kas hronoloģiski apkopotas divās apakšnodaļās “Cenzūra LPSR pirmās okupācijas laikā (1940-1941)” un “Cenzūra LPSR reokupācijas laikā (1944-1990)”.

Nodaļas lielāko satura īpatsvaru veido autora apkopotas, līdz šim dažādos avotos iepriekš publicētas literātu, žurnālistu, bibliotēku, mediju un kultūras darbinieku atmiņas, kas sniedz priekšstatu par konkrētām GLP darba metodēm un to ietekmi uz radošo procesu Latvijā, it īpaši drukātajā presē, radio un TV darbā. Iespēju robežās aculiecinieku atmiņas ir sargrupētas saturiskā un hronoloģiskā secībā atbilstoši mediju specifikai, korelējot tās ar sociālpolitiskiem notikumiem sabiedrībā (piem., Atmodas laikā notikušajiem pret cenzūru vērstajiem piketiem).

Materiālu apkopošanas procesā virkne agrāk publicētajos materiālos minēto faktu tika pakļauti atkārtotai pārbaudei no informācijas pirmavotiem, kā arī konfrontējošai pārbaudei ar citiem notikumu aculieciniekiem vai saistītajām personām, lai maksimāli izvairītos no faktu izklāsta vienpusības un iegūtu objektīvu skatījumu uz procesiem, par kuru norisi citas dokumentālas liecības (piem., arhīvu materiāli) pētniekiem nav pieejami; tie, visticamāk, ir iznīcināti vai izvesti no Latvijas Atmodas procesu noslēgumā līdz ar citiem LKP un VDK dokumentiem.

3. LPSR GALVENĀS LITERATŪRAS PĀRVALDES DARBĪBA 1985.-1990. GADOS

Pirms detalizētas LPSR GLP darbības secīgas ikgadējās darbības pārskata analīzes uzsākšanas jākonstatē, ka šī promocijas darba izpētes hronoloģiskajam laika periodam atbilstošās PSRS Glavļitam sagatavotās LPSR GLP ikgadējās darbības atskaite ir apkopotas LNA LVA 917. fonda 1.a apraksta piecās lietās:

- 204. lietā (*Latvijas Galvenās pārvaldes darba gada atskaite par 1985. gadu, secinājumi*), sastāv no 64 lpp;
- 208. lietā (*Latvijas Galvenās pārvaldes darba gada atskaite par 1986. gadu, secinājumi*), sastāv no 54 lpp;
- 212. lietā (*Latvijas Galvenās pārvaldes darba gada atskaite par 1987. gadu, secinājumi*), sastāv no 45 lpp;
- 216. lietā (*Latvijas Galvenās pārvaldes darba gada atskaite par 1988. gadu, secinājumi*), sastāv no 28 lpp;
- 220. lietā (*Latvijas Galvenās pārvaldes darba gada atskaite [par 1989. gadu], secinājumi*), sastāv no 8 lpp.

Jāatzīmē, ka ikgadējās darbības atskaite PSRS GLP par Latvijas GLP darbību 1990. gadā netika sagatavota, jo Latvijas GLP tika likvidēta un beidza pastāvēt 1990. gada oktobrī.

Ikgadējās atskaite PSRS GLP institūcijās, tostarp LPSR, tika veidotas pēc vienota parauga, rakstītas krievu valodā, un tām tika piešķirts slepena dokumenta statuss. Atskaite veidoja praktiski ik gadus nemainīgi veidota dokumentu (ar vairākiem pielikumiem) struktūra.

1. Atskaite par LPSR MP Galvenās pārvaldes noslēpumu aizsardzībai presē darbu:
  - visa veida materiālu pirmskontrolē;
  - materiālu pēckontroles, tipogrāfiju, pavairošanas tehnikas iekārtu iecirkņu, bibliotēku un grāmatnīcu darbības pēckontroles rezultāti;
  - darbs pie cenzūras dokumentu izskaidrošanas redakciju, izdevniecību un izdevējorganizāciju atbildīgajiem darbiniekiem;
  - darbs pie ekspertu komisijas metodiskās vadības;
  - cenzūras kontroles rezultātu secinājumi un cenzūras kadru apmācība;

- jautājumu uzstādījums partijas un padomju institūciju un šajā sakarā pieņemtie lēmumi;
  - ieteikumi Glavļita darbības pilnveidošanai un cenzūras normatīvo dokumentu uzlabošanai.
2. Uzziņa par kadru mainību LPSR Glavļitā:
    - darbā pieņemtie;
    - no darba atlaistie;
    - amatos pārceltie.
  3. Uzziņa par LPSR bibliotēku specfondos esošo izdevumu pārskatīšanu.
  4. Uzziņa par ārzemju literatūras uzglabāšanas un lietošanas kontroles atbilstību 1979. gada 17. septembra pavēlei 17s.
  5. Priekšlikumi par atsevišķu izdevumu atbrīvošanu no priekškontroles.
  6. Atskaite par no ārzemēm iesūtīto banderoļu, kas satur latviešu valodā izdoto literatūru, kontroli.
  7. Atskaite par no PSRS izsūtāmo materiālu kontroli.
  8. Atskaite par slepenības režīma un slepenās lietvedības stāvokli LPSR Ministru padomes Galvenajā pārvaldē noslēpumu aizsardzībai presē.

Šī pētījuma kontekstā tika padziļināti pētītas un analizētas tās ikgadējo atskaišu daļas, kas sniedz priekšstatu par medijos veikto priekšcenzūru un pēccenzūru, ienākošās un izejošās pasta korespondences perlustrāciju (ar to satura izņemšanas vai konfiskācijas gadījumu aprakstiem), kā arī atsevišķi citi fakti (darba pašnovērtējumi, ierosinājumi u.tml.), kas šķiet interesanti no zinātniski pētnieciskā aspekta. Šī pētījuma laikā LVA fondos neizdevās atklāt dokumentus par GLP cenzūras gadījumiem grāmatu izdevniecībās un konkrētos teksta materiālos; ir saglabājušies tikai dokumenti, kas raksturo pašas institūcijas darbību.

Ņemot vērā apstākli, ka šajā pētījumā netiek pētīta cenzūras ietekme uz tekstu, bet gan GLP kā institūcijas darbības vēsture, pētījuma uzskates ērtuma dēļ ir būtiski ievērot hronoloģiski secīgo dokumentu izpēti un to apkopošanas sistēmu, kas ļauj veikt savstarpējos salīdzinājumus par GLP darbību. Katram gadam (izņemot 1990. gadu) veltītā nodaļa strukturēta pēc vienota principa, izveidojot trīs apakšnodaļas – “Pirmscenzūra un pēccenzūra”, “Korespondences perlustrācija” un “Lietvedība”, kurā iekļautas GLP izdotās pavēles un sarakste ar citām institūcijām, sēžu protokolu fragmenti, kā arī atsevišķu attiecīgajos gados veikto cenzūras gadījumu apraksti.

Jāatzīmē, ka gandrīz identiski pārrakstītas ikgadējās darbības gada atskaites kopijas dažas nedēļas pēc to nosūtīšanas uz Maskavu tika nosūtītas arī LKP CK vadībai un LPSR MP vadībai, atskaitoties par konkrētiem cenzūras gadījumiem un pasta korespondences perlustrācijā izņemto literatūru.

3.1. GLP DARBĪBA 1985. GADĀ

Apkopojot 1985. gada darbības galvenos aspektus, 1986. gada 13. janvārī uz Maskavu tika nosūtīta “*Atskaite par Latvijas PSR Ministru Padomes Galvenās pārvaldes valsts noslēpumu aizsardzībai presē darbību 1985. gadā*”. Atskaites preambulā teikts, ka “*aizvadītajā gadā GLP savā darbībā ir vadījusies no PSKP 26. Kongresa un vēlāko CK plēnumu lēmumiem, PSRS Glavļita Kolēģijas pavēlēm un lēmumiem. Saskaņā ar partijas pieaugošajām prasībām pēc politiskās uzmanības, kā arī, lai nepieļautu zinātniski tehniskās un ekonomiskās informācijas noplūdi, GLP veica zināmu darbu pastiprināšanu valsts noslēpumu aizsardzībai presē, kā arī citos darbības virzienos*”²⁶⁷.

Atskaitē varam arī lasīt, ka “*no 1985. gada 29. oktobra līdz 5. novembrim PSRS Glavļita komisija veica GLP darba pārbaudi 1985. gada 12. septembra slepenās pavēles Nr. 28 izpildē, izsakot virni būtisku piezīmju. Galvenais pārbaudes secinājums bija tāds, ka GLP pārāk lēni veic pārkārtošanos, neizrāda nepieciešamo uzstājību vēlamo rezultātu sasniegšanā*”²⁶⁸. Šī piezīme liecina par zināmu augstākās priekšniecības neapmierinātību ar Latvijas GLP darbību. Diemžēl arhīvu fondos atrast minēto slepeno pavēli neizdevās – tā, visticamāk, ir iznīcināta vai ar citiem dokumentiem izvesta ārpus Latvijas.

Politisko dienaskārtību šajā gadā aizsāk PSKP CK ģenerāļsekretāra Konstantīna Čerņenko nāve 10. martā,²⁶⁹ 1985. gada aprīlī PSKP CK ārkārtas plēnums par PSKP CK ģenerāļsekretāru ievēlēja Mihailu Gorbačovu, kurš sāka komunistiskā režīma liberalizāciju, kas ir ieguvusi *glasnostj* un *perestroika* (atklātības un pārbūves) nosaukumu.²⁷⁰ Ārpus PSRS šīs pārmaiņas raksturo Polijas strādnieku kustības “Solidaritāte” sadursme ar miliciju Gdaņskā (1. maijs). Pārmaiņu vēsmas Maskavā iezīmē

²⁶⁷ LNA LVA 917. fonds, 1.a apraksts, 204. lieta, 1. lpp.

²⁶⁸ *Turpat*, 31. lpp.

²⁶⁹ Šeit un turpmāk notikumu hronoloģijas faktu materiāls ņemts no **Briedis R.** *Latviešu literatūras hronika sastatījumā ar notikumiem pasaulē un Latvijā 1945-2005*, 284.-329. lpp., Rīga, 2006, kā arī **Kostanda O.**, *Latvijas vēsture*, 428-451 lpp, Rīga, 1992, kā arī *Latvijas Tautas fronte 1988-1991*, 388.-397. lpp., Rīga, 1998, kā arī **Kalniņe S.**, *Es lauzu, tu lauzi, mēs lauzām, viņi lūza*, 456.-465. lpp., Rīga, 2000.

²⁷⁰ **Bleiere, D., Butulis, I., Feldmanis, I., Stranga, A., Zunda, A.** *Latvijas Vēsture 20.gadsimts*. Rīga: Jumava, 2005, 368. lpp.

Eduarda Ševarnadzes kļūšana par PSRS ārlietu ministru (2. jūlijs), bet Latvijā – J. Vagra kļūšana par LPSR AP priekšsēdētāju un A. Gorbunova nonākšana LKP CK ideoloģiskā sekretāra amatā. Pētnieki dažādi raksturo sistēmtransformācijas perioda sākumu. Piemēram, zinātnieki Žuans J. Lincs (*Juan J. Linz*) un Alfrēds Stepans (*Alfred Stepan*) šo laiku kopumā dēvē par “posttotalitāro autoritārismu”.²⁷¹ Komunikācijas zinātnes asoc. prof. O. Skudra to uzskata par “aptverošu “jumta” jēdzienu procesiem, kas skāra PSRS politisko režīmu”²⁷². Peters Gross Austrumeiropas mediju tranzīta, transformācijas, konsolidācijas un integrācijas analīzē vadās pēc Dankvarta Rustova piedāvātajām mediju transformācijas fāzēm. Šīs fāzes ir: sagatavošanās, lēmuma pieņemšana un nostiprināšanās.²⁷³ Atbilstoši tam pirmā (sagatavošanās) fāze ietver nedemokrātiskā režīma sabrukumu, kam sekoja mediju transformācijas sākums, nomainot komunistiskās vadības un uzraudzības formas. Otro jeb lēmuma pieņemšanas fāzi raksturo „sistemātiska sociālā transformācija”²⁷⁴, bet trešo – nostiprināšanās – posmu raksturo demokrātijas tālāka attīstība un tās iesakņošanās sabiedrībā.

Savukārt igauņu komunikācijas pētnieki S. Hojers un E. Lauks uz mediju sistēmas pārmaiņām lūkojas šaurāka laika griezumā – no „dziesmotās revolūcijas” (1985. gads līdz 1990. gadu sākums) līdz 1993. gada vēlēšanām. Šajā periodā S. Hojers un E. Lauks saskata četrus masu mediju attīstības posmus: 1985.-1987. gads, tam seko 1988.-1990. gads un 1991. gada janvāris – 1991. gada augusts, bet to noslēdz 1991. gada augusts – šodienā (1993. gads).²⁷⁵ Saskaņā ar O. Skudras sistēmtransformācijas periodizāciju, 1985. gads pilnībā atbilst pirmajam (no 1985. gada līdz 1988. gada oktobrim) apakšposmam.

Ekonomikas dienaskārtību šajā gadā veido pirmās “pārkārtošanās” bezdelīgas, – valsts ekonomiku un sabiedrības noskaņu būtiski transformē t.s. pretalkohola kampaņa, kuras rezultātā ne tikai tiek ierobežota alkohola tirdzniecība, bet arī iznīcināti augstvērtīgi vīnogulāji, pārprofilētas rūpnīcas u.tml. Latvijā šī kampaņa aizsākas 24. maijā. Savukārt 25. septembrī LKP CK un MP pieņem lēmumu par metro celtniecību Rīgā, kas kļūs par pamatu plašām sabiedrības diskusijām un pretestībai jau drīzā nākotnē.

---

²⁷¹ **Linz J.J., Stepan A.**, *Problems of Democratic Transition and consolidation. Southern Europe, South America and Post-Communist Europe*, The Johns Hopkins University Press, 1996.

²⁷² **Millers J.**, *Intervija ar O. Skudru*, Rīga, 2013.

²⁷³ **Gross, P.**, Between reality and dream: Eastern European media transition, transformation, consolidation, and integration. *East European Politics and Societies*, 18 (1), P. 111., 2004.

²⁷⁴ *Turpat.*

²⁷⁵ **Hoyer, S.**, (ed.). *Towards a civic society: the Baltic media's long road to freedom*. Tartu: Baltic Association for Media Research: Nota Baltica. P. 227. 1993.

Sabiedrības dienaskārtību šajā gadā veido mediju satura pakāpeniska demokratizēšanās, kas “perestroikas” un “glasnost” laikā veic padomju totalitārā režīma ideoloģijas liberalizāciju. Šis process ilgst no 1985. līdz 1987. gadam.²⁷⁶ Mediji sāk rakstīt par jautājumiem, kas agrāk bija tabu tēmas. Kriticisms pret valdības domāšanu, atklātas debates presē. Joprojām pastāv vecā padomju mediju regulēšanas un tiesību sistēma.²⁷⁷ Sabiedriskās dienaskārtības veidošanas iniciatīvu pārņem jaunatne: Maskavā notiek 12. Vispasaules jaunatnes un studentu festivāls (tajā uzstājas arī grupa “Eolika”), bet Latvijā pēc grupas “Pērkons” koncerta Ogrē jaunieši izdemolē piepilsētas vilcienu, kas vēlāk izvēršas skaļā tiesas paraugprāvā, kas dokumentēta Jura Podnieka filmā “Vai viegli būt jaunam?”.

Literatūras un kultūras dienaskārtību šajā gadā veido vairāki notikumi, tostarp trimdas laikrakstā “Laiks” publicētais Gunāra Astras “pēdējais vārds”, bet PSRS kinoskatītājiem tiek dota iespēja redzēt iepriekš aizliegtās kinofilmas “Agonija”, “Ej un skaties”, “Mans draugs Ivans Lapšins”. Maskavā notiek Latviešu literatūras dienas, bet J. Jevtušenko saņem Rīgas literāro prēmiju. Prozu Latvijā šajā gadā raksturo tādi darbi kā “Princeses fenomens” (Regīna Ezera), “Biķu alus” (Ēriks Hānbergs), “Hronists un velns” (Jānis Kalniņš), “Automobilī, rīta pusē” (Andris Kolbergs), “Mirgojošie aplī” (Jānis Liepiņš), “Zemūdens bara lielā diena” (Viks), “Apmātie” (Mārgēris Zariņš), “Tik un tā” (Imants Ziedonis). Dzejā spilgtākie darbi ir “Tas nepasacītais” (Guntars Godiņš), “Saulgrieži” (Olafs Gūtmanis), “Nepiekrāp mani” (Velga Krile), “Monta” (Monta Kroma), “Tur ilgi ejams” (Olga Lisovska), “Gaismiņa” (Arvīds Skalbe), “Nolemtība” (Ojārs Vācietis), “Nav vārdam vietas” (Māra Zālīte), “Rudu lapsu kāsis” (Egils Zirnis). Teātru jomā ir izceļamas divas nozīmīgas pirmizrādes – “Centrifūga” (Gunārs Priede) un “Tiesa” (Māra Zālīte).

Trimdas literatūru šajā gadā reprezentē prozas darbi “Ievainotais zelts” (Zinta Aistara), “Minkāns” (Mārgīta Gūtmane), kā arī dzejas krājumi “Ķekars” (Sniedze Ruņģe) un “Mitrā daba ar ūpjiem” (Olafs Stumbrs).

---

²⁷⁶ **Brikše, I., Skudra, O., Tjarve, R.** 2. Development of the Media in Latvia in the 1990s. In: *Baltic Media in Transition*. Vihalemm, P. (Ed.). Tartu: Tartu University Press, 2002. pp.65 – 68

²⁷⁷ *Turpat*, pp. 65 – 102.

3.1.1. PIRMSCENZŪRA UN PĒCCENZŪRA

No arhīva materiālos esošajiem dokumentiem secināms, ka GLP veica plašus priekšcenzūras darbus laikrakstos, žurnālos, radio, TV, kino, vizuālās mākslas, korespondences un grāmatu sektorā. LPSR GLP darbību materiālu priekškontrolē raksturo šādi rādītāji: “Kopumā izkontrolētas 27964 iespiedloksnes, t.sk. 15 356 latviešu valodā (55%); 8430 laikrakstu iespiedloksnes, t.sk. 5100 latviešu valodā (60%); 6542 zinātniski tehnisko izdevumu iespiedloksnes, t.sk. 1881 iespiedloksne latviešu valodā (29%). Caurskatīti 205 459 metri kinolentes, pieņemtas 80 muzeju ekspozīcijas un izstādes, parakstīti izvešanai uz ārzemēm 835 manuskripti 358 iespiedloksņu apjomā un 2428 fotogrāfijas. Apstiprināti ražošanai 3 mākslas filmu scenāriji. Parakstītas demonstrēšanai 7 mākslas, 40 dokumentālās, 47 hronikas un 110 reklāmfilmās. Izrādīšanai parakstītas 9 lugas un 22 mazās formas darbi. Salīdzinājumā ar 1984. gadu priekšcenzūras apjoms ir pieaudzis par 473 iespiedloksnēm uz enciklopēdisko izdevumu rēķina.”²⁷⁸ Tiek norādīts, ka kontrolētajos materiālos novērsts 551 Sarakstā un citos normatīvajos dokumentos minēto publicēšanai aizliegto ziņu publicējums. Tajā skaitā sadaļā “PSRS bruņotie spēki un valsts aizsardzība” – 163 iekļaušanās (30%), saraksta § 5 – 55 iekļaušanās, saraksta § 14 – 44 iekļaušanās, sadaļā “Ekonomiskā rakstura ziņas” – 138 iekļaušanās (20%), saraksta § 87 –84 iekļaušanās, sadaļā “Transports” – 36 iekļaušanās (7%), sadaļā “Zinātne” – 19 iekļaušanās (3%), sadaļā “Lauksaimniecība” – 22 iekļaušanās (4%) un sadaļā “Dažādas ziņas”, pavēles, operatīvi norādījumi – 87 iekļaušanās (16%).²⁷⁹

GLP norāda uz mediju vadītāju nolaidību: “Aizvadītajā gadā GLP veica noteiktu darbu kontrolējamo materiālu satura novērtējumā, ar mērķi novērst dažāda veida dezinformāciju. Tā priekškontroles gaitā tika izteiktas 35 politiski ideoloģiska rakstura piezīmes, kas liecina par atsevišķu masu informācijas līdzekļu vadītāju nepietiekamu prasīgumu pret publicējamajiem materiāliem. Aizrādījumu analīze rāda, ka ir bijuši mēģinājumi subjektīvi, kritiski atspoguļot noteiktus mūsu valsts un sabiedrības attīstības posmus, lasītājiem atdzīvināt buržuāziskās Latvijas reakcionāros kultūras darbiniekus, parādīt viņu lomas nozīmi latviešu kultūrā, subjektīvi analizēt mūsu grūtības ekonomikā utt.”²⁸⁰

²⁷⁸ LNA LVA 917. fonds, 1.a apraksts, 204. lieta, 2.-4. lpp.

²⁷⁹ Turpat.

²⁸⁰ Turpat.

Bez vispārējiem statistikas datiem atskaitēs ir minēti arī atsevišķi konkrētu cenzūras gadījumu apraksti:

- *“Tika atgriezta pārstrādāšanai publikācija laikrakstā “Literatūra un Māksla” “Kurš un kā vada un dzīvo laukos”, kur notika apaļā galda diskusija ar kolhozu priekšsēdētājiem, sovhozu direktoriem, lauksaimniecības zinātnes pārstāvjiem un avīzes redakcijas darbiniekiem. Rakstā apkopoti republikas lauksaimniecības trūkumi. Tika izdarīts secinājums, ka tikai tie saimniecību vadītāji, kas dažādos veidos pārkāpa partijas un padomju orgānu rīkojumus un rīkojās pretēji tiem, spēja saglabāt un nostiprināt viņu vadītās saimniecības. Šos apgalvojumus apstiprināja arī rakstnieki, zinātnieki un citi diskusijas dalībnieki.*
- *Tajā pašā laikrakstā atteikts publicēt J. Kalniņa rakstu “Dramatisms Lielajā Tēvijas karā un latviešu padomju literatūrā”, kurā autors subjektīvi izklāstīja atsevišķus politiskās dzīves aspektus Latvijā Lielā Tēvijas kara laikā un pēckara gados, deva literātiem uzstādījumu plaši atspoguļot presē Latvijas iedzīvotāju daļas emigrāciju ar vācu okupantiem, kā arī citas daļas represijas un izsūtīšanas uz austrumiem.*
- *No apgāda “Liesma” iesniegtā Valda Artava satīriskās dzejas krājuma “Saldskābais smaids” izņemts dzejolis “Citātu mīlotājs”, kurā autors ņirdzīgi ironiskā tonī runā par referentu mīlestību pret autoritatīvu personu runu un darbu citēšanu.*
- *Pārstrādāšanai atgriezts RPI profesora A. Skudras ziņojums “Celtniecības tehnikas attīstība Latvijā”, kas paredzēts nolasīšanai ASV Latviešu zinātnieku biedrības rīkotajā konferencē. Izpatīkot emigrantu auditorijai, autors atspoguļoja institūta attīstības vēsturi, pamatvērību pievēršot tā darbībai buržuāziskās Latvijas laikā, palaižot garām virkni svarīgu partijas un padomju valdības lēmumu un darbību, kas pārvērtā RPI par lielāko mācību iestādi Latvijā.*

Par visiem augstākminētajiem un citiem politiski ideoloģiska rakstura aizrādījumiem rakstveidā tika informēts LKP sekretārs b. Gorbunovs A. V. un republikas MP priekšsēdētāja vietnieks b. Bartkevičs L. L.”²⁸¹

Tomēr atskaitēs Maskavai tiek ne tikai parādīts cenzoru veikums, bet arī norādītas darbā pieļautās kļūdas. Kā galvenās tiek minētas:

---

²⁸¹ LNA LVA 917. fonds, 1.a apraksts, 204. lieta, 2.-4. lpp.

- “1985. gada žurnāla “Horizonts” 15. numura priekškontrolē vec. redaktors Morozovs V. S. pievērsa uzmanību tekstā pieminētajam preses izdevumam “Globuss”, bet, uzskatot, ka rakstā tas ir tikai pieminēts, bez atsauces uz to, ka minētais izdevums ir Ziņu aģentūras “Novosti” vēstnesis, neveica nepieciešamo iejaukšanos un neinformēja GLP vadību, tādejādi pārkāpjot Operatīvo norādījumu 1 nodaļas 7.p.
- Veicot LPSR AP izdevuma “Latvijas PSR Augstākās padomes deputāti (11. sasaukums)” (Galvenā Enciklopēdiju redakcija, Rīga, 1985. gads, metiens 1250 eks., 13,96 iespaidloksnes, parakstīta iespiešanai 1985. gada 23. septembrī, JT00879) priekškontroli, priekškontroles nodaļas vadītāja, b. Moisejeva E. A. pievērsa uzmanību deputāta Lubocka L. D. (182. lpp) biogrāfijā pieminētajam atklātās r/a “Komutātors” SKB “Impulss”. Neuzmanības dēļ darbā ar izdevniecības redaktoru šī lapa tika palaista un tipogrāfijas eksemplārā netika veikti labojumi. Kļūdu atklāja b. Moisejeva E. A., izlaižot grāmatu dienasgaismā. Tirāža tika aizturēta. Pēc konsultācijām PSRS Glavlitā, pēc b. Simaņkova V. J. norādījuma, grāmata tika parakstīta izlaišanai.

Abi gadījumi izskatīti GLP Kolēģijā un kolektīva ražošanas sapulcēs. B. Morozovam V. S. norādīts uz patstāvīgu lēmumu pieņemšanas nepieļaujamību, uz nepieciešamību stingri ievērot visus normatīvos dokumentus. B. Moisejevai E. A. ieteikts pārskatīt savu kā nodaļas vadītājas darba stilu, vairāk uzmanības veltot organizatoriskajam darbam un pēckontrolei, samazinot cenzūras darbu. B. Morozovam V. S. un b. Moisejevai E. A. GLP Kolēģija izteica piezīmi.”²⁸²

Atsevišķi cenzūras gadījumi aprakstīti 1985. gada 21. novembrī LKP CK sekretāram b. Gorbunovam A. V. un LPSR MP priekšsēdētāja vietniekam b. Bartkevičam L. L. nosūtītajās vēstules, kurās izklāstīti ideoloģiska rakstura iejaukšanās gadījumi 1984. gada otrajā pusgadā un 1985. gadā. Piemēram:

- “No 1985. gada žurnāla “Karogs” Nr. 5 tika izņemts dzejolis “Balāde par Ilmāru”, kurā stāstīts par latviešu sarkanā strēlnieka skumjo likteni, kurš ir smagi ievainots svešā zemē un atgriežas, lai nomirtu dzimtenē, pakrīt uz robežas un nezina, vai par viņu kāds atcerēsies.
- Atgriezts pārstrādāšanai žurnāla piestādītais stāsts “No mirkļa uz mirkli”, kurā atspoguļoti Lielā Tēvijas kara notikumi, latviešu korpusa kaujas, avīzes redakcijas

²⁸² LNA LVA 917. fonds, 1.a apraksts, 204. lieta, 4.-5. lpp.

darbs un stāsta autora J. Laganovska dalība tajā. Tekstā tiek atainota naturālistiska dezertieru nošaušanas aina, apgalvots, ka atkāpjoties mūsu karavīri dedzināja ciemus, bija dzeršanas gadījumi, bezjēdzīga šaudīšanās debesīs no pirmā uzbudinājuma, autora pārdzīvojumi par to, ka viņu neiecēla par redakcijas vadītāju un varēja nosūtīt uz frontes līniju.

- Pārstrādei tika atgriezti arī A. Čehlova stāsti “Piemineklis”, “Tēvocis Fedja un citi”, “Vecais Astašins”, kas salikti žurnālā “Daugava” (Nr. 1, 1985. g). Stāstā “Piemineklis” autors cenšas nogludināt naidu pret fašistiskajiem iebrucējiem, pret karagūstekņiem, centās tiem piešķirt humānus, cilvēcīgus tēlus. Stāstā “Tēvocis Fedja un citi” atspoguļota sabiedrības vienaldzība pret frontiniekiem invalīdiem, pret viņu varoņdarbiem. Stāstā “Vecais Astašins” varonis vienaatnē cīnās ar alkoholismu, pret visas pilsētas sabiedrību. No negatīvās puses parādīti vietējās varas pārstāvji.
- Aplūkojamajā laika periodā pārtraukta turpmāka rakstu sērijas “Tuvība” publicēšana “Skola un ģimene”, kuros pārstāstītas dažādu pasaules tautu ģimenes tradīcijas, ieražas un fiziskās tuvības veidi. Ar katru numuru raksti kļuva atklātāki, robežojoties ar pornogrāfiju. [...]
- No luterāņu semināra rektora R. Akmentiņa raksta “Kristīgās laulības un ģimenes problēmas”, kas salikts 1985. gada Luterāņu kalendārā, izņemti plašie spriedelējumi, kas ticīgajiem pierāda bērnu un jaunatnes padomju audzināšanas sistēmas krahu. Rakstā ieteikts bāreņus adoptēt kristiešu ģimenēs, kur būs visi priekšnosacījumi viņu audzināšanai morāles un reliģijas prasībām atbilstošā garā.
- No Latvijas Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrības Centrālās padomes fotobukleta izņemts dokuments ar PA kompromitējošām ziņām. Tika apgalvots, ka PA karavīri atņēma vai zaga zemniekiem pēdējo.
- Morāli ētisku apsvērumu dēļ tika izņemtas trīs fotogrāfijas no fotokataloga “Dzintara ceļš”, kas veltīts Uzvaras 40. gadadienai, un sešas fotostudijas “Rīga” fotogrāfijas, kas sagatavotas izvešanai uz ārzemēm.”²⁸³

Par īpaši “nepaklausīgu” gada atskaitē Maskavai GLP atzina laikrakstu “Literatūra un Māksla”, kas “ilgstoši pieļāva Saraksta kļūdas. GLP darbinieki vairākkārtīgi runāja ar redakcijas atbildīgajiem darbiniekiem, izskaidroja viņu kļūdas. Par ideoloģiskā rakstura

---

²⁸³ LNA LVA 917. fonds, 1.a. apraksts, 202. Lieta 31-38. lpp.

pārkāpumiem GLP vairākkārt ziņoja LKP CK, bet lietu stāvoklis nemainījās. Avīzes vadība spītīgi nevēlējās rēķināties ar GLP prasībām. LKP CK Birojs atbrīvoja no ieņemamā amata galveno redaktoru b. Škaparu J. J. un nozīmēja par galveno redaktoru b. Sproģi A. K., kurš līdz tam strādāja par LKP CK orgāna, laikraksta "Cīņa" galvenā redaktora vietnieku."²⁸⁴

Kopumā 1985. gadā "GLP preventīvi novērsa nelikumīgu 33 izdevumu izdošanu ar kopējo apjomu 104,5 iespiedloksnes 26 215 eksemplāru lielā tirāžā."²⁸⁵

Masu mediju pēccenzūrai tika veltīta gandrīz uz pusi mazāka uzmanība nekā pirmscenzūrai: "Pēckontroles procesā 1985. gadā pārbaudītas 13 129 iespiedloksnes, t.sk. kontroleksemplāros 11 250 un salikumos 1879 iespiedloksnes, kā arī 58 360 metri televīzijas kinoprodukcijas, 21 muzeju un izstāžu ekspozīcija. Latviešu valodā pēckontrolē pārbaudītas 7425 iespiedloksnes jeb 57% visa pēckontrolē pārbaudītā materiālu apjoma."²⁸⁶ Dokumentos minēts, ka pēckontrolē tika pārbaudīti sarežģītākie izdevumi, telefonu grāmatas, kā arī materiāli, kurus iepriekš kontrolēja redaktori ar mazāku darba pieredzi.

Veicot no priekškontroles atbrīvoto izdevumu izlases veida pārbaudi, "konstatēti 49 Saraksta pārkāpumi 28 materiālos. Tajā skaitā 26 pārkāpumi bija rajonu un pilsētu avīzēs un 23 – citos izdevumos. Salīdzinājumā ar iepriekšējo gadu ir palielinājies pārkāpumu skaits avīzēs. Pie tam – vienkāršos jautājumos – par karaspēka daļu nosaukumiem un dislokāciju, IeM darbinieku skaitu, ekonomikas jautājumiem"²⁸⁷.

Aktīvi tika veiktas pārbaudes arī Latvijas 57 tipogrāfijās: "Gada laikā tajās notika 61 darbības pārbaude, kas bija par 17 pārbaudēm vairāk salīdzinājumā ar iepriekšējo gadu."²⁸⁸

Lai arī 1985. gada atskaitē tiek minēts, ka "republikā ir vairāk nekā 1000 pavairošanas tehnikas iecirkņu, kuros veiktas 194 pārbaudes (par 75 vairāk, salīdzinot ar iepriekšējo gadu)"²⁸⁹, var pieņemt, ka šis skaitlis bija 1059 – identisks nākamo gadu atskaitēs minētajam. Tieši šajos iecirkņos tika konstatēti "rupji ekspluatācijas pārkāpumi", piemēram, "1985. gadā 23 iecirkņos jeb katrā 8. pārbaudītajā atklāti nelikumīgi personiskajām vajadzībām izgatavoti 96 nosaukumu materiāli vairāk nekā

²⁸⁴ LNA LVA 917. fonds, 1.a apraksts, 204. lieta, 7. lpp.

²⁸⁵ Turpat, 13. lpp.

²⁸⁶ Turpat, 14. lpp.

²⁸⁷ Turpat, 15. lpp.

²⁸⁸ Turpat, 16. lpp.

²⁸⁹ Turpat, 18. lpp.

3000 mašīnraksta lappušu apjomā. Pamatā tika pavairoti tautas medicīnas padomi, Zodiaka zīmju skaidrojumi, šūpuļdziesmas, materiāli par jogu, par hiromantiju un citi”²⁹⁰.

Uzmanība tika pievērsta arī muzejiem un izstādēm: “Veicot 19 pārbaudes muzejos un izstādēs, kas atbrīvoti no priekškontroles, galvenā vērība tika pievērsta zinātniski tehnisko un ekonomiskā rakstra materiālu atspoguļojumam. [...] Pēckontrolē tika pārbaudīta arī LPSR Tautsaimniecības sasniegumu izstādes ekspozīcija.”²⁹¹

Atskaitē varam lasīt, ka “operatīvas pēckontroles gaitā tika pārbaudīta 5. Republikāniskā uzskatāmās aģitācijas un politisko plakātu izstāde, ko organizēja LPSR KM un kas tika atklāta bez mūsu kontroles. Šīs izstādes ekspozīcijā tika atklāti Saraksta §87 pārkāpumi. Par pārkāpumu KM vadībai nosūtīta vēstule. Eksponāts, kas saturēja aizliegto informāciju, noņemts”²⁹². Cenzoru vērību izpelnījās arī situācija ārpus galvaspilsētas: “Atsevišķās citu muzeju kontrolēs konstatēti pārkāpumi Valkas Novadpētniecības muzejā (eksponētas trīs kartes bez nepieciešamo atļauju saņemšanas), Daugavpils Novadpētniecības muzejā (apmeklētāju atsauksmju grāmata bija ar numurētām lapām), Gulbenes Novadpētniecības muzejā (eksponēta ideoloģiski neatbilstoša fotogrāfija un dienesta lietošanai paredzētā 1939. gadā izdotā karte).”²⁹³

Pateicoties atskaitēm Maskavai, mēs šodien varam konstatēt, cik plašs apjoma un satura ziņā bija bibliocīds LPSR: “1985. gadā tika veiktas 143 grāmatu fondu pārbaudes 99 bibliotēkās (tostarp – 34 pārbaudes organizācijās, kurām ir ārzemju literatūras fondi, 4 – specfondos), kā arī 40 grāmatu veikalos. 15 bibliotēkās GLP darbinieki atklāja 45 iepriekš neizņemtas grāmatas. Gandrīz visas – atbilstoši 1984. gada 4. septembra slepenajai pavēlei Nr. 11. No tām 22 ir Aksenova V. P. grāmatas “Kolēģi” latviešu valodā, 11 Vladimova G. N., 1 – Voinoviča V. N., 1 - Orlovas R. D., Kopeļeva L. Z. grāmatas. Kopējai lietošanai ierobežoto grāmatu konfiscēšanas pārbaudes galvenokārt tika veiktas KM bibliotēkās un IZM sistēmā.

No 49 pārbaudītajām bibliotēkām 8 centrālajās bibliotēkās Alūksnē, Kuldīgā, Tukumā, Jelgavā, Liepājā un divās Rīgas bibliotēkās mēs atklājām 19 grāmatas: Aksenovs V. P. (14), Vladimova G. N (3), Voinoviča V. N. (1), Orlova R. D., Kopeļevs L. Z (1).

Turklāt, pēc centralizēto katalogu ziņām, Aksenova grāmata “Kolēģi” latviešu valodā Alūksnes rajonā skaitījās neizņemta 16 bibliotēkās pa 1 eksemplāram katrā, bet

---

²⁹⁰ Turpat, 19. lpp.

²⁹¹ Turpat, 20. lpp.

²⁹² Turpat.

²⁹³ Turpat, 20-21. lpp.

Kuldīgas rajona 8 bibliotēkās – 13 eksemplāros. Rezultātā 32 LPSR KM pakļautajās bibliotēkās savlaicīgi netika konfiscētas 48 grāmatas. Iemesls – nav tikusi veikta latviešu valodā izdoto grāmatu fonda pārbaude. Sakarā ar šiem nopietnajiem pārkāpumiem sagatavota vēstule LPSR kultūras ministram b. Kaupužam V. I.

No 11 pārbaudītajām skolu bibliotēkām 6 ir atklātas 23 no publiskajiem fondiem izņemamās grāmatas, no tām 22 latviešu valodā: 13 grāmatas atbilstoši 1984. gada 4. septembra slepenajai pavēlei Nr. 11. (no tām 5 Aksenova V. P. grāmatas un 8 Vladimova G. N. grāmatas), 7 Maksimova V. K. grāmatas, kas jāizņem atbilstoši 1974. gada 30. oktobra dienesta lietošanas pavēlei Nr. 62., 2 Gladiļina A. T. grāmatas un 1 Ņekrasova V.P. grāmata, kas jāizņem atbilstoši 1976. gada 13. augusta dienesta lietošanas pavēlei Nr. 31.

Kā noskaidrojās pārbaūžu gaitā, pavēles saturu par deviņu autoru grāmatu izņemšanām IZM rakstveidā paziņoja tikai pilsētu un rajonu izglītības nodaļām, bet skolu bibliotēku vadītāji pamatā saņēma tikai mutisku informāciju, kas arī noveda pie faktiskas šī rīkojuma neizpildes. [...] Grāmatu veikalos atklātas divas grāmatas, kas iepirkas atkārtotai pārdošanai un saskaņā ar 1984. gada 4. septembra slepeno pavēli Nr. 11 ir pakļautas izņemšanai – pa vienai Aksenova V. P. un Vladimova G. N. (Jelgavā).”²⁹⁴

3.1.2. KORESPONDENCES PERLUSTRĀCIJA

No atskaites varam secināt, cik plaša bija ienākošās korespondences perlustrācija un kas no sūtījumu satura tika aizturēts vai konfiscēts. “1985. gadā cenzoru punktā ienāca 60 maiši ar ārzemju literatūru, kuros bija 65 ierakstītās, 411 parastās banderoles un 12 pakas. Turklāt no Rīgas Muitas ienāca kontrolei 16 banderoles.

No 65 ierakstītajām banderolēm: nogādātas adresātiem – 36, aizturētas – 17, nogādātas pēc izņemšanas – 12. **No 12 pakām:** nogādātas adresātiem – 6, aizturētas – 2, nogādātas pēc izņemšanas – 4. **No 427 banderolēm:** nogādātas adresātiem – 164, aizturētas – 263.

Kopumā banderolēs bija 725 kontrolējamās vienības: 162 avīzes, 81 žurnāls, 61 grāmata, 414 citi iespiedprodukcijas izstrādājumi, 7 skaņuplates. Ar diviem zīmogiem ierobežotas 161 avīze, 68 žurnāli, 21 grāmata. Ar vienu zīmogu ierobežoti 13 žurnāli, 40 grāmatas, 259 citas iespiedprodukcijas izstrādājumi, 7 skaņuplates.

²⁹⁴ LNA LVA 917. fonds, 1.a apraksts, 204. lieta, 21-22. lpp.

Kopējā iesūtītās literatūras tirāža veidoja 1205 vienības, no kurām aizturētas 70 avīzes, 163 žurnāli, 121 grāmata, 263 citas iespiedprodukcijas veidi, 7 skaņuplates. No aizturētās literatūras: nosūtīts informācijai LKP CK (2 avīzes, 53 žurnāli, 4 citas iespiedprodukcijas izstrādājumi), LPSR VDK (5 žurnāli, 2 grāmatas), LPSR ZA Fundamentālās bibliotēkas specfondam (2 avīzes, 33 žurnāli, 41 grāmata, 4 citas iespiedprodukcijas izstrādājumi). Saskaņā ar aktiem Nr.1-7 iznīcināšanai LPSR VDK nodoti – 66 avīzes, 72 žurnāli, 250 citas iespiedprodukcijas izstrādājumi, 7 skaņuplates.”²⁹⁵

Šī norāde ir būtisks atklājums, kas liecina par to, ka LPSR VDK un LKP CK vadības rokās nonāca gandrīz visi uz Latviju sūtītās trimdas preses eksemplāri, kurus šīs iestādes varēja detalizēti pētīt un analizēt, veidojot savas prognozes un scenārijus sociālpolitiskās situācijas attīstībai Latvijā un PSRS. No atskaitēm secināms, ka viens no šīs literatūras regulāriem saņēmējiem bija Anatolijs Gorbunovs.

Atskaite sniedz priekšstatu arī par konkrētiem trimdas izdevumiem, kas nonāca GLP rīcībā: *“1985. gadā cenzoru punktā kontrolei ienāca 6 nosaukumu avīzes un 19 nosaukumu žurnāli. No 6 avīzēm 5 ir ierobežotas ar diviem zīmogiem un pārstāv izteikti antipadomju ievirzi: “Brīvība”, “Darba Jaunatne”, “Laiks”, “Latvija Amerikā”, “Toronto Centrā”. Viena avīze – “Jaunā Balss”, ko izdod progresīvā Latviešu Kultūras sakaru veicināšanas biedrība VFR, – ierobežota ar vienu “trīsstūru” zīmogu. No 19 žurnāliem 15 ierobežoti ar diviem, bet 4 – ar 1 “sešstūru” zīmogu.*

No 15 žurnāliem, kas ierobežoti ar diviem “sešstūru” zīmogiem, 12 ir sabiedriski politiski, 1 jauniešu, 1 literāri māksliniecisks, 1 satīrisks, starp kuriem ir tādi pretpadomju izdevumi kā “Daugavas Vanagu Mēnešraksts”, ko izdod reakcionālā latviešu emigrācijas organizācija “Daugavas Vanagi”, “Latvija Šodien”, ko izdod PBLA, “ELJAs informācija” (izdod Eiropas Apvienotā latviešu jauniešu organizācija), u.c. No 4 žurnāliem, kas ierobežoti ar vienu zīmogu, – 2 reliģiskie, 1 tehniskais, 1 par mūzikas dzīvi.

1985. gadā pirmo reizi kontrolei tika pakļauti divi jauni periodiskie izdevumi:

- žurnāls “Žurnāls”, ko 4 reizes gadā izdod latviešu apvienība Bostonā, ASV. Žurnāls tiek izdots kopš 1981. gada rudens un pēc būtības ir antisovjetisks reakcionārs izdevums, kurā tiek aplūkoti latviešu emigrantu sabiedriski politiskās dzīves jautājumi;

---

²⁹⁵ LNA LVA 917. fonds, 1.a apraksts, 204. lieta, 42-45. lpp.

- žurnāls “Saulainā Krasta Vēstis”, kuru kopš 1980. gada aprīļa ASV izdod mācītājs A. Lamberts, kas ir arī žurnāla redaktors. Žurnāls ir sabiedriski politisks izdevums ar izteiktu antisovjetisku ievirzi un reliģisku pieskaņu.

Pēc saskaņošanas ar LKP CK propagandas un aģitācijas nodaļas vadītāja pirmo vietnieku abus žurnālus nolemts ģenerāli ierobežot ar diviem “sešstūru” zīmogiem. 1985. gadā periodisko izdevumu ierobežojumu pakāpes nemainījās. LPSR netiek praktizētā ārzemēs latviski izdotās literatūras tirdzniecība.”²⁹⁶

Dokumentos ir minēts, kādi tieši ir “zīmogu” piešķiršanas kritēriji emigrācijas preses izdevumiem: *“Divi “sešstūru zīmogi” tiek piešķirti izdevumiem, kuru nostāja ir dziļi naidīga, ar personīga rakstura aizvainojumiem partijas un valdības vadītājiem. Viens “sešstūru zīmogs” tika piešķirts antisovjetiskiem un antikomunistiskiem izdevumiem.”²⁹⁷*

No GLP sarakstes secināms, ka GLP saņemtās trimdas latviešu izdevumus “Daugavas Vanagu Mēnešraksts” un “Jaunā Gaita” ar slepeno pavadvēstuli Nr.19 1985. gada 13. februārī nosūtīja LKP CK pirmajam sekretāram b. Pugo B. K.²⁹⁸ Šāda satura pavadvēstules B. Pugo tika nosūtītas vairākkārt – 27. martā (adresēts gan Pugo, gan LKP CK sekretāram b. Andersonam I. A.), 11. jūnijā, 27. jūnijā, 13. augustā, 25. septembrī (adresēts LKP CK sekretāram b. Gorbunovam A. V.), kā arī 31. oktobrī, 19. decembrī un 26. decembrī (visas adresētas B. Pugo un A. Gorbunovam).

Gada atskaitē varam lasīt arī cenzoru spriedumu par konfiscētās literatūras spektru, kas veidots, balstoties uz detalizētu mediju satura kontentanalīzi. Atskaitēs sistemātiski trimdas izdevumi tiek dēvēti par “reakcionāro emigrācijas” presi. *“Analizējot pagājušā gadā kontrolētās latviešu emigrantu periodikas raksturu un tematiku, jāatzīmē, ka tās kopējā ievirze ir palikusi nemainīga – antikomunisms un antisovjetisms, līdzīgi kā iepriekš, nosaka latviešu emigrantu periodikas raksturu 1985. gadā.*

Latviešu reakcionārās emigrācijas avīžu un žurnālu lapās tika veltīta uzmanība daudzām kā latviešu emigrantu, tā dzimtenē dzīvojoši latviešu “dienišķām” problēmām, tika risināts jautājums par “brīvas Latvijas” atjaunošanu.

Tā cita starpā latviešu emigrācijas periodikā (“Brīvība”, “Laiks”) daudz uzmanības tika veltīts PSRS ekonomikas jautājumu analīzei, kas šobrīd grauj PSRS ekonomiku. Galvenais latviešu emigrantu trumpis šajā jautājumā ir PSKP 1960. gadā

²⁹⁶ LNA LVA 917. fonds, 1.a apraksts, 204. lieta, 42.-45. lpp.

²⁹⁷ LNA LVA 917. fonds, 1.a apraksts, 206. lieta, 8. lpp.

²⁹⁸ LNA LVA 917. fonds, 1.a apraksts, 202. Lieta 10.-23., 28-30., 42.-47. lpp.

pieņemtās III Programmas “izgāšanās”. Emigranti, minot skaitļus, visiem spēkiem cenšas pierādīt, ka komunisma materiāli tehniskā bāze, ko saskaņā ar Programmu bija jāuzbūvē 10 gadu laikā no 1961. līdz 1970. gadam, nav uzbūvēta. Vēl vairāk – valsts plānu izpildes rādītāji 1970.-1980. gados ar nelieliem izņēmumiem sastādīja aptuveni 50% no ieplānotā. PSRS pastāv ļoti dziļas pretrunas starp neefektīviem tautsaimniecības plāniem un realitāti, pasvītro emigrantu periodika. Valsts plāni vienmēr ir tik uzpūsti, ka nekad netiek piepildīti.

Latvijā kā visur PSRS zeļ korupcija, tostarp ekonomikā. Tā, piemēram, latviešu emigrācijas periodikas ieskatā, strādnieku atalgojums Latvijā ir tik niecīgs, ka ar to nav iespējams izdzīvot. Tas arī ir pamats ekonomiskajiem noziegumiem, jo “kreisās” produkcijas izstrāde un realizācija dod būtiskus ieņēmumus ne tikai ražotājiem, bet arī pilsētu un rajonu partijas komitejām, kuru reģionos atrodas ražošanas uzņēmumi. Kā piemēru šādai korupcijai avīze “Brīvība” apraksta 1982. gada tiesas procesu pret Rīgas pilsētas Maskavas rajona partijas komitejas pirmo sekretāru P. Paško.

Cita problēma, kurai latviešu emigrācijas periodika velta lielu uzmanību, ir nacionālais jautājums un vienmēr tam līdzās esošā “rusifikācijas” tēma. Avīze “Brīvība” vairākos numuros (Nr. 5-7) publicēja skaitliskos datus par Latvijas iedzīvotāju nacionālo sastāvu. Šie dati, kā apgalvo avīze, ņemti no brošūras “Latvijas PSR iedzīvotāju skaits, sastāvs un izvietojums pilsētās un rajonos pēc 1979. gada Tautas skaitīšanas datiem”, ko 1980. gadā izdeva LPSR CSP. Liela loma šo skaitļu “apstrādē” bija PBLA informācijas birojam. Avīzē kā absolūtajos skaitļos, tā procentos tiek norādīts iedzīvotāju nacionālais sastāvs 7 republikas pakļautības pilsētās un 26 rajonos, Rīgā un pilsētas rajonos. Latviešu īpatsvars ir mazāks par 50% visās republikas pakļautības pilsētās, izņemot Jelgavu. Piemēram, Rīgā latvieši veido 38,8%, Rēzeknē – 35%, Daugavpilī – 12,6% utt. Kā spilgts rusifikācijas piemērs tiek minēts Valkas rajona Sedas ciems. Ciems attīstījās kopš 1952. gada, kad tur uzbūvēja kūdras pārstrādes uzņēmumu. Ciems ir pārpludināts ar krieviem, un latviešu iedzīvotāji ciemā ir palikuši vien 11,7%.

Izmantojot CSP krievu valodā ar grīfu atzīmētās brošūras datus – uz to norāda pati avīze –, izdevās pierādīt, ka vairumā Latvijas pilsētu, ciemu un rajonu latvieši skaita ziņā piekāpjas citām nacionalitātēm, pirmām kārtām jau krieviem, kas ir PSRS valdības politika, kas vērsta uz latviešu piespiedu rusifikāciju. Un, ja 1979. gadā, pasvītro avīze, kopumā Latvijā latviešiem vēl bija niecīgs pārsvars (53,7%), tad turpmāk, pateicoties latviešu asimilācijai un citu tautību iedzīvotāju pārvietošanai uz Latviju, latviešu tauta būs skaitliskā mazākumā.

Rusifikācija šobrīd Latvijā, kā uzskata reakcionārais emigrantu žurnāls “Daugavas Vanagu Mēnešraksts”, sākas jau bērnudārzos, skolās un ir aptvērusi ne tikai pilsētas, bet arī ciemus. Rusifikācijas politika, kas vērsta uz mērķttiecīgu latviešu kultūras un latviešu valodas iznīcināšanu, “tautas kodola”, t.i., dzimtenes latviešu iznīcināšanu, izvirza mērķi pilnībā izšķīdināt latviešus krievu iedzīvotāju vidū. Bet jautājums par latviešu kā tautas saglabāšanu ir pirmšķirīgs, tas ir svarīgāks par cilvēktiesību jautājumu.

“Latviešu tauta nekādā gadījumā nedrīkst iet bojā, tādēļ mūsu nacionālajai cīņai ir jābūt tādai, lai tā veicinātu pakāpenisku stāvokļa uzlabošanu,” lasām latviešu emigrācijas žurnāla “Treji Vārti” lapās.

Kāda gan ir latviešu emigrantu šodienas cīņas stratēģija? Tiek izvirzīti šādi pamatvirzieni:

- *latviešu izglītība, kas obligāti jāsaņem šodienas ārzemju latviešu jaunatnei;*
- *latviešu tautas izdzīvošanai, tiesību un brīvības saglabāšanai veltīts darbs.*

Pirmais bez otrā zaudē savu jēgu, šodien nevar apmierināties tikai ar latviešu valodas zināšanām un prasmēm dejojot latviešu tautasdejas, bet jāņem aktīva dalība cīņā par latviešu tautas izdzīvošanu un brīvību.

Kā šobrīd latviešu emigrācija formulē šīs cīņas iespējas? Lasām latviešu emigrantu periodikā: “Tā kā mēs (t.i. – latviešu emigranti) esam atbildīgi par “latviešu kodolu” dzimtenē, kas atrodas rusifikācijas un iznīcināšanas bailēs, un ņemot vērā to, ka nacionāli politiskā cīņa par savu brīvību Latvijā ir aizliegta, tad šis darbs ir jāveic latviešu emigrācijai, lai latviešu tauta Latvijā turpinātu eksistēt.” Kā piemēru tam, ka nacionālā cīņa Latvijā tomēr nav pilnībā apdzisusi, latviešu emigrācijas periodika min “latviešu jauniešu izteikumus pret krieviem, kas notika 1985. gada 5. un 15. maijā Rīgā”.

Viena no latviešu emigrācijas iespējām cīņā par “latviešu kodola” saglabāšanu ir palīdzība daudz bērnu ģimenēm Latvijā, cita – rūpes par latviešu disidentiem (Doroņina, Melngailis, Cālītis u.c.), kas atrodas dažādās ieslodzījuma vietās. Šim darbam jānotiek kopā ar citām “brīvajā pasaulē” dzīvojošajām baltiešu tautām, ar to valstu valdībām, kurās dzīvo emigranti, kā arī ar privātām organizācijām, tādām kā “Starptautiskā amnestija” [“Amnesty international”].

Kā uzskata latviešu emigrācija, jānostiprina daudzpusīgi dzimtenes latviešu sakari ar “brīvo pasauli”, jāapmeklē Latvija, jāieved un jāpārsūta informācija, t.i., grāmatas, žurnāli, jānosūta materiāls atbalsts “ieslodzītajiem” un viņu ģimenēm.

Būtisku lomu dzimtenes latviešu informēšanā par latviešu emigrācijas dzīvi latviešu emigrācijas prese atvēl “brīvās pasaules” veidotajām radiopārraidēm “Brīvība”, “Amerikas Balss”, “Vatikāns”.

Turklāt, kā uzskata latviešu emigrācijas periodika, jautājums par “Baltijas valstu traģēdiju” ir biežāk jāiekļauj starptautiskos forumos, lai pasaule zinātu par PSRS valdības veikto lielkrievu imperiālisma un cilvēku genocīda politiku.

Šāda darba efektivitātes piemērs, kas liecina, ka baltiešu liktenis nav vienaldzīgs ne tikai latviešu emigrācijai, bet arī citām valstīm un tautām, kā uzskata latviešu emigrācijas prese, ir pagājušā gada 25.-26. jūlijā Dānijā notikušais “Baltijas tribunāls” jeb “Baltijas nākotnes seminārs”. Šī semināra darbam tika veltīta liela uzmanība latviešu emigrācijas presē. Liecinieku statusā Latvijas vārdā šajā seminārā uzstājās P. Brūvers, G. Rode, I. Lešinskis, S. Zamašikovs (bijušais Jūrmalas komjaunatnes komitejas sekretārs) un citi. Viņi apvainoja PSRS vardarbīgā rusifikācijā valodas jautājumā, izglītības sistēmā un kultūrā.

Seminārā tika izskatīti jautājumi par “okupēto Baltijas valstu” Lietuvas, Latvijas un Igaunijas militāri politisko stāvokli, to nozīmi kaimiņvalstīs un iespējamās pārmaiņas nākotnē. “Semināra” mērķis, pēc latviešu emigrācijas preses domām, bija 1939. gadā starp Staļinu un Hitleru parakstītā līguma vēsturiskā mantojuma analīze. Tas, ka Baltijas valstis nav ANO locekles, ir pastāvīgs atgādinājums par to nodevību.

Apsūdzētāja lomā “tribunālā” uzstājās A. Lejiņš, viens no reakcionārās pretpadomju avīzes “Brīvība” redaktoriem. Latviešu emigranti uzskata, ka “Baltijas tribunāls” ir ieguvis plašu rezonansi daudzās pasaules valstīs, par to rakstīja pasaules prese, tāpat par baltiešu likteni uzzināja miljoniem “brīvās pasaules”, kā arī PSRS lasītāju. Par Baltijas tautu likteni uzzināja arī pēc Otrā Pasaules kara dzimusī jaunatne, kas ļoti maz informēta par notikumiem Baltijas valstīs. Izmantojot šo apstākli, pieņemts lēmums izveidot Baltijas valstu miera un brīvības Padomi, kas turpmāk būs kodols kopīgām Baltijas tautu akcijām un aizstāvēs to tiesības. “Baltijas tribunālu” nolemts rīkot reizi divos gados. “Baltijas tribunālā” tika pieņemts “Kopenhāģenas manifesti” – pret PSRS vērsti apsūdzības dokumenti.

Un tāpat latviešu emigrācijai ir viens mērķis – “brīva latviešu tauta brīvā Latvijā”. Un īpaša loma šī mērķa sasniegšanā tiek atvēlēta jaunatnei. Jau tagad, kā uzskata latviešu emigrācijas prese, var atzīmēt Baltijas tautu jauniešu aktīvu sadarbību – tiek rīkotas antikomunistiskas demonstrācijas, tiek izdoti periodiskie un citi izdevumi nacionālajās valodās, atspoguļojot komunistu noziegumus pret cilvēci.

Ir izveidotas emigrantu organizācijas, kas apvieno jaunatni un ir paredzētas darbam ar jaunatni – Eiropas Latviešu jaunatnes apvienība, PBLA, Latvijas nacionālo patriotu apvienība, latviešu literārā biedrība “Ceļinieks”. Latvijas nacionālo patriotu apvienība veic lielu informatīvo darbu par stāvokli Baltijas reģionā, ko augstu novērtē Latvijas emigrācijas prese.

Aktīvu antisovjetisku darbību turpina arī citas reakcionārās latviešu emigrācijas organizācijas, tādas kā “Daugavas vanagi”, kas pagājušajā gadā svinēja Latviešu Sociāldemokrātiskās partijas Zviedrijā pastāvēšanas 40. gadadienu, Kanādas latviešu kultūras centrs Toronto, ALA un citi.

Spriežot pēc publikācijām emigrācijas presē, savas antisovjetisma ideologu pozīcijas latviešu emigrācijā turpina saglabāt, lai arī pakāpeniski piekāpjoties jaunatnei, B. Kalniņš, Anšlavs Eglītis, V. Hāzners, U. Ģērmanis u.c. Starp jaunajiem, vecos antisovjetus nomainošajiem, jāmin tādi kā A. Lejiņš, A. Termanis, V. Zaļkalns, A. Ruņģis, V. Kalniņš, O. Brūveris, I. Galiņš, J. Rozītis, U. Grava un citi.

Bijušie LPSR pilsoņi – I. Lešinskis, F. Gordons, G. Rode, S. Zamašikovs –, kas dažādā laikā pārcēlušies uz “brīvo pasauli”, dod arī savu pienesumu emigrantu uzkurinātajā antisovjetisma propagandā.

- 1985. gadā tika aizturētas 12 naidīgās literatūras masveida iesūtīšanas: reakcionārā emigrantu žurnāla “Daugavas Vanagu mēnešraksts” redakcija 5 reizes iesūtīja pa 11 un 1 reizi pa 12 banderolēm ar saviem žurnāliem, adresējot tos republikas augstākajām mācību iestādēm.*
- Emigrantu žurnāla “Jaunā gaita” redakcija 2 reizes iesūtīja pa 11 un 1 reizi pa 12, 13 un 14 banderolēm ar savu žurnālu, adresējot tos republikānisko avīžu un žurnālu redakcijām, izdevniecībai “Liesma”, P. Stučkas LVU Zinātniskajai bibliotēkai, V. Lāča Valsts bibliotēkai, LPSR ZA Fundamentālajai bibliotēkai, LPSR ZA un dažām privātpersonām.*
- Latvijas nacionālo patriotu apvienība iesūtīja no Kanādas 13 banderoles, adresētas privātpersonām, kas saturēja skrejlapas ar uzsaukumu 1985. gada 18. novembrim, t.i., kārtējai buržuāziskās Latvijas gadadienai, un “Kopenhāgenas manifestu”, kas tika pieņemts “Baltijas seminārā”. Šajos divos dokumentos PSRS tiek apvainota starptautisko tiesību pārkāpumos un tautu apspiešanā.*

Par masveida iesūtnēm esam informējuši LKP CK. 1985. gadā ar LKP CK propagandas un aģitācijas un ārzemju skaru nodaļu vadībām darba kārtībā tika risināti

atsevišķi jautājumi par emigrācijas izdevumu nosūtīšanu uz to vai citu adresi, kā arī jautājums par ģenerālajiem ierobežojiem jaunpienākušajiem periodiskajiem izdevumiem.”²⁹⁹ Šis dokumenta fragments nepārprotami liecina par to, ka valdošajām aprindām bija skaidrs priekšstats par sabiedrības noskaņojumu. Iespējams, tieši šis faktors bija katalizators vēlākajos gados pieaugošajiem cenzūras apjomiem.

Labāka situācija nebija arī uz ārzemēm adresētās korespondences laukā; šie sūtījumi tika pārbaudīti tikpat rūpīgi: “1985. gadā GLP veikusi ministriju un iestāžu nosūtīšanai uz ārzemēm sagatavoto 835 manuskriptu kontroli 358 iespiedlokšņu apjomā. Kontrolētajos materiālos veiktas 3 iejaukšanās. Turklāt 1985. gadā republikas ministrijas un iestādes uz ārzemēm nosūtīja 18 038 banderoles ar dienesta materiāliem, no kuriem 3197 pārbaudīti izlases veidā.

Trīs gadījumos organizācijas pārkāpa Saraksta noformējuma F-103M prasības:

- 1985. gada 29. novembrī LPSR Rakstnieku savienība nosūtīja uz Rumāniju, VDR, ČSSR un PTR (kopā 10 adreses) parastās banderoles ar grāmatām. Banderolei pievienotais F-103M saraksts nebija apliecināts ar vadītāja parakstu;
- 1985. gada 6. decembrī LPSR ZA Botāniskais dārzs nosūtīja uz VFR 2 ierakstītas banderoles ar grāmatām. Banderolēm pievienotais F-103M saraksts nebija apliecināts ar nosūtītājorganizācijas zīmogu;
- 1985. gada 20. decembrī LPSR ZA Bioloģijas institūts uz 25 adresēm nosūtīja banderoles ar grāmatām. Banderolēm pievienotais F-103M saraksts nebija apliecināts ar nosūtītājorganizācijas zīmogu.

Saraksti ar banderolēm atgriezti nosūtītājiem atbilstošam noformējumam.

Kontrolējot organizāciju uz ārzemēm nosūtītās banderoles, mēs aizturējām:

- 1985. gada 15. novembrī Bekera M. E., Rapoport A. I. raksta manuskriptu “*Conservation of Yeast by Dehydration*”, apjoms 76 mašīnraksta lapas, 10 zīmējumi, 14 foto, ko trīs parastās banderolēs LPSR ZA Mikrobioloģijas institūts sūtīja uz Cīrihi Šveicē, Weinbergstrasse 38., Eidgenossische Technische Hochschule, publicēšanai izdevniecībā “*Springer Verlag*”. Atļauju manuskripta izvešanai institūts saņēma 1984. gada 11. jūnijā, tātad atļaujas derīguma termiņš – kalendārais gads – ir beidzies. LPSR ZA Mikrobioloģijas institūts tādejādi pārkāpa “*Instrukcija par izvešanas kārtību...*” 7.p.1.d., kā arī 15.p.2. d. prasības, jo institūta direktors parakstīja F-103M pēc atļaujas derīguma termiņa beigām.

²⁹⁹ LNA LVA 917. fonds, 1.a apraksts, 204. lieta, 45.-51. lpp.

Banderole aizturēta un atgriezta sūtītājam. Šī manuskripta sakarā 1985. gada 25. novembrī saņemta LPSR ZA viceprezidenta Drīzuļa A. A. vēstule, kurā sniegti paskaidrojumi par izvešanas kārtības noteikumu pārkāpumu;

- *1985. gada 3. septembrī ierakstītā banderolē Nr. 309 Centrālā poligrāfiķu kluba tautas fotostudija "Rīga" nosūtīja uz ČSSR, Sezimovo Usta, čehu fotogrāfam J. Povotni Brauna V. F. fotogrāfijas. Banderolē bija pievienota GLP apzīmogatā atļauja fotogrāfiju izvešanai. Saraksts ar cenzoru zīmogiem izņemts, bet banderole nosūtīta adresātam. Šī pārkāpuma sakarā notika saruna ar tautas fotostudijas "Rīga" vadītāju b. Āķi;*
- *1985. gada 13. decembrī Liepājas tautas fotostudija (Liepāja, a/k 45) ierakstītās banderolēs Nr.498-505 nosūtīja uz izstādi "Sydney International Exhibition of Photography" Austrālijā; "Union Photographique remouise N.Gearard Antoine" un "Amateur 86 Photo club Chaminot" Francijā, "Fotosalon ortrijk" un "M. Beinert, Baringen ceraalsunwag 85" Beļģijā, "Okraini kulturni utredinsko Tajemija Bonteše" ČSSR un "Konzulinakie Towarzyatwo fotografiozne" PTR 133 fotogrāfijas. Tā kā fotogrāfijas nebija noformētas izvešanai, GLP tās atdeva nosūtītājam."³⁰⁰*

Atskaite sniedz detalizētu pārskatu par to, kādi materiāli tika konfiscēti: "Aizvadītajā gadā GLP no Rīgas pasta saņēma 15 863 privātpersonu uz ārzemēm nosūtītās banderoles. Kontroles gaitā 286 gadījumos aizturēti šādi materiāli.

- **Fotogrāfijas:** 1985. gada 18. februārī parastā banderolē (A. Siliņš (Jelgava, Uzvaras iela 11-14) nosūtīja uz Bulgāriju, Gabrovo pilsētu izstādei Humora un satīras namā 6 fotogrāfijas. Viena no tām saucās "Zīdītājas portrets" un bija pornogrāfiski abstrakts "zīdītājas" atveidojums, kas tika pasniegts cilvēka cieņu aizskarošā veidā. Dotā fotogrāfija no banderoles izņemta un iznīcināta saskaņā ar 1985. gada aktu Nr. 1, bet banderole nosūtīta adresātam).
- Līdz 1986. gadam ieskaitot izdotās **grāmatas un grāmatu kopijas** – 6: 1985. gada 21. februārī (ierakstītā banderolē Nr. 318 S. Kurizevs (Rīga, Rainberga bulv. 4a-60) nosūtīja R. Vitkovskai uz PTR 3 grāmatas, kas izdotas 1932. un 1940. gados); 1985. gada 11. martā (ierakstītā banderolē Nr. 522 M. Saulespurēns (Rīga, centrs, a/k 184) nosūtīja R. Airapetjanam uz Itāliju 6 grāmatas, kas izdotas buržuāziskās Latvijas laikā 20.-30. gados); 1985. gada 11. oktobrī (ierakstītā banderolē Nr.

³⁰⁰ LNA LVA 917. fonds, 1.a apraksts, 204. lieta, 53.-55. lpp.

957 N. V. Mankevičs (Rīga, Gagarina iela 30-88) nosūtīja E. Azarevičai uz PTR 1875. gadā izdotu grāmatu); 1985. gada 15. oktobrī (ierakstītā banderolē Nr. 249 M. Saulespurēns (Rīga, centrs, a/k 184) nosūtīja J. Gopperam uz ASV 2 Tolstoja Ļ. N. darbu sējumus, kas izdoti 1953. un 1954. gados); 1985. gada 18. oktobrī (parastā banderolē I. Celmiņa (Rīga, L. Paegles iela 4-5) nosūtīja E. Boešeram uz VFR grāmatu, kas izdota 1958. gadā); 1985. gada 26. novembrī un 1985. gada 20. decembrī (ierakstītās banderolēs Nr. 976., 470., 658 A. Stinkurs (Rīga, a/k 72) nosūtīja M. Strautmanei Zviedrijā un G. Ingunai ASV 5 buržuāziskās Latvijas perioda grāmatas, kas izdotas 20.-30. gados). Banderoles atgrieztas nosūtītājiem LPSR KM pilnvarotā atļauju saņemšanai atbilstoši "Instrukcijas..." 11.p.l.d.

11 gadījumos banderolēs bija tikai izdevumi, kas nav iekļauti "Sojuzpečat laikrastu un žurnālu Katalogā". Banderoles tika atgrieztas nosūtītājiem. Atlikušajos 268 gadījumos notika daļēja iejaukšanās, kuras rezultātā izņemtas 276 pilsētu, rajonu un lieltirāžas avīzes un 405 žurnāli, kas nav iekļauti "Sojuzpečat laikrastu un žurnālu Katalogā". Izņemtie izdevumi saskaņā ar 1985. gada aktiem Nr. 1-4 iznīcināti, bet banderoles nogādātas adresātiem."³⁰¹

Ienākošajos sūtījumos atrasto skaņuplašu dēļ VDK mutiski vērsās GLP ar lūgumu precizēt atļauto un aizliegto skaņuplašu klāstu. Šajā sakarā 1985. gada 20 septembrī LPSR VDK apakšvienības priekšsēdētājam b. E. V. Johansonam tika nosūtīta vienīgā (!) GLP lietvedībā esošā vēstule latviešu valodā (skat. Pielikumā attēlus Nr. 1-3). Tajā teikts: "Sakarā ar jūsu mutisko pieprasījumu varam paziņot, ka sarakstā minētās skaņuplates var iedalīt šādās grupās:

1) var ievest PSRS: Ilmārs Dzenis – "Ak pavasar, ak pavasar...", "Dzīvīte, dzīvīte...", "Tik dēļ jums daiļās dāmas", "Vēl tu rozes plūc...", "Es tik lādē!" "Trīs no Pārdaugavas" – pirmā skaņuplate;

2) aizliegts ievest PSRS: pretpadomju satura plates, kuras satur melus par PSRS, Padomju Latviju un padomju tautu: Čikāgas piecīši – "Par mani, draudziņ, nebēdā!" (dziesmas "Karavīra atgriešanās", "Par mani, draudziņ, nebēdā"); "Čikāgas piecīši sveicina" (dziesma "Latvieši mēs visi esam"); māsas Ritmanes-Dzintars - "Meitenes dziesma Latvijai" (dziesmas "Meitenes dziesma Latvijai", "Pārdedz, Džon King", "Ēnas"); "Trīs no Pārdaugavas" – „Zilā jūriņā” (dziesma "Tautas tālumā"); Miķelis Akerbergs – "Kauli deg mūsu pasaulē"

³⁰¹ LNA LVA 917. fonds, 1.a apraksts, 204. lieta, 55.-57. lpp

(dziesmas “Kauli deg”, “Karavīri tūkstošiem”); A. Legzdiņš, J. Ankipāne – “No Lielupes tilta” (dziesma “Lasītāja vēstule”), “Vakara ziņas” (dziesma “Vakara ziņas”); “Daugavas Vanagu” kora dziesmas; Larisa Mondrusa – “Svešā zemē stādu rozēs”, “Kā senās dienās, draugs”;

skaņuplates ar buržuāzistiski nacionālu saturu: “Čikāgas piecīši” – “Vēl jau viss nav pagalam” (dziesma “Assimilācijas problēmas”), “Mēs puisēni jauni būdami” (dziesma “Kultūras apmaiņa”), “Koncertā”, “Mēs braucam” (dziesma “Latviešu popūrijs”); māšas Ritmanes-Dzintars: “Latvijas meitene” (dziesma “Zilais lakatiņš”); A. Legzdiņš, J. Ankipāne: “Sanfrancisko-Rīga” (dziesma “Tautas skaitīšana”), “Kad mūsu vecie tēvi vēl jauni bija” (dziesmas “Jauki dzīvot tēvijā”, “No visas sirds simtreiz sveiks”); 4. Eiropas Latviešu dziesmu svētki Londonā (koru koncerts) (dziesmas “Tēvijai”, “Tev mūžam dzīvot, Latvija”); “Trīs no Pārdaugavas”: “Mīkstās mēbeles”; Ilmārs Dzenis: “Sveiciens no Čikāgas” (dziesma “Lirojs Brauns”);

skaņuplates, kuras izdod emigrantu organizācijas un reklamē to vai citu emigrantu grupu, kori utt.: kvartets “Staburadze”: “Es vēlos pie tevis būt”; “Runči”: “Jaunība”, “Zilās acis”, “Dzeltenie bērzi”, “Rudens zelts”, “Runču 10-gades jubilejas plate”; “Dundurs”: “Vilcienā (1973), “Reiz rītā izgājām”, “Zilais karuselis” (1978), “Portlandes dzintars”.

Galvenās pārvaldes priekšnieks (paraksts) E. K. Upmalis.”³⁰²

Šis ir unikāls dokuments, jo ne tikai sniedz priekšstatu par cenzoru ieskatā atļauto un aizliegto emigrācijas mūziķu daiļrades apriti LPSR, bet arī liecina par pašu dokumentu aprites procesu – vēstules pēdējās lapas aizmugurē saglabāties ar roku rakstītais: “1. (pirmo) eksemplāru saņēmu; Nr. 82 uz 3 (trim) lapām. VDK darbinieks (paraksts) A. O. Plaudis, apl. Nr. BS 461, 23. septembris 1985. gads.”³⁰³ Tas apliecina, ka slepenie dokumenti tika nogādāti uz VDK ar kurjera palīdzību.

3.1.3. LIETVEDĪBA

1985. gadā izdotās pavēles galvenokārt attiecās uz personālsastāva darba grafikiem, atvaļinājumu un prēmiju piešķiršanu, kolēģu aizvietošanu u.c. lietvedības jautājumiem. Komandējumu galamērķi un uzdevumi – PSRS GLP Maskavā, kā arī

³⁰² LNA LVA 917. fonds, 1.a. apraksts, 202. Lieta 24.-27. lpp.

³⁰³ Turpat.

republikas pilsētas, kurās tiek veiktas plānveida tipogrāfiju, muzeju, redakciju darba pārbaudes.

GLP iekšējo darbību raksturo arī 1985. gada 14. februāra pavēle Nr. 7 “*Par Galvenās pārvaldes darbinieku nozīmēšanu centrālo periodisko izdevumu apstrādei un uzziņu dienesta papildināšanai*”. Tajā teikts, ka, “*pamatojoties uz instrukciju par kārtību, kādā jāveic uzziņu dienesta darbība PSRS MP Galvenās pārvaldes valsts noslēpumu aizsardzībai presē un tās reģionālajās institūcijās, nozīmēt periodisko izdevumu un oficiālo materialu apstrādi 1985. gadā sekojošiem darbiniekiem: laikraksti “Правда” – M. Eglīte, A. Ābelīte, “Известия” – V. Morozovs, O. Odegova, “Экономическая газета” – B. Kukleja, M. Vdovkina; žurnāli “Коммунист” – V. Morozovs, R. Biltāure, “Внешняя торговля” – J. Podiņš, A. Ābelīte, “Собрание постановлению” – M. Eglīte, “Ведомости Верховного совета Латвийской ССР” – Ģ. Lepsko, E. Moisejeva*”³⁰⁴.

GLP iekšējo darba organizāciju raksturo arī 1985. gada 5. augustā izdotā slepenā pavēle Nr. 1 “*Par pienākumu sadali*”. Tajā teikts: “*Ņemot vērā darbinieku un vadības izmaiņas, noteikt sekojošu Galvenās pārvaldes apakšvienību struktūru un pienākumu sadali.*”

1. **Galvenās pārvaldes priekšnieks** b. Upmalis E. K. kopējā vadība, pēckontroles nodaļa, specnodaļa, slepenā daļa, finanses, kadri, izpildes kontrole, mobsagatavošanas jautājumi un civilā aizsardzība.

Galvenās pārvaldes priekšnieka vietnieks b. Dundurs R. L. ministriju, iestāžu un organizāciju izdevējdarbības kontrolē, priekškontroles nodaļas vadība, saimnieciskie jautājumi, uzziņu dienests.

2. **Priekškontroles nodaļa** – b. Moisejeva E.A. Nodaļai tiek uzticēta visu publikāciju priekškontrole (izņemot dienesta un mazformāta izdevumus), operatīva to turpmākā kontrole, kā arī izdevniecību un organizāciju izdotās produkcijas kontrole. Nodaļa veic datu uzskaiti un apkopšanu par muzejiem un izstādēm, kontrolē uz ārzemēm izvedamos materiālus, veic ekspertu komisiju darba metodisko vadību, priekšcenzūras rezultātu analīzi un apkopšanu. Vecākajai redaktorei Lepsko Ģ. J., bet viņas prombūtnē – vecākajai redaktorei Ābelītei A. Ž. personīgi tiek uzticēti uzziņu dienesta vadības pienākumi, kā arī uz ārzemēm izvedamo materiālu uzskaitē un apkopšana.

---

³⁰⁴ LNA LVA 917. fonds, 1.L apraksts, 101. lieta, 6. lpp.

3. **Pēckontroles nodaļa** – nodaļas priekšniece b. Ramute V. K. Nodaļai tiek uzticēta rajonu, pilsētu, lieltirāžas avīžu un no priekškontroles atbrīvoto muzeju ekspozīciju pēckontrole, tipogrāfiju un pavairošanas tehnikas iecirkņu kontrole, bibliotēku fondu un republikas grāmatu tirdzniecības tīkla kontrole, priekškontrole un dienesta un mazitirāžas izdevumu pēckontrole izlases kārtībā, šī darba analīze un rezultātu apkopošana. Vecākai redaktorei Boļšakovai T. V., bet viņas prombūtnē – vecākajai redaktorei Zeibotei B. E. personīgi tiek uzticēti ievestās un izvedamās literatūras kontrole speciecirknī, ārzemju literatūras uzglabāšanas un lietošanas kārtības kontrole, kā arī šī darba uzskaite un apkopošana.”³⁰⁵

Ja šīs pavēles sniedz ieskatu tiešo funkciju izpildē, tad citi dokumenti uzrāda GLP iekšējās darba kārtības nodrošināšanu. Piemēram, 1985. gada 3. aprīlī izdotā pavēle Nr. 15 par disciplinārsoda piemērošanu. Pavēlē teikts: “1985. gada 2. aprīlī vecākā redaktore Tavkina Biruta Kriša m. pēc darba beigām nenodeva specnodaļā darba mapi ar slepenajiem dokumentiem un aizgāja mājās. Darba mape atradās b. Tavkinas B. K. darba kabinetā, aizzīmogā dzelzs skapī līdzās dienesta lietošanas dokumentiem, bet skapja atslēga un metāliskais zīmogs tā aizzīmogošanai – rakstāmgalda atvilknē, t.i., faktiski dzelzs skapis nebija aizslēgts un aizzīmogots. Pavēlu:

1) par slepeno dokumentu aprites noteikumu pārkāpumu un bezatbildīgu attieksmi pret dienesta lietošanas dokumentu uzglabāšanu vecākajai redaktorei Tavkinai Birutai Kriša m. izteikt piezīmi;

2) Galvenās pārvaldes priekšnieka palīgam b. Melbārdim H. E. un nodaļu vadītājiem b. Moisejevai E. A un b. Ramutei V. K. pastiprināt kontroli pār redaktoru sastāva rīcību ar slepeno un dienesta lietošanas dokumentu apriti un veikt regulāras šī darba pārbaudes darba vietās.”³⁰⁶

Darba disciplīna, kuras kontroles stingrība, piemēram, rūpnīcā “VEF” savulaik bija izdaudzināta visā PSRS, bija aktuāla arī GLP. Par to liecina 1985. gada 11. jūnija pavēle Nr. 31, kurā rakstīts: “Redaktors Jasinskis Arvīds Pētera d. nokavēja darbu bez attaisnojoša iemesla 1985. gada 3. jūnijā – 8 minūtes, bet 5. jūnijā – 15 minūtes. Darba kavējumi no b. Jasinska A. P. tika novēroti arī agrāk. Par darba disciplīnas pārkāpumiem, kas izpaudās atkārtotā darba kavēšanā, izteikt redaktoram Jasinskim Arvīdam Pētera d. piezīmi.”³⁰⁷

³⁰⁵ LNA LVA 917. fonds, 1.L apraksts, 224. lieta, 3.-4. lpp.

³⁰⁶ LNA LVA 917. fonds, 1.L apraksts, 101. lieta, 14. lpp.

³⁰⁷ LNA LVA 917. fonds, 1.L apraksts, 101. lieta, 30. lpp.

Vēl viena pavēle (Nr. 55) par disciplinārsoda piemērošanu A. Jasinskim tika izdota 1985. gada 21. oktobrī. Tajā teikts, ka “*jūlijā, augustā un septembrī redaktors Jasinskis Arvīds Pētera d. neizpildīja atsevišķus nodaļas vadītāja rīkojumus, kas saistās ar dienesta pienākumu veikšanu, neracionāli izmantoja darba laiku un vairākkārt kavēja darba laika sākumu, sakarā ar ko jautājums par viņa attieksmi pret dienesta pienākumu izpildi tika izskatīts GLP Kolēģijas sēdē 1985. gada 3. oktobrī. Pavēlu: par darba disciplīnas pārkāpumiem, kas izpaudās kā nodaļas priekšnieka rīkojumu neizpildīšana un vairākkārtēju darba kavēšana, izteikt redaktoram Jasinskim Arvīdam Pētera d. rājienu.*”³⁰⁸

Pie pavēlēm ir atrodama arī 1985. gada 26. novembra slepenā pavēle Nr. 2 “*Par disciplinārsodiem*”, kurā lasām, ka “*nodaļas vadītāja Moisejeva Elza Aleksandra m., kontrolējot grāmatu “Latvijas PSR Augstākās padomes deputāti (vienpadsmitais sasaukums)” neuzmanības dēļ 1985. gada 23. septembrī tipogrāfijas eksemplārā neveica labojumus, kā rezultātā viena deputāta biogrāfijā palika Sarakstā aizliegtie dati. Kļūdu, grāmatai iznākot, konstatēja pati Moisejeva E. A. Tirāža tika aizkavēta un tikai pēc konsultācijām PSRS Glavļitā izlaista dienasgaismā.*

Vecākais redaktors Morozovs Voldemārs Stepana d., kontrolējot 1985. gada žurnālu “Horizonts” Nr. 15, pievērsa uzmanību izdevuma “Globuss” pieminēšanai vienā no rakstiem, taču uzskatīja, ka rakstā tikai tiek pieminēts šis izdevums, bez atsaucē uz to, ka tas ir APN vēstnesis, neveica iejaukšanos un neinformēja par to GLP vadību. Atsaukšanās uz APN vēstnesi “Globuss” ir aizliegta ar Savienības GLP norādījumu. Kļūda tika atklāta PSRS Glavļitā.

Jautājums par b. Moisejevas E. A un Morozova V. S kļūdām 1985. gada 25. novembrī tika izskatīts GLP Kolēģijā.

Pavēlu: par pieļauto neuzmanību drukāto izdevumu kontrolē, kā rezultātā tika pārkāptas PSRS GLP normatīvo dokumentu prasības, nodaļas vadītājai Moisejevai Elzai Aleksandra m. un vecākajam redaktoram Morozovam Voldemāram Stepana d. izteikt piezīmi.”³⁰⁹

Par jaunu preses izdevumu izdošanu vai izmaiņām to apjomā 1985. gadā tika izdotas trīs pavēles, kas apkopotas LVA 917. fonda 5. apraksta 20. lietā. Ar šīm pavēlēm atļauts: **izdot** speciālo biļetenu “Starpsezonu šaha biļetens” (1985. gada 21. janvāra pavēle Nr. 4); **izdot** Daugavpils avīzi “Celtnieks” krievu valodā (1985. gada 27. februāra pavēle

³⁰⁸ Turpat, 55. lpp.

³⁰⁹ LNA LVA 917. fonds, 1.a apraksts, 224. lieta, 5.-6. lpp.

Nr. 4 dienesta lietošanai); **mainīt** laikraksta “Jūrmala” periodiskumu un apjomu (1985. gada 5. janvāra pavēle Nr. 8 dienesta lietošanai).³¹⁰

Veicot racionalizācijas priekšlikumu izstrādi, gada atskaitē Maskavai LGLP ierosināja “vienkāršot vietējo orgānu ikgadējās atskaišu formas, aizstājot iestrādes darbu maznozīmīgi ilustrējošo, bet darbietilpīgo aprakstošo daļu ar skaitlisko atskaiti”³¹¹. Jāatzīmē, ka vēlākos gados šis priekšlikums tika sadzirdēts Maskavā un gada atskaites papildinājās ar tipveida atskaišu formām.

Gada atskaitē arī norādīts, ka “1985. gada 24. jūnijā par GLP priekšnieka vietnieku iecelts 1945. gadā dzimušais Dundurs Rūdolfs Ludviga d., latvietis, PSKP biedrs, augstākā izglītība, 1973. gadā absolvējis LVU Vēstures fakultāti, šobrīd neklātienē mācās Ļeņingradas Augstākajā partijas skolā”³¹².

1985. gadā sēžu protokoli pēc savas būtības ir ļoti formāli, tie dod tikai aptuvenu priekšstatu par notikušajām darbībām (nodaļu vadītāju atskaitēm par paveikto, kvartālu plānu izpildes gaitu, jaunpienākušo dokumentu izskaidrošanu u.tml.), taču sniedz ļoti minimālu priekšstatu par GLP darba saturu. Starp interesantākajiem faktiem minams vien 1985. gada 5. marta sēžu protokolā Nr. 2 aprakstītais GLP priekšnieka Upmaļa ziņojums par “konsultācijām iesniegto Sokolova rakstu par Ķīnu un dokumentālo aprakstu “Bankrots”, ko sagatavoja laikraksta “Cīņa” redakcija par reakcionāro latviešu emigrantu Br. Kalniņu”³¹³.

Par savdabīgu cenzūras procesa liecību ir kļuvušas bijušā TV galvenā skaņu režisora V. Meidropa piezīmes no sapulcēm, kurās runāja Valsts Televīzijas un radoraidījumu komitejas priekšsēdētājs L. Bartkēvičs.

“1985. gada sākums vēl nenesa nekādas pārmaiņu vēsmas. Tā, piemēram, 2. janvārī, apspriežot Vecgada raidījumus un “Mikrofona ‘84” koncerta translāciju, Bartkevičs jautāja: “Kas uzaicināja “Opusu” uz “Mikrofona” koncertu? Kriķis [TV mūzikas raidījumu galvenais redaktors] ir atbildīgs par to, ka CT parādīja “Opusu”! Vajadzēja zvanīt uz CT un panākt šī ansambļa izņemšanu no programmas!” [no LTV koncerta ieraksta “Opuss” pēc vadības rīkojuma tika izmontēts, bet to parādīja CT raidījumā].”³¹⁴

³¹⁰ LNA LVA 917. fonds, 5. apraksts, 20. lieta, 1.-3. lpp.

³¹¹ LNA LVA 917. fonds, 1.a apraksts, 204. lieta, 32. lpp.

³¹² Turpat, 34. lpp.

³¹³ LNA LVA 917. fonds, 1.a apraksts, 201. lieta, 45.-45.a, lpp.

³¹⁴ Meidrops V., Sapulces un LPSR Valsts Radoraidījumu un televīzijas komitejas priekšsēdētājs L.B., Cilvēki TV viņos '54-'04, Rīga, 2004, 77. lpp.

Ne tikai Zigmara Liepiņa vadītais “Opuss”, bet arī citi jaunatnes vidū iecienīti ansambļi izpelnījās Bartkēviča dusmas un kritiku, kas ierobežoja to parādīšanos TV ekrānos, bet nemazināja tautas mīlestību. 18. marta sapulcē viņš saka: *“Komunālās saimniecības darbiniekiem veltītajā koncertā pirmais numurs “Credo” – nemāksliniecisks, izskatās pēc ielaspuikām. Turpmāk es aizliedzu uzstāšanos ar maikām, tai skaitā “Credo” – tikai ar manu atļauju. Atkārtoju – turpmāk ne “Credo”, ne “Līvus”, ne Kulakova ansambli [“Pērkons”] bez manas atļaujas nedrīkst rādīt! Tā nav mūsu māksla, uzvedība un tikums, tas nāk no Rietumiem, pie tam pats sliktākais, jo Rietumos vairākums cilvēku gērbjas solīdi. Mums ir Valsts televīzija, un mēs nedrīkstam rādīt kā paraugu Rietumu gaumes sliktākos variantus. Kulakovs – kā mežonis, mati līdz pleciem! Jāizturas kā pret tādiem, kas ienes mēslus mūsu sabiedrībā!”*³¹⁵

Pirmās “demokrātijas” vēsmas L. Bartkēviča apziņā vērojamas 1985. gada 1. aprīlī notikušajā sapulcē: *““Varavīksnē” atkal rādīja zemas kvalitātes materiālus, Ermanbrikam aizrādīt par Rietumu ansambļiem. Ja viņš nesaprot, tad jāatbrīvo no darba. Par ārzemju estrādi. Nekādu aizliegumu turpmāk nebūs. Varēs rādīt plaši, bet tikai to, kas ir ar labu gaumi,”*³¹⁶ ar to domājot galvenokārt franču un itāļu izpildītājus.

“Mikrofona” aptaujas noslēguma koncerta sakarā zīmīgas ir arī operatora V. Kampara atmiņas: *“Biedrs Ilmārs Īverts ļoti modri sekoja, lai viņam pakļautās ideoloģiskās iestādes sliksni nepārkāptu visādi garmataini, ūsaini un bārdaini šaubīgi elementi. Jo bieži tādu varēja ieraudzīt starp tā sauktajiem vieglajiem muzikantiem. Un kā viņi gērbās! Tad nu šī koncerta ģenerālmēģinājumā Liepājas ansambļa puisi, kur dziedāja vēl pavisam jauniņais Rodrigo Fomins, iznāca uz skatuves gariem matiem, gērbušies kaut kādās ārzemju lupatās, fui! To nu nevarēja pieļaut, un no pašas augšas sekoja ultimāts – vai nu ārējais veidols būs, kā padomju jauniešiem klājas, vai dziesma neskanēs. Tomēr puisi uzstāties gribēja, un koncertā uz skatuves iznāca no sākuma nepazīstama muzikantu grupa īsi apgrieztiem matiem un skolēnu formas uzvalkos. Zālē nogranda vētrains ovācijas vēl pirms dziesmas par “zīlīti, kura dzied pie loga” izpildījuma. To vajadzēja atkārtot. Nu, tādi laiki pārdzīvoti, tagad var pasmaidīt, toreiz dažiem priekšniekiem smaidu sejā neredzējām.”*³¹⁷

Arī LTV Mūzikas raidījumu redakcijas redaktore I. Žune atceras, ka grupas “Līvi” mūziķi bija pakļauti īpaši rūpīgai uzraudzībai: *“Daudz tika spriests arī par ideoloģisko*

³¹⁵ Turpat.

³¹⁶ Meidrops V., Sapulces un LPSR Valsts Radioraidījumu un televīzijas komitejas priekšsēdētājs L.B., Cilvēki TV viņos '54-'04, Rīga, 2004, 76.-77. lpp.

³¹⁷ Kampars V., Mani gadu gredzeni Latvijas Televīzijā, Cilvēki TV viņos '54-'04, Rīga, 2004, 291. lpp.

pareizību, kaut mūziku tas skāra mazāk. Vēl tagad spilgti atceros tās reizes, kad administrācija ar dažādiem paņēmieniem centās izzināt, vai ieraksta "Līvu" mūzikantam ap kaklu ir ķēdīte ar krustiņu vai ne, un kur nu vēl debates par estrādes grupu apģērbu, matu garumu un uzvedību."³¹⁸ Tomēr bez parunāšanās un diskusijām arī mūzikas redaktoriem bija jāpilda cenzūras prasības un jāpakļaujas tās aizliegumiem: "Daudz laika redaktors pēc tam pavadīja pie rakstammašīnas un izlika uz papīra runātāju tekstus un visus scenārija smalkumus, lai to visu iesniegtu Glavlitam raidīšanas atļaujas saņemšanai. Parasti nekādu sarežģījumu jau nebija, atceros tikai vienu reizi, kad pirms raidījuma iziešanas ēterā biju spiesta lūgt videoinženieri radīt it kā tehnisku brāķi un nodzēst trīs sekundes – gan bildi, gan skaņu – sižetā par klavieru dueta viesošanās Marokā, jo fotogrāfijā abi pianisti esot redzami kopā ar kādu padomju spiegu."³¹⁹

Tomēr ir liecības, ka ne visi žurnālisti bija noskaņoti pret padomju varu. Vēl vairāk – to, ka daudzi žurnālisti bija VDK aģenti, apliecina arī VDK priekšsēdētājs E. Johansons: "Lai arī paši operatīvie darbinieki varētu iegūt kaut nedaudz informācijas, viņiem tika nodrošināta iespēja darboties piesegā. [...] Darbojāties arī zem ugunsdzēsēju, civilās aizsardzības darbinieku, žurnālistu, gāzes kantora vai ūdenssaimniecības uzņēmuma izkārtņēm. [...] Pirms cilvēks tika vervēts, tika izpētīts, vai viņš ir saistīts ar VDK interesējošo vidi, piemēram, organizācijām, ārzemēm, noslēpumiem. Tas ilga no pusgada līdz gadam, bet dažreiz pat ilgāk. Par kandidātu centāmiem uzzināt pēc iespējas vairāk – vai šim cilvēkam var uzticēties, kādus uzdevumus var dot un kā viņš var palīdzēt komitejai. Kad tas tika izpētīts, izrunājāmi ar pašu cilvēku. Ja viņš deva piekrišanu, sākās kopīgs darbs."³²⁰

Cenzūras redzes lokā 80. gadu vidū bija arī tobrīd aktuālo preču deficīta temats, jo pēc PA militāro operāciju sākuma Afganistānā 1979. gadā jau tā pustukšie pārtikas un rūpniecības preču veikalus plaukti kļuva vēl tukšāki un valsts iedzīvotāji saskārās ar virkni deficīta problēmām. Kā deficīta atspoguļojuma kalngals ir vērtējama aktiera Edgara Liepiņa 80. gadu beigās TV pārraidītā politiski satīriskā Valda Artava dziesma par kārno vistu, kas gluži zila guļ gastronomā, tomēr kopumā deficīts bija viena no tabu tēmām, par ko liecina šāds TV vadītāja L. Bartkeviča izteikums 1985. gada 23. augusta vadības

³¹⁸ Žune I., *Mūžam mainīgā un nepastāvīgā*, Cilvēki TV viņos '54-'04, Rīga, 2004, 256. lpp.

³¹⁹ Turpat, 256.-257. lpp.

³²⁰ Johansons E., *Čekas ģenerāļa piezīmes*, Rīga, 2006, 40.-41. lpp.

sapulcē: “Kāpēc jārāda filma par meiteņu brigādi, kas audzē kokvilnu Uzbekijā? Kokvilnas audumus pie mums grūti dabūt, bet pati audzēšana mūs neinteresē.”³²¹

3.2. GLP DARBĪBA 1986. GADĀ

Apkopojot 1986. gada darbības galvenos aspektus, 1987. gada 12. janvārī uz Maskavu tika nosūtīta “Atskaite par Latvijas PSR Ministru Padomes Galvenās pārvaldes valsts noslēpumu aizsardzībai presē darbību 1986. gadā”. Atskaites preambulā ir deklarēts, ka “LPSR GLP darbība aizvadītajā gadā bija vērsta uz PSKP 27. Kongresa lēmumu, PSKP CK un LKP CK direktīvo norādījumu un PSRS Glavļita Kolēģijas lēmumu un pavēļu izpildi”³²².

Politisko dienaskārtību šajā gadā veido virkne būtisku globālu notikumu – PSRS līdera M. Gorbačova un ASV prezidenta Ronalda Reigana tikšanās Reikjavīkā oktobrī, kā arī PSKP 27. kongress (25. februāris – 6. marts), kurā tika pieņemta pārbūves programma “perestroika”. Tam sekoja pārmaiņas CK un Politbirojā. Viens no zīmīgākajiem notikumiem, kas apliecināja pārmaiņu sākumu, bija oficiālais paziņojums par to, ka zinātnieks, disidents A. Saharovs un viņa dzīvesbiedre J. Bonnere var atgriezties Maskavā no piespiedu emigrācijas Gorkijā. PSRS pārmaiņu vēsmas tiek uztvertas arī Latvijā, kur tiek izveidotas pirmās nevalstiskās organizācijas – Vides aizsardzības klubs un Latvijas cilvēktiesību aizstāvības grupa “Helsinki-86”, bet Jūrmalā norisinās “Čatokvas konference”, kurā ASV prezidenta vecākais konsultants PSRS jautājumos Džeks Metloks paziņoja, ka ASV „neatzīst Latvijas inkorporāciju Padomju Savienībā”³²³.

Saskaņā ar sistēmtransformācijas periodizāciju šim laika periodam pilnībā atbilst pirmais (no 1985. gada līdz 1988. gada oktobrim) apakšposms.

Ekonomikas dienaskārtību šajā gadā veido pirmās iedzīvotājiem sniegtās ekonomisko reformu iespējas – Čiekurkalna tirgus kļūst par pirmo privātās tirdzniecības vietu. Maijā sākas plaša kampaņa pret “ārpusdarba ienākumiem” un alkoholismu.

Sabiedrības dienaskārtību šajā gadā veido 17. oktobrī laikrakstā “Literatūra un Māksla” publicētais D. Īvāna un A. Snipa raksts “Par Daugavas likteni domājot”, kas

³²¹ *Meidrops V., Sapulces un LPSR Valsts Radoraidījumu un televīzijas komitejas priekšsēdētājs L.B., Cilvēki TV viņos '54-'04, Rīga, 2004, 78. lpp.*

³²² LNA LVA 917. fonds, 1.a apraksts, 208. lieta, 1. lpp.

³²³ *Bleiere, D., Butulis, I., Feldmanis, I., Stranga, A., Zunda, A. Latvijas Vēsture 20.gadsimts. Rīga: Jumava, 2005, 369.lpp.*

aktualizē problēmas saistībā ar Daugavpils HES celtniecību, kas izraisa plašus sabiedrības protestus. Ar būtisku novēlošanos sabiedrība saņem nepilnīgu informāciju par Černobiļas AES notikušo katastrofu un tās sekām, kuru likvidēšanā piedalās arī simtiem Latvijas iedzīvotāju.

Politisko zinātņu profesors Juris Dreifelds, kurš sarakstījis grāmatu par Latviju pārejas posmā „*Latvia in transition*” (*Latvija pārejas laikā*) arī runā par vairākām pārejas jeb transformācijas fāzēm. Viņš politiskos, ekonomiskos u.c. notikumus iedala četrās stadijās: pirmā – „pamošanās” fāze no 1986. gada rudens līdz 1990. gada maija vēlēšanām.³²⁴ Šajā fāzē par svarīgiem notikumu virzītājspēkiem/notikumiem J. Dreifelds min Latvijas cilvēktiesību aizstāvēšanas grupas rīkotās demonstrācijas 1987. gada 14. jūnijā un 23. augustā; Rakstnieku savienības kongresu 1988. gadā un Latvijas Tautas frontes veidošanos. Otrā fāze ietver laiku no 1990. gada 4. maija, kad tika pieņemta Latvijas neatkarības deklarācija, līdz 1991. gada 21. augustam – Augusta pučistu kapitulācija jeb „Maskavas veiklo gājienu bojāiešanas diena”³²⁵. Tālāk seko periods no neatkarības atgūšanas 1991. gada augustā līdz 1993. gada jūnija 5. Saeimas vēlēšanām.³²⁶ Kā pēdējais posms ir laiks no 1993. gada līdz šodienai (grāmata izdota 1996. gadā), kuru raksturo rekonstrukcija un normalizācija.³²⁷

Literatūras un kultūras dienaskārtību šajā gadā iezīmē PSRS Kultūras fonda dibināšana, kā arī Rakstnieku savienības 9. kongress, kura materiālus LKP CK Preses komiteja aizliedz publicēt un kas atklātībā nonāk tikai 1987. gadā. Sabiedrības patriotiskās noskaņas rezumējas grupas “Līvi” dziesmas “Dzimtā valoda” uzvarā “Mikrofona” dziesmu aptaujas konkursā. Prozu Latvijā šajā gadā raksturo tādi darbi kā “Bezmiegs” (A. Bels), “Brokastis zaļumos” (Valentīns Jākobsons), “Kad vēl vecais sienas pulkstenis tikšķēja” (J. Kalniņš), “Krītošais Ikars” (Aivars Kalve), “Zeme viņpus Mordangas” (Visvaldis Lāms), “Sūrābele pilskalnā” (Laimonis Purs), “Pilsētas bērni” (Eva Rubene) un “No cīruļiem līdz griezei” (Māra Svīre). Dzejā spilgtākie darbi ir “Kāpu iela” (Amanda Aizpuriete), “Atskārsmē” (Imants Auziņš), “Lēzenā mūžība” (V. Avotiņš), “Lukturu aizdedzinātājs” (Mirdza Bendrupe), “Piekdiena” (Anna Rancāne), “Graudam būt” (Uldis Leinerts), “Mūžīgais vaicājums” (Lija Brīdaka), “Viršu karogs” (Ārija Elksne), “Bēdas uz nebēdu” (Klāvs Elsbergs), “Vilciens no pilsētas R” (Jānis Rokpelnis), “Iesien baltā lakatiņā” (Knuts Skujenieks) un “Elektroniskais pagāns” (Viks). Teātros

³²⁴ Dreifelds, J. *Latvia in transition*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996, 16. lpp.

³²⁵ Turpat, 17. lpp.

³²⁶ Turpat.

³²⁷ Turpat, 18. lpp.

pirmizrādes piedzīvo un grāmatās tiek izdotas nozīmīgākās pašmāju dramaturgu lugas “Sniegotie kalni” (G. Priede), “Es savos zābakos” (Pauls Putniņš) un “Lugas par mājām” (Harijs Gulbis).

Latvijā pirmo reizi notiek jauno dziedātāju konkurss “Jūrmala”, kurā uzvar Rodrigo Fomins, kā arī norit PSRS pirmais neatkarīgais kinofestivāls “Kino dienas ‘86”, kas kļūst par kinofestivāla “Arsenāls” aizsākumu. Savu darbu uzsāk sakoptais pagrabs Krāmu ielā, ko vēlāk sabiedrība iepazīst kā teātra izrāžu, koncertu un mākslas pasākumu norises vietu “Kabata”.

Latviešu emigrācijas kultūras dzīves dienaskārtībā ir prozas darbi “Pārnākšana” (Lūcija Bērziņa) un “Dāvātās dvēseles” (Jānis Klīdzējs), dzejas krājumi “Svešais cirvis cērt un cērt” (Andrejs Eglītis) un “Spoguļi, spoguļi, atklājies” (Anna Kraujiete). Pirmizrādi piedzīvo arī Anšlava Eglīša 1985. gadā sarakstītā luga “Spēle ar brāļiem”, kā arī Tāļivalža Ķeniņa 8. simfonijas un J. Kalniņa klavierkoncerta pirmatskaņojumi. Trimdas sabiedrības dienaskārtībā ienāk jauns preses izdevums – “Brīvā Latvija”, kas Minsterē (Vācija) rodas, apvienojot laikrakstus “Latvija” (iznāca Vācijā) un “Londonas Avīze” (iznāca Lielbritānijā).

3.2.1. PIRMSCENZŪRA UN PĒCCENZŪRA

No atskaitē minētajiem datiem secināms, ka “1986. gadā GLP veica 27 774 iespieddlokšņu preventīvo kontroli, t.sk. 15 182 iespiedloksnes bija latviešu valodā. Šajā skaitā 8364 bija laikrakstu iespiedloksnes, no kurām 4851 bija latviešu valodā (59%)”³²⁸.

Atskaitē norādīts, ka cenzori caurskatījuši “17 063 mazformāta iespiedprodukcijas nosaukumus, 200 000 kinolentes metrus, saskaņotas un apstiprinātas 67 izstāžu un muzeju ekspozīcijas, izvešanai uz ārzemēm parakstīti 700 paziņojumu un referātu manuskripti, kas kopumā sastāda 215 iespiedloksnes, 2373 fotogrāfijas un slaidus. Apstiprināti ražošanai 2 mākslas filmu scenāriji. Demonstrēšanai atļautas 3 mākslas filmas, 40 dokumentālās filmas, 43 hronikas un 138 reklāmfilmās. Saskaņotas 19 lugas un 71 mazās formas iestudējumi”³²⁹.

GLP atskaitē nekautrējas uzslavēt savu darbinieku centību: “Kontrolei pakļautajos materiālos novērsta 556 Sarakstā un citos normatīvajos aktos minēto datu publicēšana, t.sk.: sadaļā “PSRS Bruņotie spēki un valsts aizsardzība” – 139 iejaukšanās (26%),

³²⁸ LNA LVA 917. fonds, 1.a apraksts, 208. lieta, 1. lpp.

³²⁹ Turpat, 1.-2. lpp.

saraksta §5 – 63 ieviešanās, saraksta §14 – 37 ieviešanās, sadaļā “Ekonomikas rakstura dati” – 158 ieviešanās (30%), saraksta §87 – 113 ieviešanās, sadaļā “Transports” – 27 ieviešanās (5%), sadaļā “Zinātne” – 43 ieviešanās (8%), sadaļā “Lauksaimniecība” – 9 ieviešanās (2%), sadaļā “Dažādas ziņas”, par pavēlēm, operatīviem norādījumiem – 72 ieviešanās (13%).

Aizrādījumi par saturu – 27. Salīdzinot ar 1985. gadu, aizrādījumu skaits par saturu ir samazinājies no 35 līdz 27, bet jāatzīmē, ka šajā gadā GLP darbs materiālu kontrolē saturiski dalās it kā divās daļās – līdz PSRS GLP 1986. gada 4. septembra pavēlei un pēc šīs pavēles izdošanas. 1986. gada pirmajā un otrajā kvartālā aizrādījumu īpatsvars par redakciju sagatavoto materiālu saturu saglabājās 1985. gada līmenī.

- Tā, pēc LKP CK propagandas un aģitācijas nodaļas rīkojuma, netika atļauts publicēšanai atklātajā presē profesora P. Zvirgzdiņa raksts, kas bija salikts iespiešanai žurnālā “Veselība”, kurā apkopojošā veidā atspoguļots alkohola patēriņa pieaugums mūsu republikā. No alkohola tirdzniecības notiek republikas budžeta papildināšana. Šie dati tika norādīti salīdzinājumā ar demogrāfiskās situācijas pasliktināšanos valstī un papildināti ar visai pesimistiskām prognozēm. Materiāls tika izdots ar atzīmi “dienesta lietošanai”.
- No izdevniecības “Liesma” piestādītās M. Brehmanes-Štengeles grāmatas “Laime” tika izņemtas vairākkārtējas norādes par latviešu reakcionāro emigrantu Ģērmaņu ģimeni, kuras pārstāvim, vēsturniekam Uldim Ģērmanim savulaik tika dota iespēja strādāt LPSR arhīvos un bibliotēkās, tikties ar republikas sabiedriskajiem darbiniekiem, bet rezultātā Zviedrijā latviešu valodā tika izdota viņa grāmata – naidīgs mūsu realitātes apraksts.
- Netika atļauts A. Bergmaņa raksts “Jaunu aizsākumu gaidās”, kas bija salikts iespiešanai laikrakstā “Literatūra un Māksla” Nr. 16, kurā autors, izskatot komunistisko sestdienas talku jēgu un nozīmi, ideoloģiski nepareizi salicis akcentus, uzskatot, ka sestdienas talkas nepieciešamas vien tādēļ, lai piesegtu vadītāju neizdarības, izcēla priekšplānā neorganizētības, birokrātijas negatīvos piemērus, novirzot otrajā plānā sestdienas talku nozīmi kā komunistiskās attieksmes pret darbu izrādīšanu.

Kopumā bija izteiktas 16 piezīmes par saturu. Pēc slepenās pavēles Nr. 29 izdošanas, ar ko pavēlēts koncentrēt uzmanību uz jautājumiem, kas saistīti ar valsts un militāro noslēpumu aizsardzību presē, un tikai būtisku aizrādījumu gadījumā noteiktajā

kārtībā par tiem informēt partijas orgānus, mēs trešajā kvartālā ziņojām par aizrādījumu neesamību par saturu. Kā pieņemts, GLP informācija par ideoloģiska rakstura aizrādījumiem direktīvajos orgānos sekas neizraisīja un materiāli tika publicēti bez labojumiem un izmaiņām.

Ceturtajā kvartālā LKP CK laikrakstu un žurnālu lapās arvien biežāk nokļuvušo ideoloģiskā aspektā kaitīgo materiālu publicēšanas dēļ atjaunoja praksti iejaukties materiālos, par kuriem CK informēja GLP. Ir iezīmējušies četri galvenie ideoloģiskā rakstura virzieni, kuriem direktīvie orgāni pievērš pastiprinātu uzmanību. Tie ir gadījumi, kuros avīžu un žurnālu salikumos, radio un TV raidījumos parādās ziņas par:

1) varas iestāžu nelikumībām personības kulta laikā pret komunistiem latviešiem, nevainīgi cietušiem 1937.-1938. gados un pret zemniekiem māju īpašniekiem, represētiem un izsūtītiem 1941. un 1949. gados;

2) nepieciešamību un obligātiskumu LPSR teritorijā dzīvojošajiem krieviem apgūt latviešu valodu. Par latviešu un krievu bērnu kopīgās apmācības skolās izgāšanos;

3) nepareizu varas iestāžu attieksmi pret republikas dabas bagātībām. Par nacionālā lepnuma Daugavas pārvēršanu par elektrostaciju ūdenstilpņu dīķu sistēmu, par vissavienības pakļautības uzņēmumu nepārdomātu izvietošānu un celtniecību republikā;

4) jautājuma par attieksmes pret latviešu tautas kultūras mantojumu pārskatīšanas pacelšana presē, mēģinājumiem avīžu un žurnālu lapās ievilkt latviešu emigrantu darbus bez viņu politisko pasaules uzskatu kritiskas analīzes.

Rezultātā kvartāla laikā tika izteikti 11 aizrādījumi. Tādējādi, neskatoties uz saturisko aizrādījumu skaita samazināšanos, nav pamata runāt par redakciju sagatavoto materiālu kvalitātes uzlabošanos un saturisko aizrādījumu skaita var palielināties.

Atskaites periodā veicot pirmcenzūru (27 774 iespaidloksnes), pieļauta 1 kļūda – pārkāptas Saraksta §5, 2.p. prasības, par ko mums norādīja PSRS GLP. Veicot 1986. gada žurnāla "Horizonts" Nr. 5 pirmcenzūru, vecākā redaktore Lepeško Ģ. J. Mitrofanova J. rakstā "Labestības dienests" palaida publicēšanai datus par Bauskas pilsētas iedzīvotāju skaitu. Gadījums tika apspriests GLP Kolēģijā un ražošanas sapulcē. Tika uzklauti vecākās redaktore Lepeško Ģ. J. paskaidrojumi. Viņai norādīts, ka,

neskatoties uz lielu pieredzi cenzoru darbā, nepieciešama rūpīga pieeja katram kontrolējamajam materiālam. GLP Kolēģija izteica b. Lepeško Ģ. J. piezīmi.”³³⁰

Maskavai sagatavotajā atskaitē ir arī aprakstīta viena no GLP prioritātēm – darbs ar ekspertu komisijām dažādās republikas iestādēs un organizācijās, kur cita starpā ir arī aprakstīta viena no darba metodēm: *“Īpaša uzmanība aizvadītajā gadā pievērsta individuālajām pārrunām ar izdevniecību, ekspertu komisiju atbildīgajiem darbiniekiem un administrācijas pārstāvjiem. 1986. gadā šādas pārrunas konsultācijas notika 70 reizes. Individuālo konsultāciju gaitā tiek risināti jautājumi par konkrētu, saturiski sarežģītu materiālu publicēšanu, nepieciešamo attiecīgo atļauju saņemšanu, motivācijas paplašināšanu, tiek izskaidroti jaunie dokumenti.*”³³¹

Tiek sniegts arī iemesls atsevišķu publikāciju aizliegumam: *“Mēs nepieļāvām 9 zinātniski tehniskajos periodiskajos izdevumos saliktās publikācijas, kā arī 3 informācijas rakstus populāros periodiskos izdevumos, avīzēs, 7 īsas referātu tēzes, 8 izstāžu materiālus. Aizlieguma iemesli – nozares attīstības līmeņa atklāšana, jaunāko zinātnisko atklājumu virzieni, jauno tehnoloģiju detalizēts izklāsts, priekšlaicīga informācija par izgudrojumiem, kuru patentēšana vēl nav pabeigta, zinātniski pētniecisko darbu izklāsti, kuru publicēšana bez attiecīgas atļaujas aizliegta saskaņā ar “Sarakstu”, kā arī līdzautoru piekrišanas neesamība.*”³³²

Atskaitoties par veikto publikāciju pēccenzūru, GLP raksta, ka *“pēccenzūrā izkontrolētas 9936 iespiedloksnes [..], 147 020 metri kino un TV produkcijas, 18 muzeju un izstāžu ekspozīcijas. Atskaites periodā 18 izdevumos, kas atbrīvoti no pirmcenzūras, konstatēti 26 aizliegto ziņu izpaušanas gadījumi. No tiem 18 pārkāpumi bija 11 rajonu un pilsētu avīzēs, 2 pārkāpumi – rūpnīcas avīzē, pārējie – dienesta dokumentos. Turklāt aizliegtā informācija publicēta dažādos materiālos – par DOSAAF organizācijas sagatavoto speciālistu skaitu, dati par režīma kontroles amatpersonu esamību konkrētos uzņēmumos, iedzīvotāju skaits pilsētās, kurās dzīvo mazāk par 50 000 cilvēku, dati, kas atklāj karaspēka daļu dislokāciju, slepeno uzņēmumu nosaukumus. Visos gadījumos attiecīgo avīžu redaktoriem tika nosūtītas pārkāpumus izskaidrojošās vēstules. Kopumā nosūtītas 11 šādas vēstules. Pēc rūpnīcas “RAF” avīzē konstatētajiem pārkāpumiem vēstule nosūtīta avīzes redaktoram un rūpnīcas partijas komitejas sekretāram. No partijas*

³³⁰ LNA LVA 917. fonds, 1.a apraksts, 208. lieta, 2.-5. lpp.

³³¹ Turpat, 9. lpp.

³³² Turpat, 10. lpp.

komitejas saņemta atbilde par pieņemtajiem mēriem”³³³. Cenzori uzsver, ka “sarežģītākus materiālus redaktori sūtīja uz konsultācijām pirms publicēšanas. Kopumā caurskatīti 23 šādi materiāli”³³⁴.

Atskaitoties par tipogrāfiju pārbaudēm, tiek uzsvērts, ka “republikā darbojas 57 tipogrāfijas, kurās tika veiktas 27 pārbaudes. To laikā konstatēti atsevišķi pārkāpumi:

- tipogrāfijā “Cīņa”, nomainot vai aizstājot trīs dažādās pilsētas vietās izvietotu cehu priekšniekus, jaunieceltie vadītāji nebija iepazīstināti ar “Vienoto noteikumu...” prasībām. Šajā sakarā notika nopietna saruna ar tipogrāfijas direktoru un situācija labota;
- r/a “Poligrāfists” Jelgavas tipogrāfijas Dobeles filiālē, pārkāpjot “Vienoto noteikumu...” §1, p.1. prasības, bez saskaņošanas ar GLP tika nodrukāts Latvijas Lauksaimniecības akadēmijas mācību saimniecības “Vecauce” prospekts, kura kontroleksemplāri tika nosūtīti tikai 3 mēnešus pēc tirāžas izsniegšanas pasūtītājam. Šajā sakarā nosūtīta vēstule Jelgavas tipogrāfijas direktoram mēru pieņemšanai.

Par abiem gadījumiem informēts republikas Goskomizdats 1986. gada 21. oktobrī, vēstule Nr. 100s.

- Pēc kontroleksemplāriem tika konstatēts, ka Madonas (viens gadījums) un Jēkabpils (divi gadījumi) tipogrāfijās (abas pakļautas Goskomizdatam), izgatavojot veidlapas pēc karaspēka daļu pasūtījuma, pārkāpjot “Vienoto noteikumu...” §14 prasības, izejas datus norādīta tipogrāfija un poligrāfijas uzņēmums. Visos trīs gadījumos izdevās kļūdu labot, likvidējot izejas datus.
- Goskomizdata Daugavpils tipogrāfijas pārbaude tika veikta kopā ar Baltijas Kara apgabala kara cenzūras pārstāvi un Daugavpils karaskolas pārstāvi. Pārbaudē noskaidrots, ka tipogrāfija pieņēmusi izgatavošanai virkni karaspēka iestāžu pasūtījumus veidlapu izgatavošanai, kas kara cenzūras instancē noformēti nevis ar zīmogu “Atļauts”, bet citu. Tipogrāfijas direktoram tika dots rīkojums atgriezt pasūtītājam šos materiālus kara cenzūras atļaujas saņemšanai”³³⁵.

Kopumā tipogrāfiju darbā konstatēti vēl vairāki pārkāpumi – galvenokārt saistīti ar kontroleksemplāru nosūtīšanu pēc tam, kad pasūtītājam jau ir izsniegta tirāža, uzskaites žurnālu un brāķētās produkcijas iznīcināšanas gadījumiem.

---

³³³ Turpat, 10-12. lpp.

³³⁴ Turpat, 12. lpp.

³³⁵ Turpat, 13.-14. lpp.

Atsevišķa atskaites daļa veltīta darbam grāmatnīcās un bibliotēkās: *“Atskaites periodā LPSR GLP pārbaudīja 47 bibliotēku fondus (tostarp – 3 specfondus) un 30 grāmatu veikalus. Bibliotēku kontroles laikā tika konstatēti būtiski GLP pavēļu pārkāpumi. Visi bibliotēkās konstatētie pārkāpumi saistīti ar ministriju un iestāžu pienācīgas kontroles neesamību – Valsts profesionālās izglītības komiteja (no 7 pārbaudītajām 5 bibliotēkās konfiscētas 25 grāmatas), Veselības aizsardzības ministrijas (no 8 pārbaudītajām 5 bibliotēkās konfiscētas 8 grāmatas), republikāniskās Arodbiedrību savienības (no 15 pārbaudītajām 11 bibliotēkās konfiscētas 22 grāmatas). Kopumā atskaites gadā konfiscētas 72 grāmatas 25 bibliotēku fondos un saskaņā ar 1984. gada 4. septembra slepeno pavēli Nr. 11s Aksenova V. P. grāmata, kas iepirkta atkārtotai realizācijai Rīgas grāmatnīcā. Īpaši neapmierinoša bija norādījumu izpilde atsevišķu autoru darbu izņemšanai atbilstoši 1984. gada 4. septembra slepenai pavēlei Nr. 11s (Aksenova V. P. – 17 grāmatas, Vladimova G. N. – 14, Voinoviča V. N. – 7, Kopeļeva L. Z. – 6, Orlova R. D.-1). Pārbaudēs konstatētas 27 grāmatas, kurām bija jābūt konfiscētām 1969., 1974. un 1976. gadā (Kuzņecovs A. V. – 2 grāmatas, Maksimovs V. E. – 8, Gladiļins A. T. – 13, Vlestaru B. M.-2, Ņekrasovs V. P.- 2).”*³³⁶

Atsevišķa atskaites daļa ir veltīta izdošanai noraidīto izdevumu uzskaitījumam, kuru *“izdošana 1986. gadā atteikta sakarā ar izdošanas tiesību pārkāpumiem”*³³⁷; šādi izdevumi 1986. gadā kopumā bija 34, un to detalizēts saraksts ir norādīts Pielikumā – (skat. 1. dokumentu).

3.2.2. KORESPONDENCES PERLUSTRĀCIJA

Neskatoties uz pārkārtošanās un atklātības kursa sākumu, cenzūras uzmanības lokā joprojām ir arī no ārzemēm iesūtīto pasta sūtījumu kontrole, lai nepieļautu *“naidīgās”* un *“ideoloģiski nepareizās”* literatūras nonākšanu Latvijas iedzīvotāju rokās. No atskaites redzams, ka: *“1986. gadā cenzoru punktā nonāca 61 pasta sūtījumu maiss ar ārzemju literatūru, kuros bija 40 ierakstītas, 487 parastas banderoles un 10 pakas. Turklāt no Rīgas muitas kontrolei tika iesniegtas 19 banderoles.*

No 40 ierakstītajām banderolēm: adresātiem nosūtītas – 21, aizturētas – 15, nosūtītas pēc izņemšanas – 4. **No 10 pakām:** adresātiem nosūtītas – 3, aizturētas – 1, nosūtītas pēc izņemšanas – 6. **No 506 banderolēm:** adresātiem nosūtītas – 202, aizturētas

³³⁶ LNA LVA 917. fonds, 1.a apraksts, 208. lieta, 16.-17. lpp.

³³⁷ Turpat, 24.-33. lpp

– 304. Kopumā banderolēs bija 799 kontrolējamo vienību – 189 avīzes, 52 žurnāli, 96 grāmatas, 460 mazformāta iespiedmateriāli, 2 skaņuplates.

Ar diviem zīmogiem ierobežotas 189 avīzes, 31 žurnāls, 18 grāmatas. Ar vienu zīmogu ierobežoti 21 žurnāls, 75 grāmatas, 244 mazformāta iespiedmateriāli, 2 skaņuplates. Ar “stūra” zīmogu ierobežotas 3 grāmatas. Kopējā iesūtītās literatūras tirāža veido 1184 vienības, no kurām aizturētas 43 avīzes, 164 žurnāli, 111 grāmatas, 275 mazformāta iespiedmateriāli, 12 skaņuplates.

No aizturētās literatūras informācijai nosūtīts LKP CK (12 avīzes, 47 žurnāli, 1 grāmata), LPSR VDK (6 žurnāli), LPSR ZA Fundamentālās bibliotēkas specfondam (10 avīzes, 56 žurnāli, 40 grāmatas), LKP CK Partijas vēstures institūtam (21 avīze, 10 žurnāli, 1 grāmata). Saskaņā ar aktiem Nr. 1-9 iznīcināšanai VDK nodoti 45 žurnāli, 67 grāmatas, 275 mazformāta iespiedmateriāli, 12 skaņu plates.

1986. gadā kontrolei cenzoru punktā nonāca 7 nosaukumu avīzes un 13 nosaukumu žurnāli. 6 avīzes ir ar izteiktu antisovjetisku ievirzi un ierobežotas ar diviem zīmogiem – „Brīvība”, “Laiks”, “Brīvā Latvija”, “Latvija Amerikā”, “Toronto Centrā”, “Austrālijas Latvietis”. Viena avīze – “Jaunā Balss” – ierobežota ar “stūra” zīmogu, jo ir progresīvās latviešu kultūras sakaru biedrības VFR izdevums. Pagājušajā gadā ne reizi netika iesūtīta avīze “Darba jaunatne”, kas tika izdota kā avīzes “Brīvība” pielikums un agrāk regulāri tika iesūtīta.

No 13 žurnāliem 9 ir ierobežoti ar diviem zīmogiem. No tiem 7 ir sabiedriski politiska rakstura, piemēram, tādi kā “Akadēmiskā Dzīve”, “Daugavas Vanagu Mēnešraksts”, “Jaunā Gaita”, 1 – jauniešu “ELJAs Informācija”, ko izdod Eiropas latviešu jaunatnes apvienība, 1 – mākslinieciski literārs “Treji Vārti”. No 4 žurnāliem, ierobežotiem ar vienu zīmogu, 2 reliģiski, 1 bērnu, 1 tehnisks.

1986. gadā pirmo reizi kontrolei tika iesniegta avīze “Brīvā Latvija”, kas kopš 1986. gada oktobra iznāk VFR. Avīze iznāk reizi nedēļā, paužot reakcionāru, spilgti izteiktu antisovjetismu. Avīzi izdod emigrantu biedrību Centrālā padome VFR, piedaloties Anglijas “Daugavas vanagiem”. Pēc saskaņošanas ar LKP CK propagandas un aģitācijas nodaļas vadītāja vietnieku izdevums ģenerāli ierobežots ar diviem “sešstūru” zīmogiem.

1986. gadā periodisko izdevumu ierobežojumu pakāpe netika mainīta. LPSR netiek praktizēta latviešu valodā ārzemēs izdotas literatūras tirdzniecība.

1986. gadā, kā arī iepriekšējos gados antikomunisms un antisovjetisms saglabājās kā pamatvirziens latviešu emigrācijas presē. Līdzīgi kā iepriekš, latviešu reakcionārajā

emigrācijas presē priekšplānā izvirzās tādi jautājumi kā Latvijas “nelikumīgā” iekļaušana PSRS, Latvijas militarizācija, piespiedu rusifikācija.

“Rusifikācijas” problēmai latviešu emigrācijas periodiskajos izdevumos tiek pievērsta vislielākā uzmanība. Avīzēs “Brīvība”, “Brīvā Latvija”, “Laiks” un citos tiek parādīti dažādi rusifikācijas piemēri. Tā, piemēram, emigrācijas prese uzskata, ka pēc Otrā pasaules kara Latvijā ieplūda liels daudzums krievu, kas arī kļuva par pamatu rusifikācijai. Vēl šodien krievu tautības personu skaits turpina pieaugt, un statistika liecina, ka latviešu nācijas nākotne ir apdraudēta. Skaitļi tiek izmantoti tie paši, kas 1985. gadā, – Latvijā dzīvo 53,7% latvieši, 32,8% krievi, 13,5% – citas tautības. No pilsētu iedzīvotājiem 45,1% ir latvieši, 40,2% – krievi, 14,7% – citas tautības. No Rīgas iedzīvotājiem tikai 1/3 ir latvieši. Krievi Rīgā šobrīd veido 60%. Emigrācijas prese uzskata, ka liela daļa pēdējās Latvijā dzīvojošo tautas skaitīšanas datu (domāta 1979. gada tautas skaitīšana) netiek publicēta, šie skaitļi ir aizliegti publicēšanai. Nav nekādu skaitļu arī par “mazo” tautas skaitīšanu 1985. gada janvārī.

Latvijā ir ļoti zema dzimstība, kas turpina samazināties. Tas paver iespējas imigrācijai. Latvijā ir augsta mirstība. Tā, piemēram, ciematos dzimušo nav vairāk kā mirušo. Ģimenes veidošana Latvijā, raksta latviešu emigrācijas prese, ir nepraktiska un nevēlama. Latvijā apzināti tiek veidotas “mazās” ģimenes, un šī tendence stabilizējas. “Mazo” ģimeņu veidošanos stiprina arī latviešu ģimeņu nevēlēšanās dzemdēt bērnus, kam būs jāklūst par padomju varas “vergiem”. Būtisku lomu spēlē arī materiālie faktori (6m² dzīvojamās platības cilvēkam, sieviešu nodarbinātība, bērnudārzu trūkums utt.). Lai arī noslēgto laulību skaits ir liels (10,1 uz 1000 iedzīvotājiem), augsts ir arī šķirto laulību skaits (4,5 uz 1000 iedzīvotājiem, t.i., 50%). Būtiska loma dzimstības samazinājumā ir abortu veikšanas pieejamībai sievietēm. Gadā vidēji tiek veikti 60 000 abortu, t.i., divas reizes vairāk nekā piedzimst bērni.

Padomju valdība pielieto visdažādākās metodes, lai rusificētu un asimilētu latviešu tautu. Latvijā tiek būvētas rūpnīcas, kurām ir nepieciešamas izejvielas un darbaspēks. Liela daļa šo uzņēmumu tiek izvietoti mazpilsētās, lai ar laiku tās pārvērstu par lieliem centriem. Tādējādi Latviju sagatavo krievu migrācijai. Darbaspēku iaved, bet darba augļus izved uz KPSFR. Bieži vien objektos Latvijā strādā brigādes, kas sastāv no krievu tautības cilvēkiem, latviešus savukārt tādu pašu brigāžu sastāvā sūta strādāt uz KPSFR. Daudzi no viņiem tur izveido ģimenes un paliek. Tādai migrācijai ir smagas sekas: Latvijas iedzīvotāju sastāvs ar katru gadu kļūst internacionālāks, nostiprinās starpnāciju sakari. Teritorijas robežas ar laiku saplūst, un attīstās kopējas īpatnības un tradīcijas.

Latviešu rusifikācija notiek arī ar asimilācijas palīdzību. Tas tiek panāks ar krievu valodas lietošanas uzspiešanu valsts iestādēs, mācību iestādēs, presē, televīzijā utt. No latviešiem 56,7% zina krievu valodu, un tikai 19,1% Latvijā dzīvojošo krievu zina latviešu valodu. Tas viss liecina par to, uzskata latviešu emigrācijas prese, ka ne par kādu divvalodību nevar būt runas. Piemēram, jaunajā partijas Programmā ir ierakstīts, ka visiem PSRS pilsoņiem ir jāzina krievu valoda, bet nekas nav teikts par to, ka Latvijā dzīvojošajiem krievi būtu jāzina latviešu valoda.

Latviešu valodas izmantošanas sfēra Latvijā samazinās. Tā tiek izmantota tikai etnogrāfiskajā muzejā, dziesmu un dzejas svētkos. Latviešu valodas attīstībā vērojama arī dialektu un izlokšņu izzušana. Tas ir likumsakarīgi, jo Latvijā ir aizliegts izdot grāmatas latgaļu un citos dialektos. Pakāpeniski izzūd latviešu tautas nacionālās un reliģiskās tradīcijas, to vietā tiek iepotētas visiem vienādas padomju, t.i., krievu tradīcijas.

Visu laiku tiek pasvītrots tas, raksta emigrācijas prese, ka krievu tauta ir pirmajā vietā kultūras un vēstures attīstībā, zinātnes sasniegumos. Īpaši šī propaganda tiek izmantota skolās. Latviešu skolēniem obligāti jāmacās krievu valoda.

“Krievu imperiālisma” mērķis – beznacionāla sabiedrība, t.i., padomju tautas veidošana. Nacionālās valodas pakāpeniski izzudīs, nācijas un tautas saplūdīs. Valdīs tikai viena valoda, protams – krievu, varam lasīt latviešu emigrācijas preses lappusēs. No tā arī likumsakarīgi varam secināt, ka beigs pastāvēt arī latviešu tauta. Par kvēliem šo ideju atbalstītājiem emigrācijas prese uzskata Dz. Šmidri, I. Apīni, J. Brolišu, A. Gori u.c.

Pastāvīgu krievu skaitu Latvijā palīdz uzturēt arī armija. Pēc emigrantu preses datiem, Latvijā ir izvietoti ne mazāk kā 250 000 karavīru. Latviešu tautības vīriešiem tāpat ir jādienē armijā, turklāt pieņemts viņus sūtīt uz KPSFR un Afganistānu, kur gājuši bojā daudzi latvieši. Armijā iesauktie latvieši ilgstoši ir atrauti no savām mājām un ģimenēm. Tas viss noved pie tā, ka latviešu sievietēm nav iespēju veidot ģimenes ar latviešu vīriešiem un viņas apprec iebraucējus. Tas viss gala rezultātā noved pie latviešu nācijas “atšķaidīšanas” ar citām nācijām. Oficiāli tiek propagandētas jauktās laulības, kuru skaits Latvijā neapturami pieaug un pēc kuru skaita Latvija šobrīd ieņem pirmo vietu PSRS. Tā 1959. gadā jauktās laulības veidoja 15,8%, 1970. – 21%, 1979. – 24,2%.

Par pieaugošo rusifikāciju Latvijā, uzskata latviešu emigrācijas prese, liecina arī fakts, ka latviešu valodā iznākošo preses izdevumu skaits 1981. gadā krities līdz 48,6%. PSRS visa prese un grāmatu izdošana ir absolūtā KP kontrolē, pakļauta augstākajai partijas cenzūrai, t.i., Glavļita orgāniem. Neviens oficiāls izdevums neiznāk bez tā zīmoga. Visas republikāniskās avīzes un žurnālus izdod LKP CK izdevniecība. Pilsētu un

rajonu avīzes izdod attiecīgo pilsētu un rajonu partijas komitejas. Zinātniskos žurnālus izdod Latvijas ZA, kas ir PSRS ZA filiāle. Zinātniskajos žurnālos dominē krievu valoda. No 8 zinātniskajiem žurnāliem 7 ir krievu valodā, bet 1 tiek izdots abās valodās. Vairumu republikānisko, kā arī pilsētu un rajonu laikrakstu nav iespējams pasūtīt uz ārzemēm un pat nedrīkst izvest no PSRS.

Tomēr, neskatoties uz šādiem emigrācijas preses apgalvojumiem, tās lappusēs mēs atrodam “apstrādātus” materiālus no rajonu laikrakstiem. Tā, piemēram, laikrakstā “Austrālijas latvietis” 1986. gada 5. septembrī pārpublicēti materiāli no 1986. gada 24. jūnija Talsu rajona avīzes “Padomju Karogs” ar attiecīgiem virsrakstiem un komentāriem: “Puse govju nedod pienu”, “Talsu rajons nodzēries”, “Pagrimums Talsu rajona baznīcās” u.tml.

Lasām tālāk latviešu emigrantu presē: “Pāršķirstot Latvijas lauku rajonos izdoto avīžu lapas un ieskatoties reālajā latviešu darba cilvēka dzīvē, nonākam pie secinājuma, ka viņa dvēsele ir nomocīta ar haotiskiem dzīves apstākļiem, nenokārtotiem darba un sadzīves apstākļiem, kas kļūst par iemeslu masu alkoholismam, zagšanai, huligānismam, morālai degradācijai.”

Emigrantu periodikā 1986. gadā parādījās raksti par narkomāniju un alkoholismu PSRS. Piemēram, tiek demonstrēti skaitļi par to, ka spirtoto dzērienu patēriņš Latvijā no 1960. līdz 1980. gadam ir pieaudzis 2,5 reizes, bet hronisko alkoholiķu skaits šajā pašā laika periodā ir pieaudzis 8 reizes. Iemeslu tik straujam alkohola patēriņa pieaugumam emigrantu prese saskata apzinātā un plānveidīgā šī procesa atbalstā un forsēšanā no republikas valdības puses.

Emigrācijas prese nav apgājusi arī mākslas un kultūras jautājumu. Pēc emigrācijas preses domām, māksla Latvijā atstāj zināmu pozitīvu iespaidu uz “okupācijas režīmu”. Tā, piemēram, tradicionālās mākslas dienas, kas republikā tiek ik gadus rīkotas aprīlī, pārvēršas par konsekventu pretestības izrādīšanu tai ģenerālajai kultūras līnijai, kuru veic “okupanti”. Kā “dumpinieki” mākslas laukā tiek minēti gleznotāja A. Zariņa, kurai ilgi neļāva rīkot izstādes gleznu avangardisma dēļ, komponists M. Brauns, kas bija autors un izpildītājs rokconcertam “Sirano de Beržeraks”.

Daudz vietas latviešu emigrācijas presē oktobrī un novembrī tika veltītas Jūrmalā notikušajai konferencei, padomju un amerikāņu sabiedrības pārstāvju tikšanās reizei, kas notika no 15. līdz 19. septembrim Jūrmalā. Emigrācijas prese apgalvo, ka jau pašā sākumā PSRS izdarīja visu, lai atbrīvotos no nevēlamiem amerikāņu un latviešu žurnālistu jautājumiem. Iebraukšana PSRS tika atteikta pieciem amerikāņiem, t.sk. V.

Tēraudai un M. Lēnai, "Amerikas balss" latviešu redakcijas darbiniecēm. Par galveno konferences sasniegumu emigrācijas prese uzskata to, ka atklāti tika paziņots, ka ASV līdz šim neatzīst 1940. gadā PSRS veikto inkorporāciju attiecībā uz Latviju, Igauniju un Lietuvu.

Ja Jūrmalas konferences praktiskā nozīme vēl netiek apšaubīta, tad nav šaubu par kopējiem iespaidiem, kādus amerikāņu puse atveda no "okupētās" Latvijas, – latviešu kultūras izžušana Latvijā un tajā pašā laikā latviešu neapturamā tieksšanās uz savu valodu, kultūru un reliģiju. Joprojām Latvijā ir liela reliģijas ietekme, tā ir viena no barjerām cīņā ar padomju varu. Uz konferenci Jūrmalā ieradās arī septiņi ASV dzimušie latvieši – ALA pārstāvji O. Kalniņš un M. Hildebrants, B. Jaundāldere, P. Kalniņš, N. Melngailis, V. Timrots, L. Prosera. Šie latvieši, kas pēc būtības konferences laikā organizēja dažādas provokācijas (dalīja nozīmītes un karodziņus ar uz tiem atainotiem sakrustotiem ASV un buržuāziskās Latvijas karogiem, brošūras par Latvijas vēsturi, bībeles latviešu valodā utt.), latviešu emigrācijas presē ir pasniegti kā nacionālie varoņi, kas metuši izaicinājumu krieviem okupētajā Latvijā. Viņu rīcība, kā uzskata emigrācijas prese, veicinās dzimtenē dzīvojošo latviešu pašapziņas celšanos. Pateicoties "drosmīgajam septītniekam", latvieši emigrācijā ir ieguvuši virkni līdzjutēju, kuri paši varēja pārliecināties, kā krievi apspiež latviešu tautu. Tādi ir galvenie momenti, kādus izdevās izcelt latviešu emigrācijas presē, kas ienācās kontrolei 1986. gadā.

Latviešu emigrācijas vidū aktīvu darbību turpina tādas organizācijas kā Eiropas Latviešu jauniešu apvienība, Latvijas Nacionālo patriotu apvienība, PBLA, "Daugavas Vanagi", ALA, Kanādas latviešu kultūras centrs, Latviešu sociāldemokrātiskā partija Zviedrijā.

Vienas šādas organizācijas – PBLA (priekšsēdētājs O. Pavlovskis) – antisovjetisko darbību raksturo apvienības valdē pagājušajā gadā pieņemtais un latviešu emigrācijas avīzes "Brīvā Latvija" lappusēs nodrukātais dokuments par cilvēktiesību pārkāpumiem Padomju Latvijā. Šajā dokumentā var izcelt 3 galvenos punktus:

- 1) nelikumīga Latvijas iekļaušana PSRS sastāvā, rusifikācija, vēstures falsifikācija, Latvijas militarizācija, politiskās pretestības pieaugums Latvijā;*
- 2) notikumi Černobiļā tika izmantoti latviešu un citu baltiešu iznīcināšanai, t.i., šeit emigrācijas prese ar to ir domājusi, ka maijā daudzi latvieši, igauņi un lietuvieši tika nosūtīti uz Černobiļu avārijas seku likvidēšanai, pēc kā daži no viņiem nomira, piemēram, igauņis G. Haldbergs;*

3) jebkāda kontaktu dibināšana starp latviešiem dzimtenē un ārzemēs – ģimenes locekļu tikšanās, laulības, tūrisms – atrodas stingrā attiecīgo padomju orgānu kontrolē.

Aktīvākie emigrācijas sabiedriskie darbinieki šobrīd ir: U. Ģermanis, O. Pavlovskis, A. Lejiņš, G. Zaļkalns, V. Kalniņš, B. Kalniņš, A. Lambergs, L. Niedre, J. Rozītis, O. Brūveris, F. Gordons, G. Rode u.c.

Reakcionārā emigrācijas žurnāla "Daugavas Vanagu Mēnešraksts" redakcija 3 reizes iesūtīja pa 12 un 1 reiz pa 11 un 13 banderolēm ar saviem žurnāliem, kas adresēti republikānisko avīžu un žurnālu redakcijām, izdevniecībai "Liesma", P. Stučkas LVU Zinātniskajai bibliotēkai, LPSR ZA Fundamentālajai bibliotēkai, LPSR ZA, LPSR ZA Literatūras un valodniecības institūtam un atsevišķām privātpersonām. Par masveida sūtījumiem esam informējuši LKP CK.

*1986. gadā kopā ar LKP CK propagandas, aģitācijas un ārzemju sakaru nodaļu vadību darba kārtībā tika risināti atsevišķi jautājumi par emigrantu literatūras nosūtīšanu uz to vai citu adresi, kā arī jautājums par ģenerālajiem ierobežojumiem jaunienākušajiem periodiskajiem izdevumiem.*³³⁸

No arhīvā esošās slepenās sarakstes dokumentiem secināms, ka 1986. gadā GLP regulāri nosūtīja LKP CK vadībai emigrācijas žurnālus "Jaunā Gaita" un "Daugavas Vanagu Mēnešraksts" – vidēji divu nedēļu laikā pēc to saņemšanas GLP. Slepenās vēstules tika adresētas LKP CK pirmajam sekretāram B. Pugo un LKP CK sekretāram A. Gorbunovam (14. februārī, 11. aprīlī, 21. augustā, 4. novembrī un 29. decembrī), kā arī tikai B. Pugo (30. jūnijā).³³⁹

Sniedzot sīkākus paskaidrojumus par aizliegtajām grāmatām, vēstulē LPSR MP priekšsēdētāja vietnieka L. Bartkevičam GLP raksta: "Kā visreakcionārākās var minēt – Br. Kalniņš "Vēl cīņa nav galā" (izdota 1983. gadā izdevniecībā "Memento"), Ed. Dunsdorfs "Latvijas vēsture" (1980. gadā izdeva ALA), tās pašas organizācijas 1981. gadā izdotā grāmata "Latvijas vēsture" (2. daļa), pie kuras strādāja autoru kolektīvs; V. Hāzners "Varmācības torņi" (2. daļa), izdota 1985. gadā izdevniecībā "Vaidava"; E. Andersons "Latvijas vēsture – ārpolitika" (2. daļa), 1984. gadā izdota izdevniecībā "Daugava"; "Latvju enciklopēdija" (1. sējums), galvenais redaktors E. Zandersons, izdeva ALA 1983. gadā, u.c."³⁴⁰

³³⁸ LNA LVA 917. fonds, 1.a apraksts, 208. lieta, 34.-44. lpp.

³³⁹ LNA LVA 917. fonds, 1.a apraksts, 206. lieta, 17-18, 21.-33., lpp.

³⁴⁰ Turpat, 10. lpp.

Atskaitoties par no PSRS izvedamo materiālu kontroli, GLP uz Maskavu ziņo: “1986. gadā republikas GLP kontrolējusi 700 uz ārzemēm nosūtīšanai sagatavotos rokrakstus, ko sagatavojušas LPSR ministrijas un iestādes, 215 iespiedlokšņu kopajomā, kā arī 2373 fotogrāfijas. Kontrolētajos materiālos veiktas 10 iejaukšanās.

1986. gadā ministrijas un iestādes uz ārzemēm nosūtījušas 10 263 banderoles, no kurām izlases kārtībā pārbaudītas 1849. Turklāt kontrolei tika iesniegtas 17 336 privātpersonu uz ārzemēm nosūtāmās bandroles. Kontroles rezultātā notika 323 iejaukšanās un tika aizturēti sekojoši materiāli.

1. **Raksta manuskripts** – 1986. gada 20. jūnijā i/b Nr. 666, A. Katkēvičs (Rīga, Valdeķu iela 11-16) nosūtīja uz Zaueras pilsētu VDR sava raksta “Lāpas stafete pirms Ziemas Olimpiskajām spēlēm” manuskriptu 23 mašīnraksta lappušu apjomā. Raksta manuskripts nebija noformēts GLP orgānos, tādēļ bandrole atgriezta nosūtītājam (pārkāpts p.6 “Instrukcija par kārtību, kādā uz ārzemēm tiek izvesti neslepenie materiāli”).

2. **Fotogrāfijas** – 1986. gada 6. janvārī (i/b Nr. 658, LPSR Žurnālistu savienība nosūtīja 5 S. Mihailovska fotogrāfijas izstādei Nīderlandē); 1986. gada 9. jūnijā (LPSR Revolūcijas muzejs nosūtīja uz Bulgāriju 2 bandroles, kurās bija 12 fotogrāfijas); 1986. gada 14. jūlijā (i/b Nr. 758, Rīgas r/a “VEF” Kultūras un tehnikas pils fotostudija “Alkors” nosūtīja 12 fotogrāfijas izstādei Bulgārijā); 1986. gada 5. septembrī (i/b Nr. 165, Daugavpils fotostudija “Latgale” nosūtīja 12 fotogrāfijas uz Angliju un Spāniju).

Bandrolēs esošās fotogrāfijas nebija noformētas izvešanai GLP orgānos. Bandroles atgrieztas nosūtītājiem. Turklāt bandrole “c” [fotostudija “Alkors”] 1986. gada 29. jūlijā atkārtoti tika nosūtīta, pievienojot cenzora atļaujas zīmogotu fotogrāfiju sarakstu. Šī pārkāpuma sakarā tika informēts LPSR kultūras ministra vietnieks b. Pelēkais G. K., jo lūgums atļaut izvest fotogrāfijas tika iesniegts no LPSR KM.

28 gadījumos iestādes un organizācijas pieļāva dažādus F-103M Sarakstu noformēšanas pārkāpumus. Trūka organizācijas zīmoga (LPSR ZA Fizikas institūts, LPSR ZA fizikas enerģētikas institūts, LPSR ZA Botāniskais dārzs, LPSR ZA Bioloģijas institūts), nebija vadītāja paraksta (Latvijas Rakstnieku savienība, izdevniecība “Zinātne”, LPSR Veselības ministrija), trūka ieraksta “neatļautu materiālu nav” (RPI, r/a “VEF” Kultūras un tehnikas pils fotostudija, žurnāla “Dadzis” redakcija) vai – tieši pretēji – tika ierakstīts lieks, piemēram, norādīts GLP atļaujas saņemšanas datums (Liepājas tautas fotostudija, poligrāfistu klubs), netika aizpildītas F-103M sadaļas (LPSR Dabas muzejs).

Par dažādu iestāžu pieļautajiem pārkāpumiem F-103M sarakstu noformēšanā mēs nosūtījām vēstuli LPSR Sakaru ministrijai (mūsu izejošais Nr.65s, 1986. gada 29. maijā). 1986. gada 7. jūlijā saņēmām LPSR Sakaru ministrijas Pasta pārvaldes priekšnieka b. Galašina A. P. parakstītu atbildi, kurā izklāstīti mēri, kas pieņemti līdzīgu pārkāpumu novēršanai.

3. Izdevumi, kas tiek glabāti specfondā: 1986. gada 25. jūnijā p. b. un 1986. gada 13. novembrī (i/b Nr. 285, N. Jakubovs (LPSR, Ikšķīle, a/k Nr. 91) nosūtīja P. Brankem Zviedrijā un A. Bērziņam ASV pa 1 žurnāla "Spārnotā Latvija" 1939. gada izdevumam). Bandroles tika konfiscētas, jo bez minētajiem žurnāliem tajās nekā cita nebija.

3 gadījumos bandrolēs bija grāmatas, kuru nosūtīšanai bija nepieciešama LPSR KM pilnvarotā atļauja. Bandroles tika atdotas nosūtītājam atļaujas saņemšanai. 17 gadījumos bandrolēs bija tikai izdevumi, kas nav iekļauti "Sojuzpečat" katalogā. Tie atgriezti nosūtītājiem. Pārējos 270 gadījumos notikusi daļēja iejaukšanās, kā rezultātā izņemtas 183 pilsētu, rajonu un lieltirāžas avīzes un 402 žurnāli, kas nav iekļauti "Sojuzpečat" katalogā.

1986. gadā sastādīti 4 akti (Nr. 1-4), saskaņā ar kuriem tika iznīcināti: 1 parasta bandrole, 176 pilsētu, rajonu un lieltirāžas avīzes un 388 žurnāli, kas bija 249 bandrolēs, kā arī 1570 LPSR KM pilnvarotā atļaujas grāmatu izvešanai uz ārzemēm. Konfiscētā bandrole (ierakstīta), kā arī izdevumi, kas izņemti no bandrolēm 1986. gada 4. kvartālā, tiks iznīcināti pēc 3 mēnešu termiņa notecēšanas, kā to prasa p.12 "Instrukcija par pa pastu no PSRS izvedamo materiālu kontroli."³⁴¹

3.2.3. LIETVEDĪBA

Ja ikgadējos ziņojumos Maskavai tiek vēstīts, ka ar slepeno dokumentu uzglabāšanu un slepenības režīma ievērošanu GLP problēmu nav, tad atskaitē par 1986. gadu priekšniecībai Maskavā tiek ziņots, ka "1986. gada janvārī vecākā redaktore Tavkina B. K. nozaudēja 5 dienesta lietošanas dokumentus. To meklēšanai speciāli izveidotā komisija pozitīvus rezultātus nav devusi. Gadījums pārrunāts GLP darbinieku ražošanas sapulcē 1986. gada 14. martā, kurā piedalījās PSRS GLP Pirmās nodaļas priekšniece b. Daņilova A. P. un PSRS Glavļita sekretariāta vadītāja b. Jastrebova A. V.

³⁴¹ LNA LVA 917. fonds, 1.a apraksts, 208. lieta, 45.-49. lpp.

*Vecākā redaktore Tavkina B. K. 1986. gada 19. martā no darba cenzūras orgānos atlaista, bet GLP priekšnieks b. Upmalis E. K. no PSRS GLP sodīts administratīvā kārtā*³⁴².

Saskaņā ar GLP slepeno pavēļu numerāciju pirmā slepenā pavēle Nr. 1 par darbinieku pieļautajām kļūdām 1986. gadā tika izdota 1986. gada 7. jūlijā. Pavēlē teikts, ka *“1986. gada 16. aprīlī vecākā redaktore Lepeško Ģ. J. kontrolei saņēma žurnālu “Horizonts” Nr. 5. Neuzmanīgas visa materiāla lasīšanas rezultātā rakstā “Labestības dienestā” tika atstāts Bauskas iedzīvotāju skaits, ar ko pārkāptas Saraksta §5 p.2 prasības. 17. aprīlī žurnāls tika parakstīts iespiešanai. Kļūdu atklāja PSRS GLP.*

Gadījums apspriests GLP Kolēģijā 1986. gada 1. jūlijā. Konstatēts, ka 2. nodaļas priekšniece Moisejeva Elza Aleksandra m., paļaujoties uz b. Lepeško Ģ. J., nenoorganizēja operatīvu dotā žurnāla numura sekojošo kontroli kopumā.

*Pavēļu: Par pieļauto kļūdu, pārkāpjot Saraksta §5 p. 2 prasības, vecākajai redaktorei Lepeško Ģertrūdei Jāņa m. izteikt piezīmi. 2. nodaļas priekšniecei Moisejevai E. A. nodrošināt operatīvu visas nodaļas darbinieku kontrolētās žurnālu produkcijas pēckontroli*³⁴³.

1986. gada 1. jūlija GLP Kolēģijas sēdes protokolā ir fiksēts Ģ. Lepeško paskaidrojums par šo gadījumu: *“Žurnālu lasīju uzmanīgi un metodiski pareizi. No salikuma redzams, ka tika veiktas piezīmes, apspriežoties un konsultējoties noskaidroti sarežģīti jautājumi (ar Vdovkinu M. J., Akseņenko I. P.). Kontrolei žurnāls tika iesniegts ar nokavēšanos. No numura tika izņemts raksts. Kā notika kļūda, kā vienā no rakstiem nepamanīju Bauskas iedzīvotāju skaitu, nevaru pateikt. Ļoti pārdzīvoju, kauns pašai no sevis, no kolektīva, jo ziņas gulēja virspusē. Kā es tās nepamanīju – pati nezinu.*³⁴⁴

Attiecībā uz jaunu preses izdevumu izdošanu vai izmaiņām to apjomā, 1986. gadā tika izdotas 8 pavēles, kas apkopotas LVA 917. fonda 5. apraksta 20. lietā. Pavēles nosaka: **avīzes** “Latvijas Jūrnieks” apjoma un periodiskuma izmaiņas (1986. gada 2. janvāra pavēle Nr. 1 dienesta lietošanai); **par žurnālu** “Lauku Dzīve”, “Dārzs un Drava” un informatīvā biļetena “Padomju Latvijas lauksaimnieks” izdošanas datu maiņu (1986. gada 10. februāra pavēle Nr. 4 dienesta lietošanai); **par republikāniskās avīzes** “Skolotāju Avīze” apjoma, periodiskuma un izdošanas datu maiņu (1986. gada 20. jūnija pavēle Nr. 10 dienesta lietošanai); **par laikraksta** “Rīgas Balss” specializēta zinātniski

³⁴² LNA LVA 917. fonds, 1.a apraksts, 208. lieta, 53.-54. lpp.

³⁴³ LNA LVA 917. fonds, 1.a apraksts, 224. lieta, 7. lpp.

³⁴⁴ LNA LVA 917. fonds, 1.a apraksts, 225. lieta, 12.-13. lpp.

populārā informatīvā pielikuma, veltīta ceļu satiksmes drošībai, izdošanu (1986. gada 7. jūlija pavēle Nr. 11 dienesta lietošanai); **par šaha speciāletena** izdošanu (1986. gada 7. jūlija pavēle Nr. 12 dienesta lietošanai); **par pilsētas avīzes** “Jūrmala” apjoma un periodiskuma izmaiņām (1986. gada 11. augusta pavēle Nr. 13 dienesta lietošanai); **par literāri-mākslinieciskā** un sabiedriski politiskā žurnāla “Avots” izdošanu (1986. gada 2. augusta pavēle Nr. 14 dienesta lietošanai); **par lieltirāžas avīzes** “Elektrons” izdošanu (1986. gada 6. novembra pavēle Nr. 15 dienesta lietošanai).³⁴⁵

Runājot par žurnāla “Avots” pirmo numuru, ir saglabājušās S. Ēlertes atmiņas par šim izdevumam gatavoto interviju: *“Šis nav tas sakropļotākais raksts no tiem, ko esmu redzējusi, — atceras S. Ēlerte, rādot kā ar briljanta zaļo no vienas vietas svītrojumiem un labojumiem izraibinātu savu sarunu ar kinorežisoru Pēteri Krilovu par jaunāko kino, domātu žurnāla “Avots” 1. numuram, tātad tapušu 1987. gada sākumā, kad Maskavā un Pēterburgā jau bija jūtamas pirmās pārmaiņu vēsmas. “Kad diskusiju uztaisījām, pēkšņi izrādījās, ka tur visa kā ir par daudz. Man kā autorei nācās runāt ar Rakstnieku savienības vadītāju Jāni Peteru, kurš bija uzņēmies tādu kā jaunā žurnāla patrona lomu un teicās pārliecinājies CK, ka šo žurnālu tomēr drīkst izdot, bet, lai to varētu, man esot jāiet uz kompromisu.” Pēc šīs sarunas Sarmīte vēl mēģinājusi strīdēties ar GLP priekšnieka vietnieku biedru Dunduru un viņa personā sastapusi bezprincipu komjauniešu paaudzes pārstāvi, kurš stāstījis: viņš jau domājot tieši tāpat kā Sarmīte, bet vai tad viņa nesaprotot, ka mums visiem būtu kaut kas jāsaprot... Šodien pat ir grūti izskaidrot dažāda laba svītrojuma iemeslus. Izkurtējušajā varas elitē arī skaidrība par to, ko drīkst un ko nedrīkst, bija saļodzījies. Taču princips palika vecais — tika svītrotas rindas, teikumi vai pat atsevišķi vārdi, kas bija pieskārušies aizliegtām tēmām. Teiksim, nacionālu jautājumu pieminēšana, vārds “represijas”.”*³⁴⁶

Analizējot sapulču protokolus, 1986. gadā tajos atrodama virkne interesantu ierakstu. Piemēram, 1986. gada 26. februāra Ražošanas sapulces protokolā Nr. 4 atskaitē par Radio un TV iecirkņa darbu varam lasīt, ka *“ne vienmēr bez nervozēšanas var pārskatīt “Pēdējās ziņas”, kā arī “Mikrofonu” un “Dzintarkrasts” [kas saskaņošanai tiek iesniegti] parasti dienu iepriekš jeb tajā pašā [dienā]. [...] Dažkārt kara cenzori “novīzē” materiālus un mums jāizdara iejaukšanās – neviens nesaprot, kāpēc pēc k/c vīzes vēl kaut kas jālabo. TV materiālus iesniedz vāciņos. Par cik “Panoramā” ir tikai viens videomagnetofons – tas traucē operatīvā materiālu kontrolē. Materiālus sagatavo*

³⁴⁵ LNA LVA 917. fonds, 5. apraksts, 20. lieta, -11. lpp

³⁴⁶ **Zirnis E.**, *Cenzūra*, Diena, 2005. gada 30. jūlijs.

pārraides gaitā, bet, ja ir jālabo, laika vairs neatliek. Dažkārt pārraides aiziet bez mūsu kontroles, kā tas bija ar “Laureāts 1985”. [...] Darba laiks – strādājam divās maiņās no 10-18 Radio, 17-22.30 TV-Radio. Sestdienās strādājam no 11-23.00 – ļoti gara un nogurdinoša darba diena, faktiski dēļ “pēdējām ziņām” 12.00. Mēnesī ir 6 brīvdienas. [...] Par darbu TV – scenāriji netiek atšifrēti, redakcija dod tikai pārraides plānu. [...] Bija gadījumi, kad pārraidēs atsevišķi sižeti iet bez mūsu kontroles. [...] 18 izstādes Revolūcijas muzejā un Sarkano strēlnieku muzejā. Labi strādāt ar Revolūcijas muzeju – sadarbībai ar iestādēm, kas dod attiecīgās atļaujas – jāstrādā. [...] Izlases veidā pēckontrolē pārskatījām 1500 lpp. Radio 4 red. un TV 3 redakciju darbu. Kļūdas nav konstatētas. [...] Vajadzētu izmantot, ka radio un TV ir jauna vadība, un izteikt savas pretenzijas darba uzlabošanai. TV – lai “Panorāmā” neskanētu nevīzēti sižeti, lai vairāk atšifrētu materiālus, jākoordinē raidījuma daļas darbu – kurai jābūt sietam, lai gaisā neietu nekontrolēti materiāli. [...] Priekšlikums – vadības palīdzību – sestdienas “Pēdējās ziņas” 12.00 atbrīvot no kontroles jeb raidīt tikai materiālus, kas iepriekš bija vīzēti jeb oficiāli, jo 5 min dēļ mēs saīsinātu darba dienu”³⁴⁷.

1986. gada 24. jūnija ražošanas sapulces protokolā Nr 13 teikts, ka “Bolderājā nevar parādīt “Matrožu klubu”, jo k/c [kara cenzors] nedod atļauju.”³⁴⁸

Savukārt tikai 1986. gada 26. augusta ražošanas sapulces protokolā Nr 15. pirmo reizi parādās norāde uz gada lielāko tehnoloģisko traģēdiju – sprādzienu Černobiļas AES. Tam veltīts ļoti skops ieraksts: “1986. gada 30. jūlija slepenā pavēle Nr. 25 “Par ierobežojumiem attiecībā uz ziņām par Černobiļas AES blokā Nr.2 notikušo avāriju”. [...] Par pavēli ir informēts LKP CK sekretārs b. Gorbunovs.”³⁴⁹ Nākamā atsauce uz Černobiļu ir tikai 1986. gada 29. oktobra Ražošanas sapulces protokolā Nr. 21, kur rakstīts, ka “[Marinas] Kostaņeckas rakstā par Černobiļu k/c izdarīja vairākus labojumus”³⁵⁰. Turpat arī norāde, ka “b. Upmalis noskatījies filmu “Tik grūti būt jaunam” [“Vai viegli būt jaunam?”] – dok. lente, kur parādīts Krišnas mācības piekritēju rituāls. Filmu noskatījās arī augstākst. org. pārstāvji. Saskaņosimies vēl ar Maskavu”³⁵¹.

³⁴⁷ LNA LVA 917. fonds, 1.a apraksts, 219. lieta, 6.-8. lpp.

³⁴⁸ Turpat, 27.-27.a lpp.

³⁴⁹ Turpat, 30.-31. lpp.

³⁵⁰ LNA LVA 917. fonds, 1.a apraksts, 219. lieta, 40.a-41. lpp.

³⁵¹ Turpat, 41. lpp.

3.3. GLP DARBĪBA 1987. GADĀ

Apkopojot 1987. gada darbības galvenos aspektus, 1988. gada 18. janvārī uz Maskavu tika nosūtīta “Atskaite par Latvijas PSR Ministru Padomes Galvenās pārvaldes valsts noslēpumu aizsardzībai presē darbību 1987. gadā”. Atskaites preambulā ir deklarēts, ka “LPSR GLP darbība aizvadītajā gadā bija vērsta uz PSKP 27. Kongresa lēmumu, PSKP CK un LKP CK direktīvo norādījumu un PSRS Glavļita Kolēģijas lēmumu un pavēļu izpildi”³⁵².

Politisko dienaskārtību šajā gadā veido globālās pārmaiņas: PSRS pārmaiņu vilni ir uztvērusi Čehoslovākija, kuras prezidents G. Husāks paziņo par reformām, bet VFR valdības pārstāvji pirmo reizi oficiāli viesojas VDR. Politiskie nemieri sākas arī Ķīnā. Par pasaules mēroga sensāciju kļūst 19 gadus vecais VFR iedzīvotājs M. Rusts, kurš ar nelielu lidmašīnu piezemējas Sarkanajā laukumā Maskavā. PSRS iekšpolitiskās pārmaiņas demonstrē M. Gorbačovs, kurš 2. novembrī publiski kritizē J. Staļina politiskās kļūdas, bet vēlākais Krievijas prezidents Boriss Jeļcins 11. novembrī ir spiests atkāpties no PSKP Maskavas pilsētas partijas komitejas sekretāra amata. Politiskās dienaskārtības kalendārs Latvijā aizsākas ar M. Gorbačova vizīti Rīgā 17.-19. februārī, un viens no nozīmīgākajiem politiskajiem notikumiem ir 28. augustā Jūrmalā notiekošā ASV un PSRS sabiedriskā konference, kurā piedalās septiņi latvieši, kas pārstāv trimdas sabiedrību. Saskaņā ar sistēmtransformācijas periodizāciju šim laika periodam pilnībā atbilst pirmais (no 1985. gada līdz 1988. gada oktobrim) apakšposms. O. Skudra vērtē šo laika periodu šādi: “Mainījās dienaskārtība politikā, sabiedrībā un represīvajās institūcijās, tas noteica arī GLP dienaskārtības izmaiņas – priekšplānā izvirzījās pavisam citi uzdevumi nekā agrāk. Piemēram, no emigrācijas, trimdas sabiedrības puses notika daudz rūpīgāka padomju sistēmas testēšana: vai pārmaiņas ir reālas vai deklaratīvas. Sūtījumu skaita pieaugums bija viens no „mērinstrumentiem” sistēmas stiprumam. No otras puses, GLP sniedza detalizētus trimdas preses pārskatus, kas valdošajai elitei Maskavā (paralēli VDK informācijai) sniedza pilnīgu priekšstatu gan par reālo dzīvi LPSR, gan emigrācijas sabiedrības noskaņu; visādā ziņā Latvijā notiekošie procesi Maskavai, kur arī noritēja asa cīņa starp ortodoksālo, autoritāro spārnu un Gorbačova reformistiem, noteikti nebija pārsteigums.”³⁵³

³⁵² LNA LVA 917. fonds, 1.a apraksts, 212. lieta, 1. lpp

³⁵³ Millers J., intervija ar O.Skudru, Rīga, 2013.

Ekonomikas dienaskārtību šajā gadā veido LPSR MP pieņemtais lēmums par sadzīves pakalpojumu un sabiedriskās ēdināšanas kooperatīvu izveidošanu: tiek atļauts individuālais darbs, atvērta pirmais privātais salons “Beāte”. Tiek dibināti kooperatīvi, atvērti kooperatīvie veikali, kuros pieejamas deficītas preces. To cenas vairākkārt pārsniedz valsts veikalos esošo preču cenas.

Sabiedrības dienaskārtību šajā gadā veido pārmaiņas PSRS TV ekrānos – darbu sāk muzikāli informatīvā programma jaunatnei, kas vēlāk kļūst pazīstama kā raidījums “Vzgljad”, bet PSRS iedzīvotāji deviņus mēnešus neatlaidīgi seko TV sižetiem no Vašingtonas, kur dr. Haiders badojas pie Baltā nama. Sabiedrības dienaskārtībā pakāpeniski ienāk jauna mediju sistēma un neatkarīgi preses izdevumi kā būtisks komunikācijas kanāls. Process aptver 1987.-1990. gadu.³⁵⁴ Tas iespējams pateicoties tam, ka parādās LTF un citu jauno organizāciju laikraksti un ziņu lapas, bet medijos sākas publiskas debates, veidojas jauna publiskā sfēra sabiedrībā. Mediji ir aktīvi dalībnieki „*Latvian national renaissance*” (*latviešu nacionālajai renesansei (atdzimšanai)*), kas noveda pie neatkarības atjaunošanas.³⁵⁵

Latvijas sabiedrība asi iestājas pret metro celtniecības plāniem Rīgā un Daugavpils HES celtniecību, 14. jūnijā notiek pirmais plašais 1941. gada deportāciju atcerei veltītais mītiņš un ziedu nolikšana pie Brīvības pieminekļa. 23. augustā pie Brīvības pieminekļa notiek demonstrācija pret Molotova-Ribentropa paktu, kuru varas iestādes cenšas ierobežot ar spēku.

Literatūras un kultūras dienaskārtību šajā gadā aizsāk Jura Podnieka filmas “Vai viegli būt jaunam?” pirmizrāde 26. janvārī, sākas Rīgas ielu vēsturisko nosaukumu atjaunošanas kustība, sāk iznākt laikraksts “Lauku Avīze” un žurnāls “Karogs”. Sākas Latvijas ceļš uz neatkarīgu mediju sistēmu. To aizsāka nelielas latviešu grupas mājās sastādīta, padomju varas necenzēta žurnāla „Auseklis” iespiešana un izplatīšana. Otrs padomju varas necenzēts žurnāls tajā laikā bija „Staburags”, kas koncentrējās uz ekoloģijas, Latvijas vēstures un kultūras jautājumu apspriešanu. Tomēr ietekmīgākais no šādiem izdevumiem bija „LATNIA” (Latvijas Neatkarīgās informācijas aģentūras informatīvais buklets), kas tika izdots regulāri un kurā tika sniegta informācija, pamatojoties uz ārzemju radio staciju un publicētajiem komentāriem par notikumiem

---

³⁵⁴ Avots: Brikše, I., Skudra, O., Tjarve, R. 2. Development of the Media in Latvia in the 1990s. In: *Baltic Media in Transition*. Vihalemm, P. (Ed.). Tartu: Tartu University Press, 2002. pp. 65 – 68.

³⁵⁵ Turpat, pp. 65 – 102.

Latvijā.³⁵⁶ Trimdā tiek dibināts apgāds “Mežābele” un notiek 6. rakstnieku nedēļa Kalamazū. Trimdas dzejā spilgākie darbi ir “Asni un akmeņi” (Margarita Ausala), “Viena mūža nepietiek” (Aina Zemdega), bet teātra mākslā – “Tango Lugano” (Baņuta Rubesa) un “Teātris” (Mārtiņš Zīverts).

Latvijas prozas spilgtākie darbi ir “Cilvēki laivās” (A. Bels), “Sitiens ar teļādu” (A. Bels), “Atmiņu akordi” (Gunārs Cīrulis), “Pie klusiem ūdeņiem” (R. Ezera), “Visu rožu roze” (Vladimirs Kaijaks), “Smaržas mīļotajai meitenei” (Rudīte Kalpiņa), “Nekas nav noticis” (A. Kolbergs), “Bāleliņi” (V. Lāms), “Koncerts maniem draugiem pelnu kastē” (Gundega Repše), “Mazs ciemats turp un atpakaļ” (A. Snips) un “Pelēkā brāļa stāsti” (Mārtiņš Zelmenis). Dzejā spilgtākie darbi ir “Magnētiskais Māras ezers” (Ludmila Azarova), “Maija” (Einārs Pelšs), “Dzeltu laiks” (Vizma Belševica), “Būtības dārzs” (Leons Briedis), “Melnais strazds, sarkanie ķirši” (Pēters Brūveris), “Atmiņas lauskas” (Juris Helds), “Pieci septiņi” (Juris Kunoss), “Pacelt no zemes vārdu” (Laima Līvena), „Vienatnes piedzimšana” (Hemanis Marģers Majeviskis), “Rakstītāja” (Bronislava Martuževa), “Viss, kas nekad vairs” (Māra Misiņa), “Spītīgais osis” (Aleksandrs Pelēcis), “Pelnu deja” (Egils Plaudis) un “Bana bana bala bala” (Viks). Teātros pirmizrādes piedzīvo un grāmatās tiek izdotas nozīmīgākās pašmāju dramaturgu lugas “Kraukļi” (Jānis Jurkāns), “Mirdzošais un tumši zilais” (Pēteris Pētersons), “Tikai Muzikants” (P. Pētersons), “Ar būdu uz baznīcu” (P. Putniņš), “Kaktiņš” (U. Segliņš), “Dzīvais Ūdens” (M. Zālīte).

3.3.1. PIRMSCENZŪRA UN PĒCCENZŪRA

No atskaitē minētajiem datiem secināms, ka “1987. gadā GLP veica 29 074 iespieddlokšņu preventīvo kontroli. 55% no tām (16 024 iespiedloksnes) bija latviešu valodā. Šajā skaitā 8526 bija laikrakstu iespiedloksnes, no kurām savukārt 59% (5000 iespiedloksnes) bija latviešu valodā.”³⁵⁷ Atskaitē norādīts, ka cenzori caurskatījuši “194 178 kinolentes metrus, saskaņotas un apstiprinātas 78 izstāžu un muzeju ekspozīcijas, izvešanai uz ārzemēm parakstīti 765 paziņojumu un referātu manuskripti, kas kopumā sastāda 214 iespiedloksnes, kā arī 793 zīmējumi, 148 tabulas, 1694 fotogrāfijas un slaidi. Apstiprināti ražošanai 3 mākslas filmu scenāriji. Demonstrēšanai atļautas 2 mākslas

³⁵⁶ Hoyer, S. (ed.). (1993). *Towards a civic society: the Baltic media's long road to freedom*. Tartu: Baltic Association for Media Research: Nota Baltica. P. 229.

³⁵⁷ LNA LVA 917. fonds, 1.a apraksts, 212. lieta, 1.-2. lpp.

filmas, 28 dokumentālās filmas, 48 hronikas un 98 reklāmfilmās. Papildinājumi izteikti 19 lūgām, scenārijiem un 128 mazās formas iestudējumiem. Kontrolei pakļautajos materiālos novērsta 500 Sarakstā un citos normatīvajos aktos minēto datu publicēšana”³⁵⁸.

GLP vadītājs E. Upmalis pauž arī neapmierinātību ar jauno politisko procesu izraisītajām pārmaiņām, norādot, ka “saglabājas augsts aizrādījumu skaits par saturu. Atklātības process mūsu valstī, faktiskā (bet ne dokumentālā) atbildības novirzīšana par materiālu idejisko saturu uz izdevniecību redaktoriem, laikrakstu, žurnālu, radio un TV redakcijām parādīja, ka ne visiem redaktoriem ir pietiekami stingri un skaidri politiskie uzskati. Viņi pieļauj tādu materiālu salikšanu, kas LKP CK ieskatā ir politiski nenobrieduši vai kaitīgi. Īpaši tas iezīmējās nacionālistiski un antisovjetiski noskaņoto elementu aktivizēšanās laikā 1987. gada 14. jūnijā, 23. augustā un 18. novembrī, kā arī apspriežot republikas ekoloģijas problēmas. Tā rezultātā pēc LKP CK Ideoloģijas nodaļas norādījuma GLP veica 21 aizrādījumu par satura jautājumiem. Cenzoriem veicot priekškontroli (29 074 iespiedloksnes), kļūdas netika konstatētas”³⁵⁹.

Par materiālu pēckontroli norādīts, ka “1987. gadā veikta 11 000 iespiedloksņu pārbaude. Kopumā ir konstatēti 20 aizliegto datu publiskošanas gadījumi, no tiem 18 – rajonu, pilsētu un lieltirāžas laikrakstos un žurnālos. Salīdzinājumā ar 1986. gadu pārkāpumu skaits ir samazinājies, kas ļauj runāt par GLP darbības efektivitāti attiecībā pret rajonu, pilsētu un lieltirāžas laikrakstu redaktoriem”³⁶⁰.

Runājot par tipogrāfiju darbības kontroli, GLP apgalvo, ka “kopumā tās darbojušās bez pārkāpumiem, ar dažiem izņēmumiem.

- *Visrupjākais pārkāpums konstatēts republikas Goskomizdata r/a “Poligrāfists” Bauskas tipogrāfijā, kur 1987. gada aprīlī bez saskaņošanas ar GLP pēc LPSR IZM pasūtījuma bija nodrukāta brošūra “No kongresa līdz kongresam” un tirāža izsniegta pasūtītājam. Pārbaudes brīdī (4. septembrī) joprojām nebija nosūtīti kontroleksemplāri, bet izdevuma saturā konstatēti fakti, kuru publicēšana atklātajā presē ir aizliegta. Pēc mūsu pieprasījuma IZM apstiprināja, ka visa saņemtā tirāža ir izdalīta skolotāju kongresa delegātiem un tās savākšana nav iespējama. Pēc pārbaudes rezultātiem tika sastādīts akts un nosūtīta vēstule r/a “Poligrāfists” ģenerāldirektoram un republikas Goskomizdata priekšsēdētāja*

---

³⁵⁸ Turpat.

³⁵⁹ Turpat, 2.-3. lpp.

³⁶⁰ Turpat, 3. lpp.

vietniekam b. Sosnovskim J. J., kas tika apspriesta uzņēmuma direktoru sapulcē. Bauskas tipogrāfijas direktors tika sodīts, un viņam samazināta prēmija par 50%.

- Citi pārkāpumi, kas konstatēti Tukuma, Limbažu, Valkas, Valmieras u.c. tipogrāfijās, galvenokārt saistīti ar nesavlaicīgu aiļu aizpildīšanu pasūtījumu reģistrācijas grāmatās, kā arī saistībā ar “Vienoto noteikumu...” pārkāpumiem attiecībā uz dienesta izdevumu, partijas, padomju un komjaunatnes orgānu izdevumu kontroleksemplāru izsūtīšanu³⁶¹.

Atskaitē ir minēts arī fakts, ka “1987. gadā Latvijā 1059 organizāciju rīcībā bija pavairošanas tehnika, kuru 107 reizes izlases kārtībā pārbaudīja GLP darbinieki, tostarp 31 pārbaude tika veikta kopā ar IeM pārstāvjiem. Būtiskākie iekārtu ekspluatācijas pārkāpumi tika konstatēti Daugavpils pedagoģiskajā institūtā, kur bez saskaņojuma ar republikas Goskomizdatu tika nodrukātas brošūras – semināru materiāli “Laiks un telpa literatūrā. Teorētiskās problēmas”, 6,5 iespiedloksnes, 250 eksemplāri, “Laiks un telpa literatūrā. 19.gs. beigās-20.gs.”, 5 iespiedloksnes, 250 eksemplāri, “Svešvalodu prasmju formēšanās skolēniem un studentiem pašmācības procesā”, 5,5 iespiedloksnes, 100 eksemplāri. Visas brošūras sagatavotas kā metodiskās sagataves (“Vienoto noteikumu...” §2, p.15), lai gan pēc būtības sastāvēja no zinātniski metodiskajā seminārā nolasītajiem referātiem. Turpat tika pārkāpti “Vienoto noteikumu...” §2, p.15, bez GLP atļaujas izgatavojot brošūras “Tautsaimniecības objektu darba nepārtrauktība kara apstākļos” un “Civilās aizsardzības objektu celtniecība”. Institūta rektoram GLP nosūtīja paskaidrojuma vēstuli un informēja ministriju par konstatētajiem pārkāpumiem³⁶².

Faktoloģiski bagāta ir arī atskaite par bibliotēku un grāmatnīcu kontroles pasākumiem: “1987. gadā tika pārbaudītas 57 bibliotēkas un 24 grāmatnīcas. No 81 pārbaudītā grāmatu fonda 12 tika konstatētas 30 grāmatas, kuras saskaņā ar PSRS GLP pavēlēm ir jākonfiscē (Aksenovs V. P. – 5, Vadimovs G. N. – 3, Vlestaru B. M. – 3, Gladilina A. T.– 3 utt.)”³⁶³

1987. gadā GLP uzmanība tika pievērsta arī darbam ar medijiem: “Tika organizētas 45 sapulces un nodarbības, kurās piedalījās 655 masu informācijas līdzekļu atbildīgie darbinieki, ministriju, iestāžu un organizāciju režīma nodaļu darbinieki, izdevniecību, laikrakstu, žurnālu, TV un radio redaktori. Atskaites periodā galvenā vērība

³⁶¹ LNA LVA 917. fonds, 1.a apraksts, 212. lieta, 3.-4. lpp.

³⁶² Turpat, 4.-5. lpp.

³⁶³ LNA LVA 917. fonds, 1.a apraksts, 212. lieta, 5. lpp.

tika pievērsta masu informācijas līdzekļu atbildīgo darbinieku informēšanai par PSRS GLP jauno normatīvo dokumentu prasībām.”³⁶⁴

Atskaitē netieši tiek norādīts arī uz nepieciešamību mainīt līdzšinējo darba formu ar medijiem: “Atskaites gadā turpinājās jaunu izskaidrošanas darba formu meklējumi. Īpaša uzmanība tika pievērsta republikas Radio un televīzijas komitejai, kurā uz kopējā sabiedrības demokratizācijas procesa fona, kā arī komitejas, TV un vairāku redakciju vadības maiņas fona žurnālistos ir izveidojusies visatļautības sajūta, kas noveda pie ideoloģisku un saturisku pārkāpumu skaita palielināšanās. Šobrīd situācija uzlabojusies. GLP redaktori reizi mēnesī piedalās radio un TV galveno redaktoru ražošanas sapulcēs, kur viņiem ir iespēja operatīvi izteikt savus aizrādījumus par redakciju darbu un informēt redaktorus par GLP prasību izmaiņām.”³⁶⁵

Atmodas procesu tuvošanās ir jūtama arī GLP darbā, tādēļ atskaitē vadībai Maskavā tiek pausti arī vairāki ierosinājumi situācijas izmaiņām: “Sakarā ar atklātību un izmaiņām specfondos GLP ierosināja LKP CK propagandas un aģitācijas nodaļai pārskatīt atklātajos pasta sūtījumos ienākušo emigrācijas izdevumu ierobežošanas kārtību. Agrāk jau tikai tas vien, ka izdevumu ir izdevuši emigranti, bija pamats tā ierobežošanai ar vienu sešstūru zīmogu un nodošanu specfondā. Turpmāk, pēc LKP CK sekretāra Gorbunova A. V. norādījuma, kontrolējot un pieņemot lēmumus par šādu izdevumu izņemšanu no kopējiem fondiem, par pamatkritēriju uzskatīt materiālu satura idejiski politisko pozīciju.”³⁶⁶

Jāatzīmē, ka GLP pievērta uzmanību ne tikai politiskā klimata izmaiņu vēsmām, bet arī ekonomiskās dzīves izmaiņām, savai priekšniecībai nosūtot ierosinājumus izmaiņām normatīvajos aktos: “LGLP uzskata, ka normatīvajos aktos jāatrod atspoguļojums uzņēmumu un agrofirmu jaunajām iespējām tiešajiem ekonomiskajiem kontaktiem ar ārzemju firmām, uzņēmumiem un kooperatīviem, valūtas operācijām un abpusējā ieinteresētībā pretējās puses produkcijā.”³⁶⁷

Runājot par personālsastāva problēmām, atskaitē Maskavai tiek ziņots, ka “GLP turpina saglabāties grūta situācija ar cenzoru kadriem. Šobrīd ir divas vakances. Divi darbinieki gaida darba algas palielināšanas jautājuma risināšanu, jo ir saņēmuši piedāvājumu labāk apmaksātam darbam. Ņemot vērā to, ka trīs darbinieces ir dekrēta atvaļinājumā, un augsto saslimstību, GLP izveidojušās noteiktas grūtības materiālu

---

³⁶⁴ Turpat.

³⁶⁵ Turpat, 5.-6. lpp.

³⁶⁶ Turpat, 8. lpp.

³⁶⁷ LNA LVA 917. fonds, 1.a apraksts, 212. lieta, 9. lpp.

kontroles nodrošināšanai operatīvās preses, radio un televīzijas jomās. Tas novedis pie straujas veikto pārbaužu skaita samazināšanās, kā arī pavairošanas iecirkņu, tipogrāfiju, bibliotēku un muzeju kontroles efektivitātes samazināšanās. Būtiski samazinājusies, bet pēdējā laikā pārtraukta republikas rajonu tipogrāfiju un pavairošanas iekārtu kontrole.”³⁶⁸

No zinātniski vēsturiskās izpētes aspekta mūsdienās ir interesanta arī atskaites daļa, kurā ir aprakstīts bibliotēku specfondu “demokratizācijas” process. Tajā varam lasīt, ka, “atbildot uz jūsu 1987. gada 5. jūnija slepeno vēstuli Nr. 291, paziņojam, ka ar PSRS GLP vēstuli par gaidāmo specfondu pārskatīšanu ir iepazīstināts LKP CK sekretārs b. Gorbunovs A. V. Ar vienotu KM, ZA, Goskomizdata un republikas GLP pavēli 1987. gada 10. septembrī izveidota starpnozaru komisija LPSR GLP priekšnieka vietnieka b. Dundura R. L. vadībā, kā arī atbildīgo darbinieku darba grupa republikas bibliotēku specfondu pārskatīšanai. Pārskatīšanai pakļautas 3009 nosaukumu grāmatas, t.sk. 2570 latviešu valodā, kas izdotas Latvijā līdz 1951. gadam. Darba grupa strādā vienu reizi nedēļā.

Uz 1988. gada 10. janvāri caurskatītas un analizētas 703 grāmatas, no kurām 131 komisija rekomendēja atdot bibliotēku kopējos fondos. Komisija un darba grupa sastādīja pirmo sarakstu ar 177 grāmatām, ko parakstīja komisijas un darba grupas locekļi, uz kā pamata LPSR GLP izdeva pavēli. Darbs pie specfondu grāmatu pārskatīšanas turpinās un tiks pabeigts aptuveni 1988. gada beigās”³⁶⁹.

1987. gadā cenzūras institūcijas pievērsa pastiprinātu uzmanību ārzemju literatūras glabāšanas un izmantošanas kārtībai: “Saskaņā ar 1979. gada 17. septembra slepeno pavēli Nr. 17 kopumā veiktas 20 pārbaudes, tostarp divos specfondos, atklājot pārkāpumus divās organizācijās – Latvijas kuģniecības Zinātniskajā bibliotēkā un LPSR ZA Mikrobioloģijas institūta bibliotēkā.

- LJK zinātniskajā bibliotēkā pārbaudes brīdī nebija vietējās LJK pavēles un cilvēku saraksta, kuriem ir pielaide darbam ar ierobežotas piekļuves ārzemju literatūru. Par pārbaudes rezultātiem informēts LJK priekšnieka palīgs, viņam veikts izskaidrojošais darbs. Atkārtotā pārbaudē konstatēts, ka minētie trūkumi ir novērsti.
- LPSR ZA Mikrobioloģijas institūta bibliotēkā konstatētas divas grāmatas, kas nebija noformētas ar zīmogu. Ar bibliotēkas vadītāju veikts izskaidrojošais darbs,

³⁶⁸ Turpat, 17. lpp.

³⁶⁹ Turpat, 20.-21. lpp.

ieteikts pārskatīt visu ārzemju literatūras fondu, lai atklātu ar zīmogiem nenoformētus izdevumus.

Šobrīd GLP uzskaitē ir 73 organizācijas, kurām ir ārzemju literatūra, 12 organizācijās ir ierobežotas piekļuves ārzemju literatūras fondi, t.sk. 4 specfondi, no kuriem divos glabājas latviešu reakcionārās emigrācijas izdotā ārzemju literatūra, kas apzīmēta ar diviem “sešstūru” zīmogiem.”³⁷⁰

Rezumējot atskaiti par ārzemju literatūras apriti, GLP priekšnieks E. Upmalis norāda, ka *“ārzemju literatūras glabāšanas un lietošanas kontroles iecirknī darbu veic vecākā redaktore Zeibote B. E., kas 1987. gadā stažējās PSRS Glavļitā”³⁷¹.*

Vienlaikus GLP lūdz Maskavas atļauju atteikties no vairāku izdevumu pirmcenzūras, pamatojot to ar situācijas izmaiņām. *“Pildot PSRS GLP Kolēģijas 1987. gada 18. jūnija lēmuma “Par būtiskiem trūkumiem Tadžikistānas Glavļita pārkārtošanās darbā” p. 4, paziņojam, ka 1987. gadā republikā parādījusies virkne jaunu laikrakstu – “Lauku Avīze”, “Ādažu Ritmi”, “Banga”. Šobrīd tiek lemts par LPSR Rakstnieku savienības informatīvā biļetena izdošanu un laikraksta “Literatūra un Māksla” apjoma palielināšanu. Lēmumu pieņemšanas procesā ir jautājums par vairāku kolhozu un agrofirmu avīžu izdošanu.*

Izdevumu skaita palielināšanās rada papildus slodzi 2. nodaļas cenzoriem, bet tajā pašā laikā priekšcenzūras pieredze rāda, ka virknē materiālu ilgā laika periodā nav notikusi iejaukšanās atbilstoši PSRS GLP dokumentiem. Pie tādiem pieskaitāmi: “Kino”, [..] “Rosme”, [..] “Zīlīte”, [..] “Dambrete”, [..] “Šahs”, [..] “Rīgas Kinoteātri”, [..] “Rīgas Viļņi”, [..] “Elektrons” [..]. LPSR GLP ierosina atbrīvot augstākminētos izdevumus no priekšcenzūras un lūdz PSRS GLP izskatīt šo jautājumu.”³⁷²

3.3.2. KORESPONDENCES PERLUSTRĀCIJA

GLP atskaite par no ārzemēm iesūtīto bandoļu kontroli, kurās ir ārzemju literatūra latviešu valodā aptver astoņas lappuses. Tajās varam lasīt: *“1987. gadā cenzoru punktā nonāca 86 maisi ar ārzemju literatūru, kuros bija 50 ierakstītas, 893 parastas bandroles un 6 pakas. Turklāt no Rīgas Muitas punkta kontrolei nonāca 17 bandroles.*

³⁷⁰ LNA LVA 917. fonds, 1.a apraksts, 212. lieta, 22.-23. lpp.

³⁷¹ Turpat, 24. lpp.

³⁷² Turpat, 25.-27. lpp.

No 50 ierakstītajām bandrolēm: nosūtītas adresātiem – 20, aizturētas – 25, nodotas adresātiem pēc izņemšanas – 5. **No 6 pakām:** nosūtītas adresātiem – 3, aizturētas – 3. **No 910 parastajām bandrolēm:** nosūtītas adresātiem – 354, aizturētas – 512, nodotas adresātiem pēc izņemšanas – 44.

Kopumā bandrolēs bija šāds skaits pārbaudāmo vienību: 434 avīzes, 39 žurnāli, 151 grāmata un brošūra, 288 mazformāta izstrādājumi. Ar diviem zīmogiem ierobežoti: 434 laikraksti, 20 žurnāli, 43 grāmatas un brošūras. Kopējais iesūtītās literatūras apjoms sastādīja 1267 vienības, no kurām aizturēti 50 laikraksti, 126 žurnāli, 143 grāmatas un brošūras, 175 mazformāta izstrādājumi, 4 skaņuplates. No aizturētās literatūras informācijai nosūtīts: LKP CK (4 avīzes, 26 žurnāli), LPSR ZA Fundamentālās bibliotēkas specfondam (5 avīzes, 37 žurnāli, 36 grāmatas un brošūras), LKP CK Partijas vēstures institūta specfondam (38 avīzes, 15 žurnāli, 4 grāmatas un brošūras). Ar aktiem Nr. 1-7 LPSR VDK iznīcināšanai nodoti 3 laikraksti, 48 žurnāli, 103 grāmatas un brošūras, 175 mazformāta izstrādājumi, 4 skaņuplates.

1987. gadā kontrolēti 5 nosaukumu laikraksti un 10 nosaukumu žurnāli. 5 avīzes ar izteiktu antikomunistisku un antipadomju satura nostāju ierobežotas ar diviem zīmogiem – “Brīvā Latvija”, “Austrālijas Latvietis”, “Latvija Amerikā”, “Laiks”, “Pasaules Brīvo Latviešu Apvienības Dziesmu Dienas Avīze”. 1987. gadā netika iesūtīta Zviedrijas reakcionāro latviešu emigrantu izdotā avīze “Brīvība”, kas ierobežota ar diviem zīmogiem.

No 10 nosaukumu žurnāliem, ko saņēmām 1987. gadā, ar diviem zīmogiem ierobežoti žurnāli “Jaunā Gaita”, “Daugavas Vanagu Mēnešraksts”, “Monreālas Latviešu Biedrības Vēstis”, “Akadēmiskā Dzīve”, “Treji Vārti”; ar vienu zīmogu ierobežoti žurnāli “Kristīgā Balss”, “Latvju Mūzika”, “Mazputniņš”, “Gaisma”, “Tehnikas Apskats”. Žurnālos “Jaunā Gaita”, “Daugavas Vanagu Mēnešraksts”, “Monreālas Latviešu Biedrības Vēstis”, “Treji Vārti” un “Akadēmiskā Dzīve” visi materiāli tiek pasniegti no antikomunisma un antisovjetisma pozīcijas, tajos ir dziļš naidis pret padomju realitāti, asi izlēcieni, kas vērsti pret komunistiem un mūsu valsts KP vadītājiem, nacionālistiski reakcionāras noskaņas.

Žurnāli “Kristīgā Balss”, “Gaisma” (abi – reliģiska satura izdevumi), “Latvju Mūzika” (par latviešu mūziku), “Mazputniņš” (žurnāls bērniem), “Tehnikas Apskats” (par tehniku) ir veltīti tikai savām tēmām un praktiski nesatur izlēcienus pret mūsu valsti, tādēļ tie ierobežoti ar vienu “sešstūru” zīmogu.

Pirmo reizi tika iesūtīta avīze "Pasaules Brīvo Latviešu Dziesmu Dienu Avīze", ko 20 lpp. apjomā VFR Minsterē izdeva latviešu reakcionārie emigranti sakarā ar visas pasaules latviešu emigrācijas dziesmu dienām un turpmāk tiks izdota katru gadu. Avīze atspoguļo dziesmu svētku norises vēsturi pagātnē un tagadnē no antikomunisma un antisovjetisma pozīcijas. Pēc LKP CK sekretāra b. Gorbunova A. V. norādījuma izdevums ierobežots ar diviem "sešstūru" zīmogiem.

1987. gadā netika iesūtīti ar diviem zīmogiem ierobežotie žurnāli "Sauksme", izdod VFR, "ELJAs informācija", izdod Zviedrijā, "Toronto Centrā", izdod Kanādā, "Saulainā krasta vēstis", izdod ASV, kā arī ar vienu zīmogu ierobežotie žurnāli "Ceļabiedrs", izdod ASV, "Vēstnesis", izdod ASV, "Jaunais Vārds", izdod Anglijā. 1987. gadā periodisko izdevumu ierobežošanas pakāpes netika mainītas. LPSR netiek praktizēta ārzemēs izdotās latviešu literatūras tirdzniecība. 1987. gadā, kā arī iepriekš galvenie virzieni latviešu emigrācijas periodikā bija antikomunisms un antisovjetisms. Galvenās latviešu reakcionārās emigrācijas tēmas bija apzīmētas ar "piemiņas" dienām:

- 1941. gada 14. jūnijs – latviešu buržuāzijas un kulaku izsūtīšanas diena, ko emigrācijas prese apzīmē kā "melnās lentes dienu";*
- 1939. gada 23. augusts – Molotova-Ribentropa pakta "slepenā pielikuma" parakstīšanas diena, ko emigrācija aicina dēvēt par Baltijas dienu;*
- 1918. gada 18. novembris – buržuāziskās Latvijas neatkarības pasludināšanas diena.*

Līdzīgi kā iepriekš, reakcionārā emigrācijas prese ir uzticīga latviešu tautas "rusifikācijas" tēmai, cīņai par brīvu Latviju. Kā ērtu līdzekli savu mērķu sasniegšanai emigranti izmanto grupu "Helsinki-86", kas savu darbību sāka 1986. gadā Liepājā kā "Helsinki vienošanās izpildes uzraudzības grupa", vienlaikus dēvēta arī par "cīvētiesību aizsardzības grupu".

- Reakcionārā emigrācijas prese, bieži vien pirmajās lapās, ar sajūsmu apraksta notikumus Rīgā pie Brīvības pieminekļa, ilustrējot ar lielformāta fotogrāfijām. Avīze "Brīvā Latvija" Nr. 38 1987. gada 13. jūlijā raksta: "Pasaules mērogā neredzēta parādība – masu demonstrācija pie Brīvības pieminekļa un spontāni tautas svētki pēc 14.06.1987."*
- Avīze "Laiks" Nr. 61 1987. gada 1. augustā otrajā lapā publicē ASV prezidentam R. Reiganam un ASV Senātam adresētu grupas "Helsinki-86" vadītāja R. Silaraupa atklāto vēstuli "Nav aizmirsti Latvijas sovjetizācijas upuru vārdi". Šajā*

vēstulē R. Silaraups izsaka pateicību 17 ASV senatoriem, kuri vērsās pie PSKP CK ģenerālsēkretāra ar lūgumu atļaut demonstrāciju Rīgā pie Brīvības pieminekļa 1987. gada 14. jūnijā, vienlaikus lūdzot atgādināt padomju valdībai politeslodzīto vārdus, kas par savu nostāju sodīti daudzu gadu laikā, īpaši akcentējot šobrīd sodītā L. Grantiņa likteni. Tālāk atklātajā vēstulē R. Silaraups vērsās pie Helsinku grupas vadītāja Somijā Heini Eskalainena ar lūgumu aizstāvēt grupu "Helsinki-86", ziņo par padomju iestāžu uzbrukumiem grupas locekļiem, aicina mudināt padomju valdību izpildīt Helsinkos parakstīto Konvenciju.

- Avīzē "Laiks" Nr. 68 1987. gada 26. augustā pirmajā lappusē grupa "Helsinki-86" vērsās pie LPSR AP prezidija priekšsēdētāja: "Mēs aicinām jūs, demonstrējot atklātību un jauno politisko domāšanu, atklāti publicēt līdz šim slepenā 1939. gada 23. augusta Molotova-Ribentropa pakta pielikuma pilno tekstu." Paraksts – Latvijas cilvēktiesību aizsardzības grupa "Helsinki-86".
- Avīze "Brīvā Latvija" Nr. 43 1987. gada 24. augustā pirmajā lappusē publicē materiālu ar nosaukumu "Valdībām, parakstījušajām Noslēguma aktu Helsinkos, PSRS un VFR valdībām", kurā tiek aicināts neatzīt 1939. gada 23. augusta Molotova-Ribentropa pakta slepeno pielikumu, bet kvalificēt to kā Hitlera un Staļina totalitārisma rezultātu. Baltijas valstu problēma prasa risinājumu, to izvirza jaunā domāšana, un nepieciešama drosmīga pieeja. Aicina 23. augustu pasludināt par Baltijas dienu. Tāds pats raksts publicēts avīzes "Laiks" Nr. 66 pirmajā lapā.
- Avīze "Brīvā Latvija" Nr. 45 1987. gada 7. septembrī un "Latvija Amerikā" Nr. 39 1987. gada 26. septembrī publicē rakstu, vērsties pie Noslēguma aktu Helsinkos parakstījušo valstu valdībām, kurā apraksta it kā "kļedzošos cilvēktiesību pārkāpumus" 23. augusta notikumos Rīgā pie Brīvības pieminekļa, kur netika atļauta ziedu nolikšana. Pieprasa, lai padomju valdība veiktu oficiālu izmeklēšanu nelikumīgās darbībās. Paraksts – "Cilvēktiesību aizsardzības grupa "Helsinki-86" Latvijā".
- Avīze "Laiks" Nr. 85 1987. gada 24. oktobrī pirmajā lapā publicē grupas "Helsinki-86" memorandu, kurā cita starpā minēts: "...pieprasām atdot latviešu valodai tās statusu. Piedāvājam papildināt republikas Konstitūciju ar noteikumu par latviešu valodas kā oficiālās valodas statusu Latvijā, par obligātu latviešu

valodas lietojamību visās Latvijas iestādēs un organizācijās. Piedāvājam juridisku atbildību par necieņu pret latviešu kultūru, valodu vai tautu. Izstrādāt pilsoņu tiesību nolikumu, paredzot obligātas latviešu valodas zināšanas. Piedāvājam reorganizēt Latvijas ekonomiku tā, lai tā kalpotu vispirms Latvijas iedzīvotāju interesēm. Stingri sekot tam, lai uz citām republikām tiktu eksportēti tikai produkcijas pārpalikumi. Piedāvājam [...] atteikties no tādu mākslīgu uzņēmumu radīšanas Latvijā, kuriem nepieciešams darbaspēks no citām republikām. Piedāvājam radīt priekšnosacījumus, lai latviešu karaklausības sagatavošana tiktu veikta Latvijā dislocētajās karaspēka daļās. Piedāvājam nepretoties neatkarīgas preses izveidošanai, šim mērķim piešķirot tipogrāfijas jaudu. Piedāvājam atbrīvot politieslodzītos. Piedāvājam neierobežot ticības brīvību. Grupa "Helsinki-86" ar šo vēlas sniegt savu pienesumu Latvijas demokratizācijas realizēšanā."

- Avīzes "Austrālijas Latvietis" Nr. 1870 1987. gada 27. augustā gandrīz visu pirmo lapu aizņem afiša "Brīvību Latvijai – krievus ārā!", ko piedāvā iegādāties. Afiša bija izdota sakarā ar 1986. gada novembrī Vīnē notikušo Eiropas Miera un drošības konferences sesiju. Turpat publicēts raksts "Ticības brīvība" par represijām, kas veiktas pret mācītājiem M. Ludviku un M. Plāti "okupētajā" Latvijā. Latviešu leģionāru piemiņai šajā numurā ir veltīts "Daugavas Vanagu" Sidnejas nodaļas raksts.
- Avīze "Laiks" raksta arī par Afganistānu. Tā 1987. gada 15. augusta Nr. 65 8. lpp. pasvītrots: "Baltijā parādījušies konkrēti protesti pret agresiju Afganistānā. 15 baltieši vēl 1980. gada 15. janvārī parakstīja Brežņevam L. I. un afgāņu tautai adresētu vēstuli ar nosodījumu agresijai Afganistānā." Vēstulē PA darbības Afganistānā salīdzinātas ar Baltijas valstu okupāciju 1940. gadā. "PA apšauda miermīlīgos iedzīvotājus, mūsu apspiedēji – Padomju Krievijas armija" – šādus melīgus apgalvojumus izplata reakcionārā emigrantu prese.

Reakcionārā emigrantu prese tiek virzīta un atbalstīta no tādām emigrantu organizācijām kā "Eiropas Latviešu jaunatnes apvienība", "Daugavas Vanagi", "PBLA", "Kanādas latviešu kultūras centrs", Latviešu Sociāldemokrātiskā partija Zviedrijā. Starp pašiem aktīvākajiem reakcionārajiem emigrācijas publicistiem ir U. Ģermanis, V. Hāzners, A. Eglītis un citi.

1987. gadā bija 12 naidīgās literatūras iesūtīšanas aizturēšanas gadījumi. Reakcionārā emigrantu žurnāla "Daugavas Vanagu Mēnešraksts" redakcija 6 reizes iesūtīja pa 7 bandrolēm ar šo žurnālu, kas bija adresēti augstākajām mācību iestādēm un republikas ZA. Emigrantu žurnāla "Jaunā Gaita" redakcija 5 reizes iesūtīja pa 11, 12, 13 un 22 bandrolēm, kas bija adresētas republikānisko laikrakstu un žurnālu redakcijām, radio, augstākajām mācību iestādēm, zinātniskajām bibliotēkām, ZA, Valodas un literatūras institūtam.

Bija arī masveida naidīgas literatūras iesūtījums no VFR Minsteres – mazformāta iespieddarbs, kurā atspoguļota antipadomju grupas "Helsinki-86" darbība, aicinājums cīnīties par politiskajiem atbrīvošanu, grupas pilnvarotā uzruna emigrācijas latviešiem. Bandroles ar šiem izstrādājumiem bija adresētas 11 organizācijām, piemēram, Bulduru sovhoztehnikuma kultūras namam, 6. klīniskajai slimnīcai, maizes veikalam, ražošanas kombinātam, atslēgu izgatavošanas darbnīcai, minerālūdens veikalam u.tml.

1987. gadā ar LKP CK propagandas un aģitācijas nodaļas vadību darba kārtībā tika risināti atsevišķi jautājumi par emigrantu literatūras nosūtīšanu uz vienu vai otru adresi, kā arī jautājums par ģenerālajiem ierobežojumiem jaunpienākušajiem periodiskajiem izdevumiem.³⁷³

Arī 1987. GLP regulāri pārsūtīja korespondences perlustrācijas gaitā iegūtos emigrācijas izdevumus "Brīvā Latvija", "Jaunā Gaita", "Daugavas Vanagu Mēnešraksts" LKP CK Pirmajam sekretāram B. Pugo un LKP CK sekretāram A. Gorbunovam (9. janvārī, 26. februārī, 24. aprīlī, 12. maijā, 22. jūnijā, 5. augustā), kā arī tikai A. Gorbunovam (7. janvārī, 2. februārī, 25. martā, 2. jūnijā, 28. jūlijā). Jāatzīmē, ka trīs reizes (4. maijā, 3. jūnijā un 10. jūlijā) A. Gorbunovam tika nosūtīti arī žurnāli "Der Spiegel".³⁷⁴

Atskaitē varam atrast arī datus par to, kāda slepenības pakāpe ir piešķirta konkrētām grāmatām: "No grāmatām, kas pirmo reizi ienāca 1987. gadā, ar diviem zīmogiem ierobežotas 18. Kā visreakcionārākās pēc sava rakstura var tikt minētas E. Freimaņa "Draudzības pils", "Mūsu tēvzeme Latvija" – vidusskolām domāts ģeogrāfijas mācību līdzeklis, ieturēts buržuāzistiski nacionālistiskā garā; V. Janelsiņas "Nozagtais engēlis", U. Ģērmaņa "Zināšanai" u.c. [...] Trīs grāmatas ierobežotas ar vienu "stūra" zīmogu, t.i., ir atļauta to kopīga lietošana, tā kā tās nesatur antisovjetiskus un antikomunistiskus materiālus. Tās ir divas V. Rūķes-Draviņas grāmatas "Cilvēks un daba

³⁷³ LNA LVA 917. fonds, 1.a apraksts, 212. lieta, 28.-35. lpp.

³⁷⁴ LNA LVA 917. fonds, 1.a apraksts, 210. lieta, 1.-4., 15.-17., 19.-32. lpp.

latviešu tautasdziesmās”, “Krišjānis Barons un tautasdziesmas”, kas izdotas Zviedrijā, un V. Matuzeles-Kangeres grāmata “Latviešu valodas atvasinājumu vārdnīca”.³⁷⁵

Jāatzīmē, ka emigrācijas preses izceltā rusifikācijas problēma īpaši emocionāli tika uztverta arī GLP. TV žurnāliste un diktore Arta Andersone atceras, ka savas karjeras sākumā 1987. gadā nacionālā jautājuma dēļ sanākušas nepatīkšanas: “Pirmās nopietnās nepatīkšanas, ko sagādāju saviem priekšniekiem, bija 1987. gada pavasaris – reportāža no Preses svētkiem Dzegužkalnā, kur cita starpā kāds jauns vīrietis ar puīseli uz pleciem, vaicāts – kā patīk svētki, bezrūpīgi atbildēja: “Jauki svētki! Tik daudz latviešu vienkop sen nav redzēts.” Nākamajā rītā mani pamodināja atbildīgā redaktora Jāņa Valpētera zvans. Gan man – viņam, gan viņam – CK priekšniekiem grūti bija ieskaidrot, ka jaunais vīrietis bijis vienkāršs svētku baudītājs, nevis kāda iepriekš plānota sazvērestība...”³⁷⁶

Šī tēma kā problēmaktualitāte sabiedrībā iezīmējās arī agrāk. “Kad PSRS kosmonauts brīvi izgāja Visumā, tika sarīkota visu padomju republiku televīziju sasauksme, lai uzdotu kosmonautiem atraktīvus jautājumus. Mūsu jautājums bija: “Ja jūs, izejot izplatījumā, satiekat kādu civilizētu būtni, kādā valodā viņu uzrunāsit?” Diemžēl šis jautājums tālāk par Maskavas cenzora galdu netika. Oficiāli pietrūka laika. Kuluāros esot izteikts izbrīns par tik nenobriedušiem Rīgas kolēģiem,”³⁷⁷ atceras TV režisors L. Rudzišs.

Vēlākais radioraidījumu un televīzijas komitejas priekšsēdētājs Jānis Leja norāda, ka šajā laikā bija aktuāls TV programmas rusifikācijas jautājums: “No televīzijas administrācijas nemitīgi pieprasīja izziņas par to, cik liels īpatsvars Latvijas TV programmās ir krievu valodai, ar nepārprotamu zemtekstu – kāpēc tik maz?! Protams, ka ideāli pēc “centra” biedru domām būtu, ja visas pārraides jau notiktu starpnacionālās sazināšanās – krievu – valodā.”³⁷⁸

Šajā laikā joprojām liela uzmanība tika pievērsta ne tikai no ārzemēm ienākošajai korespondencei un tās kontrolei, bet arī no Latvijas un PSRS uz ārzemēm nosūtāmās korespondences kontrolei. Piemēram, atskaitē minēts: “1987. gadā republikas GLP ir veikusi 765 uz ārzemēm nosūtāmo LPSR ministriju un iestāžu sagatavoto rokrakstu kontroli 214 iespiedlokšņu kopā, 1694 fotogrāfijas, 793 zīmējumus, 198 tabulas. Pārbaudītajos materiālos veiktas 3 iejaukšanās.

³⁷⁵ Turpat, 17.-18., 7.-8. lpp.

³⁷⁶ Andersone A., Laimīgie!? jeb Daži kadri no maniem sešpadsmit “Panorāmas” gadiem, Cilvēki TV viņos '54-'04, Rīga, 2004, 156. lpp.

³⁷⁷ Rudzišs L., Kā piedzima “Panorāma”, Cilvēki TV viņos '54-'04, Rīga, 2004, 117. lpp.

³⁷⁸ Leja J., Atmiņā nāk..., Cilvēki TV viņos '54-'04, Rīga, 2004, 80. lpp.

1987. gadā republikas ministrijas un iestādes uz ārzemēm nosūtīja 25 848 bandroles, no kurām izlases kārtībā pārbaudītas 4265 bandroles, kā rezultātā konstatēti atsevišķi trūkumi.

Turklāt aizvadītajā gadā kontrolei tika pakļautas 15 539 privātpersonu uz ārzemēm sūtītās bandroles. Kontroles rezultātā 484 gadījumos veikta iejaukšanās un konfisēti šādi materiāli:

1) publikāciju rokraksti: 1987. gada 16. aprīlī (ierakstītā bandrolē Nr. 467, sūtītājs Karasevičs V. K., Rīga, a/k 28, nosūtīja uz Maskavu, uz Lielbritānijas vēstniecību, žurnāla "Anglija" redakcijai dzejas krājuma "Matērijas sirds kosmosa dvēselē" rokrakstu krievu valodā 75 mašīnraksta lappušu apjomā. Nebija saņemta GLP atļauja, tādēļ bandrole atgriezta nosūtītājam atļaujas saņemšanai); 1987. gada 14. oktobrī (parasta bandrole, sūtītājs Debulāns M. A., Rīgas raj., Salaspils, Enerģētiķu iela 6, dz. 69, nosūtīja uz ČSSR J. Šaldem rokrakstu "Sērkokociņu fabrikas "Sarkanā zvaigzne" etiķešu katalogs 1918.-1944.", Kirova, 1973., 47 mašīnraksta lapas. Nebija saņemta GLP atļauja, tādēļ bandrole atgriezta nosūtītājam atļaujas saņemšanai); 1987. gada 24. novembrī (parasta bandrole, sūtītājs Kertners V. E., Ogre, Kokneses iela 20, uz žurnāla redakciju Bulgārijā nosūtīja rakstu "Pirms lodāmura ieslēgšanas" 8 mašīnraksta lappušu apjomā. Nebija saņemta GLP atļauja, tādēļ bandrole atgriezta nosūtītājam atļaujas saņemšanai);

2) citi materiāli: 1987. gada 19. augustā (ierakstītā bandrolē Nr. 942, sūtītājs Aronštams (bez iniciāļiem), Rīga, K. Marksa iela 115, dz. 52, sūtīja uz ASV M. Birmanam divas brošūras: M. Rozenbaums, Iedvesmas graudi. Dzeja. Samizdats, Ufa, 1978. g., 30 lapas. M. Rozenbaums, Krustojums. Dzeja. 26 lapas. Abi izdevumi iespiesti, pārkāpjot noteikumus par iespieddarbu izgatavošanu, tādēļ nevar tikt nosūtīti uz ārzemēm. Pēc saskaņošanas ar LKP CK propagandas un aģitācijas nodaļas vadītāja vietnieku b. Daudišu I. A. abas brošūras no ierakstītās bandroles izņemtas un nav nosūtītas adresātam); 1987. gada 18. decembrī (ierakstītā bandrolē Nr. 653, sūtītājs Lācis N., Rīga, Popova iela 20, dz. 112, sūtīja uz PTR uz konkursu "Satirikons – 88" septiņas karikatūras. Pēc saskaņošanas ar LKP CK propagandas un aģitācijas nodaļas vadītāju b. Brokānu V. J. divas karikatūras ar nosaukumiem "Kompozīcija ar āmuru" un "Projekts un realizācija" no bandroles izņemtas un nav nosūtītas adresātam. Saturiski abas karikatūras izsmej padomju valsts simboliku); 1987. gada 7. maijā (parastā

bandrolē sūtītājs Rutkovskis L., Ventspils, Raiņa iela 39, dz. 2, sūtīja uz ASV K. Grīntālam Diplomu par sporta biedrības "Lokomotīve" izcīnīto 3. vietu pilsētas spartakiādē 1974. gadā, kas apstiprināts ar Ventspils fiziskās kultūras un sporta komitejas ģērboņzīmogu. Saskaņā ar "Instrukciju par neslepeno materiālu izvešanas kārtību" 18.p. 2.d. bandrole aizturēta un atgriezta nosūtītājam);

3) 9 gadījumos organizācijas un iestādes pieļāva **dažādus pārkāpumus F-103M sarakstu noformēšanā**: 1987. gada 19. martā (ierakstītā bandrolē Nr. 755 Daugavpils Pedagoģiskais institūts nosūtīja uz PTR A. Breidaka rakstu "Atsevišķi filoloģiskās interferences gadījumi Latgales dialektos" uz 6 mašīnraksta lapām un 6 zīmējumiem. F-103M sarakstam nebija nepieciešamā apstiprinājuma zīmoga, tādēļ bandrole atgriezta atpakaļ nosūtītājam 103M formas saraksta noformēšanai); 1987. gada 04. septembrī (trīs parastās bandrolēs izdevniecība "Liesma" nosūtīja uz ČSSR doktoram F. Kožikam 12 grāmatas. F-103M sarakstam nebija nepieciešamā vadītāja paraksta un zīmoga (bija zīmogs "pasta sūtījumiem"), tādēļ visas trīs bandroles atgrieztas atpakaļ nosūtītājam F-103M saraksta noformēšanai); 1987. gada 11. septembrī (ierakstītā bandrolē Nr. 295 ER/a "Gauja" nosūtīja uz ČSSR uz Mēbeļu attīstības un izpētes institūtu grāmatu. F-103M sarakstā nebija frāzes "Pārsūtīšanai aizliegto materiālu nav", tādēļ bandrole atgriezta atpakaļ nosūtītājam F-103M saraksta pilnīgai noformēšanai); 1987. gada 18. novembrī (parastā bandrolē ar Sarkano karogu apbalvotā, Ļeņina Komjaunatnes vārdā nosauktā Rīgas Civilās aviācijas inženieru institūta Starptautiskā nodaļa nosūtīja uz Venecuēlu 8 grāmatas un brošūras. F-103M sarakstam nebija nepieciešamā vadītāja paraksta, tādēļ bandrole atgriezta atpakaļ nosūtītājam saraksta noformēšanai);

4) **izdevumi, kas glabājas specfondā**. Visos deviņos gadījumos tika sūtīts žurnāls "Spārnotā Latvija", kas tika izdots buržuāziskās Latvijas laikā, nosūtītājs N. Jakubovs, Ikšķīle, 229202, a/k 91: 1987. gada 24. martā (parastā bandrolē, adresējot A. Gerberam ASV, Nr. 4, 1939. gads, 1 eks.), 1987. gada 24. martā (parastā bandrolē, adresējot P. Brankem Zviedrijā, Nr. 4, 1939. gads, 1 eks.), 1987. gada 16. aprīlī (parastā bandrolē, adresējot A. Gerberam ASV, Nr. 30, 1936. gads, 1 eks.), 1987. gada 16. aprīlī (parastā bandrolē, adresējot P. Brankem Zviedrijā, Nr. 30, 1934. gads, 1 eks.), 1987. gada 14. jūlijā (parastā bandrolē, adresējot P. Brankem Zviedrijā, Nr. 11, 1934. gads, 1 eks.), 1987. gada 16. septembrī (parastā bandrolē, adresējot P. Brankem Zviedrijā, Nr. 12, 1938. gads,

1 eks.), 1987. gada 24. martā (parastā bandrolē, adresējot P. Brankem Zviedrijā, Nr. 4, 1939. gads, 1 eks.), 1987. gada 3. novembrī (parastā bandrolē, adresējot A. Gerberam ASV, Nr. 4, 1940. gads, 1 eks.), 1987. gada 24. decembrī (parastā bandrolē, adresējot P. Brankem Zviedrijā, Nr. 41, 1937. gads, 1 eks.), 1987. gada 24. martā (parastā bandrolē, adresējot E. Rinkai VFR, Nr. 42, 1937. gads, 1 eks.).

109 gadījumos bandroles saturēja tikai Sojuzpečat Katalogā neiekļautos laikrakstus un žurnālus. Pārējos 460 gadījumos veikta daļēja iejaukšanās, kā rezultātā izņemti 1067 pilsētu, rajonu un lieltirāžas laikraksti un žurnāli, kas nav iekļauti Sojuzpečat Katalogā.

1987. gadā sastādīti trīs akti (Nr. 1., 2., 3), saskaņā ar kuriem iznīcinātas 9 bandroles, 1096 pilsētu, rajonu un lieltirāžas laikraksti un žurnāli, kas bija 474 bandrolēs, kā arī 3637 LPSR KM pilnvarotā atļaujas grāmatu izvešanai uz ārzemēm. 1987. gadā konfiscētās bandroles un no bandrolēm izņemtie izdevumi tiks iznīcināti saskaņā ar "Instrukciju par no PSRS pa pastu izvedamo materiālu kontroli" p.12."³⁷⁹

3.3.3. LIETVEDĪBA

Par jaunu preses izdevumu izdošanu vai izmaiņām to apjomā 1987. gadā tika izdotas astoņas pavēles, kas apkopotas LNA LVA 917. fonda 5. apraksta 20. lietā. Ar šīm pavēlēm noteikts: **mainīt** žurnāla "Dārzs un Drava" izdevējus (1987. gada 2. marta pavēle Nr. 4 dienesta lietošanai); **atļaut** Preiļu rajona agrofirmas "Sarkanais Oktobris" avīzes "Jaunais Ceļš" izdošanu (1987. gada 2. marta pavēle Nr. 5 dienesta lietošanai); **atļaut** izdot starptautiskā šaha turnīra specbiļetenu "Jūrmala-87" (1987. gada 7. maija pavēle Nr. 8 dienesta lietošanai); **mainīt** avīzes "Energoceltnieks" izdevēju un periodiskumu (1987. gada 23. jūnija pavēle Nr. 9 dienesta lietošanai); **atļaut** agrofirmas "Ādaži" laikraksta "Ādažu Ritmi" izdošanu (1987. gada 13. jūlija pavēle Nr. 10 dienesta lietošanai); **mainīt** A. Pelšes RPI avīzes "Jaunais Inženieris" apjomu un nominālu (1987. gada 11. septembra pavēle Nr. 11 dienesta lietošanai); **par** Rakstnieku savienības biļetena izdošanu (1987. gada 17. septembra pavēle Nr. 12 dienesta lietošanai); **par** avīzes "Kopsolī" izdošanas atjaunošanu (1987. gada 21. decembra pavēle Nr. 18 dienesta lietošanai).³⁸⁰ Savukārt 1987. gada 30. marta Ražošanas sapulces protokolā Nr. 27 "b. Moisejeva ziņo, ka dažādu

³⁷⁹ LNA LVA 917. fonds, 1.a apraksts, 212. lieta, 37.-41. lpp.

³⁸⁰ LNA LVA 917. fonds, 5. apraksts, 20. lieta, 12.-19. lpp.

autoru (apejot Latinform) veidotās b. Gorbačova M. S. fotogrāfijas, kas tapušas viņa vizītes laikā LPSR, tiks saskaņotas ar LKP CK propagandas un aģitācijas nodaļu”³⁸¹.

Ilggadējā Latvijas radio darbiniece, programmas plānotāja un vēlākā Latvijas Radio ģenerāldirektora vietniece Dārija Juškeviča atzīst, ka padomju gadi Latvijas Radio bija smagi: “*Saprotams, padomju laikā šajā darbā bija grūti izpausties radoši, jo visas programmas tika ieliktas stingri noteiktos rāmjos, kurus grozīt nedrīkstēja, ja nu vienīgi pa retam – kādās svētku reizēs, piemēram, Jaungadā. Cenzūras garā roka bija klāt visur un vienmēr. Vissavienības radio drošā vadībā, ik dienu propogandēdami padomijas brīnišķīgo dzīvi, soļojām pretī gaišajai komunisma nākotnei.*”³⁸² Tomēr D. Juškeviča norāda, ka PSRS eksistences pēdējā piecgade bija visai trauksmaina arī Radio kolektīvā: “*Dažādas dumpīgas izpausmes un slepeni mēģinājumi iedabūt programmās un to saturā slēptās nacionālās izjūtas bijuši visos laikos, taču daudz lielākā mērā tas sāka parādīties no 1987. gada un turpmāk. Tomēr nosacītā brīvība ir un paliek nosacīta, lai kādos vārdos to arī sauktu.*”³⁸³

Savas atmiņas par šo laiku ir arī TV darbiniekiem. Kādreizējā LTV Populārzinātnisko raidīju redakcijas sekretāre Ieva Freinberga-Upmale atceras, kā 1987. gadā notika materiālu saskaņošana ar cenzūru: “*Daudzas redakcijas organizatoriskās lietas bija manā pārziņā. Caur sekretāres rokām tolaik gāja gan skatītāju vēstules, gan priekšnieku rīkojumi, gan raidījumu scenāriju vāciņi, kas sekretārei dažkārt bija no rokraksta jāpārraksta mašīnrakstā, bet vienmēr – jānes uz Glavļitu cenzēšanai.*”³⁸⁴ Savulaik sistēma bija vēl drūmāka: “*No sava centra Preses nama 18. stāvā GLP cenzori brauca kontrolēt arī radio un televīziju — skatījās “Panorāmas” ģenerālmēģinājumus, vīzēja Latvijas radio ziņu tekstus. Lai gan tiešraide potenciāli bija bīstama, starpgadījumi nenotika, jo raidījumu redaktori, nevēloties zaudēt darbu, bieži vien bija lielāki cenzori nekā GLP darbinieki.*”³⁸⁵ Šai sistēmai katrs LTV darbinieks centās pielāgoties: “*Ideoloģiskā cenzūra bija, bet mēs runājām zemtekstā, simbolos, un cilvēki to saprata. Bijām iemācīti būt drošsirdīgi uzmanīgi. Cenzūras dienestā arī strādāja tikai cilvēki, kas piekasījās tad, kad izgājiens bija pārāk šerps.*”³⁸⁶

³⁸¹ LNA LVA 917. fonds, 1.a apraksts, 219. lieta, 50.-51.a lpp.

³⁸² Juškeviča D., *Spēks esam tikai mēs visi kopā*, Latvijas Radio – 75, Rīga, 2000., 224. lpp.

³⁸³ Juškeviča D., *Spēks esam tikai mēs visi kopā*, Latvijas Radio – 75, Rīga, 2000., 224. lpp.

³⁸⁴ Freinberga-Upmale I., *Pārmaiņu laiki*, Cilvēki TV viņos '54-'04, Rīga, 2004, 198. lpp.

³⁸⁵ Zirnīs E., *Cenzūra*, Diena, 2005. gada 30. jūlijs.

³⁸⁶ Lubinskis R., *TV*, Cilvēki TV viņos '54-'04, Rīga, 2004, 355. lpp.

3.4. GLP DARBĪBA 1988. GADĀ

Apkopojot 1988. gada darbības galvenos aspektus, 1989. gada 19. janvārī uz Maskavu tika nosūtīta “Atskaite par Latvijas PSR Ministru Padomes Galvenās pārvaldes valsts noslēpumu aizsardzībai presē darbību 1988. gadā”. Jau atskaites preambulā tiek deklarātīvi atzīmēts, ka “aizvadītajā gadā GLP darbība bija vērsta uz viennozīmīgu valsts, militāro, dienesta un komercnoslēpumu aizsardzības prasību izpildi atklātības attīstības apstākļos”³⁸⁷.

Politisko dienaskārtību šajā gadā veido M. Gorbačova paziņojums par PSRS karaspēka izvešanu no Afganistānas, kas arī notiek dažus mēnešus vēlāk. Latvijā sākas Atmodas kustība – tiek dibināta LTF, notiek plašas tautas demonstrācijas, tiek atļauts publiski lietot sarkanbaltsarkano karogu, kas tiek pacelts arī Rīgas pils Svētā Gara tornī. Laika posmu no 1988. gada vasaras/rudens līdz 1989. gada rudenim raksturo tas, ka starp izveidotajām sabiedriskajām un politiskajām u.c. organizācijām parādījās nevienprātība jautājumā, vai LPSR pietiek ar iegūto nelielo patstāvību un rīcības/runas brīvību vai arī nepieciešams tiekties pēc pilnīgas Latvijas neatkarības atgūšanas. Tā kā 1990. gada LPSR Augstākās Padomes vēlēšanās LTF uzvarēja, iegūstot vairākumu, tā varēja īstenot neatkarības atgūšanu parlamentārā ceļā, par ko organizācija vienojās otrajā LTF kongresā 1989. gada 7. oktobrī.³⁸⁸ Saskaņā ar sistēmtransformācijas periodizāciju šim laika periodam daļēji atbilst pirmais (no 1985. gada līdz 1988. gada oktobrim) un daļēji otrais (no 1988. gada novembra līdz 1990. gada 4. maijam) apakšposms.

Ekonomikas dienaskārtību šajā gadā veido problēmas, kas demonstrē ekonomikas sistēmas atpolicību un nespēju pielāgoties laikmeta prasībām. To ietekmē arī PSRS ekonomikas orientēšanās uz militāro rūpniecību. Sistēmas neefektivitāte plaši parādās traģiskās Armēnijas zemestrīces seku likvidēšanas laikā.

Sabiedrības dienaskārtību šajā gadā veido pārmaiņu sniegtās izklaides iespējas: aprīlī notiek pirmais skaistumkonkurss “Mīš Rīga”, bet jūnijā – pirmais PSRS skaistumkonkurss. Citi rod ticību A. Kašpirovskas telepātiskās medicīnas ārstniecības metodēs, par kurām sāk izplatīties pirmās ziņas. Latvijas sabiedrība sāk plaši iesaistīties politiskajos procesos: seko līdzī Radošo savienību plēnumam, piedalās mītiņos (27. aprīlī Arkādijas parkā pret metro celtniecību protestē aptuveni 10 000 cilvēku, 7. oktobrī

³⁸⁷ LNA LVA 917. fonds, 1.a apraksts, 216. lieta, 1. lpp.

³⁸⁸ *Bleiere, D., Butulis, I., Feldmanis, I., Stranga, A., Zunda, A. Latvijas Vēsture 20.gadsimts.* Rīga: Jumava, 2005, 375. lpp.

Mežaparkā notiek tautas manifestācija “Par tiesisku valsti Latvijā” (tajā piedalās aptuveni 120 000 cilvēku), notiek deportāciju upuru piemiņas un Neatkarības proklamēšanas gadadienas publiskas atzīmēšanas).

Nozīmīgu lomu sabiedrības dienaskārtībā ieņem TV raidījums “Labvakar!”, kas cita starpā atspoguļoja arī disidenta G. Astras bēres. Tomēr jāatzīmē, ka Radio un televīzija 1980. gadu izskaņā salīdzinājumā ar drukātajiem medijiem attīstījās lēnāk, jo visas televīzijas un radio frekvences piederēja valstij.³⁸⁹ Iespējams, tāpēc tieši radio un televīzija Padomju laikā kalpoja par efektīviem propagandas izplatītājiem, tomēr līdz ar nacionālo Atmodu tieši radio un TV ātrāk nekā prese pārorientējās uz LTF ideju aizstāvēšanu. Nevar neatzīmēt televīzijas raidījuma „Labvakar!” parādīšanos, kura vadītāji joprojām Padomju Savienības kontrolē tomēr mēģināja runāt par dažādiem tematiem, kas skāra arī neatkarības ideju³⁹⁰. Raidījuma formāts – saruna – bija tāds, ka cilvēkos radīja iespaidu, ka arī viņi piedalās sarunā un ir procesa dalībnieki. Tieši TV un radio radītais klātbūtnes efekts kalpoja par pamatu, kāpēc šie informācijas kanāli kļuva par „tautas medijiem”³⁹¹.

Literatūras un kultūras dienaskārtību šajā gadā veido vairāki nozīmīgi pasākumi – folkloras festivāls “Baltica ‘88” un Z. Liepiņa un M. Zālītes rokopera “Lāčplēsis”, kā arī Lūcijas Garūtas kantātes “Dievs, Tava zeme deg!” atskaņojums. Plašu rezonansi un apmeklētāju interesi izsauca izstāde “Latvija starp diviem Pasaules kariem”.

Latvijas prozas spilgtākie darbi ir “Lustīga dzīvošana” (Valdis Artavs), “Kartupeļu stāsti” (Ē. Hānbergs), “Un atkal melnais suns pie kājām” (Andris Jakubāns), “Izbāzti putni un putni būros” (Andra Neiburga), “Pieskārieni” (G. Repše), “Trauksmainie Trīsdesmit Trīs” (M. Zariņš). Savukārt trimdā tiek izdota V. Vīķes-Freibergas grāmata “Saules dainas”. Latvijas dzejas spilgtākie darbi ir “Rudens sērmūkšļi” (A. Balodis), “Gāju dvēselīte” (L. Briedis), “Citi veidi” (M. Kroma), “Rīt, pie dienas” (O. Lisovska), “Plīvošana ar pilsētu” (Linards Tauns), “Debesis, debesis” (M. Zālīte), “Laimīgie meli” (Inese Zandere), “Kungs un kalps” (I. Ziedonis), “Taureņu uzbrukums” (I. Ziedonis) un “Tetovējumi” (A. Žebers). Teātros pirmizrādes piedzīvo un grāmatās tiek izdotas nozīmīgākās pašmāju dramaturgu lugas “Ogles sirds” (Ā. Geikins), “Aplausi mušām” (J. Helds), “Jāzepiņš” (J. Jurkāns), “Oāze” (J. Jurkāns), “Sēnes un siens” (G. Priede), “Nākošpavasars” (Lelde Stumbre), “Lugas” (M. Zīverts).

³⁸⁹ Brikse, I., Skudra, O., Tjarve, R. (2002). Development of the Media in Latvia in the 1990s. In: Vihalemm, P. (ed.). *Baltic media in transition*. Tartu: Tartu University press. P. 68.

³⁹⁰ Turpat, P. 70.

³⁹¹ Turpat, P. 68.

3.4.1. PIRMSCENZŪRA UN PĒCCENZŪRA

No atskaitē minētajiem datiem secināms, ka “1988. gadā GLP veica 26 382 iespieddlokšņu preventīvo kontroli. 55% no tām (14 510 iespiedloksnes) bija latviešu valodā. Šajā skaitā 8866 bija laikrakstu iespiedloksnes, no kurām savukārt 60% (5320 iespiedloksnes) bija latviešu valodā”³⁹². Atskaitē norādīts, ka cenzori caurskatījuši “291 446 kinolentes metrus, saskaņotas un apstiprinātas 40 izstāžu un muzeju ekspozīcijas, izvešanai uz ārzemēm parakstīti 750 paziņojumu un referātu manuskriptu, kas kopumā sastāda 249 iespiedloksnes, kā arī 246 tabulas, 1195 fotogrāfijas un slaidus. Demonstrēšanai atļautas 5 mākslas filmas, 30 dokumentālās filmas un 44 kinožurnāli, kā arī 10 lugas un 50 mazās formas iestudējumi”³⁹³. Atskaitē tiek norādīts, ka pirmscenzūras posmā ir konstatēti un novērsti 417 Sarakstā un citos normatīvajos aktos minēto ziņu publicēšanas mēģinājumi. GLP savā atskaitē norāda, ka “1988. gads ir bijis ļoti sarežģīts ideoloģiskā plāksnē, šī fakta ilustrācijai minot šādus argumentus:

- īpaši augstā sabiedrības politiskā aktivitāte zem pārkārtošanās saukļa;
- sabiedrības dažādā izpratne par šī saukļa būtību;
- mītiņi, gājieni, piketi (tostarp ar prasību slēgt GLP);
- jaunu sabiedrisko un sabiedriski politisko organizāciju izveidošanās – LTF, Padomju Latvijas darbaļaužu Internacionālā fronte, LNNK u.c.;
- atklātības un plurālisma procesu attīstība masu informācijas līdzekļos;
- LTF informatīvā biļetena “Atmoda” iznākšana;
- Neatkarīgās informācijas aģentūras un samizdata žurnāla “Auseklis” aktīva darbība; Šāds ir nepilns aizvadītā gada politiskās realitātes apskats”³⁹⁴.

Kā viena no darbības nepilnībām atskaitē minēta “GLP un LKP CK Ideoloģiskās nodaļas nespēja vienmēr novērst nevēlamo materiālu publicēšanu: straujā politiskās situācijas atīstība republikā noveda pie tā, ka iepriekš no publicēšanas noņemtie materiāli pēc kāda laika parādījās citu izdevumu lappusēs vai skanēja radio un TV. Šāda nekonsekvence materiālu novērtējumā GLP nostādīja neērtā situācijā un deva pamatu apvainojumiem īpašā labvēlībā pret atsevišķiem izdevumiem. Pēc LKP CK Ideoloģiskās nodaļas norādījuma GLP ir izteikusi 16 aizrādījumus par saturu”³⁹⁵.

³⁹² LNA LVA 917. fonds, 1.a apraksts, 216. lieta, 1. lpp.

³⁹³ Turpat, 2. lpp.

³⁹⁴ Turpat, 2. lpp.

³⁹⁵ LNA LVA 917. fonds, 1.a apraksts, 216. lieta, 2.-3. lpp.

Tālāk atskaitē apkopota statistika un paskaidrojumi par grāmatnīcās, bibliotēkās, pavairošanas tehnikas iecirkņos un tipogrāfijās veiktajām materiālu pēckontroles pārbaudēm, no kā secināms, ka *“1988. gadā pēckontrolē pārbaudītas 10 244 iespiedloksnes, kurās tika konstatēti 24 Saraksta pārkāpumi. No tiem – 18 rajonu, pilsētu vai lieltirāžas izdevumos, bet 6 pārkāpumi – trīs maztirāžas izdevumos. Pārkāpumu skaits saglabājies 1987. gada līmenī”*³⁹⁶.

Darbinieku skaita samazināšanas rezultātā 1988. gadā notika mazāk izbraukumu uz rajoniem un pilsētām. No atskaitēm secināms, ka nav tikusi veikta neviena bibliotēku un grāmatnīcu pārbaude, toties tika veiktas 24 pārbaudes tipogrāfijās, un viens Talsu tipogrāfijas pārkāpums GLP šķīta pietiekami svarīgs, lai par to informētu Maskavu. Proti: *“Bez GLP atļaujas Talsu tipogrāfija “uzdrošinājās” nodrukāt kooperatīva “Radioelektronika” pasūtījumu – “Ziemassvētku dziesmu albuma” kasetes bukletu 50 000 eksemplāros, kā arī “Dārzkopja kalendāru 1989. gadam” latviešu (70 000 eks.) un krievu (30 000 eks.) valodās. Abi kalendāri tikuši nodrukāti, nenorādot to cenu, – grāmatnīcās tas esot tirgots par rubli gabalā, bet ielu tirdzniecībā – par līgumcenu.*

*Savukārt kooperatīva “Radioelektronika” darbības kontrolei tika piesaistīta Kirova rajona izpildkomitejas finanšu nodaļa un Valsts cenu komiteja, kas lemj par budžetā pārskaitāmo līdzekļu apjomu un izskata jautājumu par kooperatīva administratīvo atbildību. 1988. gada 1. janvārī republikā bija reģistrētas 1059 organizācijas, kuru rīcībā bija pavairojamā tehnika. Gada laikā to skaits palielinājās, jo šādus aparātus iegādājās arī valsts iestādes, reliģiskās un sabiedriskās organizācijas. Saskaņā ar iegūto informāciju par šādas tehnikas iegādi pārrunas veic atsevišķi kooperatīvi un jaunās neformālās apvienības.”*³⁹⁷

GLP darbinieki norāda arī uz mediju cilvēku neapmierinātību ar tās izvirzītajiem noteikumiem: *“Masu informācijas līdzekļu darbinieki daudz biežāk nekā iepriekš izteica pretenzijas pret mūsu prasībām jautājumos par rūpniecības mijiedarbību ar apkārtējo vidi, par karaspēka daļu attieksmi pret ekoloģijas jautājumiem to dislokācijas rajonos, par slepeno uzņēmumu statusu. Kopējais secinājums – GLP dokumenti nespēj izsekot pārbūvei un atklātības procesu attīstībai valstī. Kopumā notika 39 izskaidrojošās nodarbības, kurās piedalījās 361 masu informācijas līdzekļu atbildīgais darbinieks.”*³⁹⁸

---

³⁹⁶ Turpat, 3. lpp.

³⁹⁷ Turpat, 4. lpp.

³⁹⁸ LNA LVA 917. fonds, 1.a apraksts, 216. lieta, 5. lpp.

3.4.2. KORESPONDENCES PERLUSTRĀCIJA

Arī 1988. gadā GLP rūpīgi kontrolēja Latvijas iedzīvotājiem no ārzemēm iesūtīto korespondenci, lai novērstu “nevēlamas literatūras un periodikas izdevumu” nonākšanu Latvijā. *“1988. gadā cenzoru punktā nonāca 184 maiši ar ārzemju literatūru, kuros bija 136 ierakstītas, 1821 parasta bandrole un 25 pakas. Papildus tam no Rīgas muitas kontrolei tika nodotas 5 bandroles.*

No 136 ierakstītajām bandrolēm: adresātiem nogādātas 114, aizturētas 22, pēc izņemšanas tālāk izlaistas 2. No 25 pakām: izlaistas 24, aizturēta 1, pēc izņemšanas tālāk izlaistas 3. No 1826 parastajām bandrolēm: adresātiem nosūtītas 986, aizturētas 840, pēc izņemšanas tālāk aizlaistas 64.

Kopumā bandrolēs bija 1030 kontrolējamo vienību – 225 avīzes, 83 žurnāli, 340 grāmatas un brošūras, 379 maztirāžas iespieddarbi, 3 magnetofona lentes.”³⁹⁹

No aizturētajiem izdevumiem *“vienu cenzora zīmogu saņēma 152 avīzes, 45 žurnāli, 34 grāmatas un 34 maztirāžas iespieddarbi, kas informatīvos nolūkos vēlāk tika nosūtīti LKP CK, Partijas vēstures institūta specfondam, Fundamentālās bibliotēkas specfondam, Valsts bibliotēkas specfondam, MP Reliģijas lietu pilnvarotajam.*

1988. gadā tika veikta 7 laikrakstu un 22 žurnālu kontrole. Visas 7 avīzes izcēlās ar spilgti izteiktu antikomunistisku un pretpadomju saturu un nostāju. Šīs avīzes bija – “Abrenes Avīze”, “Austrālijas Latvietis”, “Brīvā Latvija”, “Brīvība”, “Laiks”, “Latvija Amerikā” un “Latviešu Fonda Informācijas Izdevums”. Atskaitē īpaši tiek atzīmēts, ka 1988. gadā neienācās “Pasaules Brīvo Latviešu Dziesmu Dienu Avīze”⁴⁰⁰.

Arī 22 trimdas žurnāli izpelnījās Latvijas cenzoru zīmogu: “Jaunā Gaita”, “Daugavas Vanagu Mēnešraksts”, “Monreālas Latviešu Biedrības Ziņotājs”, “Treji Vārti”, “ALAs Vēstis”, “Akadēmiskā Dzīve”, “Draudzes Ziņas”, “Latviešu Informācijas Biļetens”, “Latvija Šodien”, “Universitas”, “Saulainā Krasta Vēstis”, “Vēja Zvani”, “Aglonas Vēstis”, “Tehnikas Apskats”. Kā pamatojums žurnālu aprites ierobežošanai atskaitē tiek minēts fakts, ka *“lielākajā daļā uzskaitīto žurnālu tiek pausta dziļa nepatika pret padomju varu, pret PSRS, pret krieviem, pret “Latvijas okupantiem”, spilgti izpaužas antikomunisma un antisovjetizma pozīcija”⁴⁰¹.*

³⁹⁹ Turpat, 15.-16. lpp.

⁴⁰⁰ Turpat, 16. lpp.

⁴⁰¹ Turpat, 17. lpp.

Tomēr starp trimdā izdotajiem žurnāliem bija arī tādi, kas Latvijas cenzoriem šķita nekaitīgi: “*ELPAs oficiālais informācijas orgāns*”, “*Gaisma*”, “*Kristīgā balss*”, “*Mazputniņš*”, “*Tautas pūrs*”, “*Ceļa biedrs*”, “*ELJAs informācija*”, “*Druva*” – šie žurnāli nesatur asus izteikumus pret padomju varu un PSRS, atspoguļojot tikai dažas tēmas, tāpēc tie netika ierobežoti.”⁴⁰²

Virkne laikrakstu un žurnālu 1988. gadā cenzoru rokās nokļuva pirmo reizi, tādēļ īpaši nozīmīgs šķiet katra izdevuma raksturojums un motivācija, ar kādu tam ir piemērots cenzora aizlieguma zīmogs: “**“Abrenes Avīze”** – tiek izdota VFR, Minsterē. To izdot reakcionāri latviešu emigranti, kas atspoguļo nesen Francijā izveidotās latviešu tautas universitātes Abrenē notikumus. Izdevumam ir klaji nacionālistisks saturs un pretpadomju ievirze, tiek uzsvērtā ticība “brīvībai” Latvijai, novērtēta ar vienu zīmogu; **“Latviešu Nacionālā Fonda Informācijas Izdevums”** Zviedrijā apraksta t.s. “brīvās pasaules” un Latvijas notikumus, ar tendenci pret padomju iekārtu un dzīvesveidu, pārkārtošanās un atklātības politiku mūsu valstī, tādēļ laikrakstam piešķirts viens zīmogs; **“Latviešu Informācijas Biļetens”** – žurnālu izdod ASV Klīvlendas vietējā latviešu biedrība. Tas galvenokārt veltīts 1941. un 1949. gada notikumiem, vērtējot tos kā “padomju varas nozieguma simbolu”, kā arī grupas “Helsinki-86” darbībai, “netaisnīgajam karam Afganistānā” utt. Žurnāls aicina nebūt tikai notikumu vērotājam, jo “...padomju vara karu ir zaudējusi, tā ir sašķelta un latviešu tautai nevajadzīga”. Izdevumam piešķirts viens zīmogs. **“Latvija Šodien”** – žurnālu izdod AS, Nebraskas reakcionārie latviešu emigranti. Tas atspoguļo dažādus Latvijas dzīves aspektus, izrāda klaju naidu pret padomju varu, pret PSRS, sastopama arī PSKP vadītāju un komunistu kritika. Izdevumam piešķirts viens zīmogs. **“Universitas”** – žurnālu izdod ASV Bruklinas reakcionārā emigrācija. Tas publicē galvenokārt zinātniska rakstura publikācijas, aprakstus par latviešu izcelsmes zinātniekiem, bijušo uz Sibīriju un ziemeļiem izsūtīto atmiņas. Šīs publikācijas ir tendenciozas un vērstas pret padomju iekārtu, pret komunistiem, pasvītro latviešu tautas rusifikāciju u.tml. Izdevumam piešķirts viens zīmogs. **“Vēja Zvani”** – žurnālu izdod ASV, Čikāgas reakcionārā emigrācija. Žurnāla saturs ir daudzpusīgs, raksta par daudzām Latvijas problēmām – Jūrmalas, Ventspils, Olaines ekoloģisko situāciju, par galveno vaininieku uzskatot padomju varu, kura it kā ne par ko nerūpējoties, sludina ultrapatriotiskus un nacionālistiskus viedokļus, raksta par nesen mirušu “lielu latviešu patriotu” [domāts Gunārs Astra] no grupas “Helsinki – 86”, viņa

---

⁴⁰² Turpat, 17. lpp.

nāvē vainojot VDK darbiniekus, utt. Izdevumam piešķirts viens zīmogs. **“Aglonas Vēstis”** - žurnālu izdod ASV Čikāgas reakcionārā emigrācija. Publicētajos materiālos minēti fakti par latviešu tautas, ekonomikas un kultūras uzplaukumu buržuāziskās Latvijas pastāvēšanas laikā, kas tiek pretnostatīti “latviešu tautas dzīves līmeņa pasliktinājumam”, ekoloģijas problēmām, vainojot tajās padomju varu. Tiek rakstīts arī par 1941. un 1949. gada deportācijām, par Latvijas “okupāciju” utt. Izdevumam piešķirts viens zīmogs. **“Tautas Pūrs”** - žurnālu izdod ASV latviešu emigrācija, publicē rakstus par latviešu tautas daiļamatniecību. Izdevuma pieejamība netika ierobežota. **“ELPAs Oficiālais Informācijas Orgāns”** – žurnāls tiek izdots Stokholmā, Zviedrijā. Paredzēts jaunatnei, apraksta rietumu jaunatnes dzīves dažādus aspektus. Izdevuma pieejamība netika ierobežota.”⁴⁰³

Turpat arī minēta ļoti būtiska norāde, ka “visu pirmo reizi cenzūrai pakļauto izdevumu pieejamības ierobežošana tika saskaņota ar LKP CK sekretāru b. Gorbunovu A. V. 1988. gadā cenzoru rīcībā nenonāca neviens žurnāls “Latvju Mūzika”, bet trimdā izdoto periodisko izdevumu pieejamības ierobežošana 1988. gadā tika mainīta saskaņā ar PSRS GLP 1988. gada 9. jūnija pavēli Nr. 58, kā rezultātā 8 emigrācijas laikrakstiem un 15 žurnāliem tika piemērots viens sešstūru zīmogs”⁴⁰⁴.

Atskaitē rakstīts: “Lai arī LPSR netiek praktizēta latviešu valodā trimdā izdotās literatūras tirdzniecība, 1988. gadā tika aizturēti 13 mēģinājumi masveidā iesūtīt naidīgu literatūru, minot arī konkrētus piemērus:

- reakcionārā emigrantu žurnāla “Daugavas Vanagu Mēnešraksts” redakcija 5 reizes iesūtīja 7 bandroles ar žurnāliem, adresējot tās republikas augstākajām mācību iestādēm;
- emigrantu žurnāla “Jaunā Gaita” redakcija 5 reizes iesūtīja savu žurnālu (2 reizes pa 14 bandrolēm, 2 reizes pa 19 bandrolēm un 1 reizi 16 bandroles). Visas bandroles adresētas republikānisko laikrakstu un žurnālu redakcijām, bibliotēkām, LPSR ZA, republikas rakstniekiem.

Trīs reizes trijās bandrolēs no Zviedrijas tika iesūtītas krāsainas mazformāta skrejlapas ar tekstu latviešu un krievu valodās “Brīvību Latvijai”.”⁴⁰⁵

Atskaitoties par uz ārzemēm nosūtāmo materiālu kontroli, GLP norāda, ka “1988. gada laikā tā kontrolējusi 750 LPSR ministriju un iestāžu sagatavotos manuskriptus

⁴⁰³ LNA LVA 917. fonds, 1.a apraksts, 216. lieta, 17.-19. lpp.

⁴⁰⁴ Turpat, 17.-19. lpp.

⁴⁰⁵ Turpat, 19.-20. lpp.

(kopējais apjoms 249 iespiedloksnes), 1195 fotogrāfijas, 246 tabulas, 989 zīmējumus. Pārbaudītajos materiālos iejaukšanās nebija nepieciešama. 1988. gadā ministrijas un iestādes uz ārzemēm nosūtīja 32 518 bandroles, no kurām izlases veidā tika pārbaudītas 7460. Savukārt privātpersonas uz ārzemēm nosūtīja 23 560 bandroles. Kontroles rezultātā 49 gadījumos notika iejaukšanās un tika aizturēti sekojoši materiāli:

- divos gadījumos iestādes un organizācijas pārkāpa sarakstu noformēšanu (F-103M). 1988. gada 26. decembrī (M. Volockijs, dzīv. Rīgā, Miera ielā 10-10, privātpersonai ASV sūtīja ierakstītu bandroli Nr. 431, kas saturēja uz rotoprinta iespiestu LatZPI celtniecības institūta zinātnisko darbu "Atskaite par zinātniski tehnisko darbu "LPSR industriālās māj būvniecības konstruktīvo risinājumu izpēte, izstrāde un pilnveidošana ar mērķi samazināt materiālo un darba resursu apjomu un ekspluatācijas kvalitāšu uzlabošanu" uz 227 lpp. Tā kā nebija F-103M atļaujas, sūtījums nogādāts atpakaļ nosūtītājam). Otrā gadījumā 1988. gada 25. jūlijā uz LPSR ZA A. Kirhenšteina Mikrobioloģijas institūta formas F-103M atļaujas nebija institūta vadītāja paraksts. Bandrole atdota nosūtītājam.
- Trīs gadījumos bandroles saturēja dokumentus, kuru sūtīšana ir aizliegta saskaņā ar "Instrukciju par neslepeno dokumentu izvešanas kārtību", 4. daļas punktu 4.8. 1988. gada 29. aprīlī (Daugavpils Pedagoģiskais institūts vienkāršā bandrolē nosūtīja uz Itāliju profesoram F. Fermi referāta "Fotoinducētie procesi arsēna un antimona halkogenīdos" tēzes, kam bija pievienota: 1988. gada 11. marta LPSR Vidējās un augstākās izglītības ministrijas atļauja Nr. 48, ko parakstīja ministra vietnieks b. Austers V. Z., apstiprināta ar ģērboņzīmogu; ārzemju korespondences reģistrācijas lapa, kurā pieminēta republikas IZM atļauja Nr. 48 un LPSR GLP atļauja (aile par GLP nav aizpildīta). Šie dokumenti no bandroles izņemti, bet bandrole ar tēzēm nosūtīta adresātam. F-103M bija un atbilda prasībām, bet referāta tēžu nosūtīšanai iepriekš bija saņemta GLP atļauja). 1988. gada 4. augustā (ierakstītā bandrolē Nr. 107 V. Lazdiņš no Ogres, Rūpnieku ielas 3, privātpersonai Zviedrijā sūtīja savu pasi. Pase izņemta, bandrole nosūtīta adresātam). 1988. gada 1. decembrī (ierakstītā bandrolē Nr. 548, bez nosūtītāja uzvārda, no Sumgaiti pilsētas Azerbaidžānas PSR, 11. Mikrorajons 1, dzīv. 54 (bandrole nosūtīta no Rīgas), privātpersonai M. Levinam ASV tika nosūtīta Berdičevas-Kurlanderes L. S. darba grāmatiņa. Bandrole atdota nosūtītājam).

- *Divreiz aizturēti un izņemti specfondos glabājamie izdevumi. Abos gadījumos tika sūtīts izdevums "Spārnotā Latvija", kas izdots buržuāziskās Latvijas laikā, sūtītājs N. Jakubovs, Ogres raj., Ikšķile, 229202, p/k 91: 1988. gada 9. martā parastā bandrolē, adresēta E. Rinkai VFR, 1938. gada Nr. 3, 1 eks.; 1988. gada 9. martā parastā bandrolē, adresēta P. Brankem Zviedrijā, 1937. gada Nr. 33, 1 eks.;*

Visos gadījumos jautājumi par materiālu izņemšanu no bandrolēm tika saskaņoti ar Latvijas GLP priekšnieku. Piecos gadījumos bandroles saturēja dažādus periodiskos izdevumus, kas nav iekļauti "Sojuzpečat" Katalogā. Iejaukšanās notika tikai gadījumos, kad tika nosūtīts nevis 1, 2 vai 3 eksemplāri, bet būtiski lielāks skaits.

1988. gadā sastādīti 3 akti (Nr. 1., 2., 3.), saskaņā ar kuriem tika iznīcināti 344 pilsētu, rajonu un lieltirāžas laikrakstu un žurnālu, kas bija 36 bandrolēs, kā arī KM pilnvarotā 3412 atļaujas grāmatu nosūtīšanai uz ārzemēm. Izdevumi, kas no bandrolēm konfiscēti 1988. gada 4. kvartālā, tiks iznīcināti saskaņā ar "Instrukciju par no PSRS pa pastu izsūtāmo materiālu kontroli"⁴⁰⁶.

3.4.3. LIETVEDĪBA

Atskaitoties par slepenības režīma un slepenās lietvedības darba principiem GLP, tās priekšnieks norāda, ka "1988. gadā Rīgā ekspluatācijā tika nodots jauns TV centrs, kurā izvietots jauns cenzoru punkts, kurā maiņās strādās divi redaktori. Mūsu vajadzībām jaunajā telestudijas ēkā ir ierādīta atsevišķa, izolēta istaba, kas tiek labiekārtota saskaņā ar Instrukcijas Nr.0126 prasībām"⁴⁰⁷.

No šajā atskaitē minētā iekšējās lietvedības dokumentu uzskaitījuma mēs varam gūt priekšstatu par šobrīd Latvijas pētniekiem nepieejamo (iznīcināto vai aizvesto) dokumentu klāstu, kas veidoja GLP ikdienas dokumentu apriti. To veidoja ienākošie, izejošie un iekšējās aprites slepenie dokumenti, pavēles, darba burtnīcas slepenajām piezīmēm, noplēšamie specbloknoti, iekšējo dokumentu apraksti, algu kartiņas. Visi dokumenti tiek uzskaitīti Instrukcijā paredzētajos uzskaites žurnālos. Visi žurnāli tiek uzskaitīti žurnālu uzskaites žurnālā, kas iekļauts slepenajā lietvedībā.⁴⁰⁸

⁴⁰⁶ LNA LVA 917. fonds, 1.a apraksts, 216. lieta, 22.-24. lpp.

⁴⁰⁷ Turpat, 25. lpp.

⁴⁰⁸ Turpat, 26. lpp.

Atskaitē arī norādīts, ka “no 1988. gada 23. līdz 27. maijam Latvijas GLP lietvedību pārbaudīja PSRS GLP Kancelejas vadītājs b. Belihis T. V., kurš nekonstatēja rupjus dokumentu uzskaites, aprites vai glabāšanas noteikumu pārkāpumus”⁴⁰⁹.

PSRS populārais “brāķa produkcijas faktors” skāra arī GLP: “Atbilstoši 1987. gada 15. jūlija LPSR MP Lēmumam Nr.230-4 Valsts nodrošinājuma komitejā tika iesniegts pieprasījums par jaunu dokumentācijas uzskaites formu izgatavošanu atbilstoši Instrukcijas Nr. 0126 prasībām. Daļa pasūtīto uzskaites žurnālu tika saņemta 1989. gada janvārī, taču to kvalitāte neatbilst mūsdienu prasībām, tādēļ uzskatām par lietderīgu izgatavot tos centralizēti pēc PSRS GLP pasūtījuma, kas ar tiem savukārt nodrošinātu vietējos orgānus. Latvijas GLP būtu nepieciešami 43., 45., 50. un 61. formas žurnāli (katrs 3 eksemplāros, cietajos vākos), 50 eksemplāri 14. un 55. formas žurnāli (brošēti pa 20-30 lpp, cietajos vākos) un 50 specbloknoti slepeno dokumentu melnrakstu sagatavošanai.”⁴¹⁰ Atskaiti par Latvijas GLP 1988. gada darbību parakstīja GLP priekšnieks E. Upmalis.

Tomēr ir kāds fakts, kas liecina par totālu formālismu lietvedības veikšanā – 1985. gada 5. decembra slepenā pavēle Nr. 3 “Par civilo aizsardzību” lietvedības arhīva eksemplārā (!) ar roku ir labota, norādot jaunu datumu – 1988. gada 20. martu, pārļaujot gadskaitļus (no 1984.-1985. uz 1986.-1987. u.tml.), kā arī papildinot šo divu lappušu apjoma lielo pavēli ar divām jaunām teksta rindiņām.⁴¹¹ Acīmredzot civilās aizsardzības jautājumi GLP darbiniekiem šķita daudz mazsvarīgāki nekā savi tiešie pienākumi, kuru ietvaros par formāliem pārkāpumiem pret citiem GLP vērsās ar visu bardzību.

Par jaunu preses izdevumu izdošanu vai izmaiņām to apjomā 1988. gadā tika izdotas deviņas pavēles, kas apkopotas LNA LVA 917. fonda 5. apraksta 20. lietā. Ar šīm pavēlēm noteikts: **mainīt** vakara avīzes “Rīgas Balss” reklāmas pielikuma nosaukumu (1988. gada 5. janvāra pavēle Nr. 1 dienesta lietošanai); **atļaut** avīzes “Lokomotīve” izdošanu (1988. gada 2. marta pavēle Nr. 7 dienesta lietošanai); **atļaut** avīzes “Progress” izdošanu (1988. gada 2. marta pavēle Nr. 8 dienesta lietošanai); **par** LPSR IeM izdevuma “Kaujas postenī” izdošanas atjaunošanu (1988. gada 12. aprīļa pavēle Nr. 11 dienesta lietošanai); **atļaut** avīzes “Vecdaugava” izdošanu (1988. gada 12. aprīļa pavēle Nr. 12 dienesta lietošanai); **atļaut** starptautiskā folkloras festivāla “Baltica ‘88” speciāletena izdošanu (1988. gada 21. jūlija pavēle Nr. 19 dienesta lietošanai); **atļaut** starptautiskā

---

⁴⁰⁹ Turpat, 28. lpp.

⁴¹⁰ Turpat, 28. lpp.

⁴¹¹ Turpat, 8.-11. lpp.

kinoforuma "Arsenāls" speciāletena "Ars" izdošanu (1988. gada 8. augusta pavēle Nr. 23 dienesta lietošanai); **atļaut** informatīvā izdevuma "Teātra Vēstnesis" izdošanu (1988. gada 8. augusta pavēle Nr. 24 dienesta lietošanai); **reorganizēt** informatīvo reklāmas izdevumu "Kino" (1988. gada 8. augusta pavēle Nr. 25 dienesta lietošanai).⁴¹²

1988. gada 25. oktobra Ražošanas sapulces protokolā Nr. 10 "b. Dundurs informē par bibliotēku specfondiem – ir izskatīts pēc visa alfabēta, skatīs otrreiz, lūgs palīgā Vēstures institūtu u.c. iestādes, 3009 nos-i [nosaukumi] ir caurskatīti"⁴¹³.

1988. gada 29. novembra Ražošanas sapulces protokolā Nr. 11 "b. Moisejeva norāda, ka AP sesijas tiek tieši translētas – mūsu stāvokli tas sarežģī. [...] Informē arī par atsevišķiem rakstiem, kas saskaņoti ar Maskavas priekšniecību (ž. "Kino" par A. Solžeņicinu), kā arī par noņemtiem rakstiem no ideoloģiskas puses ("Jaunās grāmatas")"⁴¹⁴. Diskusija šajā sapulcē izvērtās par [Raimonda] Staprāna lugu ["Četras dienas jūnijā"]:

"B. Moisejeva – turpina informēt par lugām, kas mums ir jāvērtē. Staprāna luga.

B. Upmalis: Pašreizējā periodā neviens negrib vērtēt šo materiālu. Neatbilst faktam daži momenti.

B. Dundurs: Mums nav jāparaksta šī luga. Jānovērt līdz literārajai kondīcijai. Pašai kult. komitejai jātiek galā."⁴¹⁵

Sapulcē tika pārrunāti arī pirmskontroles svītrojumi, par kuriem "ziņoja b. Ramute: Daudzi svītrojumi darbā par Rīgas kooperatīviem (kara rūpnīcas u.c.), kā arī par neatļautajiem darbiem (kalendāri kooperatīviem, krustvārdu mīklas, vides aizsardzības kluba (Liepāja) biļetens)"⁴¹⁶.

Pārmaiņu laika notikumi saglabājušies arī mediju darbinieku atmiņās. Piemēram, O. Rubenis atminas, kā norisinājās viņa saskare ar VDK 1988. gada 25. martā: "Televīzijas vadība "Labvakaru" draudzīgi brīdināja, lai nemēģina bāzties visām mucām par spundi un lai nefilmē notikumus pie Brīvības pieminekļa. Taču – vai tad lavīnu iespējams apturēt? "Mēs sākām filmēt," mierīgi stāsta Ojārs, "tad mūs savāca milicija, ielādēja mašīnā, pēc tam uzveda otrajā stāvā ēkā virs toreizējām "Aeroflotes" kasēm blakus Brīvības piemineklim. Pēkšņi atveras durvis, un pa tām nāk ārā... kāds tagad ļoti labi pazīstams biznesmenis. Bet aiz durvīm – lielle videomagnetofoni, kas nemitīgi

⁴¹² LNA LVA 917. fonds, 5. apraksts, 20. lieta, 21-29. lpp

⁴¹³ LNA LVA 917. fonds, 1.a apraksts, 219. lieta, 76. lpp

⁴¹⁴ Turpat, 76.a-77. lpp.

⁴¹⁵ Turpat, 77. lpp.

⁴¹⁶ Turpat.

ieraksta. Virs "Aeroflotes" kasēm bija uzlikta videokamera, kura 24 stundas diennaktī ierakstīja visu, kas notiek pie Brīvības pieminekļa... Mūs no šīs "filmētavas" izvadīja, jo saprata, ka mums tas nav jāredz. [...] Protams, dabūjām rājienu par nepakļaušanos priekšniecības pavelēm."⁴¹⁷

O. Rubeņa aprakstīto epizodi ar Brīvības pieminekļa apkārtnes videonovērošanu apliecina arī TV sporta žurnālists Edvīns Dāvidsons: "Es piedalījos arī visos mītiņos, kaut gan labi zināju, ka tos filmē no "Orbītas" veikala mājas un no "Aeroflotes"⁴¹⁸ mājas."⁴¹⁹ Jāatzīmē, ka šajā laikā videonovērošana bija reta un maz izplatīta – tā tika veikta tikai stratēģiski vissvarīgākajos punktos.

Lai arī ārēji šķiet, ka oficiālā vara pārāk nevērsās pret tai netīkamo "Labvakar!" radošo komandu, ir saglabājušās O. Rubeņa atmiņas, kas apliecina pretējo: "KP CK vairījās ķerties klāt raidījumam "Labvakar!", jo skatītāju tūkstoši to jau bija iemīlējuši. Un tomēr, reaģēt, kā saka, vajadzēja. CK darbonis bēdīgi slavenais Inārs Skujiņš (šķiet, instruktors) izsauca labvakariešus uz pārrunām. Kopā ar viņiem uz CK devās arī Jānis Leja. "Nu jā, viņš mums rājienu jau bija iedevis un mašīnā mūs pamācīja, lai mēs itin neko nesakam pretim Skujiņam, tad viss tiks sakārtots kā nākas," atceras Ojārs. "Un tā mēs tur arī sēdējām un klusi ķiķinājām, galvas nodūruši. Vārdu sakot, tēlojām idiotus, jo svarīgi bija kas cits: lai KP CK neaiztaisa ciet mūsu raidījumu."⁴²⁰

Kontekstuāli nozīmīgs ir fakts, kas apliecina, ka vēstures griežos TV darbībā bija vērojami arī ideoloģiju pretnostatījumi īsā laika nogrieznī. Piemēram: "1988. gada novembrī TV programma bija pārsteidzošu pretstatu pilna. 7. novembrī tiek pārraidīta Oktobra svētku demonstrācija no Komjaunatnes krastmalas. 18. novembrī TV Mūzikas redakcija raida Latvijas Republikas proklamēšanas dienai veltīto koncertu no Nacionālā teātra."⁴²¹

Bet, kā norāda laikabiedri, sistēmā bija arī kas pozitīvs. "Laba lieta padomijā bija komjaunatnes aktivitātes: ja mācēji savas trakās idejas pasniegt kā komjaunieša iniciatīvu, daudz ko varēja dabūt cauri pat Glavļitam,"⁴²² atceras režisore Līga Rulle, kas

⁴¹⁷ **Veidmane E.**, *Labvakar, Latvija!*, Cilvēki TV viņos '54-'04, Rīga, 2004, 149. lpp.

⁴¹⁸ Ēkas Brīvības un Raiņa bulvāru krustojumā, kur kādreiz atradās sadzīves elektropreču veikals "Orbīta" un PSRS aviosabiedrības "Aeroflot" biļešu kases. Saskaņā ar virkni liecību šajās ēkās atradās VDK konspiraatīvie dzīvokļi, no kuriem tika veikta Brīvības pieminekļa apkāmes videonovērošana. Telpās atradās profesionālie videoierakstu magnetofoni ar "platajām lentām", identiski kā TV studijā. (**Millers J.**, intervija ar O. Rubeni)

⁴¹⁹ **Dāvidsons E.**, *Sports, sports, sports*, Cilvēki TV viņos '54-'04, Rīga, 2004, 126. lpp.

⁴²⁰ **Veidmane E.**, *Labvakar, Latvija!*, Cilvēki TV viņos '54-'04, Rīga, 2004, 149.-150. lpp.

⁴²¹ **Meidrops V.**, *Notikumi skaņu režisora dzīvē*, Cilvēki TV viņos '54-'04, Rīga, 2004, 10. lpp.

⁴²² **Rulle L.**, *Kā radās "Zaķusalas ritmi"*, Cilvēki TV viņos '54-'04, Rīga, 2004, 268. lpp.

veidoja arī leģendāro raidījumu “Zaķusalas ritmi”. “Mēs izsmējām daudzas padomijas ačģārņības un muļķības, izmantojot aprautas frāzes vai teikumus. Izmantojot šīs ačģārņības, bija kur izvērsties, jo lielāku absurdu varēja ielikt saukļa iztirzājumā, jo smieklīgāk. Ironijas un sarkasma te netrūka, bet visi raidījumi pirms tam bija jāparāda tā saucamajā iekšējā kanālā, lai tos varētu noskatīties cenzūra. Pirmo raidījumu vienmēr personīgi noskatījās Radioraidījumu un televīzijas komitejas priekšsēdētājs un citi priekšnieki. Tā kā daudzi no viņiem vienmēr lika kaut ko izņemt, tad speciāli iemontējām sižetus, uz kuriem noskatīšanās laikā vēršām uzmanību, lai dabūtu cauri daudz satīriskākas lietas. Vienīgais, kurš mums neko nelika izņemt, bija Ivars Ķezbers.”⁴²³ T.s. iekšējais kanāls bija TV ēkā izveidota īpaša videotranslācijas sistēma, kurā tika pārraidīti visi ierakstītie raidījumi pirms to demonstrēšanas publiskajā ēterā. Šo videotranslācijas sistēmu saskaņā ar TV darbinieku atmiņām varēja redzēt visi TV ēkā strādājošie.⁴²⁴ Neviennozīmīgo politisko situāciju spilgti raksturo arī 1988. gada 18. jūnija gadījums, kad LKP CK pārstāvji atļāvās izteikt atklātus draudus toreizējam TV vadītājam J. Lejam: “Tajā pašā dramatiskajā 1988. gada 18. jūnijā, LKP plēnumā, kurā nikni uzbruka žurnālistu brīvdomībai un, skaļiem aplausiem skanot, pavēstīja, ka šo rindiņu autors nedrīkst turpmāk vadīt Valsts Radioraidījumu un televīzijas komiteju, no prezidija piedraudēja: “Neaizmirstiet, ka mums Ādažos ir tanki!”.”⁴²⁵

3.5. GLP DARBĪBA 1989. GADĀ

Apkopojot 1989. gada darbības galvenos aspektus, 1990. gada 16. janvārī uz Maskavu tika nosūtīta “Atskaite par Latvijas PSR Ministru Padomes Galvenās pārvaldes valsts noslēpumu aizsardzībai presē darbību 1989. gadā”. Nav saglabājusies atskaites preambula, aprakstošās nodaļas par pirmscenzūru un pēccenzūru; to vietā ir tikai viena pārskata tabula ar skaitļiem un bez konkrētu gadījumu aprakstiem, tādēļ GLP darbību šajos segmentos iespējams restaurēt, tikai balstoties uz darba rādītāju pārskata tabulu.⁴²⁶

Politisko dienaskārtību šajā gadā veido globālās sistēmtransformācijas procesu kulminācija – Čehoslovākijā notiek “Samta revolūcija”, bet Rumānijā - sacelšanās, pēc kuras tiek nogalināts N. Čaušesku, tiek apspiesti studentu nemieri Tjanaņmeņas laukumā

⁴²³ Turpat.

⁴²⁴ Millers J., intervija ar Svetlanu Rudzīti, 2012

⁴²⁵ Leja J., *Atmiņā nāk...*, Cilvēki TV viņos '54-'04, Rīga, 2004, 81.lpp

⁴²⁶ izmantoti dati no LNA LVA 917. fonds, 1.a apraksts, 220. lieta, 2. lp

Ķīnā, bet VDR valdība atver robežu ar Rietumberlīni. Uz šo notikumu fona PSRS notiek tautas deputātu vēlēšanas, un deputātu kongresi kļūst par skatītākajām tiešraidēm sabiedrībā. Latvijā tiek dibināta LNNK, kā arī Interfronte, veidojas Pilsoņu komitejas. Saskaņā ar sistēmtransformācijas periodizāciju šim laika periodam pilnībā atbilst otrais (no 1988. gada novembra līdz 1990. gada 4. maijam) apakšposms.

Būdam viens no LKP CK darbiniekiem Atmodas laikā (1988.-1989. gadā LKP CK inspektors, konsultants, no 1989. gada līdz 1990. gada maijam – preses sektora vadītājs), O. Skudra uzskata, ka liela nozīme GLP darbībā ir kadru maiņai LKP. *“Līdz ar tā dēvētā ideoloģijas sekretāra maiņu, kad A. Gorbunova vietā stājās I. Ķezbers, var uzskatīt, ka cenzūra faktiski pārstāja pildīt savas tiešās represīvās funkcijas, taču nevar noliegt, ka darbojās t.s. dubultās grāmatvedības princips, kas praksē nozīmēja sīvu iekšējo cīņu starp ideoloģiski politisko grupējumu pārstāvjiem partijas iekšienē, un GLP, kas oficiāli bija valsts institūcija, bija jāspēj izlavierēt starp šīm grupām. Galvenā politiskā cīņa šajā laikā notika nevis oficiālajās, publiskajās darba un plānošanas sapulcēs, bet gan neformālajās sarunās, tādēļ to dokumentālu atspoguļojumu meklēt sēžu protokolos ir bezjēdzīgi – to tur vienkārši nav,”*⁴²⁷ uzskata O. Skudra.

Ekonomikas dienaskārtību šajā gadā veido padomju plānveida ekonomikas sistēmas krahs – no veikalu plauktiem strauji pazūt pirmās nepieciešamības preces, un to ierobežotai pārdošanai tiek ieviesti taloni. Latvijas rūpniecības flagmanis – rūpnīca “VEF” – saņem smagu triecienu: ugunsgrēkā tiek nopostīti vairāki cehi. Pēc ugunsgrēka sākas pakāpeniska rūpnīcas darbības samazināšanās. No lidostas “Rīga” tiek veikts pirmais starptautiskais avioreiss Rīga –Stokholma.

Sabiedrības dienaskārtību šajā gadā veido politisko pārmaiņu dotās brīvības tveršana: tās rīcībā nonāk agrāk aizliegti darbi, medijos tiek publiski apspriestas tēmas, kas agrāk bija tabu – žurnāls “Liesma” dod vārdu dr. J. Zālītim, savukārt bērnu žurnāls “Zīlīte” komiksa veidā publicē detalizētu izklāstu, kas paskaidro, kā rodas bērni. Tomēr pāri visam prevelē politiskās kaislības un ar tām saistītie sociālpolitiskie notikumi. Piemēram, 12. martā Daugavas krastmalā pulcējas aptuveni 200 000 LTF atbalstītāju. Par pasaules mērogā unikālu akciju kļūst Latvijas, Lietuvas un Igaunijas iedzīvotāju dzīvā cilvēku ķēde – “Baltijas ceļš”, kas tiek izveidota 23. augustā. Sabiedrībā prevelē

---

⁴²⁷ *Millers J., Intervija ar O. Skudru, Rīga, 2013.*

vienotības un neatkarības centienu gars, pretestība Padomju sistēmai, kļūst populārs teiciens “Kaut pastalās, bet brīvi!”.

Literatūras un kultūras dienaskārtību šajā gadā veido Latvijas Kultūras fonda atdalīšanās no PSRS Kultūras fonda, Latvijā pirmo reizi ierodas un koncertē grupa “Čikāgas piecīši”, Dailes teātrī tiek izrādīta B. Rubesas luga “Tango Lugano”. Dzejniece M. Zālīte kļūst par žurnāla “Karogs” galveno redaktori. Redzot lasītāju attieksmes un vēlmju maiņu, komunistiskā režīma nacionālie laikraksti pēc 1989. gada piedzīvoja vērā ņemamu apgrozījuma kritumu, daudzi tirgū zaudēja to iepriekšējo nozīmi, turklāt piedzīvoja ievērojamas satura, īpašumtiesību un iznākšanas izmaiņas. Piemēram, laikraksts „Padomju Jaunatne”, kas bija KP izdevums, kļuva par privātu izdevumu un mainīja nosaukumu uz „Latvijas Jaunatne”. Arī viens no populārākajiem krievu valodā iznākošajiem preses izdevumiem „Soveckaja Molodjož” 1990. gadā mainīja nosaukumu uz „SM-Segodnja”, jo viens no pirmajiem aptvēra izmaiņu neizbēgamību un veica virkni pasākumu, lai uzlabotu formātu: tika uzsākts foto modeļu konkurss, tika publicētas politiskās anekdotes un erotiskā literatūra.⁴²⁸

Latvijas prozas spilgtākie darbi ir “Mitomānija” (G. Berelis), “Sorento stāsti” (A. Freimanis), “Mans Nams” (A. Kļavis), “Kāvu blāzmā” (V. Lāms), “Kā lapas vējā” (A. Ozoliņa), “Bezrūpīgie ceļotāji” (A. Puriņš), “Tuvplāni” (G. Repše), “Robežpārkāpējs” (A. Tarvids), “Zemes sāpe” (V. Upmale), “Odu laiks” (J. Zvirgzdiņš). Latvijas dzejas spilgtākie darbi ir “Sniegam nav izvēles” (J. Baltvilks), “Labrīt, Heraklīt!”, “Velci, tēti!” (K. Elsbergs), “Ar atpakaļejošu datumu” (G. Godiņš), “Uz zāles fona” (V. Krile), “Esmu” (M. Kroma) un “Sarmots ugunskurs”. Trimdā tiek izdoti dzejoļu krājumi “Avis” (V. Avens), “Divdesmit ceturtais austrumu garums” (A. Irbe) un “Kad vairs nav govju” (R. Mūks). Teātros pirmizrādes piedzīvo un grāmatās tiek izdotas nozīmīgākās pašmāju dramaturgu lugas “Akacis” (J. Jurkāns), “Četras dienas jūnijā” (R. Strapcāns), “Kronis” (L. Stumbre) un “Kamerlugas” (M. Zīverts).

3.5.1. PIRMSCENZŪRA UN PĒCCENZŪRA

1989. gadā tika veikta 24 884,5 iespiedlokšņu pirmscenzūra, no pārbaudītajām 13 010 iespiedloksnes bija latviešu valodā. Preventīvi pārbaudīto laikrakstu iespiedlokšņu skaits šajā gadā sasniedza 9167. Tika preventīvi cenzēti 707 uz ārzemēm izvedamie

⁴²⁸ *Dreifelds, J. Latvia in transition.* Cambridge: Cambridge University Press, 1996, P. 248.

manuskripti 216 iespiedlokšņu kopapjomā, kā arī 877 zīmējumi, 63 tabulas un 535 fotogrāfijas. Preventīvi novērsti 374 pārkāpumi un izteiktas 10 piezīmes par saturu. 1989. gadā pēccenzūra tika veikta 7469,5 iespiedloksnēm. Tika konstatēti 33 pārkāpumu gadījumi rajonu, pilsētu vai lieltirāžas izdevumos un 6 pārkāpumi maztirāžas izdevumos. Tika veiktas 15 pavairošanas tehnikas iecirkņu darbības kontroles un 10 tipogrāfiju darbības kontroles, pārbaudīta TV un kino produkcija 232 510 metru apjomā, kā arī veiktas 13 muzeju un ekspozīciju pārbaudes. Pēccenzūrā ir bijis 1 izdevuma aizturēšanas gadījums.

3.5.2. KORESPONDENCES PERLUSTRĀCIJA

Nedaudz plašāka ir informācija par 1989. gadā veikto ienākošās korespondences perlustrāciju. *“1989. gadā punktā nonāca 869 maiši ar ārzemju literatūru. Tajos bija 564 ierakstītas, 7498 parastas bandroles, 88 pakas. Turklāt no Rīgas Muitas kontrolei tika iesniegta 1 bandrole. No 564 ierakstītajām bandrolēm adresātiem nosūtītas 513, aizturēta 51, nosūtītas pēc konfiskācijas 36. No 88 pakām izlaistas 85, aizturētas 3, izlaistas pēc izņemšanas 6. No 7499 parastajām bandrolēm nosūtītas adresātiem 6537, aizturētas 962, nogādātas pēc konfiskācijas 142 bandroles.*

Kopumā bandrolēs bija 3405 kontrolējamās vienības, no tām 345 avīzes, 189 žurnāli, 345 brošūras un grāmatas, 2025 maztirāžas iespiedmateriāli, 1 audioieraksts. No kontrolējamajām vienībām ar vienu zīmogu ierobežotas 265 avīzes, 64 žurnāli, 71 grāmata un brošūra, 321 maztirāžas iespiedmateriāls.

Kopējā iesūtīto materiālu tirāža sastāda 12 429 eksemplārus. Aizturēti kontroles izdevumi: 37 avīzes, 46 žurnāli, 36 grāmatas un brošūras, 1 maztirāžas izdevums.

No aizturētās literatūras informācijai nosūtīts: LKP CK (32 periodiskie izdevumi, 1 grāmata), LPSR ZA Fundamentālās bibliotēkas specfondam (107 periodiskie izdevumi, 13 grāmatas un brošūras), V. Lāča LPSR Valsts bibliotēkas specfondam (137 periodiskie izdevumi, 52 grāmatas un brošūras), LKP CK Partijas vēstures institūta specfondam (15 periodiskie izdevumi un 3 grāmatas).

Divi emigrantu laikraksti – “Brīvā Latvija” un “Brīvība” – ierobežoti ar vienu zīmogu. Atsevišķos šo izdevumu rakstos ir saskatāma nacionālā naida kurināšana un antikrieviski noskaņojumi.

1989. gadā sakarā ar lielām pārmaiņām mūsu valstī, atklātības un demokrātijas padziļināšanas kursu, mainījušies kritēriji pieejā emigrācijas publikācijām. Pēc

saskaņošanas ar LKP CK virknei emigrācijas periodisko izdevumu mainīta ierobežojuma pakāpe, tie tagad tiek vērtēti pēc publicēto materiālu būtības. Ņemot vērā nepārtraukto padomju cilvēku un dažādu Rietumvalstu organizāciju savstarpējo kontaktu paplašināšanos, ir izveidots cilvēku saraksts, kuri ārzemju literatūru saņem bez ierobežojumiem.⁴²⁹

Šis, iespējams, ir visinteresantākais fakts 1989. gada dokumentos – norāde uz cilvēku sarakstu, kuriem bija iespējas saņemt ārzemju literatūru bez ierobežojumiem. Diemžēl, veicot papildpētījumus arhīva fondos un aptaujājot iespējamās šo sarakstu veidojušos vai redzējušos cilvēkus, nekādu plašāku informāciju par tā eksistenci un sarakstā iekļautajiem cilvēkiem iegūt neizdevās.

Atgriežoties pie korespondences perlustrācijas, secināms, ka “no 30 nosaukumu žurnāliem un biļeteniem ar vienu zīmogu ierobežoti “Daugavas Vanagu Mēnešraksts”, “Vaga”, kas ir latviešu emigrācijas reakcionārākie izdevumi.

1989. gadā galvenie temati latviešu emigrācijas periodikā bija: Latvijas nelikumīgā iekļaušana PSRS; Molotova-Ribentropa pakts un tā slepenais pielikums; bijušo buržuāziskās Latvijas valdības locekļu memuāri; četrdesmito gadu represijas un deportācijas. Daudz vietas atvēlēts Latvijas neformālo grupu – “Helsinki-86”, “LNNK”, “VAK” – darbības atspoguļojumam. Radikālākie izdevumi aicina atjaunot Latvijas neatkarību, neticēt Gorbačova M. S. politikai. Tomēr emigrācijas izdevumu pamatmasa lojāli attiecas pret demokratizācijas procesiem padomju sabiedrībā, saskatot tajā cerības attiecību stabilizācijai ar tautiešiem dzimtenē. 1989. gadā netika praktizēta ārzemēs latviešu valodā izdotās literatūras tirdzniecība, taču 1990. gada februārī notiks pirmā šādas literatūras izsole⁴³⁰.

Plaši turpinājās arī izejošās korespondences perlustrācija. “1989. gadā republikas GLP kontrolēja 707 LPSR ministriju un iestāžu nosūtīšanai uz ārzemēm sagatavotos manuskriptus 216 iespiedlokšņu kopā, 535 fotogrāfijas, 63 tabulas, 877 zīmējumus. Kontrolētajos materiālos netika veiktas iejaukšanās.

1989. gadā iestādes un ministrijas uz ārzemēm nosūtīja 30 120 bandroles, no kurām izlases veidā pārbaudītas 6250. Atskaites gadā ienāca 35 310 bandroles no privātpersonām. Kontroles rezultātā 15 gadījumos notika iejaukšanās un aizturēti šādi materiāli:

⁴²⁹ LNA LVA 917. fonds, 1.a apraksts, 220. lieta, 3.-5. lpp.

⁴³⁰ Turpat.

1. Trīs gadījumos nebija uzrādīta GLP atļauja izvešanai. Rīga (Kalnciema iela 1a, dz. 1 nosūtīja privātpersonai Kanādā ierakstītu bandroli ar rokraksta "ADABAS". Bandrole atgriezta nosūtītājam). T. Kuzņecova (Rīga, Engelsa iela 6-12, nosūtīja privātpersonai ASV mašīnraksta un rokraksta materiālu. Materiāli bija bagātīgi ilustrēti ar rentgena uzņēmumiem. Atgriezts nosūtītājam). M. A. Kovaļevs, (Rīga, Rudens iela 6-99, ierakstītā bandrolē uz Ungāriju nosūtīja rokrakstu "Kovaļevs M. A. – GRU stratēģiskā izlūkdienesta kadru virsnieks". PSRS Aizsardzības ministrijas Ģeņštāba nodaļa. Izlūka bibliotēka. Rīga, 1988. gada 18. jūnijs, 300 lapas. Bandrole atgriezta nosūtītājam).

2. Vienā gadījumā bandrolē atradās dokumenti, kuru nosūtīšana uz ārzemēm ir aizliegta saskaņā ar Instrukciju par dokumentu izvešanas kārtību uz ārzemēm. S. A. Rozenblūms (Salaspils, Enerģētiķu iela 2-75, nosūtīja privātpersonai Kanādā ierakstītu bandroli Nr. 690, kur starp organizāciju zīmogiem figurē "N.300". Bandrole atgriezta nosūtītājam).

3. Astoņos gadījumos tika pieprasītas LPSR KM atļaujas. Bandroles atgrieztas nosūtītājam.

4. Trijos gadījumos notika iejaukšanās, kā rezultātā izņemtas 24 pilsētas avīzes, 1 žurnāls, kas nav iekļauti "Sojuzpečat" katalogā. 1989. gadā sastādīti 2 akti (Nr. 1 un 2), saskaņā ar kuriem iznīcināti 25 pilsētu periodiskie izdevumi, kas bija trijās bandrolēs, kā arī KM pilnvarotā 2046 atļaujas grāmatu izvešanai uz ārzemēm."⁴³¹

3.5.3. LIETVEDĪBA

Par jaunu preses izdevumu izdošanu vai izmaiņām to apjomā 1989. gadā tika izdotas 17 pavēles, kas apkopotas LNA LVA 917. fonda 5. apraksta 20. lietā. Ar šīm pavēlēm noteikts: **atļaut** LTF izdevuma "Atmoda" izdošanu (1989. gada 4. janvāra pavēle Nr. 3 dienesta lietošanai); **par** informatīvā biļetena "Jaunās Grāmatas" apjoma palielināšanu (1989. gada 6. februāra pavēle Nr. 6 dienesta lietošanai); **atļaut** LPSR darbaļaužu Internacionālās frontes izdevuma "Edinstvo" izdošanu (1989. gada 2. marta pavēle Nr. 8 dienesta lietošanai); **atļaut** Daugavpils pilsētas avīzes "Sarkanais Karogs" iknedēļas pielikuma "Daugavpils Vēstnesis" izdošanu (1989. gada 26. jūnija pavēle Nr. 17 dienesta lietošanai); **atļaut** LPSR Ārstu biedrībai izdot periodisko izdevumu "Latvijas

⁴³¹ LNA LVA 917. fonds, 1.a apraksts, 220. lieta, 7.-8. lpp.

Ārsts” un Arodbiedrību padomei iknedēļas izdevumu “Arods” (1989. gada 26. jūnija pavēle Nr. 18 dienesta lietošanai); **atļaut** ražošanas kooperatīvu savienības biļetena izdošanu (1989. gada 9. augusta pavēle Nr. 21 dienesta lietošanai); **atļaut** LPSR Ražošanas uzņēmumu asociācijai izdot informatīvi komerciālo biļetenu (1989. gada 9. augusta pavēle Nr. 22 dienesta lietošanai); **par** bērnu un jauniešu literatūras izdevniecības “Sprīdītis” izveidošanu (1989. gada 15. augusta pavēle Nr. 23 dienesta lietošanai); **par** izdevniecības tiesību piešķiršanu LKF (1989. gada 15. augusta pavēle Nr. 24 dienesta lietošanai); **par** izdevuma “Zeme” izdošanu (1989. gada 5. oktobra pavēle Nr. 25 dienesta lietošanai); **par** informatīvā biļetena “Pārdaugava” izdošanu (1989. gada 5. oktobra pavēle Nr. 26 dienesta lietošanai); **par** informatīvā biļetena “Reforma” izdošanu (1989. gada 11. oktobra pavēle Nr. 27 dienesta lietošanai); **par** žurnāla “Māksla” periodiskuma palielināšanu (1989. gada 24. oktobra pavēle Nr. 29 dienesta lietošanai); **par** izdevuma “Jaunās Grāmatas” pārdēvēšanu (1989. gada 24. oktobra pavēle Nr. 30 dienesta lietošanai); **par** žurnāla “VEK” izdošanu (“Vestnik Evreiskoi kultury”) (1989. gada 24. oktobra pavēle Nr. 31 dienesta lietošanai); **par** žurnāla “Padomju Latvijas Sieviete” nosaukuma un periodiskuma maiņu (1989. gada 13. novembra pavēle Nr. 33 dienesta lietošanai); **par** avīzes “Moskovskije Novosti” izdošanu latviešu valodā (1989. gada 13. novembra pavēle Nr. 34 dienesta lietošanai).⁴³²

No 1989. gada pavēlēm īpaši izceļamas ir divas pavēles – pavēle Nr. 3, ar kuru LTF ir atļauts izdot informatīvo biļetenu “Atmoda” (skat. Attēlu Nr. 4 pielikumā). Pavēlē īpaši uzsvērts, ka *“informatīvā biļetena “Atmoda” apjoms ir astoņas slejas, puse no avīzes “Pravda” iespiedloksnes. Izdevuma periodiskums – izejot no poligrāfiskās bāzes iespējām un papīra esamības”*⁴³³.

Tai seko pavēle Nr. 8, ar kuru LPSR Internacionālajai darbaļaužu fronteī atļauta informatīvā biļetena “Единство” (“Vienotība”) izdošana (skat. Attēlu Nr. 5 pielikumā). Ievērojot “demokrātiskuma principu”, arī šim izdevumam ļauts izdzīvot no savām iespējām – *“izdevuma periodiskums – izejot no poligrāfiskās bāzes iespējām un papīra esamības”*⁴³⁴.

1989. gada 30. marta Ražošanas sapulces protokolā Nr. 14 *“b. Moisejeva ziņo, ka no “Skolotāju avīzes” izņemts materiāls “Atklātā vēstule”(b. Zukulis) – kā dezinformācija. Par to ziņots CK. Parakstītais žurnāla “Māksla” vāks nomainīts ar*

⁴³² LNA LVA 917. fonds, 5. apraksts, 20. lieta, 30. lpp.

⁴³³ Turpat, 30. lpp.

⁴³⁴ Turpat, 32.-47. lpp.

citu”⁴³⁵. Šajā sapulcē ir arī visai savdabīgs ieraksts protokolā: “*B. Melbārdis – jābūt uzmanīgiem ar telefonu sarunām – runājot var noklausīties.*”⁴³⁶ Savukārt 1989. gada 30. maija Ražošanas sapulces protokolā Nr. 15 “*b. Skujiņš norāda: Uztrauc “Pad.J.” LNNK dokumentus nepublicēt! (pagaidām)*”⁴³⁷. Šī pēdējā piezīme “pagaidām” visspilgtāk raksturo GLP darbinieku nogaidošo pozīciju sabiedrībā nenovēršami briesošo pārmaiņu kontekstā.

Par iespējamo telefonsarunu noklausīšanos jāteic, ka aizdomas par šo procesu bija daudziem Latvijas iedzīvotājiem, it īpaši – disidentiskāk noskaņotajiem. Daudzos gadījumos sarunu noklausīšanās tiešām notika, lai arī VDK priekšsēdētājs E. Johansons apgalvo, ka vispārējā noklausīšanās padomju laikos – tas ir mīts. “*Rīgā, kur bija izvietotas stacionārās iekārtas, mēs vienlaicīgi varējām noklausīties aptuveni divdesmit telefonus, neskaitot viesnīcas. Rīgai šīs iespējas, protams, bija nepietiekamas. Tiem, kuri tolaik mēloja, ka čeka visus noklausās, nebija taisnība. Ārzemju tūristu viesnīcās “Rīga” vai “Latvija” mums darbojās lokālais komutators. Taču ar to nepietika, lai noklausītos simtiem sarunu. Pat ja tas būtu iespējams, sarunu atšifrēšanai mums nāktos algot daudzus desmitus darbinieku. Šādu resursu mums nebija. Vienlaicīgi varējām kontrolēt ne vairāk kā pārdesmit sarunas.*”⁴³⁸

VDK bijušā vadītāja apgalvojumu noraida bijusī “Panorāmas” žurnāliste Maija Migla, apgalvojot, ka, izņemot oficiālo, TV darbiniekiem zināmo cenzūras veidu – katra materiāla scenārija saskaņošanu un virkni rādīšanai aizliegto objektu un tēmu –, notika arī par pašu TV darbinieku “uzticamības novērtēšana”, veicot viņu sarunu noklausīšanos. Viņa atceras: “[“Panorāmas” galvenais redaktors Jānis] *Dimants acīmredzot zināja, ka viņa kabinets aprīkots ar noklausīšanās aparatūru, un nedeļa iemeslu sankcijām par to, ka kāds būtu nevietā izrunājies. Noklausījās arī mūs. Kādu rītu viena no žurnālistēm ienāk pavisam bāla un stāsta, ka, pacēlusi telefona klausuli, lai piezvanītu, klausulē dzirdējusi atskaņojam savu vakardienas sarunu... ar draudzeni. Par to, kas vakar nopirkt, ar ko gājusi uz satikšanos...*”⁴³⁹

Kā atzīst tolaik “Panorāmā” strādājušie žurnālisti, tieši galvenā redaktora J. Dimanta pozīcija neatkarības cīņas rītausmā sākotnēji raisījusi kolēģu šaubas. “*Vaļširdīgi sakot, mēs nedaudz bažījāmies par viņa nostāju, jo līdz šim katru pirmdienu panorāmiešu*

⁴³⁵ LNA LVA 917. fonds, 1.a apraksts, 219. lieta, 81.a-82. lpp.

⁴³⁶ Turpat.

⁴³⁷ Turpat, 83.-84. lpp.

⁴³⁸ Johansons E., *Čekas ģenerāļa piezīmes*, Rīga, 2006, 49. lpp.

⁴³⁹ Migla M., “Panorāma” – visa dzīve, Cilvēki TV viņos ’54-’04, Rīga, 2004, 134. lpp

radošo sapulci viņš iesāka ar vārdiem “Biedri komunisti un bezpartejiskie boļševiki!”... Par laimi, izrādījās, ka īstajā dzīvē Dimants ir pavisam citāds, vēl vairāk – izšķirīgos brīžos galvenais redaktors vienmēr aizstāvēja sestdienas “Panorāmas” veidotāju brīvdomīgās reportāžas, arī pret LKP CK ideologiem,”⁴⁴⁰ apgalvo Velta Puriņa. Tiesa gan, Dimants nebija vienīgā atbildīgā amatpersona, kas aizstāvēja informatīvos dumpiniekus: “Jānis Leja, Gunārs Dūzis un Jānis Dimants nez cik reizu bija spiesti jau nākamajā rītā pēc “Panorāmas” taisnoties LKP CK ideoloģiskajiem pīlāriem...”⁴⁴¹

Atgriežoties pie GLP sēžu protokoliem, varam redzēt, ka 1989. gada 28. novembra Ražošanas sapulcē piedalījies jaunais kara cenzors (tā bāzes darba vieta bija PA dislokācijas vieta netālu no Nacionālā teātra – Cītaeles kazarmās), taču par viņa runas saturu protokolā ierakstu nav, vien ieraksts krievu valodā “*nedrīkst*”⁴⁴². Saglabājies turpmākās diskusijas atreferējums par atsevišķiem ar militāro nozari saistītiem jautājumiem. Nākamās sapulces protokolā b. Skujiņš norāda, ka “*radio ir notikusi atklāta ņirgāšanās par V. Ļeņinu, nepieciešams tikties ar radio un televīzijas vadību*”⁴⁴³.

Skaļu rezonansi ne tikai Latvijas, bet arī starptautiskā mērogā ieguva 1989. gada 23. augusta leģendārās akcijas “Baltijas ceļš” notikumi, kad Latvijas, Lietuvas un Igaunijas iedzīvotāji, sadevušies rokās, izveidoja dzīvu cilvēki ķēdi no Tallinas līdz Viļņai. To dienu notikumus atceras Velta Puriņa: “*Juris Kaža man palicis atmiņā saistībā ar Baltijas ceļu un tā saukto helikoptera lietu, kuras dēļ vairākiem “Panorāmas” cilvēkiem radās draudi pat līdz iespējamai darba zaudēšanai. Situācija bija it kā pavisam vienkārša: gribēdami parādīt Baltijas ceļa norisi pēc iespējas plašāk, arī vizuāli iespaidīgāk un – vienkārši skaisti, mēs, vairāki žurnālisti, tostarp arī mūsu ārstata autors Ainārs Ašaks, apspriedām, kā to izdarīt. Ainārs ieteicās, ka viņa labs paziņa Aivars Mežulis strādā mežu ugunsgrēku novērošanas dienestā un viņam varētu būt iespēja tieši Baltijas ceļa dienā un stundā izmantot savam darbam helikopteri, un uz tā borta taču varētu atrasties mūsu operatori un žurnālisti. Domāts – darīts. Aivars Mežulis, būdams patriots, apsolīja, ka tāda iespēja ir reāla. Cēlā rīcība diemžēl vēlāk Aivaram maksāja darba zaudēšanu. Taču tobrīd visi bija spārnos – ideja laba, vajadzētu iznākt unikāliem kadriem. Par šo ideju dalījies iespaidos ar Juri Kažu. Kaža ļoti lūdza, lai arī viņam ļauj būt tajā brigādē, kas lidos ar helikopteri, motivējot, ka viņš jau daudz materiālu gatavojis*

⁴⁴⁰ Puriņa V., 1987. gada nogale – Atmodas sākuma vēstnesis “TV Panorāmā”, Cilvēki TV viļņos ’54-’04, Rīga, 2004, 139. lpp.

⁴⁴¹ Turpat, 141. lpp.

⁴⁴² LNA LVA 917. fonds, 1.a apraksts, 219. lieta, 90. lpp.

⁴⁴³ Turpat, 92. lpp.

“Panorāmai”. Es tad arī lūdzu galveno redaktoru Jāni Gavaru atbalstīt Jura vēlmi, atteikuma nebija, un Regīna Znatnaja, organizējot autobusiņu uz helikoptera pacelšanās vietu Siguldā, varēja Jurim paziņot, ka arī viņam vieta ir paredzēta. Sākotnēji bija iecerēts, ka žurnālista statusā no lidojuma augstuma visu vēros Andrejs Volmārs, taču pēdējā brīdī Andreja vietā uz izlidošanas vietu devas Edvīns Inkēns. Motivācija tam bija ir vienkārša – Edvīns ir PSRS AP deputāts, turklāt ievēlēts no Cēsu puses, tādēļ varētu, nolaižoties Cēsīs, vēl aprunāties ar vēlētājiem. Tika arī norunāts, ka Jura Kažas klātbūtne lidaparātā netiks afišēta. Taču iznāca citādi. Vakarā “Panorāmā” komentēju notikumus, kas saistīti ar Baltijas ceļu, vēlāk man ar savu komentāru piedrošās tikko no Cēsīm atlidojušais Edvīns. Pašos pirmajos kadros, kas tika parādīt, varēja redzēt, ka helikopters piezemējas Zaķusalā un kā no tā izkāpj mūsu cilvēki; nezin kādēļ tomēr tika parādīts arī Juris Kaža. Tovakar vēl nekas, bet nākamajās dienās sacēlās īsta vētra, kurā galveno vijoli spēlēja VDK cilvēki, presē šajā sakarā tika publicēts arī VDK paziņojums, lielas nepatīkšanas draudēja visiem, kas bija iejaukti šajā lietā. Arī uz nopratināšanām izsauca mūsu “lidotājus” – Aināru Ašaku, Edvīnu Inkēnu, operatoru Mārtiņu Andersonu, pilotu Oļegu Korši un mežu inspektoru Aivaru Mežuli, tāpat Informācijas nodaļas galveno redaktoru Jāni Gavaru. Kādēļ neizdevās aizstāvēt pilotu un inspektoru un saglabāt viņiem darbu – nezinu.”⁴⁴⁴

3.6. GLP DARBĪBA 1990. GADĀ

Sakarā ar GLP likvidāciju 1990. gadā netika veidota darbības atskaite PSRS GLP par LPSR GLP darbību, tādēļ 1990. gada notikumus un svarīgākos darba aspektus GLP dzīvē iespējams konstatēt tikai pēc dažiem citiem dokumentiem, galvenokārt pavēlēm, kas atrodamas LNA LVA 917. fonda 1. L apraksta 106. lietā (*LPSR Glavļita priekšnieka pavēles personālsastāvam 1-38*) un 5. apraksta (*Pastāvīgi glabājamās lietas par 1977.-1990. gadu*) 20. lietā (*Latvijas PSR Glavļita priekšnieka pavēles par periodisko un citu izdevumu izdošanu 1985.-1990.*).

Polītisko dienaskārtību šajā gadā veido Latvijas neatkarības pasludināšana, kas bija iespējama, pateicoties LTF uzvarai AP vēlēšanās. Varas nomaiņa, LKP šķelšanās (26. kongresā nacionāļkomunisti un reformisti izveido LSDSP, bet A. Rubiks kļūst par LKP

---

⁴⁴⁴ *Puriņa V., 1987. gada nogale – Atmodas sākuma vēstnesis “TV Panorāmā”, Cilvēki TV viņos '54-'04, Rīga, 2004, 140. lpp.*

CK pirmo sekretāru) un nākotnes neprognozējamības sajūtas – tā var raksturot noskaņu Latvijā. M. Gorbačovs šajā laikā ne tikai kļūst par jau faktiski sabrukušās PSRS prezidentu, bet arī tiek nosaukts par desmitgades cilvēku žurnāla “*Times*” skatījuma. Notiek VDR un VFR faktiskā apvienošanās, beidzas M. Tečeres valdīšanas ēra Lielbritānijā, bet gada noslēgumā PSRS ārlietu ministrs E. Ševarnadze publiski brīdina par diktatūras iespējamību. Saskaņā ar sistēmtransformācijas periodizāciju šim laika periodam daļēji atbilst otrais (no 1988. gada novembra līdz 1990. gada 4. maijam) un daļēji – trešais (no 1990. gada 4. maija līdz 1991. gada augustam) apakšposms, kura laikā tiek pilnībā likvidēta GLP. Saskaņā ar Zbigņeva Bžezinska priekšstatu par postkomunistiskās transformācijas fāzēm šie procesi atbilst transformācijas 1. fāzei, kuras ietvaros notiek bāzes demokrātijas un brīvas preses nostiprināšanās, vienpartijas valsts un politiskās sistēmas beigas, kā arī veidojas pārmaiņas iniciējoša demokrātiska koalīcija.⁴⁴⁵

Ekonomikas dienaskārtību šajā gadā veido inflācija, ekonomikas krahs, “pircēja vizītkarte” – jauns dokuments, kuru uzrādot iedzīvotājiem tiek dota iespēja iegādāties miltus, cukuru un putraimus, kuri veikalos ir atrodami reti, tos pārdod stingri reglamentētās devās. Saskaņā ar Z. Bžezinska priekšstatu par postkomunistiskās transformācijas fāzēm šie procesi atbilst transformācijas 1. fāzei, kuras ietvaros notiek subsīdiu un cenu kontroles likvidēšana, kolektīvizācijas beigas, kā arī nesistemātiska (nejauša) privatizācija.⁴⁴⁶

Sabiedrības dienaskārtību šajā gadā veido mēģinājumi pielāgoties jaunajai politiskajai iekārtai: jau 6. aprīlī tika demontēts pirmais Ļeņina piemineklis, – tas pazuda no Revolūcijas (Kara) muzeja telpām. Norit parakstu vākšana pret Savienības līgumu – tiek savākti kopumā vairāk nekā 1 miljons parakstu. 1990. gada 3. maijā AP sanāca uz pirmo sesiju, par tās vadītāju tika ievēlēts A. Gorbunovs, par viņa vietniekiem iecēla D. Īvānu un A. Krastiņu. Dienu vēlāk, 4. maijā, tika balsots par Neatkarības deklarāciju. Tas nozīmēja, ka Latvijas teritorijā tika atjaunota 1922. gada 15. februārī pieņemtās Latvijas Republikas Satversmes darbība.⁴⁴⁷ Tomēr Krievijas līderi joprojām nespēj samierināties ar šīm ģeopolitiskajām izmaiņām. „*PSRS sabrukums bija vislielākā ģeopolitiskā gadsimta*

---

⁴⁴⁵ Brzezinski Z., *The Great Transformation, The National Interest* nr.33, Fall 1993, p.4

⁴⁴⁶ Turpat.

⁴⁴⁷ Bleiere, D. *Latvija: notikumu hronika 1985.-1996.gadā*. Rīga: N.I.M.S.: Demokrātijas attīstības centrs. 1996, 25. lpp.

katastrofa,⁴⁴⁸ – tā ikgadējā uzrunā likumdevējiem, valdības locekļiem un politiskajiem līderiem 2005. gada pavasarī norādīja Krievijas Federācijas prezidents Vladimirs Putins.

Kā norāda pētnieki S. Hojers un E. Lauks, Latvijas masu mediji ir piedzīvojuši sarežģītu attīstības procesu, pārejot no pilnībā regulētas totalitāras valsts vadītas mediju sistēmas uz citkārt nevaldāmu tirgus spēku vadītu sistēmu.⁴⁴⁹

Literatūras un kultūras dienaskārtību šajā gadā veido likumdošanas izmaiņas: tiek pieņemts likums “Par presi un citiem masu informācijas līdzekļiem”, tiek likvidēta GLP, notiek XX Vispārējie latviešu dziesmu svētki, bet arhitekts G. Birkerts Arhitektu namā prezentē jauno LNB projektu.

Latvijas prozas spilgtākie darbi ir “Gaisa tilts” (A. Kalve), “Ķirmis un krustvārdi” (A. Kalve), “Ekshumācija” (A. Liepa), “Smalki ļaudis” (J. Liepiņš), “Tālava” (J. Mauliņš), “Dukts” (A. Ozoliņš), “Puiciska dvēsele” (A. Pelēcis), “Zilā jumprava” (A. Puriņš), “Ugunszīme” (G. Repše) un “Kā es meklēju savējos jeb pāru pasakas pieaugušajiem” (Viks). Latvijas dzejas spilgtākie darbi ir “Nākamais autobuss” (A. Aizpuriete), “Nenotikušie atentāti” (U. Bērziņš), “Vaga uz nekurienu” (C. Dinere), “Sniegs un pilnmēness” (D. Dreika), “Atšķirtā” (R. Gāle), “Tagadnes” (J. Kronbergs), “Kali juga” (R. Mūks), “No “Dienasgrāmata”” (B. Mārtuževa), “Ceļu krusti” (B. Mārtuževa), “Vārdošana” (A. Neibarts), “Zilsilgunda” (A. Pelēcis), “Kāvu gaisma” (H. Skuja), “Lieciniēks uz sliekšņa” (P. Zirnītis).

Lai arī par 1990. gadu netika izveidota kopējā GLP darbības atskaite, šī promocijas darba pētījuma gaitā LVA 917. fondā netika atrasti pierādījumi ienākošās vai izejošās korespondences perlustrācijai 1990. gadā, taču tika atrasti atsevišķi pierādījumi tam, ka vēl 1990. gadā laikā GLP (formāli vai reāli) veica plašsaziņas līdzekļu materiālu pirmcenzūru vai pēccenzūru, par ko liecina ieraksti 1990. gadā notikušo ražošanas sapulču protokolos. Kopumā ir saglabājušies 3 šādi protokoli.

- **Ražošanas sapulces protokols Nr. 1** (1990. gada 31. janvārī): “*B. Ābelīte atskaitās par darbu [...] nolasa svītrojumus. [...] b. Kukleja [...] grupā 14 svītrojumi, no kuriem 10 par armijas lietām. [...] b. Ramute saka, ka viņas vadītajā grupā šomēnes svītrojumu nav. [...] b. Skujiņš - Lai gan pašlaik ir liela uzskatu dažādība,*

⁴⁴⁸ *Eckel, M. Putin calls collapse of Soviet Union „catastrophe”.* Skat. 2012. gada 17. oktobrī <http://washingtontimes.com/world/20050426-120658-5687r.htm>

⁴⁴⁹ *Hoyer, S.* (ed.). (1993). *Towards a civic society: the Baltic media's long road to freedom.* Tartu: Baltic Association for Media Research: Nota Baltica. P. 229.

b. Pribitkovs lūdzis pateikt, ka b. Dundura foto laikrakstā "Atmoda" izraisīja nesapratni."⁴⁵⁰

- **Ražošanas sapulces protokols Nr. 2** (1990. gada 27. februārī) atšķirībā no abiem pārējiem 1990. gada protokoliem ir rakstīts krievu valodā. No protokola ierakstiem secinām: "M. Vdovkina - mēneša laikā [kontrolējusi] mazāk iespiedloksņu, apmēram 140 mazāk kā parasti. [...] par periodiskā izdevuma "Zinātnes Vēstnesis" un visu studentu avīžu atbrīvošanu. [...] B. Kukleja ziņo – apmēram 13 iespiedloksnes, 10 par kara tēmu. [...] b. Ramute – svītrojumu nav [...] konstatēta kļūda Limbažu avīzē par karaspēka daļu [...]"⁴⁵¹
- **Ražošanas sapulces protokolā Nr. 3** (1990. gada 26. jūnijā) varam lasīt, ka "A. Ābelīte noziņo par svītrojumiem un universitātes avīzes pēckontroles rezultātiem – par slepenās daļas gradācijām un darba saturu. B. Kukleja nolasa svītrojumus un informē par nodarbībām "Elpā", "Grāmatā" u.c. Par karaspēka dislokāciju Lietuvā un Igaunijā varam neierobežot, jo viņu presē tas viss ir rakstīts. I. Ramute pastāsta par darbu iesūtītās lietas novērtējumā – visi sūtījumi nodoti adresātiem; komentē Maskavas Glavlita vēstuli – par kontr[nesalāsāms] nesūtīšanu. R. Dundurs informē par 2 jaunajiem dokumentiem, par sarunu ar b. Bišeru – par Glavlita turpmāko darbību – ar 1. augustu pāriet uz pēckontroli un izstrādāt turpmāko darbības programmu un likumus"⁴⁵².

No pēdējās sapulces protokola ieraksta secināms, ka R. Dundurs ar I. Bišeru pārrunājuši GLP turpmāko darbību, lai gan pēc pusotra mēneša MP izdeva lēmumu par GLP likvidēšanu. Savukārt par pirmajā protokolā minēto R. Dundura fotogrāfiju laikrakstā "Atmoda" jāpiebilst, ka to papildināja arī intervija. "Kad 1985. gadā sāku strādāt cenzūrā, no sirids domāju, ka patiešām aizsargāju valsts noslēpumus. Tagad arvien vairāk pārlicinos, ka tās lielākoties ir resoru intereses. Tā, piemēram, mēs nedrīkstam izpaust dažu ministriju uzņēmumu darbības rezultātus. Nedrīkstam izpaust armijas daļu atrašanās vietu. Visā civilizētajā pasaulē parastu armijas daļu atrašanās vieta nav noslēpums. [...] Šodienas cenzūra būtībā ir viduslaiku palieka. Principi ir pilnīgi jāmaina. [...] Šobrīd ir pārejas posms. CK vairs nejaucas, nekomandē un nevēlas komandēt GLP, kā tas bija agrāk. Vecā partijiskā sistēma ir sagrauta, bet nav izveidota jauna. Bet par to, ka arī nākotnes Latvijai būs savas drošības, ekonomiskās intereses, par

⁴⁵⁰ LNA LVA 917. fonds, 1.a. apraksts, 226. lieta, 2.-2.a. lpp.

⁴⁵¹ LNA LVA 917. fonds, 1.a. apraksts, 226. lieta, 3.-4. lpp.

⁴⁵² Turpat, 5. lpp.

kurām nebūs jābļautās uz visiem stūriem, šaubu nav. Tādas ir manas domas, bet, kā būs, to lems republikas AP.”⁴⁵³ Šis bijušā GLP augstākā ranga darbinieka atziņas skaidri norāda uz neviennozīmīgo situāciju, ar kuru nevilšus saskārās GLP savas pastāvēšanas pēdējā piecgadē.

Tomēr vēl pirms likvidēšanas GLP bija spiesta rēķināties ar vispārējo ekonomiskās un administratīvās ietekmēšanas mehānismu, kas bija PSRS rīcībā: “Maskava iedarbina impēriskās savaldīšanas sviras un 1990. gadā pārcērt papīra piegādes konveijeru. Tātad izmisīgi mēģina apklusināt ruporus, kuri savu avīžu nosaukumos atmetuši apzīmējumvārdu padomju. KP Rīgas pilsētas komitejas birojs nolemj pārtraukt laikraksta Rīgas Balss izdošanu. Alfrēds Rubiks visādi kavē avīzes Neatkarīgā Cīņa iznākšanu.”⁴⁵⁴ Jāpiezīmē, ka par situāciju Preses namā interesējās ne tikai LKP, bet arī VDK. Tā, piemēram, Kazimirs Dundurs atceras: “Piezvanīja VDK priekšsēdētājs Staņislavs Zukulis: “Jūs, biedri Dundur, neredzat, ka liftā uz sienas ir uzraksts “Nost ar kompartiju!”.” Es atbildēju: “Mans kabinets ir trešajā stāvā, un es liftu nelietoju, bet jūsu cilvēks uz septiņpadsmito stāvu gan brauc ar liftu.” Ar to pašu saruna beidzās.”⁴⁵⁵ Vēlāk sarunā ar šī darba autoru Dundurs apgalvoja, ka šī arī bija viņa kā LKP CK izdevniecības ilggadēja direktora vienīgā saskarsme ar VDK.⁴⁵⁶

Kā savdabīgu ideoloģisko agoniju var uzskatīt LKP CK centienus noturēt mediju informatīvo telpu savā kontrolē, radot pirmo alternatīvo radio ārpus pastāvošās valsts elektronisko mediju sistēmas (faktiski – pirmo Latvijas Republikā dibināto raidorganizāciju). “Tā bija ideoloģiskās cīņas raidstacija “Содружество” (Sadraudzība). LKP CK atbalstītā Interfrontes balss parādījās Rīgas ēterā 1990. gada 1. decembrī. 918 kHz frekvencē tā krieviski un latviski raidīja komunistisko avīžu rakstu lasījumus, komentārus un reizēm intervijas. Studija bija tagadējā Kongresu namā, bet vidējo viļņu raidītājs – Rīgas Augstākajā politiskajā karaskolā. Pēc puča 23. augustā jau neatkarīgās Latvijas varas iestādes slēdza radio, confiscējot aparatūru.”⁴⁵⁷

Par jaunu preses izdevumu izdošanu vai izmaiņām to apjomā 1990. gadā tika izdotas četras pavēles, kas apkopotas LNA LVA 917. fonda 5. apraksta 20. lietā. Ar šīm pavēlēm (tām vairs neparādās atzīme “dienesta lietošanai”) noteikts: **piešķirt** LTF izdevējdarbības tiesības (1990. gada 5. janvāra pavēle Nr. 1); **piešķirt** Latvijas Mūzikas

⁴⁵³ Hānbergs Ē., Preses nams, Rīga, 2008, 65. lpp.

⁴⁵⁴ Hānbergs Ē., Preses nams, Rīga, 2008, 68.-69. lpp.

⁴⁵⁵ Turpat, 60. lpp.

⁴⁵⁶ Millers J., Intervija ar Kazimiru Dunduru, 2011.

⁴⁵⁷ Kruks S., Radiožurnālistika, Rīga, 2005., 172. lpp.

biedrībai izdevējdarbības tiesības (1990. gada 17. janvāra pavēle Nr. 2 dienesta lietošanai); **par** laikraksta “Staburags” sestdienas pielikuma izdošanu (1990. gada 17. janvāra pavēle Nr. 3); **piešķirt** LPSR Brīvprātīgo grāmatu draugu biedrībai izdevējdarbības tiesības (1990. gada 23. janvāra pavēle Nr. 4),⁴⁵⁸

Zīmīgi, ka 1990. gada 5. janvārī izdotā pavēle Nr. 1 (skat. attēlu Nr. 6 Pielikumā) faktiski skan kā kapitulācijas pieteikums pašai GLP: “*Ar LPSR MP 1989. gada 29. decembra rīkojumu Nr. 441-r LTF ir atļauta izdevējdarbība. GLP priekšnieks I. Skujiņš.*”⁴⁵⁹ Drīz vien sekoja līdzīga pavēle par Latvijas Mūzikas biedrību (pavēle Nr. 2, 1990. gada 17. janvārī). Divas pavēles tika izdotas arī par periodisko un neperiodisko izdevumu izdošanu – 1990. gada 17. janvāra pavēle Nr. 3 “*par Stučkas rajona laikraksta “Staburags” sestdienas literāri informatīvā reklāmas pielikuma izdošanas atļauju, nozīmējot b. Ramuti V. veikt izdevuma pēckontroli izlases kārtībā*”⁴⁶⁰, un 1990. gada 23. janvāra pavēle Nr. 6 “*par LPSR brīvprātīgo Grāmatu draugu biedrības izdevējdarbību, nosakot b. Kuklei B. V. organizēt nodarbības ar Biedrības izdevniecības nodaļas darbiniekiem, izskaidrojot viņiem PSRS GLP dokumentus, kā arī pieņemt Biedrības izdevumus pirmscenzūras pārbaudēm*”⁴⁶¹.

No zinātniski pētnieciskā aspekta pētnieku interesi var piesaistīt arī 1990. gada 15. marta pavēle Nr.5-k, no kuras secināms, ka GLP priekšnieks I. Skujiņš pēc PSRS GLP pieprasījuma no 18. līdz 24. martam atradās Maskavā, kur risināja dienesta jautājumus, bet vecākā redaktore Vita Biltaure tika nosūtīta komandējumā uz Baltkrievijas GLP pieredzes apmaiņai no 17. līdz 22. martam.⁴⁶²

Ar 1990. gada 29. marta pavēli Nr. 6-k tiek ieviests jauns štatu saraksts (ar atpakaļejošu datumu – no 1. marta). To veido: “*Galvenās pārvaldes priekšnieks – 1, Galvenās pārvaldes priekšnieka vietnieks – 1, Galvenais grāmatvedis – 1, Galvenās pārvaldes priekšnieka palīgs specdarbā – 1, Pirmās kategorijas redaktors – 13, Otrās kategorijas redaktors – 5, Redaktors – 1, Inspektors - 1, Apkopēja -1, kopā - 25.*”⁴⁶³

Šajā pavēlē atrodama arī informācija par GLP darbinieku algām no 1990. gada 1. marta – apkopējas alga ir 90 rbļ., GLP priekšnieka palīga specdarbā – 195 rbļ., inspektorei

⁴⁵⁸ LNA LVA 917. fonds, 5. apraksts, 20. lieta, 48.-51. lpp.

⁴⁵⁹ Turpat, 48. lpp.

⁴⁶⁰ Turpat, 50. lpp.

⁴⁶¹ Turpat, 51. lpp.

⁴⁶² LNA LVA 917. fonds, 1.L apraksts, 106. lieta, 9. lpp.

⁴⁶³ Turpat, 10.-11. lpp.

– 200 rbļ., redaktoriem – no 210 līdz 220 rbļ. GLP priekšnieka vietnieks saņēma 430 rbļ., bet priekšnieks – 500 rbļ.⁴⁶⁴

Par sadzīviskas situācijas liecību ir kļuvusi arī 1990. gada 3. aprīļa pavēle Nr. 12-k. No tās secinām, ka “*redaktors Guntis Treijs no 1989. gada 26. decembra līdz 1990. gada 13. februārim ciemojās pie attālas radnieces Austrālijā. Darbā viņam bija jāatgriežas 14. februārī, taču “Aeroflot” vainas dēļ no Singapūras uz Maskavu viņš varēja izlidot tikai 23. martā un atgriezties darbā – 28. martā*”⁴⁶⁵.

Saskaņā ar pavēlēm otrais GLP darbinieku komandējums (šoreiz – E. Upmalis) uz Maskavu notika no 2. līdz 5. augustam, kad E. Upmalis PSRS GLP risināja dienesta jautājumus. Pavēle Nr. 29-k par komandējumu tika izdota 1990. gada 25. jūlijā.⁴⁶⁶ Divas dienas pēc tam GLP priekšnieka p.i. R.Dundurs ar 27. jūlija pavēli Nr. 31-k komandēja pats sevi uz Ļeņingradu (no 30. jūlija līdz 1. augustam), lai risinātu dienesta jautājumus Ļenoblgorlitā.⁴⁶⁷

Interesanta ir arī 1990. gada 7. septembra pavēle Nr. 35-k “Par likvidācijas komisijas locekļu darba apmaksu” (skat. attēlu Nr. 7. Pielikumā). Tajā rakstīts: “*Saskaņā ar LR MP 1990. gada 10. augusta rīkojumu Nr. 78-r, saskaņā ar štatu sarakstiem apmaksāt darbu sekojošiem Galvenās pārvaldes darbiniekiem, kas iekļauti Likvidācijas komisijā un uzticēt viņiem Galvenās pārvaldes ražošanas un finanšu darbības noslēguma bilances sagatavošanu un noslēgšanu, tekošo kontu un norēķinu kontu slēgšanu, lietvedības izbeigšanas noformēšanu un lietu nodošanu arhīvā: Galvenās pārvaldes priekšnieka p.i. Dundurs Rūdolfs Ludviga d.; Galvenās pārvaldes priekšnieka palīgs Malbārdis Harijs Ērika d.; Galvenā grāmatvede Kuzņecova Valentīna Fomiča m.; Inspektore Apsīte Vera Vladimira m.*”⁴⁶⁸

Zīmīgi, ka nākamā GLP priekšnieka pavēle Nr. 36-k, kas izdota 1990. gada 13. septembrī, ir par prēmiju (no 43 līdz 180 rbļ) izmaksu visiem GLP darbiniekiem “*Par galveno ražošanas rādītāju izpildi par 1990. gada otro pusgadu*”⁴⁶⁹.

Likumsakarīgi nākamā – 1990. gada 27. septembra – pavēle Nr. 37-k ir par GLP likvidāciju un darbinieku atlaišanu (skat. attēlu Nr. 8.-9. Pielikumā). Pavēlē teikts, ka, “*pamatojoties uz LR MP 1990. gada 10. augusta Lēmumu Nr. 87 “Par LR MP Galvenās*

---

⁴⁶⁴ Turpat, 12. lpp.

⁴⁶⁵ Turpat, 18. lpp.

⁴⁶⁶ Turpat, 39. lpp.

⁴⁶⁷ Turpat, 41. lpp.

⁴⁶⁸ Turpat, 45. lpp.

⁴⁶⁹ LNA LVA 917. fonds, 1.L apraksts, 106. lieta, 46.-47. lpp.

pārvaldes valsts noslēpumu aizsardzībai presē likvidāciju”, izbeigt Galvenās pārvaldes darbību ar 1990. gada 2. oktobri.

Sakarā ar GLP likvidāciju, pamatojoties uz iepriekšminēto un pamatojoties uz Darba kodeksa 33. panta 1. punktu, ar 1990. gada 2. oktobri atbrīvot sekojošus darbiniekus, saglabājot viņiem LR AP prezidija 1990. gada 26. jūlija Lēmumā Nr. 578 noteiktās sociālās garantijas. **Pirmās kategorijas redaktorus:** Biltauri Ritu Jura m., Zeiboti Brigitu Eduarda m., Kukleju Benitu Edgara m., Morozovu Voldemāru Stepana d., Odegovu Olgu Dmitrija m., Bundi Lilitu Vilhelma m., Krūzi Ziedīti Voldemāra m., Akseņenko Ināru Pētera m., Mikažāni Ināru Antona m., Skulti Ainu Viļa m., Vdovkinu Mariju Jāzepa m., Ābelīti Aiju Žaņa m., Upmali Ernestu Kārļa d., Jaškuli Staņislavu Vikenta d. **Otrās kategorijas redaktorus:** Meščeri Inesi Jura m., Ūdri Liju Jāņa m., Lepeško Ģertrūdi Jāņa m., Ramuti Vilmu Kārļa m., Moisējevu Elzu Aleksandra m. **Apkopēju** Līvmani Mariju Antona m. Ar LR MP 1990. gada 10. augusta Lēmumu Nr. 78r Galvenās pārvaldes likvidācijas komisijā iekļautos darbiniekus atbrīvot no ieņemamajiem amatiem ar 1990. gada 31. oktobri saskaņā ar iepriekš minētajiem nosacījumiem: Galvenās pārvaldes priekšnieka palīgu Melbārdi Hariju Ērika d., Galveno grāmatvedi Kuzņecovu Valentīnu Fomina m., Inspektori Apsīti Veru Vladimira m.”⁴⁷⁰

GLP juridiskās eksistences un faktiskās darbības pēdējā dienā tapa arī GLP pēdējā pavēle Nr. 38-k, kas tika izdota 1990. gada 2. oktobrī un ko parakstīja GLP priekšnieka palīgs H. Melbārdis par sava priekšnieka R. Dundura atbrīvošanu no amata ar 1990. gada 31. oktobri (skat. attēlu Nr. 10 Pielikumā).⁴⁷¹ Lai arī GLP tika likvidēta jau 10. augustā, tikai ar šo pavēli faktiski noslēdzās “Glavļita ēra” Latvijā, paverot iespējas jaunai komunikācijas formai starp medijiem un sabiedrību, ko demokrātiskajā pasaulē pazina kā vārda brīvību.

⁴⁷⁰ LNA LVA 917. fonds, 1.L apraksts, 106. lieta, 48.-49. lpp.

⁴⁷¹ Turpat, 50. lpp.

TREŠĀS NODAĻAS KOPSAVILKUMS

Promocijas darba trešajā nodaļā pētījuma autors autors, izmantojot paša veikto pētījumu LNA LVA fondos, apkopoja LPSR GLP darbības vēsturi, fokusējoties uz promocijas darba hronoloģisko laika ierobežojumu: 1985. – 1990. gadu.

Pētījums galvenokārt balstīts uz LNA LVA 917. fonda materiāliem, kas sastāv no ikgadējām LPSR GLP darbības atskaitēm, kas tika sagatavotas un nosūtītas uz Maskavu, PSRS GLP. Visi arhīva materiāli ar retiem izņēmumiem (atsevišķos sapulču protokolos) ir rakstīti krievu valodā, izmantojot PSRS laikam raksturīgo birokrātisko un ideoloģisko terminoloģiju, ko šī promocijas darba autors ir saglabājis, veicot dokumentu tulkojumus latviešu valodā.

Nodaļas struktūra veidota hronoloģiskā secībā, katram gadam veltot atsevišķu apakšnodaļu, kas savukārt sastāv no apakšpunktiem “Priekšcenzūra un pēccenzūra”, “Korespondences perlustrācija” un “Lietvedība”. Arhīvu dokumenti ir papildināti ar aculiecinieku atmiņām.

Iegūtie un izpētītie arhīvu materiāli sniedz priekšstatu par GLP darbību tās pastāvēšanas pēdējā piecgadē, ļaujot iepazīt iegūtās un apstrādātās informācijas apjomu un galvenos fokusa elementus, kas GLP ieskatā šķita aktuāli un par kuriem bija nepieciešams regulāri informēt ne tikai PSRS GLP, bet arī LPSR KP CK un VDK vadību. No dokumentiem secināms, ka galvenie GLP intereses aspekti skāra regulāru trimdas latviešu preses caurskatīšanu, nodrošinot tās nepieejamību Latvijas iedzīvotājiem (ienākošās korespondences perlustrācija), aizliegtās literatūras (galvenokārt – līdz 1940. gadam izdoto laikrakstu, žurnālu un grāmatu) izsūtīšanas nepieļaušana (izejošās korespondences perlustrācija), masu mediju (radio, TV, laikrakstu, žurnālu, grāmatu) un audiovizuālo mākslu (kino, teātra izrāžu, izstāžu) darbības un satura cenzūra (priekšcenzūra un pēccenzūra).

Pētījumā izmantotie arhīvu materiāli līdz šim ir maz pētīti, bet atsevišķos gadījumos zinātniskiem pētījumiem izmantoti pirmo reizi. Diemžēl virkne dokumentu, kas sniegtu plašāku priekšstatu par konkrētiem GLP darbības gadījumiem, ir iznīcināti vai izvesti ārpus Latvijas un to atrašanās vieta pētniekiem nav zināma.

Pētījuma gaitā iegūtie statistikas dati sniedz priekšstatu par GLP kā institūcijas darbības aktivitātes dinamiku un cenzūras faktiskajiem apjomiem GLP darbības pastāvēšanas pēdējā piecgadē Latvijā.

NOBEIGUMS

Promocijas darba izstrādes gaitā ir ierakstītas 10 padziļinātās intervijas ar bijušajiem GLP un LKP CK Izdevniecības darbiniekiem, žurnālistiem, Atmosdas laika viedokļu līderiem un sabiedriskajiem aktīvistiem, LKP CK darbiniekiem, veikts pētījums LNA LVA, analizējot 917. fonda materiālus. Atšķirībā no iepriekš veiktajiem pētījumiem šī pētījuma galvenais uzdevums bija padziļināti izpētīt GLP darbību tās pastāvēšanas pēdējā piecgadē, lai ar zinātniski empīrisko metožu palīdzību pierādītu vai apgāztu promocijas darba izstrādes sākumā izvirzīto hipotēzi - **LPSR GLP līdz pat tās pastāvēšanas beigām saglabāja izteikti prosovjetisku pozīciju un ar savu faktisko darbību bremzēja Atmosdas procesus Latvijā, neskatoties uz cenzūras ietekmes pakāpenisko samazināšanos. Šīs darbības tika veiktas ciešā sadarbībā ar VDK un KP.** Uzskatu, ka pētījuma gaitā **izvirzītā hipotēze ir pierādīta**, ko apliecina pētījuma gaitā apstrādāto arhīva materiālu, kā arī intervijās iegūtie un apkopotie fakti un informācija.

Pierādot darba izstrādes sākumā uzstādīto hipotēzi, uzskatu, ka promocijas darba izstrādei definētais **darba mērķis** – apkopot, sistematizēt un analizēt Latvijā un citās valstīs pieejamos arhīva dokumentus, zinātniskos pētījumus un aculiecinieku atmiņas par GLP kā institūcijas darbību LPSR tās pastāvēšanas pēdējā piecgadē (1985-1990) – ir izpildīts, jo izpētei tika izmantoti pieejamie arhīva dokumenti, apkopotas un analizētas tēmas izstrādei nozīmīgu informantu atmiņas, korelējot šo informāciju ar citu pētnieku zinātniskajos darbos iegūtajām atziņām un secinājumiem.

Pētījuma gaitā tika gūts apstiprinājums tam, ka galvenie cenzūras objekti PSRS bija t.s. pretpadomju propaganda (tajā tika iekļauts viss, kas neatbilda attiecīgā laika perioda ideoloģiskajām nostādnēm), negatīva informācija par stāvokli valstī (piemēram, dabas katastrofas, ekonomiskās problēmas, starpnacionālie konflikti), kā arī jebkāda cita informācija, kas varēja izraisīt negatīvu sabiedrības reakciju vai mainīt tās attieksmi pret pastāvošo iekārtu un tās varas pārstāvjiem.

PSRS masu informācijas līdzekļi veica propagandas funkciju, rādot pasauli tādu, kādai tai vajadzētu izskatīties saskaņā ar padomju ideoloģiskajām nostādnēm. Radio un televīzija tika uzskatīti par sociālistiskā darba organizatoru, tam bija jāiepazīstina klausītāji ar jauno darba pieredzi, jākontrolē valsts un partijas lēmumu izpilde. Publiskās

komunikācijas modelis medijiem piedēvēja pievadķēdes funkciju: tiem bija jānovada līdz indivīdiem valsts pārvaldes rīkojumi, jāveicina darba disciplīna un jāpaaugstina ražošanas kultūra. Pilsoņi tika uzskatīti par izpildītājiem, kuriem tikai jāizklāsta “pareizā” informācija, lai viņi mehāniski varētu to izmantot savā darbā. Radio un televīzijai tādējādi bija īpaša nozīme cilvēka – komunisma cēlāja – veidošanā.

Komunisma cēlāja veidošana notika ciešā sadarbībā ar VDK un LKP CK, kuras sekretāri, tostarp A. Gorbunovs, I. Daudišs u.c., personīgi pieņēma lēmumus par pasta perlustrācijas procesā no sūtījumiem izņemto emigrācijā izdoto grāmatu, žurnālu un laikrakstu konfiscēšanu, iznīcināšanu, nodošanu speciālajos fondos, vai – retos gadījumos – nogādāšanu adresātam. 1987. gadā A. Gorbunovs, dodot attiecīgos norādījumus, par pamatkritēriju lēmuma pieņemšanā uzskatīja konkrētā materiāla satura idejiski politisko pozīciju.

No pētījuma pirmajās divās nodaļās apkopotajiem dokumentiem un materiāliem promocijas darba autors secina, ka GLP bija visaptveroša un sistēmiska organizācija, kuras struktūra un pirmssākumi PSRS (sākotnēji – pēcrevolucionārajā Padomju Krievijā) lielā mērā tika pārmantota no cariskās Krievijas represīvās cenzūras institūcijas, uz ko norāda arī virkne pētnieku. Cenzūras institūcijas interešu loks bija plašs – līdzās it kā saprotamai vēlmei rūpēties par valsts militāro un ekonomisko noslēpumu aizsardzību cenzūra aptvēra kino, radio (vēlāk – arī TV), drukātos medijus, grāmatniecību, teātra mākslu un pat mūziku; visi šie virzieni tika uzskatīti par ideoloģiskās ietekmēšanas un sabiedrības apziņas veidošanas līdzekļiem un instrumentiem. Līdzās tiem GLP kontrolēja arī iedzīvotāju korespondenci, tādējādi rupji pārkāpjot indivīda tiesības uz korespondences neaizskaramību. No aplūkotajiem dokumentiem secināms, ka visos virzienos cenzūra centās aptvert “pilnu ražošanas ciklu”, piemēram, kino gadījumā – no filmas scenārija pirmcenzūras līdz gatavās filmas pēccenzūrai pirms tās publiskas izrādīšanas. Tādējādi GLP ieviesa dzīvē daudzpakāpju cenzūras sistēmu.

Lai arī GLP loma un statuss dažādos PSRS sistēmas pastāvēšanas laika periodos bija atšķirīgs, tas vienmēr bija sabiedrotais “dzelzs priekškara” noturēšanas un padomju sistēmas atbalsta punkts PSKP un VDK.

Pētot ar Krievijas un PSRS GLP darbību saistītos dokumentus, secināms, ka par šo organizāciju publiski ir pieejams daudz lielāks dokumentu daudzums, nekā pētniekiem ir pieejams par LPSR GLP. Šeit nav runa tikai par mehānisku pētījumam pakļauto laika periodu atšķirību, bet gan par pašu pieejamo dokumentu būtību un to satura vērtību: Krievijas arhīvos pētniekiem ir pieejamas daudzu savulaik skandalozu cenzūras gadījumu

dokumentu lietas, turpretī Latvijas arhīvos – vien ikgadējās atskaites, kas atļauj tikai nojaust lietu konkrētās aprises un apjomus.

No izpētes viedokļa interesantākie dokumenti ir iznīcināti vai no Latvijas pārvesti uz Krieviju, tādēļ paralēli pieejamo arhīva materiālu klāstam nozīmīga loma laika dokumentēšanā ir laikabiedru atmiņām, kas promocijas darba nodaļās ir apkopotas no dažādiem avotiem – oriģinālintervijām, atmiņu krājumiem, preses publikācijām – un iespēju robežās sakārtotas hronoloģiskā secībā.

Līdz šim Latvijas pētnieki ir padziļināti pētījuši GLP darbības sākumu LPSR 20. gs. 40. gados, plaši aplūkojot un analizējot arhīvos pieejamos dokumentus, mazāku nozīmi piešķirot tieši notikumu aculiecinieku atmiņām un GLP darbības pēdējās piegades dokumentiem. Promocijas darba 1. un 2. nodaļā aplūkoti LPSR GLP darbību raksturojošie dokumenti liecina par tās interešu un darbības sfēru viļņveidīgumu, PSRS GLP darbības virzienu duplikāciju un uzdevumu lokalizāciju, kā arī skar citu pētnieku veiktos pētījumus (piemēram, J. Trapāns un O. Pavlovskis, kas savus pētījumus veica, dzīvodami ārpus LPSR). Aplūkoti dokumenti liecina arī par nepārprotamu GLP saikni un ciešo sadarbību ar VDK un KP institūcijām.

No pētījuma trešajā nodaļā apkopotajiem dokumentiem un materiāliem autors secina, ka pretēji PSRS pasludinātajam valsts pārkārtošanās, atklātības un demokratizācijas procesam valsts represīvais aparāts, tostarp GLP, būtiski pastiprināja – atsevišķos darbības virzienos pat trīskāršoja – savas darbības apjomu, to samazinot vien savas pāstāvēšanas pēdējos mēnešos. Ik gadus palielinoties GLP budžetam, tika palielināts cenzūrai pakļauto materiālu apjoms, it īpaši tas attiecināms uz personiskās korespondences perlustrāciju, par ko bija atbildība GLP. Zīmīgi, ka vienlaikus tika kāpināts cenzūrai pakļauto gan no ārzemēm ienākošo, gan uz ārzemēm nosūtāmo vēstuļu un bandroļu skaits. Dokumentos pieejamie skaitļi norāda gan uz aizturētās korespondences skaitu, gan uz iznīcināto sūtījumu apjomu.

Ar katru gadu pieauga latviešu valodā izdoto laikrakstu un žurnālu pirmcenzūras un pēccenzūras apjoms, par ko tika regulāri informēta GLP vadība Maskavā, ilustrējot to ar konkrētiem cenzūras gadījumu aprakstiem. Joprojām tika veikta aktīva drukātās preses, grāmatu, radio pārraižu, izdodamo audioierakstu, kino, teātra, muzeju ekspozīciju, kā arī TV pārraižu (galvenokārt – ziņu un izklaidējošo raidījumu) cenzūra. Vienlaikus vērojami arī atsevišķi “atslābuma” momenti, piemēram, pakāpeniski atvērti bibliotēku specfondi, kā arī pārtraukta atsevišķu Rietumu radiopārraižu signālu slāpēšana, kas gan nebija pašas LPSR GLP iniciatīva, bet gan kopējā tendence PSRS.

Zīmīga ir GLP rīcība saistībā ar toreiz plašākai sabiedrībai nepieejamo latviešu trimdas literatūru – grāmatām, laikrakstiem, žurnāliem, kā arī audio ierakstiem u.c. materiāliem. Gandrīz 99% gadījumu tie tika pasludināti par antisovjetiskiem, tātad – plašai sabiedrībai lietošanai nepieejamiem un kaitīgiem. No apkopotajiem dokumentiem nepārprotami secināms, ka LKP CK, MP un VDK vadība tika regulāri un detalizēti informēta par latviešu emigrācijas preses izdevumu publikācijām; atsevišķiem cilvēkiem (piemēram, B. Pugo, A. Gorbunovam, L. Bartkevičam u.c.) tika regulāri nosūtīts ne vien svarīgāko publikāciju apkopojums, bet arī preses izdevumu eksemplāri. Aplūkotajos dokumentos ir atrodami kritēriji un raksturojumi, kādus emigrācijas preseī piešķīra LPSR GLP, norādot, ka trimdas mediju galvenie rakstu kopumi aptvēra rusifikācijas, deokupācijas, migrācijas un alkoholisma problēmas LPSR.

Arhīvu materiāli arī sniedz priekšstatu par veidu, kā LPSR GLP atreferēja un interpretēja atsevišķus sociālpolitiskos notikumus, kas būtiski ietekmēja globālos sitēmtransformācijas procesus (piemēram, “Baltijas tribunāls”, ASV un PSRS konference u.c. notikumi).

Latvijas arhīvos esošo dokumentu apjoms sniedz diemžēl tikai aptuvenu, fragmentāru priekšstatu par LPSR GLP darbību: no pētniekiem pieejamajiem dokumentiem secināmi galvenokārt šīs iestādes interešu virzieni, kā arī konstatējami atsevišķi konkrēti darbības piemēri, taču virkne būtisku ikdienas darbības dokumentu Latvijas pētniekiem nav pieejami. Tie ir iznīcināti (tā secināms no atsevišķām norādēm pieejamajos dokumentos) vai pirms iestādes likvidācijas pārvesti uz Krieviju, uz ko norāda atsevišķi bijušie GLP darbinieki.

SECINĀJUMI

Noslēdzot pētījumu par GLP darbību LPSR 1985.-1990. gados, var secināt, ka šajā laika periodā GLP realizēja savu cenzūras darbību vairākos virzienos, no kuriem izteiktākie bija: **mediju** pirmscenzūra un pēccenzūra (drukātā prese, radio, TV); **audiovizuālās mākslas** cenzūra (kino, teātris, izstādes); **uz ārzemēm nosūtāmo** zinātnisko tekstu, tabulu, zīmējumu un fotogrāfiju cenzūra; **tipogrāfiju**, pavairošanas tehnikas iecirkņu darbības un to produkcijas pēccenzūra; **ienākošās un izejošās korespondences** perlustrācija; **citi** cenzūras veidi (dokumenti u.tml.).

Pētījumā iegūtie statistikas dati liecina, ka pētījuma hronoloģiskā ietvara sākuma periodā gandrīz visos cenzūras veidos ir novērots darba pieaugums, kas sasniedz savu kulminatīvo punktu 1987. gadā (atsevišķos gadījumos – arī 1988. gadā) un tad gandrīz visās pozīcijās strauji samazinās. 1990. gada dati pētniekiem nav pieejami, jo šajā gadā GLP tika likvidēta un kopējās gada darbības pārskata atskaites GLP vadībai Maskavā netika sagatavotas.

Pētījuma gaitā iegūtie statistiskie rādītāji par 1985.-1989. gados veikto mediju satura pirmscenzūru un pēccenzūru ir šādi.

- **Pirmscenzūrā izkontrolēto laikrakstu un žurnālu iespaidlokšņu skaits** apskatītajā laika posmā kopumā veidoja 136 078,5 iespaidloksnes, no tām 21% jeb 27 964 iespaidloksnes bija 1985. gadā, 1986. – 20% jeb 27 774 iespaidloksnes, 1987. – 21% jeb 29 074 iespaidloksnes, 1988. – 19% jeb 26 382 iespaidloksnes, 1989. – 18% jeb 24 884,5 iespaidloksnes (skat. Pielikumā pievienoto 1. tabulu).
- Iegūtie dati ļauj secināt, ka latviešu valodā iznākošā prese tika kontrolēta daudz rūpīgāk nekā krievu valodā iznākošā, par to liecina kopējais **latviešu valodā izdoto laikrakstu pirmscenzūrā izkontrolēto iespaidlokšņu skaits** apskatītajā laika posmā: 74 082 iespaidloksnes no kopējā pirmscenzūrā kontrolēto lokšņu skaita, no kurām 1985. gadā tika kontrolēti 21% jeb 15 356 iespaidloksnes, 1986. – 20% jeb 15 182 iespaidloksnes, 1987. – 22% jeb 16 024 iespaidloksnes, 1988. – 20% jeb 14 510 iespaidloksnes un 1989. – 18% jeb 13 010 iespaidloksnes (skat. Pielikumā pievienoto 2. tabulu).
- Lai arī skaitliski mazāks, tomēr visnotaļ būtisks ir **pēccenzūrā kontrolēto iespaidlokšņu** īpatsvars apskatītajā laika posmā: 51 778,5 iespaidloksnes, no tām 1985. gadā – 25% jeb 13 129 iespaidloksnes, 1986. – 19% jeb 9936

iespiedloksnes, 1987. – 21% jeb 11 000 iespiedloksnes, 1988. – 20% jeb 10 244 iespiedloksnes un 1989. – 14% jeb 7469,5 iespiedloksnes (skat. Pielikumā pievienoto 3. tabulu).

- Apskatītajā laika posmā bija 2398 **presē preventīvi novērstie aizliegtās informācijas publicēšanas gadījumi**, no tiem 1985. gadā bija 23% jeb 551 gadījumi, 1986. – 23% jeb 556 gadījumi, 1987. – 21% jeb 500 gadījumi, 1988. – 17% jeb 417 gadījumi un 1989. – 16% jeb 374 gadījumi. Jāatzīmē, ka atsevišķi nav izcelts preventīvi novērstās aizliegtās informācijas publicēšanas gadījumu skaits presē, TV un radio, tādēļ šie skaitļi ir uzskatāmi par kopējiem rādītājiem (skat. Pielikumā pievienoto 4. tabulu).
- Ir atrasti dokumentāli apstiprinājumi 72 **par darbu saturu izteiktajām piezīmēm** aplūkotāja laika periodā. No tām 1985. gadā bija 49% jeb 35 piezīmes, 1986. – 38% jeb 27 piezīmes, un 1989. – 14% jeb 10 piezīmes. Par 1987. un 1988. gadā izteikto piezīmju skaitu dokumentālus pierādījumus atrast neizdevās. Jāatzīmē, ka atsevišķi nav izcelts presē, TV un radio par saturu izteikto piezīmju skaits, tādēļ šie skaitļi ir uzskatāmi par kopējiem rādītājiem (skat. Pielikumā pievienoto 5. tabulu).
- Aplūkotāja laika periodā tika veikta 15 089 **uz ārzemēm izvedamo zinātnisko tekstu (referātu, ziņojumu, tēžu), zīmējumu, tabulu, fotogrāfiju un slaidu pirmcenzūra**. No tiem 1985. gadā bija 22% jeb 3263 cenzējamie materiāli, 1986. – 21% jeb 3073 materiāli, 1987. – 21% jeb 3198 materiāli, 1988. – 21% jeb 3180 materiāli un 1989. gadā – 15% jeb 2182 cenzējamie materiāli (skat. Pielikumā pievienoto 6. tabulu).
- Aplūkotajā laika posmā tika veikta 521 **pavairošanas tehnikas iecirkņu pārbaude**, no kurām 1985. gadā bija 37% jeb 194 pārbaudes, 1986. – 18% jeb 92 pārbaudes, 1987. – 21% jeb 107 pārbaudes, 1988. – 22% jeb 113 pārbaudes un 1989. – 3% jeb 15 pārbaudes (skat. Pielikumā pievienoto 7. tabulu).
- Aplūkotajā laika posmā tika veiktas 122 **tipogrāfiju pārbaude**, no kurām 1985. gadā bija 50% jeb 61 pārbaude, 1986. – 22% jeb 27 pārbaudes, 1988. – 20% jeb 24 pārbaudes, un 1989. – 8% jeb 10 pārbaudes. Par 1987. gadā veiktajām tipogrāfiju darba pārbaudēm nav datu (skat. Pielikumā pievienoto 8. tabulu).

Par bibliotēkās un grāmatnīcās veikto grāmatu cenzūru pētījuma gaitā tika iegūti šādi dati.

- Aplūkotāja laika periodā tika veiktas **203 bibliotēku darbības pārbaudes**. 1985. gadā bija 49% jeb 99 pārbaudes, 1986. – 23% jeb 47 pārbaudes, 1987. – 28% jeb 57 pārbaudes. Par 1988. un 1989. gadā veiktajām bibliotēku darbības pārbaudēm nav datu (skat. Pielikumā pievienoto 9. tabulu). Jāatzīmē, ka šajā laikā notika apjomīga specfondu pārskatīšana, kas aizņēma daudz laika un darba resursu.
- Aplūkotāja laika periodā tika veiktas **94 grāmatnīcu darbības pārbaudes**. 1985. gadā bija 41% jeb 40 pārbaudes, 1986. – 31% jeb 30 pārbaudes, 1987. – 28% jeb 24 pārbaudes. Par 1988. un 1989. gadā veiktajām grāmatnīcu darbības pārbaudēm nav datu (skat. Pielikumā pievienoto 10. tabulu).
- Aplūkotāja laika periodā tika veikta **konfiscētas 148 aizliegtās grāmatas**. 1985. gadā bija 30% jeb 45 grāmatas, 1986. – 49% jeb 73 grāmatas, 1987. – 20% jeb 30 grāmatas. Par 1988. un 1989. gadā konfiscētajām grāmatām nav datu (skat. Pielikumā pievienoto 11. tabulu).

Par audiovizuālās mākslas cenzūru tika iegūti šādi dati.

- Aplūkotājā laika posmā **pirmscenzūrā kontrolētās kinoprodukcijas apjoms** 891 083 metri, no tiem 1985. gadā – 23% jeb 205 459 metri, 1986. – 22% jeb 200 000 metri, 1987. – 22% jeb 194 178 metri, 1988. – 33% jeb 291 446 metri. Par 1989. gadā kontrolēto kinoprodukcijas apjomu metros ziņu nav (skat. Pielikumā pievienoto 12. tabulu).
- Aplūkotājā laika posmā **pēccenzūrā kontrolētās TV un kinoprodukcijas apjoms** 437 890 metri, no tiem 1985. gadā – 13% jeb 58 360 metri, 1986. – 34% jeb 147 020 metri, 1989. – 53% jeb 232 510 metri. Par 1987. un 1988. gados veikto TV un kinoprodukcijas pēckontroles apjomu ziņu nav (skat. Pielikumā pievienoto 13. tabulu).
- Kopējais **demonstrēšanai atļauto mākslas, dokumentālo, hronikas un reklāmfilmu apjoms** aplūkotājā laika posmā bija 683, no tām 1985. gadā bija – 30% jeb 204 filmas, 1986. – 33% jeb 229 filmas, 1987. – 26% jeb 176 filmas un 1988. – 11% jeb 79 filmas. Jāņem vērā, ka par 1988. gadā demonstrēšanai atļautajām reklāmfilmām ziņu nav. Tāpat nav datu par 1989. demonstrēšanai atļautās kinoprodukcijas kopējo apjomu (skat. Pielikumā pievienoto 14. tabulu).
- Aplūkotāja laikā tika **atļauta 57 teātra izrāžu rādīšana**, no tām 1985. gadā bija 16% jeb 9 izrādes, 1986. – 33% jeb 19 izrādes, 1987. – 33% jeb 19 izrādes, 1988.

– 18% jeb 10 izrādes. Par 1989. gadā saskaņotajām izrādēm ziņu nav (skat. Pielikumā pievienoto 15. tabulu).

- Aplūkotāja laika periodā tika **atļauta 271 mazās formas darba izrādīšana**, no tiem 1985. gadā bija 8% jeb 22 darbi, 1986. – 26% jeb 71 darbs, 1987. – 47% jeb 128 darbi un 1988. – 18% jeb 50 darbi. Par 1989. gadā saskaņotajiem mazās formas darbiem ziņu nav (skat. Pielikumā pievienoto 16. tabulu).

Par no ārzemēm ienākošās korespondences perlustrāciju iegūti šādi dati.

- Aplūkotāja laika periodā tika uzskaitītas **12 164 parastās un ierakstītās no ārzemēm ienākošās bandroles un pakas**. 1985. gadā bija 4% jeb 504 bandroles un pakas, 1986. – 5% jeb 556 bandroles un pakas, 1987. – 8% jeb 966 bandroles un pakas, 1988. – 16% jeb 1987 bandroles un pakas un 1989. – 67% jeb 8151 paka un bandrole (skat. Pielikumā pievienoto 17. tabulu).
- No tām aplūkotāja laika periodā **tika aizturētas 2891 parastās un ierakstītās bandroles un pakas**. 1985. gadā bija 9% jeb 264 bandroles un pakas, 1986. – 11% jeb 305 bandroles un pakas, 1987. – 16% jeb 457 bandroles un pakas, 1988. – 30% jeb 841 bandroles un pakas un 1989. – 34% jeb 965 bandroles un pakas (skat. Pielikumā pievienoto 18. tabulu).
- Aplūkotāja laika periodā tika **veikta 328 iesūtīšanai neatļauto vienību izņemšana** no ienākošajām parastajām un ierakstītajām bandrolēm un pakām. 1985. gadā bija 5% jeb 16 izņemšanas gadījumi, 1986. – 3% jeb 10 izņemšanas gadījumi, 1987. – 15% jeb 49 izņemšanas gadījumi, 1988. – 21% jeb 69 izņemšanas gadījumi un 1989. – 56% jeb 184 izņemšanas gadījumi (skat. Pielikumā pievienoto 19. tabulu).
- Aplūkotāja laika periodā aizturētajās bandrolēs un pakās kopumā tika **konstatētas 6875 aizliegtās literatūras vienības** (žurnāli, avīzes, grāmatas, brošūras, citi iespieddarbi un audioieraksti). 1985. gadā bija – 11% jeb 725 vienības, 1986. – 12% jeb 799 vienības, 1987. – 13% jeb 916 vienības, 1988. – 15% jeb 1030 vienības un 1989. – 50% jeb 3405 vienības (skat. Pielikumā pievienoto 20. tabulu).

Par uz ārzemēm nosūtītās korespondences perlustrāciju tika iegūti šādi dati.

- Aplūkotāja laika periodā Latvijas **privātpersonas, iestādes un organizācijas uz ārzemēm nosūtīja 224 205 bandroles** (no tām 116 787 bandroles nosūtīja iestādes un 107 418 bandroles – privātpersonas). 1985. gadā bija 15% jeb 33 901

bandrole, 1986. – 12% jeb 27 599 bandroles, 1987. – 18% jeb 41 387 bandroles, 1988. – 25% jeb 56 078 bandroles un 1989. – 29% jeb 65 240 bandroles (skat. Pielikumā pievienoto 21. tabulu).

- Aplūkotāja laika periodā **izlases kārtībā tika pārbaudīta 23 021 bandrole** (jeb 10% no visām izsūtītajām bandrolēm), no tām 1985. gadā bija 14% jeb 3197 bandroles, 1986. – 8% jeb 1849 bandroles, 1987. – 19% jeb 4265 bandroles, 1988. – 32% jeb 7460 bandroles un 1989. – 27% jeb 6250 bandroles (skat. Pielikumā pievienoto 22. tabulu).
- No pārbaudītajām bandrolēm aplūkotāja laika periodā **iejaukšanās notika 1157 bandrolēs**. No tām 1985. gadā bija 25% jeb 286 bandroles, 1986. – 28% jeb 323 bandroles, 1987. – 42% jeb 484 bandroles, 1988. – 4% jeb 49 bandroles un 1989. – 1% jeb 15 bandroles (skat. Pielikumā pievienoto 23. tabulu).

Iegūtie dati dokumentāli apstiprina, ka GLP ne tikai veica literatūras, preses, vārda un mākslas pašizpaušmes brīvības ierobežošanu un kontroli, bet arī pārkāpa pasaulē pieņemtās cilvēka tiesības uz korespondences neaizskaramību. Tiem, kas dzīvoja PSRS laikos un izbaudīja padomju cenzūras uzliktos ierobežojumus, minētais secinājums, iespējams, var šķist truisms. 21.gs., kad kopš padomju laika noslēguma posma ir pagājuši vairāk nekā 20 gadi un izaugušas jaunas paaudzes, kurām jēdziens “padomju cenzūra” neko nenožīmē, ir svarīgi konkrēti cenzūras darbības apliecinājumi. Arhīvos iegūtā un promocijas darbā apkopotā statistika ir konkrēts apliecinājums padomju cenzūras darbības veidam un apjomam. Vienlaikus jāatzīst, ka cenzūras darbības bija leģitimizētas no PSRS valdības puses un kalpoja tās kopējām interesēm totalitārā režīma noturēšanai. Ir gūti pierādījumi tam, ka GLP darbs ideoloģiskās ietekmēšanas jomā tika veikts ciešā sadarbībā ar LKP CK un VDK, par ko liecina šo iestāžu savstarpējā sarakste, pavēles, rīkojumi, konsultācijas un citas darbības, tostarp regulārie ziņojumi gan LKP, MP un VDK vadībai, gan savai tiešajai priekšniecībai Maskavā – PSRS GLP.

Par GLP saimniecisko darbību tika iegūti tās ikgadējā budžeta rādītāji.

- **GLP budžets 1985.-1990. gadā** veidoja 443 000 rbļ., no tiem 1985. gadā bija 15% jeb 64 600 rbļ., 1986. – 15% jeb 64 900 rbļ., 1987. – 15% jeb 65 830 rbļ., 1988. – 15% jeb 66 490 rbļ., 1989. – 15% jeb 68 060 rbļ. un 1990. gadā – 26% jeb 113 120 rbļ. (skat. Pielikumā pievienoto 24. tabulu).

No iegūtajiem skaitļiem secināms, ka vidēji iestādes budžets bija praktiski nemainīgs, būtisks palielinājums ir vērojams tikai 1990. gadā, kas izskaidrojams ar kopējo inflāciju PSRS un nepieciešamību palielināt algas iestādes darbiniekiem.

Kā redzams no pētījumā iegūtajiem datiem, pretēji PSRS vadības formāli pasludinātajam kursam uz valsts demokratizāciju un vārda brīvību, kas tika definēts ar terminiem “perestroika” un “glasnostj”, GLP faktiskajā darbā nevis samazināja savu ietekmi, bet gan palielināja to, savas darbības pēdējā piecgadē kāpinot darba apjomus cenzūrai pakļauto materiālu skaitu, it īpaši korespondences laukā. No GLP atskaišu satura kontentanalīzes secināms, ka viena no galvenajām GLP darbības prioritātēm bija latviešu emigrācijas preses izdevumu satura analīze un slēdzienu sagatavošana LKP CK, VDK un PSRS GLP darbinieku vajadzībām. Cenzūras darbības pastiprināšanās fakti tika iegūti ne tikai statistiski analizējot arhīva materiālus, bet arī salīdzinot tos ar padziļināto interviju laikā iegūtajiem faktiem par konkrētiem cenzūras piemēriem.

Var secināt, ka padomju cenzūras darbība visā pilnībā atbilda totalitāras varas veidotajai ideoloģijai, saskaņā ar kuru informācija tās pilnā apjomā drīkst būt pieejama tikai ļoti šauram, izredzētam un režīmam pilnībā lojālam cilvēku lokam. Tas, cik apjomīgi tika veikta preses, grāmatu, radio, televīzijas pārraižu, kinofilmu, iestudējamo teātra izrāžu, muzeja ekspozīciju cenzūra, apliecina, padomju režīms ar represīvām metodēm cīnījās pret brīvdomību un jebkādām atkāpēm no pastāvošajiem normatīviem.

Kaut arī padomju cenzūra, īpaši tās noslēguma posmā, bija ieviesusi dzīvē smalki izstrādātu daudzpakāpju kontroles sistēmu, tai neizdevās novērst „dzelzs priekškara” krišanu. Īpaši 1980. gadu otrajā pusē brīvas informācijas daudzums no Rietumiem jūtami palielinājās, cenzūra – gadu desmitiem stabils, uzticamais padomju sistēmas atbalsta punkts – vairs nebija spējīga tikt ar to galā.

Noslēgumā jāatzīmē, ka šis pētījums ir tikai daļa no kopējās padomju perioda cenzūras vēstures ainas, jo pilnīgāka pētījuma analīze būs iespējama tikai tad, kad Latvijas pētniekiem pavērsies iespēja piekļūt tiem Krievijas arhīvu materiāliem, kuri, visticamāk, tika izvesti no Latvijas pirms GLP likvidēšanas. Diemžēl nav izslēgta iespējamība, ka šie dokumenti ir iznīcināti. Tādā gadījumā Latvijas pētniekiem ir iespēja balstīt savus turpmākos pētījumus tikai uz aculiecinieku atmiņām un šī promocijas darba izstrādē izpētītajiem LNA LVA fondu materiāliem.

DARBĀ IZMANTOTIE SAĪSINĀJUMI

a/k -	Abonenta kastīte pasta sūtījumu saņemšanai
ALA -	Amerikas latviešu apvienība
ANO -	Apvienoto Nāciju organizācija
AP -	Augstākā padome
APN -	Agenstvo pečati novosteī
ATK -	Aizsardzības Tautas komisārs
AVPP -	Apvienotā valsts politiskā pārvalde (OGPU)
BBC -	British Broadcast corporation, radiostacija
CK -	Centrālā komiteja
CSP -	Centrālā Statistikas pārvalde
CT -	Centrālā Televīzija
ČSSR -	Čehoslovākijas Sociālistiskā republika
DW -	Deutsche Welle, radiostacija
Er/a -	Eksperimentālā ražošanas apvienība
ESM -	elektroniskās skaitļojamās mašīnas
FSB -	Federalnaja služba bezopasnosti (Federālais Drošības dienests)
GLP -	Galvenā Literatūras pārvalde
GRK -	Galvenā Repertuāru komiteja
i/b -	ierakstīta bandrole
IeM -	Iekšlietu ministrija
IZM -	Izglītības ministrija
k/c -	Kara cenzors
KPFSR -	Krievijas Padomju Federatīvā Sociālistiskā Republika
KM -	Kultūras ministrija
LGLP -	Latvijas Galvenā Literatūras pārvalde
LJK -	Latvijas jūras kuģniecība
LNA LVA -	Latvijas Nacionālais arhīvs Latvijas Valsts arhīvs
LNNK -	Latvijas Nacionālās neatkarības kustība
LKF -	Latvijas Kultūras fonds
LKP -	Latvijas Komunistiskā partija
LPSR -	Latvijas Padomju sociālistiskā republika
LR -	Latvijas Radio
LTF -	Latvijas Tautas fronte
LTV -	Latvijas televīzija
LVU -	Latvijas Valsts universitāte
MK -	Ministru Kabinets
MP -	Ministru Padome
NKVD -	Iekšlietu Tautas komisariāts (Narodnij komisariat vnutrennih del)
PTR -	Polijas Tautas Republika
TV -	Televīzija
PA -	Padomju Armija
PBLA -	Pasaules Brīvo latviešu apvienība
PSKP -	Padomju savienības komunistiskā partija
PSRS -	Padomju Sociālistisko republiku savienība
R/A -	Ražošanas apvienība
RPI -	Rīgas Politehniskais institūts
SKB -	Slepenais konstruktoru birojs
TIK -	Tautas Izglītības komisariāts

TK -	Tautas komisariāts
TKP –	Tautas komisāru padome
VAK -	Vides aizsardzības klubs
VĀK -	Viskrievijas ārkārtas komiteja
VCIK -	Vissavienības Centrālā Izpildkomiteja
VDK –	Valsts Drošības komiteja
VDR -	Vācijas Demokrātiskā republika
VEF-	Valsts Elektrotehniskā fabrika
VFR -	Vācijas Federatīvā republika
VIA -	Vokāli instrumentālais ansamblis
VOA –	Voice Of America, radiostacija
ZA-	Zinātņu Akadēmija
ZPI -	Zinātniski pētnieciskais institūts

IZMANTOTIE AVOTI

Literatūra

Berger, Arthur

2000. *Media and Communication Research Methods: Introduction to Qualitative and Quantitative Approches*. Sage Publ., P. 111.

Bleiere, D.

1996. *Latvija: notikumu hronika 1985.-1996.gadā*. Rīga: N.I.M.S.

Bleiere, D., Butulis, I., Feldmanis, I., Stranga, A., Zunda, A.

2005 *Latvijas Vēsture 20.gadsimts*. Rīga: Jumava.

Briedis, Raimonds

2006. *Latviešu literatūras hronika sastatījumā ar notikumiem pasaulē un Latvijā 1945-2005*, Rīga, 284.-329. lpp.

2010. *Teksta cenzūras īsais kurss: prozas teksts un cenzūra padomju gados Latvijā*. Rīga.: LU LFMI.

Brikše, Inta, Skudra, Ojārs, Tjarve, Rolands.

2002. Development of the Media in Latvia in the 1990s. In: *Baltic Media in Transition*. Tartu: Tartu University Press, pp. 65 – 102.

Brzezinski, Zbignev

1993. *The Great Transformation*, *The National Interest* nr.33, p.4.

Daukšts, Bonifācijs

2010. *Cenzūra: tumsas sulaiņi mita slēpnī un vajāja latviešu prozu*. ¼ Satori, 9. jūlijs, <http://www.satori.lv/raksts/3481>.

Dimants, Ainārs

2004. *Pašcenzūra pret paškontroli Latvijas presē*, Valmiera.

Donsbach, Kurt Walter

2001. *Wahrheit in den Medien: Uber den Sinn eines methodischen Objektivitätsbegriffes*. *Politische Meinung* 2001, Nr. 381, 74. lpp.

Dreifelds, J.

1996. *Latvia in transition*. Cambridge: Cambridge University Press, P. 248

Glutz, Peter

2003. Wer sind die Verlierer der Vernetzung?; Von der Industrie - zur Informationsgesellschaft. *Internationale Politik*, 7.lpp.

2004. *Wenn sich Qualität nicht rechnet: Die Pressfusionskontrolle gefährdet das Niveau deutscher Zeitungen – und das unserer demokratischen Auseinandersetzung. Der Tagesspiegel*, 4. jūlijs, 8. lpp.
- Gross, P.**
2004. Between reality and dream: Eastern European media transition, transformation, consolidation, and integration. *East European Politics and Societies*, 18 (1), P. 111.
- Høyer, S. (ed.)**
1993. *Towards a civic society: the Baltic media's long road to freedom*. Tartu: Baltic Association for Media Research: Nota Baltica.
- Kostanda, Odisejs**
1992. *Latvijas vēsture*, Rīga, 428.-451. lpp.
- Linz, J.Juan, Stepan Alfred**
1996. *Problems of Democratic Transition and consolidation. Southern Europe, South America and Post-Communist Europe*, The Johns Hopkins University Press
- McQuail, Denis**
1993. *Communication for the Study*. London: Thousand Oaks, New Delhi, P. 291.
- Merkel, Wolfgang**
1999. *Systemtransformation. Eine Einführung in die Theorie und Empirie der Transformationsforschung*, Opladen: Leske + Budrich, S.69-76.
- Skudra, Ojārs**
2002. *Sistēmtransformācija Latvijā un tās periodizācija*, Rīga.
- Strods, Henrihs**
2010. *PSRS politiskā cenzūra Latvijā 1940-1990*, Rīga.
- Trapans, Jānis, A.**
1988. *The Baltic States and Western radio Broadcasts: The role and Estimated Impact of Radio Free Europe*. iJBS, XIX, 2. I pp. 93-100.
- Treijs, Rihards**
2008. *Cenzūra – padomijas dzelzs slota*, NRA, 21.novembris
2011. *Cenzūra zinību vīra redzējumā*,
http://la.lv/index.php?option=com_content&view=article&id=295346:cenzura-zinbu-vra-redzjum&catid=92&Itemid=207.
- Šulmane, Ilze**
Masu komunikācijas kontentanalīze. www.lu.lv/szf
- Vihalemm, Peeter**
2002. *Baltic Media in Transition*. Tartu: Tartu University Press, pp.65 – 68.

1998. *Latvijas Tautas fronte 1988-1991, rakstu krājums*, Rīga.
2001. *Komunikācijas studiju nodaļa Daudzveidība III, Latvijas Mediju Analīze*, Rīga.
- Блюм, А.В.**
1995. *Еврейская тема глазами советского цензора. Труды по иудаике*. СПб: Петербургский еврейский университет., В. 3.
1997. *Советская цензура эпохи большого террора. Индекс. Досье на цензуру*, журнал. № 2.
1999. *За кулисами одного события. Новый мир* : журнал. № 7.
2000. *Советская цензура в эпоху тотального террора. 1929—1953.*, Монография, СПб.: Академический проект, 283 с.,

2002. *Рукописи не горят?..К 80-летию основания Главлита СССР и 10-летию его кончины*. “Звезда” : журнал № 6., М.: С. 201-211.
2003. *Начало Второй мировой войны. Посев*: журнал. № 11.
2004. *Блокадная тема в цензурной блокаде*. *Нева*: журнал. СПб.: № 1. С. 238-245.
- Валлерстайн, И.**
2001. Анализ мировых систем и ситуация в современном мире, СПб.: Университетская книга.
- Горяева, Т. М.**
1997. История советской политической цензуры. Документы и комментарии. М.: “Российская политическая энциклопедия” (РОССПЭН), 672 с.
2009. *Конец правды. Радио России. Политический контроль советского радиовещания в 1920-х — 1930-х годах. Документированная история*. М.: Фонд Первого Президента России Б. Н. Ельцина, 160 с. (История сталинизма).
- Дворкина М. Д.,**
1999. *Библиотека до 1931 года и после... (Из истории Государственной общественно-политической библиотеки, 1921-1941 гг.)*. М.: Государственная общественно-политическая библиотека.
- Жирков Г. В.,**
2001. *История цензуры в России XIX—XX вв.*. М., Аспект Пресс, 358 с.
- Колпакиди А., Серяков М.**
2002. Щит и меч, М.: Olma Media Group, 723 с.,
- Конашев М. Б.,**
2000. Спецхран и историческая наука в Советской России в 1920-1930-е, М.
- Кокурин, А. Петров Н.,**
2003. *Лубянка. Органы ВЧК-ОГПУ-НКВД-НКГБ-МГБ-МВД-КГБ. 1917—1991*. М.: Международный фонд “Демократия”, С. 763 с. (Россия. XX век. Документы).
- Лютова, К. В.**
1999. *Отдел спецфондов в 60-80 гг. Спецхран библиотеки Академии Наук*. СПб.: Издательский отдел БАН
1999. *Спецхран как особое подразделение БАН. Спецхран библиотеки Академии Наук*, СПб.: Издательский отдел БАН
- Ляховский А. А.,**
1995. *Перечень сведений, разрешаемых к открытому опубликованию, относительно действий ограниченного контингента советских войск на территории ДРА (в соответствии с постановлением ЦК КПСС № П 206/2 7.6.85 г.)*. Трагедия и доблесть Афганистана., М.: Искона.
- Мазурицкий А. М.,**
2000. *Влияние Главлита на состояние библиотечных фондов в 30-е годы XX века. “Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире: новые технологии и новые формы сотрудничества”*. Научно-техническая библиотека Киевского политехнического института имени Денисенко (июнь 2000). , Материалы 7 Международной конференции Крым-2000.
- Матох В.М.,**
2007. *Цензура в БССР*. Белгазета (23 июля 2007).
- Махотина Н. В., Федотова О. П.,**

2005. Фонд литературы ограниченного распространения ГПНТБ СО РАН: *предпосылки к исследованию*
<http://www.rba.ru/or/comitet/12/mag11/13.pdf>

Молчанов Л. А.,

2002. Глава 3. *Цензура газет. Газетная пресса России в годы революции и Гражданской войны (окт. 1917 - 1920 гг.)*, Монография. Издатполиграфпресс, 272 с.

Пивоваров Ю. С.,

2008. *Рецензия на книгу “Мой XX век. Воспоминания”* Политический контроль советского радиовещания. Эхо Москвы (11 октября).

Прищепа В. П.

1996. *Позиционная борьба с цензурой. Российского Отечества поэт (Е.А. Евтушенко: 1965-1995 гг.)* Абакан: Издательство Хакасского государственного университета им. Н. Ф. Катанова, 344 с.

Рейфман П.С.,

2003. Глава пятая. Вторая мировая. Часть вторая. Библиотека Гумер
2003. Из истории русской, советской и постсоветской цензуры. Библиотека Гумер

Рыжак Н.В.,

2005. *“Цензура в СССР и Российская государственная библиотека”*. Доклад на Международной конференции “Румянцевские чтения-2005”.

Сааков Ю.

2004. Высочайшая цензура. *Новый мир*, журнал № 3.

Соколов А. В.

2002. *Тотальная цензура. Опыт Советского Союза. Общая теория социальной коммуникации*, СПб.: Изд-во Михайлова В. А., 461 с.

Стельмах В. П.

1998. *“Владимир Высоцкий и цензура”*. Доклад на Международной конференции “Владимир Высоцкий и русская культура 1960—1970-х годов”. 8-12 апреля 1998.

Фёдоров А. В.

2004. *Права ребёнка и проблема насилия на российском экране*. Монография. Таганрог: Издательство Кучма, 418 с.

Штрале А.,

2006. Закат цензуры в Советской Латвии 1985—1990 гг. *KNYGOTYRA*. Рига, Национальная библиотека Латвии

Яковлев А. Н.

2002. *Власть и художественная интеллигенция. Документы ЦК РКП(б) - ВКП(б), ВЧК - ОГПУ - НКВД о культурной политике. 1917-1953*. М.: Материк, 872 с., (Россия. XX век).

2007. *Сумерки. Народная воля* : газета. Минск, № 159-160.

Publicētie avoti

Andersone, Arta

2004. *Laimīgie!? jeb Daži kadri no maniem sešpadsmit “Panorāmas” gadiem*, Cilvēki TV viņos '54-'04, Rīga.

Atte, Žanis

2004. *Voss kājām gaisā un citi atmiņu stāsti*, Cilvēki TV viņos '54-'04, Rīga.

- Dāvidsons Edvīns**
2004. *Sports, sports, sports*, Cilvēki TV viņos '54-'04, Rīga.
- Eckel, M.**
2007. *Putin calls collapse of Soviet Union „catastrophe”*. Skat. 2012. gada 17. oktobrī <http://washingtontimes.com/world/20050426-120658-5687r.htm>
- Eglīte, Biruta,**
1999. *Pasta Grāmata*, Nordik, 105.-106. lpp.
- Eglīte, Lilita**
2004. *Aprīlim, aprīlim Pilieni nav kā līdz šim*, Cilvēki TV viņos '54-'04, Rīga.
- Freinberga-Upmale, Ieva**
2004. *Pārmaiņu laiki*, Cilvēki TV viņos '54-'04, Rīga.
- Hānbergs, Ēriks**
2008. *Preses nams*, Rīga.
- Johansons, Edmunds**
2006. *Čekas ģenerāļa piezīmes*, Rīga.
- Juškeviča, Dārija**
2000. *Spēks esam tikai mēs visi kopā*, Latvijas Radio – 75, Rīga.
- Kalniete, Sandra**
2000. *Es laužu, tu lauži, mēs laužām, viņi lūza*, 456-465 lpp, Rīga.
- Kalniņš, Raitis**
2000. *Kā no plaukta...*, Latvijas Radio – 75, Rīga.
- Kalvāns, R.**
2006. *Atklusējumi*, Rīga.
- Kampars, Valdis**
2004. *Mani gadu gredzeni Latvijas Televīzijā*, Cilvēki TV viņos '54-'04, Rīga.
- Kruks Sergejs**
2005. *Radiožurnālistika*, Rīga.
- Labanovskis, Rišards**
2004. *Ticējām labajam*, Cilvēki TV viņos '54-'04, Rīga.
- Leja, Jānis**
2004. *Atmiņā nāk...*, Cilvēki TV viņos '54-'04, Rīga.
- Liberts, Pauls**
2004. *Laiks no 1958. gada marta līdz 1961. gada augustam*, Cilvēki TV viņos '54-'04, Rīga.
- Lubinskis, Raitis**
2004. *TV*, Cilvēki TV viņos '54-'04, Rīga.
- Meidrops, Visvaldis**
2004. *Sapulces un LPSR Valsts Radioraidījumu un televīzijas komitejas priekšsēdētājs L.B.*, Cilvēki TV viņos '54-'04, Rīga.
- Migla, Maija**
2004. *“Panorāma” – visa dzīve*, Cilvēki TV viņos '54-'04, Rīga.
- Nagainis, Ģirts**
2004. *Mana dzīve un televīzija*, Cilvēki TV viņos '54-'04, Rīga.
- Puriņa, Velta**
2004. *1987. gada nogale – Atmosdas sākuma vēstnesis “TV Panorāmā”*, Cilvēki TV viņos '54-'04, Rīga, 2004.
- Rudzišs, Leons**
2004. *Kā piedzima “Panorāma”*, Cilvēki TV viņos '54-'04, Rīga.

- Rudzīte, Svetlana**
2004. *Mans dzīvesveids - televīzija*, Cilvēki TV viņos '54-'04, Rīga.
- Rulle, Līga**
2004. *Kā radās "Zaķusalas ritmi"*, Cilvēki TV viņos '54-'04, Rīga.
- Saulīte, Gundega**
2004. *Abstrakts veidojums ar bagātu vēsturi*, Cilvēki TV viņos '54-'04, Rīga.
- Štrāle, Aina**
2005. *Sešstūru zīmogs*, Diena, 6. augusts.
- Tjarve, Rolands**
2004. *Latvijas televīzija – no partijas rupora līdz sabiedrības balsij*, Cilvēki TV viņos '54-'04, Rīga.
- Treimanis, Jānis**
2004. *Arī es sākumā*, Cilvēki TV viņos '54-'04, Rīga.
- Utkina, Olga**
2004. *Nevis "Solīts makā nekrīt", bet gan "Vīrs un vārds"*, Cilvēki TV viņos '54-'04, Rīga.
- Vārpiņa, Marga**
2004. *I. aprīlī*, Cilvēki TV viņos '54-'04, Rīga.
- Veidemane, Elita**
2004. *Labvakar, Latvija!*, Cilvēki TV viņos '54-'04, Rīga.
- Veinberga, Sandra**
2004. *Televīzijas ērkšķainais ceļš*, Cilvēki TV viņos '54-'04, Rīga.
- Zirnis, Egīls**
2005. *Cenzūra*, Diena, 30. jūlijs.
- Žune, Inese**
2004. *Mūžam mainīgā un nepastāvīgā*, Cilvēki TV viņos '54-'04, Rīga.
- Александров, Г.**
1947. Докладная записка агитпропа ЦК А. А. Жданову по вопросу издания "Чёрной книги". *Сталин и космополитизм*. Фонд Александра Яковлева (03 февраля 1947.). <http://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/62106/69319>
- Алексеев, А.**
2008. Замечание об истории социологии "с человеческим лицом". *Телескоп*: журнал. № 3 СПб
- Алексеева, Л. М.**
1992. *Первые правозащитные выступления (1965-1968 гг.)*. История инакомыслия в СССР: Новейший период, Вильнюс, М, "Весть"
- Андреев, Г., Кашин, А.**
1958. *Письмо К. Е. Ворошилову с требованием прекращения травли Б. Л. Пастернака*. *Альманах Россия. XX век*. Фонд Александра Яковлева (28 ноября 1958.). http://www.hrono.info/dokum/195_dok/19581128past.html
- Ануфриев, Г.**
2005. 20 лет в Главлите. 7 дней: газета № 4. Минск: Белорусское телеграфное агентство, 27 января.
- Аронсон, О.В.**
2001. *Неархивируемое. Индекс. Досье на цензуру*: журнал. № 14.
- Бобраков-Тимошкин, А.**
2009. *Новый Цой родится в интернете?*. Радио Свобода (13.07.). <http://www.svobodanews.ru/content/article/1775848.html>.
- Борецкий, Р. А.**

1998. Глава 01. *Аршином общим не измерить. В Бермудском треугольнике* ТВ. М., Икар, 204 с.
- Буртин, Ю. Г.**
1994. *Власть против литературы (60-е годы): Персональные цензурные дела по документам ЦК КПСС и Главлита. Вопросы литературы* : журнал. В. 2. С. 225.
- Виноградов И.И.,**
2007. *Слово и дело. “Континент”*: журнал. Независимая редакция журнала “Континент”, В. 134.
- Волков Константин,**
Эфир войны, <http://www.radijoimtuvai.lietuvoje.net/index2.php?did=2207>
- Волкова Н. Б.,**
2002. *“Я считаю, что всё это должно быть в РГАЛИ...” Беседа в Российском государственном архиве литературы и искусства. Наше наследие* : журнал, № 61., С. 54-65
- Гаман-Голутвина О. В. и др.**
2008. Глава 3. *СССР в середине 1960х — начале 1980х гг. История России 1945 — 2008*, Просвещение, С. 192.
- Голованов А. Е.**
1975. *Письмо в ЦК КПСС Л. И. Брежневу и в Совет Министров СССР А. Н. Косыгину (8 апреля)*.
http://militera.lib.ru/memo/russian/golovanov_ae/01.html
- Горбачёв М. С.**
1987. *Политический доклад центрального комитета КПСС XXVII съезду коммунистической партии Советского Союза*, Избранные речи и статьи. Т. 3. М.: Политиздат.
- Данилов А.,**
2007. *Главквцензура. 2000*: еженедельник № 39 (383).
- Джимбинов С.,**
1990. *Эпитафия спецхрану? Новый мир*: журнал № 5.
- Добровольский А.,**
2006. *Министерство не печати. Московский комсомолец*: газета N. 8, Интервью с Владимиром Симаньковым (12.01.)
- Езерская Б.,**
2002. *Трагедия художника. Вестник*: журнал № 11, Нью-Йорк, В. 296.
- Жиляева Я.**
2000. *У России нет герба, но есть Энциклопедия Avots*:
<http://www.encyclopedia.ru/news/enc/detail/2269/>.
- Зеленов. М.В.**
2000. Библиотечные чистки в 1932—1937 гг. в Советской России
<http://www.opentextnn.ru/censorship/russia/sov/libraries/books/zelenov/?id=1218>.
- Иванова Н.,**
2007. *Ускользящая современность. Русская литература XX–XXI веков: от “внекомплектной” к постсоветской, а теперь и всемирной. Вопросы литературы* : журнал № 3.
- Клепиков Н. Н.,**
2000. Становление органов политической цензуры на Европейском Севере РСФСР/СССР в 1920—1930-е гг.
- Кондратенко А. И.,**

2009. *Партийное имя профессора — Борис Волин*,
http://www.education.rekom.ru/1_2009/115.html
- Лапин О.**
2008. *В погоне за рейтингами*. “Телецентр”: журнал. № 4 (29). М.
- Ленин В. И.,**
1960. Сочинения. изд-е 4-е. Т. 26 стр. 253.
- Мазохин О. Б.,**
2005. Образование, развитие сил и средств экономических подразделений ВЧК-ОГПУ., ФСБ, 18 февраля 2005.
<http://www.fsb.ru/fsb/history/author/single.html?id%3D10318106%40fsbPublication.html>.
- Мальгин А.В.,**
2008. *Послесловие редактора* (3 июля).
<http://www.rulife.ru/mode/article/788/>.
2009. *Без цензуры* (20 ноября).
<http://avmalgin.livejournal.com/1733904.html?thread=37602832-t37602832>.
- Мехтиев А.,**
2005. *Вячеслав Тихонов стеснялся длинного носа*. БелТА (27 января).
- Мильчин К.**
2002. *Что наша жизнь?.. Цензура*. Русский журнал (6 декабря).
- Молева Н.М.,**
2002. *Драматическая встреча с “Новой реальностью”*. Культура: газета №49 (7356).
2003. *Манеж, которого никто не видел*. Москва: журнал. М.
- Молок Н.**
2006. *Пропали комиссары*. Известия : газета, М.: 22.02.
- Невежин В. А.,**
2007. “Если завтра в поход...”: Подготовка к войне и идеологическая пропаганда в 30-х — 40-х годах. М.: Яуза, Эксмо, 320 с. (Великая Отечественная: Неизвестная война).
- Некрич А.М.**
1995. *Отрешишься от страха*. Нева : журнал М. № 6.
- Новиков В. И.,**
2008. *Своя граница*. Высоцкий., 5. М.: Молодая гвардия, 480 с.
- Огрызко В.,**
2004. *Феномен афганской песни*. Русская служба “BBC” (16 декабря).
http://news.bbc.co.uk/hi/russian/russia/newsid_4083000/4083801.stm.
- Пшеничный О.,**
1991. *Рок против террора! Комсомольская правда*: газета, М.: 23 марта 1991.
- Романов П.К.,**
1967. Секретная докладная записка в ЦК КПСС и другие документы (21 апреля 1967). <http://www.pseudology.org/Tsenzura/Glavlit.htm>.
- Руденский Н.,**
2000. *Конец “золотого века” цензуры*. Грани.ру (16 декабря 2000).
<http://www.grani.ru/Society/Media/Freepress/m.2811.html>.
- Румянцев, А. М.**
1983.. *Научный коммунизм. Словарь*. М.: Политиздат, 352 с.
- Стародубровская И.В., Мау В.А.,**
2004. *Великие революции. От Кромвеля до Путина*, Вагриус.

Столяров Николай

2002. *Организация защиты государственной тайны в России*, avots: <http://sec4all.net/gostaina-russ.html>.

Суетнов А.

2006. *Тур вокруг цензуры. Недальняя история. Журналистика и медиарынок*, журнал № 9.

Суров А.,

1999. *Краткий обзор цензурной политики советского государства*

Чертопруд С.,

2007. *Зарождение и становление системы защиты государственной тайны в Советском Союзе с 1918 по 1930 год*. <http://www.agentura.ru/press/cenzura/secret-ussr/>.

Школьник Л.

2007. *Интеллектуальное кино Сергея Эйзенштейна*, “Еврейский журнал”.

Щербаков Александр

1990. *Никто не ожидал от Конан-Дойла подвоха...* Литератор № 17 (22), С. 4.

1989. *Latvijas Tautas frontes Programma*. Latvijas Tautas Fronte. Gads pirmais. Rīga.

1996. *Cilvēks un dzīve socioloģijas skatījumā*. Rīga: LU.

1998. *Latvijas Tautas fronte 1988-1991. Jaunas avīzes nepieciešamība. Cenzūra un šķēres*, rakstu krājums, Rīga.

1998. *Latvijas Tautas fronte 1988-1991. Tautas Frontes prese: spožums vai posts?*, Rīga.

2005. <http://www.bmf.lv> (statistikas dati)

1917. Декрет СНК РСФСР от 08.11.1917 о государственной монополии на печатание объявлений.

1933. Протокол заседания Политбюро № 145.

<http://www.kommersant.ru/Doc-rss/411110>

1918. Декрет СНК РСФСР о Революционном трибунале печати (28 января).

1941. О сдаче населением радиоприемных и радиопередающих устройств. Подборка документов. Июнь 1941-февраль 1942 г. <http://www.rkk-museum.ru/documents/archives/images/4-41-01.pdf>.

1943. Правила по сохранению военной тайны в печати Красной Армии (на военное время) <http://www.lander.odessa.ua/lib20.php>.

1943. Приказ народного комиссара обороны № 0451 от 16 декабря 1943 г., Москва. О введении в действие “Положения о военной цензуре в Красной Армии (на военное время)”.

1946. Постановление политбюро ЦК ВКП(б) о цензуре информации из СССР. (25 февраля). <http://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/62106/69274>.

1957. Большая Советская Энциклопедия, 2-е издание, т. 46, стр. 519.

1957. *Декрет о печати. Декреты Советской власти*. М.: Политиздат,.

1966. Международный пакт о гражданских и политических правах (ст. 19). ООН (16 декабря).

1974. Большая Советская Энциклопедия 3-е издание т. 28, стр. 438.

1977. Хроника текущих событий. Выпуск 45. Мемориал.

1985. Примерный перечень зарубежных музыкальных групп и

- исполнителей, в репертуаре которых содержатся идейно вредные произведения <http://rg.foto.radikal.ru/0707/f0/a17834d9f05b.jpg>.
1989. Приказ Министерства связи о прекращении глушения <http://www.radiojamming.puslapiai.lt/doc/2801.jpg>.
1990. *О введении в действие закона СССР “О печати и других средствах массовой информации”* (12 июня). Постановление Верховного Совета СССР. <http://www.ruj.ru/pravcenter/law0.html>.
1990. Обращение к Верховному Совету СССР. 1 июня 1990 года, документ <http://pomnimvse.com/08ar.html>.
1991. Ст. 3 Закона РФ от 27 декабря № 2124-1 “О средствах массовой информации”.
1997. *Главное управление по охране государственных тайн в печати при Совете Министров СССР (Главлит)* http://guides.rusarchives.ru/browse/gbfond.html?bid=203&fund_id=696642
2000. Постановления ЦК РКП (б) – ВКП (б) о Главлите. 1930-1937 гг. Указатель. <http://opentextnn.ru/censorship/russia/sov/law/tsk/1930/?id=266>
2000. О журналах “Литературная Москва” и “Тарусские страницы” Паустовского. <http://paustovskiy.niv.ru/paustovskiy/mesta/tarusa/ozhurnal.htm>.
2000. “Тарусские страницы”. Говорит Москва. Avots: <http://www.ruthenia.ru/moskva/encycl/t/tarussa.htm>.
2000. *Андрей Дмитриевич Сахаров — биография* Avots: <http://taina.aib.ru/biography/andrej-saharov.htm>.
2004. *Бульдозерная выставка тридцать лет спустя*. Вечерняя Москва, № 174, стр. 32 (16 сентября).
2004. *В СССР Шерлок Холмс попал под цензуру*. НТВ (6 января). <http://news.ntv.ru/36649/>

Arhīvu materiāli

- LNA LVA, 917. F., 1a apr., 202. L., 24.-47. lpp., *Sarakste ar republikas partijas un padomju orgāniem pamatdarbības jautājumos, 1985. gada 17. janvāris – 25. decembris*.
- LNA LVA, 917. F., 1a apr., 204. L., 64 lpp., *Latvijas Galvenās pārvaldes darba gada atskaites par 1985. gadu, secinājumi*.
- LNA LVA, 917. F., 1a apr., 206. L., 8.-33. lpp., *Sarakste ar republikas partijas un padomju orgāniem pamatdarbības jautājumos 1986. gada 20. janvāris – 29. decembris*.
- LNA LVA, 917. F., 1a apr., 208. L., 54 lpp., *Latvijas Galvenās pārvaldes darba gada atskaites par 1986. gadu, secinājumi*.
- LNA LVA, 917. F., 1a apr., 210. L., 3.-32.lpp., *Sarakste ar republikas partijas un padomju orgāniem pamatdarbības jautājumos 1987. gada 9. janvāris – 29. decembris*.
- LNA LVA, 917. F., 1a apr., 212. L., 45 lpp., *Latvijas Galvenās pārvaldes darba gada atskaites par 1987. gadu, secinājumi*.
- LNA LVA, 917. F., 1a apr., 216. L., 28 lpp., *Latvijas Galvenās pārvaldes darba gada atskaites par 1988. gadu, secinājumi*.
- LNA LVA, 917. F., 1a apr., 219. L., 1.-92.lpp., *Latvijas PSR Glavļita priekšnieka sapulču protokoli 1986. gada 13. janvāris – 1989. gada 26. decembris*.

- LNA LVA, 917. F., 1a apr., 220. L., 8 lpp., *Latvijas Galvenās pārvaldes darba gada atskaite [par 1989. gadu], secinājumi.*
- LNA LVA, 917. F., 1a apr., 225. L., 28. lpp, *Latvijas Galvenās pārvaldes Kolēģijas protokoli, to materiāli, 1985. gada 25. novembris – 1988. gada 2. novembris.*
- LNA LVA, 917. F., 1a apr., 226. L., 2.-5. lpp., *apspriežu protokoli pie LPSR Glavļita priekšnieka.*
- LNA LVA, 917. F., 1L apr., 101. L., 6.-55. lpp., *LPSR Glavļita priekšnieka pavēles Nr 1-70 personālsastāva jautājumos.*
LNA LVA, 917. F., 1L apr., 106. L., 50 lpp., *LPSR Glavļita priekšnieka pavēles personālsastāvam 1-38.*
- LNA LVA, 917. F., 1a apr., 224. L., 5-37. lpp., *LPSR Galvenās pārvaldes priekšnieka pavēles, materiāli pie pavēlēm.*
- LNA LVA, 917. F., 2L apr., 44. L., *Galvenās pārvaldes darbinieku algu kontu pārskati, 1985. gads.*
- LNA LVA, 917. F., 2L apr., 45. L., *Galvenās pārvaldes darbinieku algu kontu pārskati, 1986. gads.*
- LNA LVA, 917. F., 2L apr., 46. L., *Galvenās pārvaldes darbinieku algu kontu pārskati, 1987. gads.*
- LNA LVA, 917. F., 2L apr., 47. L., *Galvenās pārvaldes darbinieku algu kontu pārskati 1988. gads.*
- LNA LVA, 917. F., 2L apr., 48. L., *Galvenās pārvaldes darbinieku algu kontu pārskati, 1989. gads.*
- LNA LVA, 917. F., 2L apr., 49. L., *Galvenās pārvaldes darbinieku algu kontu pārskati 1990. gads*
- LNA LVA, 917. F., 5 apr., 20. L., *LPSR Glavļita priekšnieka pavēles par periodisko un citu izdevumu izdošanu. 1985. gada 21. janvāris – 1990. gada 23. janvāris.*
- LNA LVA, 917. F., 5 apr., 23. L., *Galvenās pārvaldes štati un tāmes 1985.-1989. g.*
- LNA LVA, 917. F., 5 apr., 24. L., *Galvenās pārvaldes štati un tāmes 1990. g.*
- LNA LVA, 917. F., 5 apr., 25. L., *Galvenās pārvaldes finanšu un statistikas darbības atskaite par 1985.-1989. gadu.*
- LNA LVA, 917. F., 5 apr., 26. L., *Galvenās pārvaldes finanšu un statistikas darbības atskaite par 1990. gadu.*
- LNA LVA, 2253.F., 1.apr., 22. l., 41.-45. lpp, Pavlovskis, O. *Interference with radio broadcasts. Human contacts.*
- ПГБА, ф. 4, оп. 11, д. 76, л. 183.
- ПГБА, ф. 4, оп. 11, д. 68, л. 347—348.

Intervijas

- Millers Juris, intervija ar Arni Blodonu, Rīga, 2011.
- Millers Juris, intervija ar Askoldu Rodinu, Rīga, 2011.
- Millers Juris, intervija ar Ģirtu Kondrātu, Rīga, 2011.
- Millers Juris intervija ar Ēriku Hānbergu, Rīga, 2011.
- Millers Juris, intervija ar Jāni Skani, Rīga, 2011.
- Millers Juris, intervija ar Kazimiru Dunduru, Rīga, 2011.
- Millers Juris, intervija ar Ojāru Rubeni, Rīga 2011.

- Millers Juris, intervija ar Ojāru Skudru, Rīga 2013.
- Millers Juris, intervija ar Sandru Kalnieti, Rīga 2011.
- Millers Juris, intervija ar Svetlanu Rudzīti, Rīga 2011.

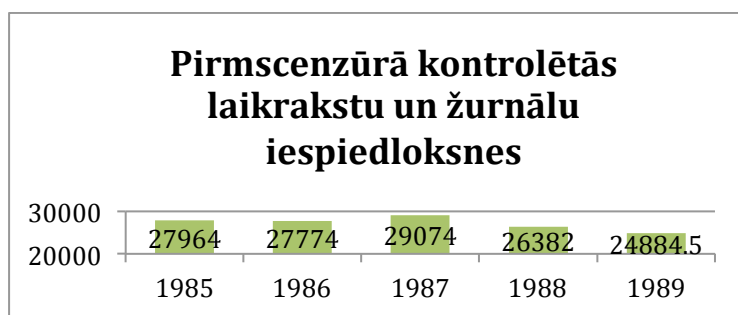
PIELIKUMI
Promocijas darbam
Galvenās Literatūras pārvaldes darbība Latvijā.
1985.-1990. gads

1. pielikums. Tabulas un dokumenti

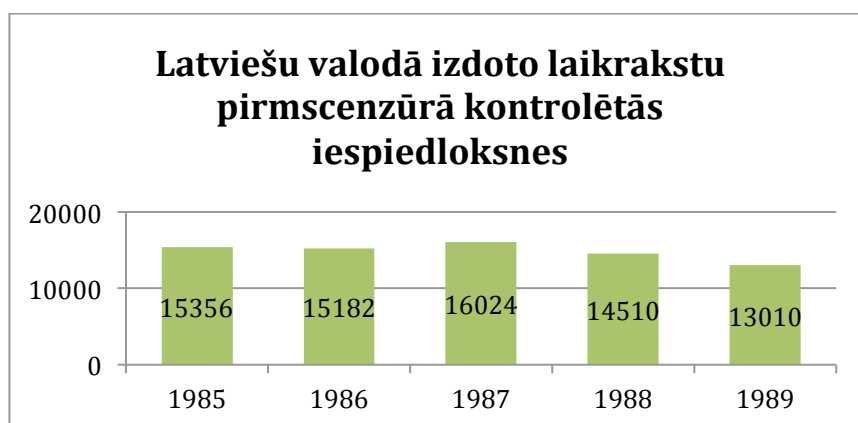
1. tabula
Pirmscenzūrā kontrolētās laikrakstu un žurnālu iespiedloksnes

Gads	Skaitis	%
1985	27964	21%
1986	27774	20%
1987	29074	21%
1988	26382	19%
1989	24884,5	18%
Kopā	136 078,5	

2. tabula
Latviešu valodā izdoto laikrakstu pirmscenzūrā kontrolētās iespiedloksnes

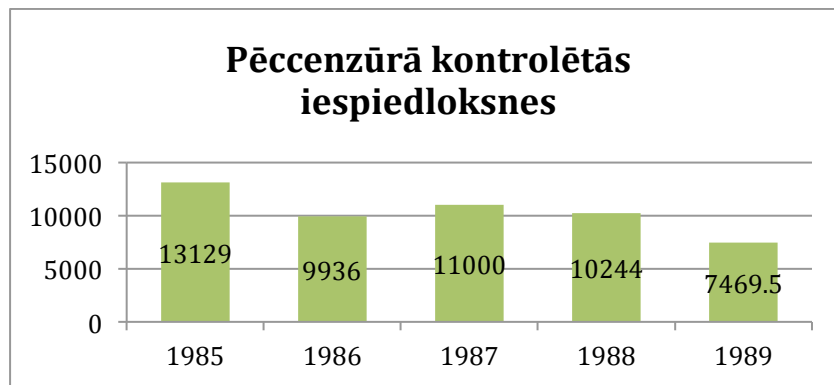
Gads	Skaitis	%
1985	15356	21%
1986	15182	20%
1987	16024	22%
1988	14510	20%
1989	13010	18%
Kopā	74 082	

3. tabula
Pēccenzūrā kontrolētās iespiedloksnes

Gads	Skaitis	%
1985	13129	25%
1986	9936	19%
1987	11000	21%
1988	10244	20%
1989	7469,5	14%

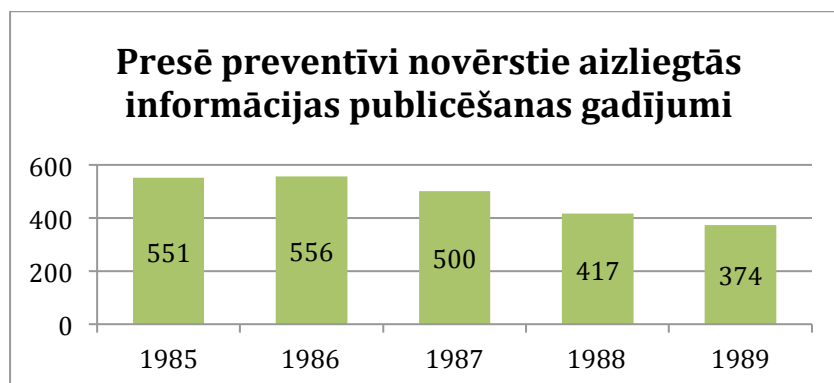
Kopā 51 778,5

4. tabula
Presē preventīvi novērstie aizliegtās informācijas publicēšanas gadījumi

Gads	Skaitis	%
1985	551	23%
1986	556	23%
1987	500	21%
1988	417	17%
1989	374	16%

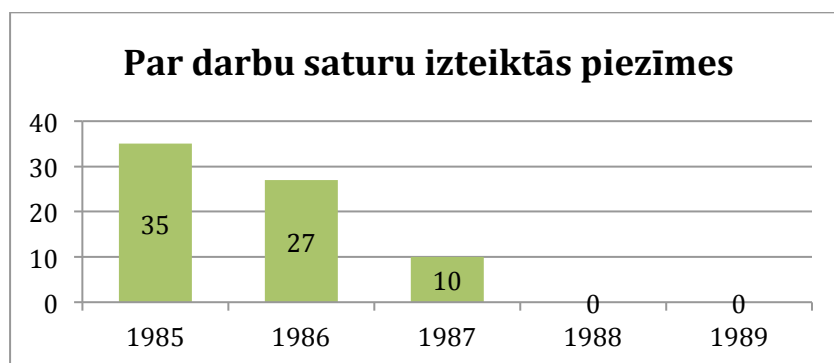
Kopā 2 398

5. tabula
Par darbu saturu izteiktās piezīmes

Gads	Skaitis	%
1985	35	49%
1986	27	38%
1987	10	14%
1988	NA	
1989	NA	

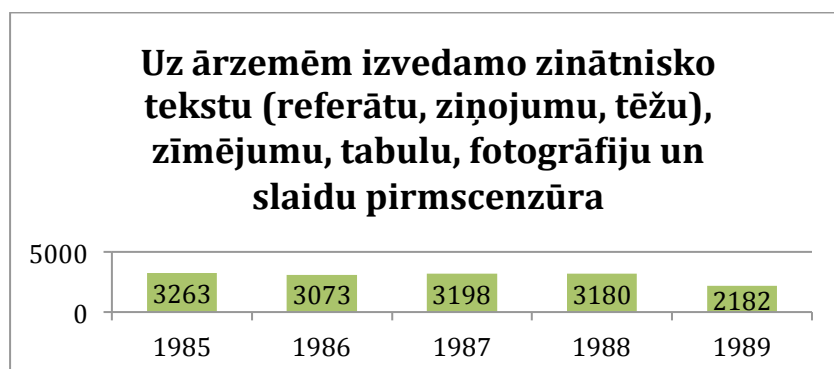
Kopā 72

6. tabula
Uz ārzemēm izvedamo zinātnisko tekstu (referātu, ziņojumu, tēžu), zīmējumu, tabulu, fotogrāfiju un slaidu pirmscenzūra

Gads	Skaitis	%
1985	3263	22%
1986	3073	21%
1987	3198	21%
1988	3180	21%
1989	2182	15%

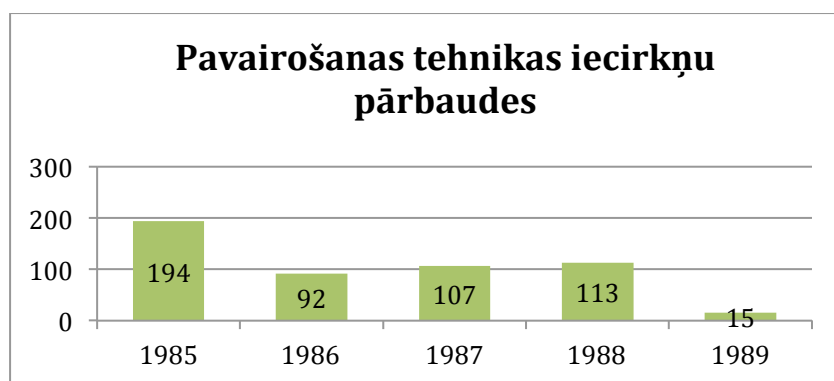
Kopā 14 896

7. tabula
Pavairošanas tehnikas iecirkņu pārbaudes

Gads	Skaitis	%
1985	194	37%
1986	92	18%
1987	107	21%
1988	113	22%
1989	15	3%

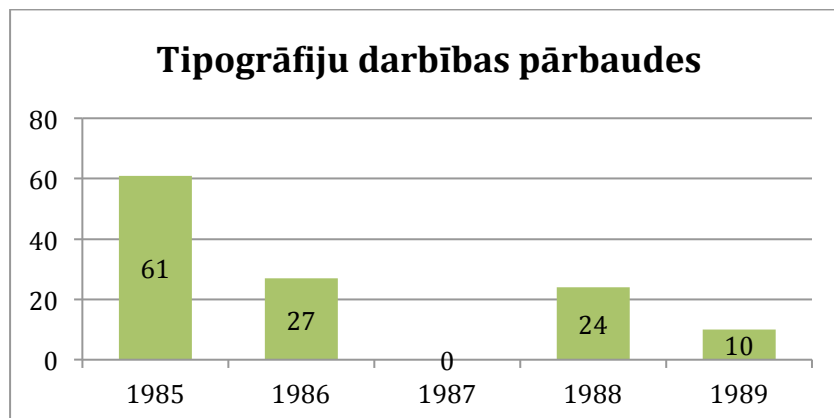
Kopā 521

8. tabula
Tipogrāfiju darbības pārbaudes

Gads	Skaitis	%
1985	61	50%
1986	27	22%
1987	NA	
1988	24	20%
1989	10	8%

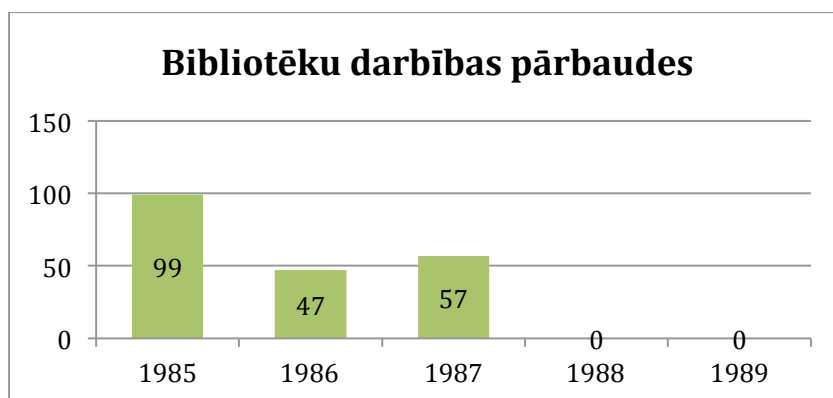
Kopā 122

9. tabula
Bibliotēku darbības pārbaudes

Gads	Skaitis	%
1985	99	49%
1986	47	23%
1987	57	28%
1988	NA	
1989	NA	

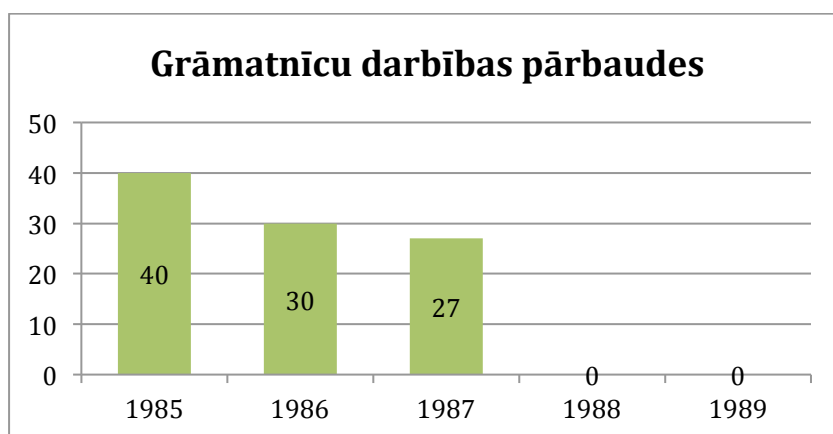
Kopā   203

10. tabula
Grāmatnīcu darbības pārbaudes

Gads	Skaitis	%
1985	40	41%
1986	30	31%
1987	27	28%
1988	NA	
1989	NA	

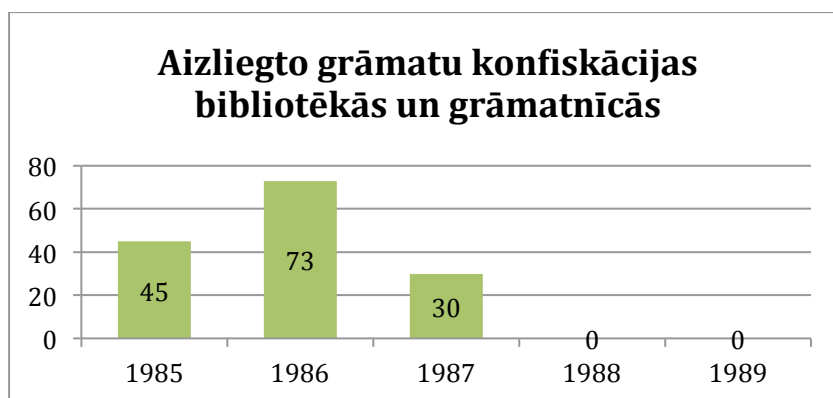
Kopā   97

11. tabula.
Aizliegto grāmatu konfiskācijas bibliotēkās un grāmatnīcās

Gads	Skaitis	%
1985	45	30%
1986	73	49%
1987	30	20%
1988	NA	
1989	NA	

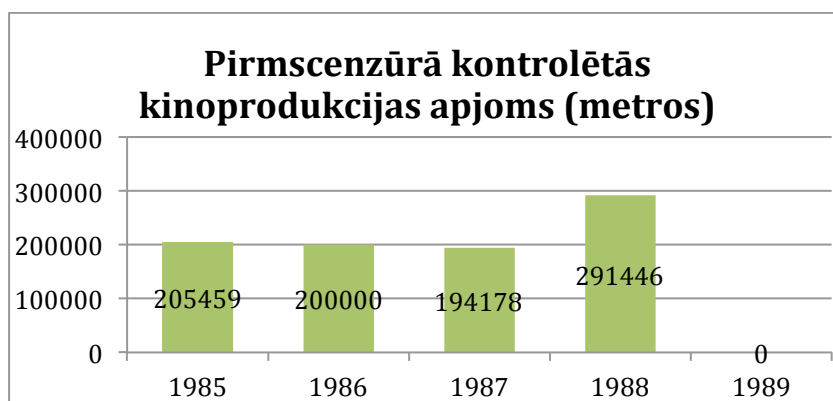
Kopā 148

12. tabula
Pirmscenzūrā kontrolētās kinoprodukcijas apjoms

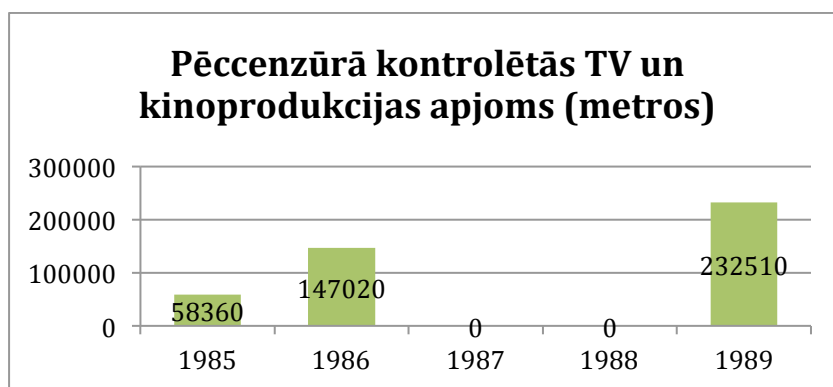
Gads	Skaitis	%
1985	205459	23%
1986	200000	22%
1987	194178	22%
1988	291446	33%
1989	NA	

Kopā 891 083

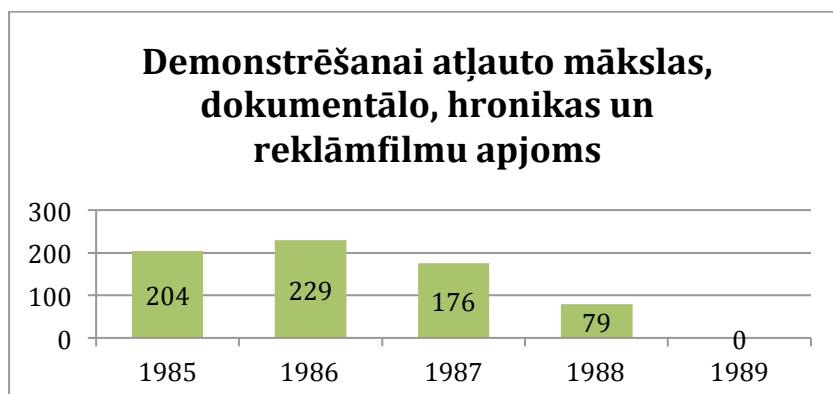
13. tabula
Pēccenzūrā kontrolētās TV un kinoprodukcijas apjoms

Gads	Skaitis	%
1985	58360	13%
1986	147020	34%
1987	NA	
1988	NA	
1989	232510	53%
Kopā	437 890	

14. tabula
Demonstrēšanai atļauto mākslas, dokumentālo, hronikas un reklāmfilmu apjoms

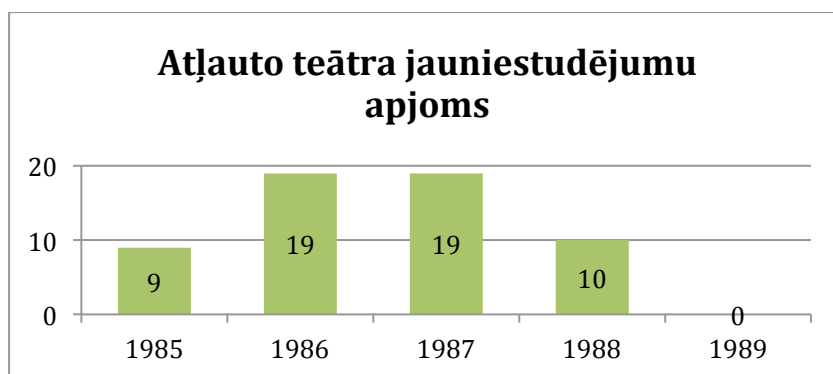
Gads	Skaitis	%
1985	204	30%
1986	229	33%
1987	176	26%
1988	79	11%
1989	NA	
Kopā	688	

15. tabula
Atļauto teātra jauniestudējumu apjoms

Gads	Skaitis	%
1985	9	16%
1986	19	33%
1987	19	33%
1988	10	18%
1989	NA	

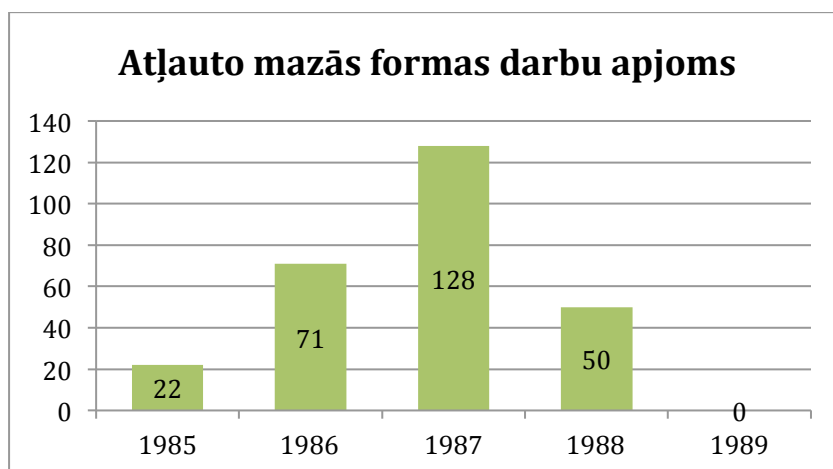
Kopā 57

16. tabula
Atļauto mazās formas darbu apjoms

Gads	Skaitis	%
1985	22	8%
1986	71	26%
1987	128	47%
1988	50	18%
1989	NA	

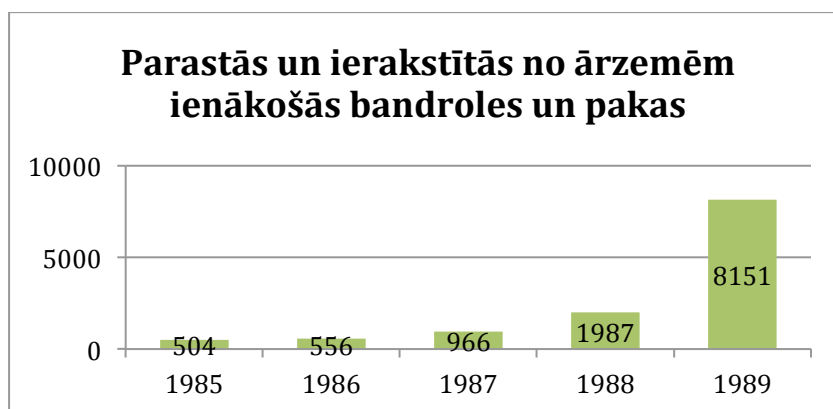
Kopā 271

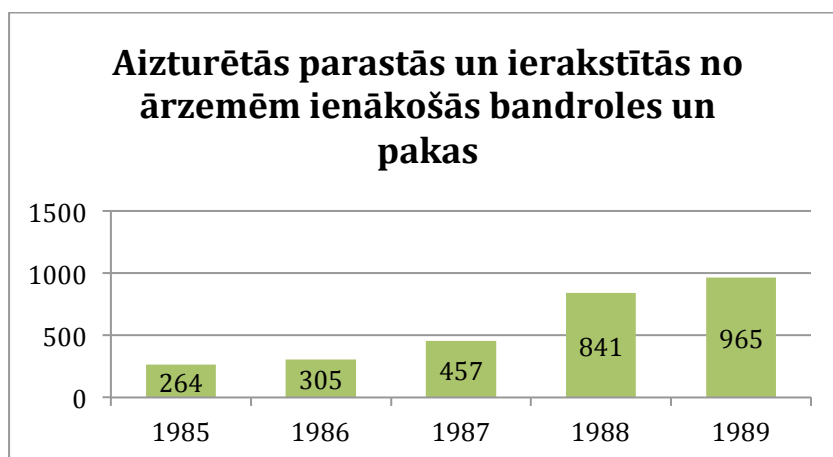
17. tabula
Parastās un ierakstītās no ārzemēm ienākošās bandroles un pakas

Gads	Skaitis	%
1985	504	4%
1986	556	5%
1987	966	8%
1988	1987	16%
1989	8151	67%
Kopā	12 164	

18. tabula
Aizturētās parastās un ierakstītās no ārzemēm ienākošās bandroles un pakas

Gads	Skaitis	%
1985	264	9%
1986	305	11%
1987	457	16%
1988	841	30%
1989	965	34%
Kopā	2 832	

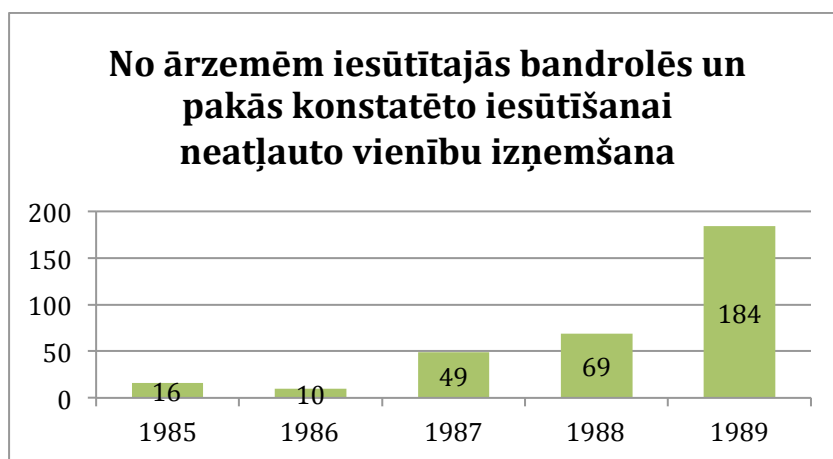

19. tabula

No ārzemēm iesūtītajās bandrolēs un pakās konstatēto iesūtīšanai neatļauto vienību izņemšana

Gads	Skaitis	%
1985	16	5%
1986	10	3%
1987	49	15%
1988	69	21%
1989	184	56%

Kopā 328

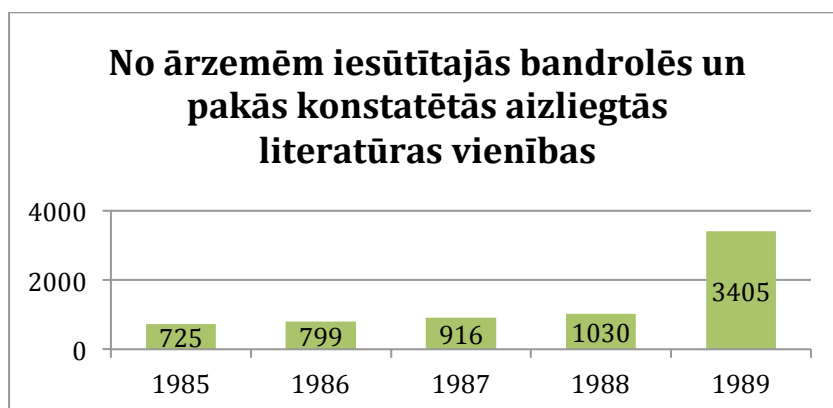

20. tabula

No ārzemēm iesūtītajās bandrolēs un pakās konstatētās aizliegtās literatūras vienības

Gads	Skaitis	%
1985	725	11%
1986	799	12%
1987	916	13%
1988	1030	15%
1989	3405	50%

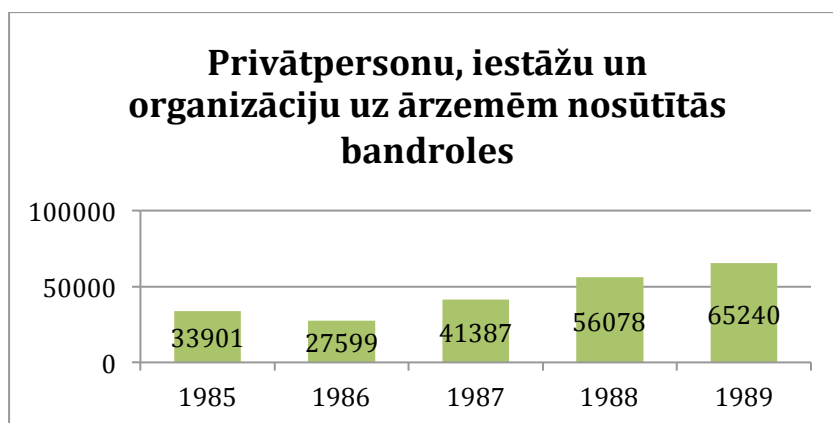
Kopā 6 875

21. tabula
Privātpersonu, iestāžu un organizāciju uz ārzemēm nosūtītās bandroles

Gads	Skaitis	%
1985	33901	15%
1986	27599	12%
1987	41387	18%
1988	56078	25%
1989	65240	29%

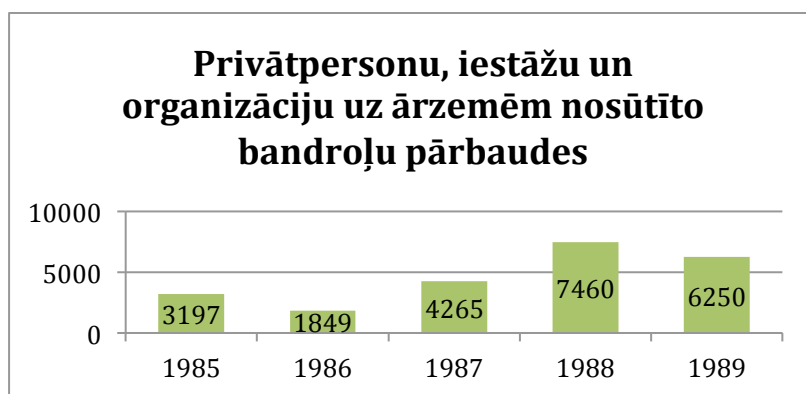
Kopā 224 205

22. tabula
Privātpersonu, iestāžu un organizāciju uz ārzemēm nosūtīto bandroļu pārbaudes

Gads	Skaitis	%
1985	3197	14%
1986	1849	8%
1987	4265	19%
1988	7460	32%
1989	6250	27%

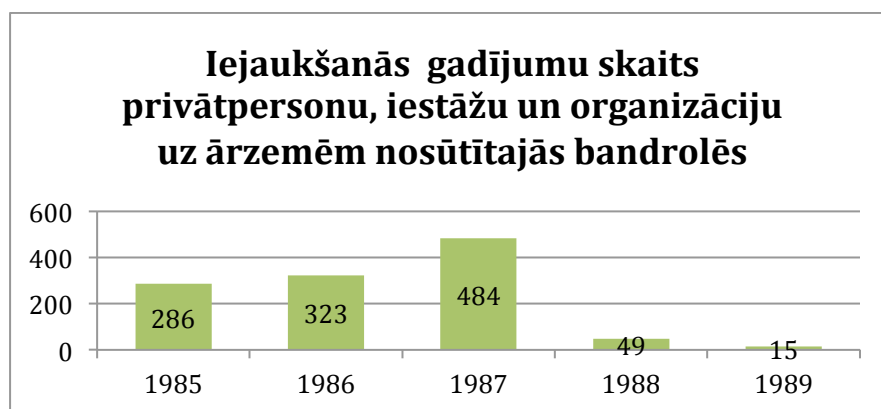
Kopā 23 021

23. tabula
Iejaukšanās gadījumu skaits privātpersonu, iestāžu un organizāciju uz ārzemēm
nosūtītajās bandrolēs

Gads	Skaitis	%
1985	286	25%
1986	323	28%
1987	484	42%
1988	49	4%
1989	15	1%

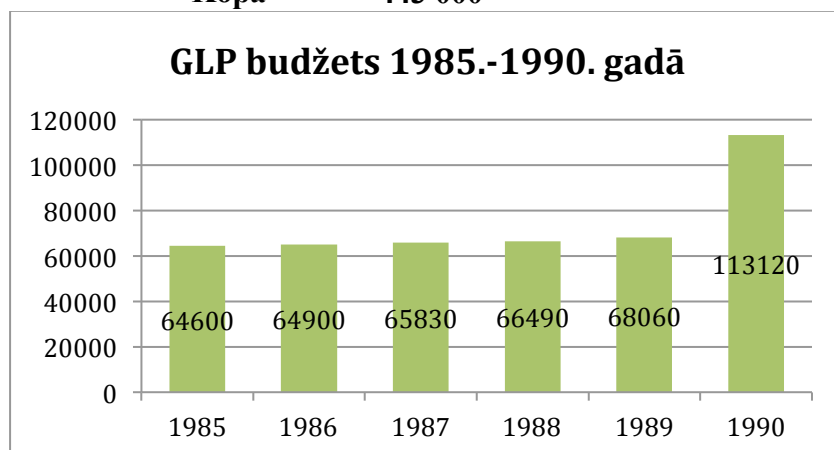
Kopā 1 157

24. tabula
GLP budžets 1985.-1990. gadā

Gads	Rubļi	%
1985	64600	15%
1986	64900	15%
1987	65830	15%
1988	66490	15%
1989	68060	15%
1990	113120	26%

Kopā 443 000

1. dokuments

LNA LVA 917. fonds, 1.a apraksts, 208. lieta, 24.-33. lpp.

Izdošanai noraidīto izdevumu saraksts, kuru izdošana 1986. gadā atteikta sakarā ar izdošanas tiesību pārkāpumiem

1. Revunovs A. D. "Mikro ESM pielietojums fizikas stundās", mācību līdzeklis, LPSR IZM, 1 iespiedloksne, tirāža 200 eks., bez nomināla.
2. Revunovs A. D. "Elektroniski skaitļojamās tehnikas pulciņš", mācību līdzeklis, LPSR IZM, 1,2 iespiedloksnes, tirāža 200 eks., bez nomināla.
3. LPSR augstākie valsts pārvaldes un varas orgāni (1940-1960), uzziņu krājums, LPSR Oktobra revolūcijas un sociālisma celtniecības Valsts centrālais arhīvs, 13 iespiedloksnes, tirāža 500 eks., ar nominālu.
4. "Atturība – dzīves norma" – lekcija klubu pasākumu sagatavošanai, LPSR Tieslietu ministrija un LPSR KM kultūrizglītojošo iestāžu pārvalde, 1,3 iespiedloksnes, tirāža 500 eks., ar nominālu.
5. Zinātniskā komunisma kursa uzskātāmie izdales materiāli, P. Stučkas LVU, 6 iespiedloksnes, tirāža 1000 eks., ar nominālu.
6. Nekļudovs S. E., "Krājums iesācējiem" (30 lpp.), mācību līdzeklis, LPSR Celtniecības ministrija, 2 iespiedloksnes, tirāža 200 eks., bez nomināla.
7. Baumanis J. A. "Putnu organizācija", mācību līdzeklis skolēniem, Latvijas Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrības Centrālā padome, 1,5 iespiedloksnes, tirāža 2000 eks., bez nomināla.
8. Krāslavas rajona telefonu abonentu saraksts, brošūra, Krāslavas rajona izpildkomiteja, 3 iespiedloksnes, tirāža 350 eks., bez nomināla.
9. "LPSR Rēzeknes rajons", darba pieredzes apmaiņas brošūra, latviešu un krievu valodās, LPSR Valsts Agrorūpniecības komiteja, katras brošūras apjoms 1,5 iespiedloksnes (kopā – 3 iespiedloksnes), katras brošūras tirāža 5000 eks. (kopējā – 10000 eks.), bez nomināla.
10. Tas pats.
11. "Siguldas apkaimes dabas un vēstures vietas", rokasgrāmata darbam ar ārzemju tūristiem, Starptautiskais jaunatnes tūrisma birojs "Sputnik" un Komjaunatnes komitejas CK, 4 iespiedloksnes, tirāža 150 eks., bez nomināla.
12. "Jauno arheologu izrakumi", brošūra, LPSR IZM Republikāniskā jauno tūristu stacija, 1 iespiedloksne, tirāža 500 eks., bez nomināla.

13. Zinātniskā komunisma kursa uzskatāmie izdales materiāli, mācību metodiskais līdzeklis, Rīgas Civilās avārijas institūts, 10 iespiedloksnes, tirāža 1000 eks., bez nomināla.
14. “Ģenētika un selekcija LPSR”, rakstu krājums, LPSR ZA Bioloģijas institūts, 7,5 iespiedloksnes, tirāža 450 eks., ar nominālu.
15. “Tehnisko un programmlīdzekļu tiesiskā aizsardzība informācijas apstrādes jomā”, krājums, PSRS ZA Elektronikas un skaitļojamās tehnikas institūts, 2,5 iespiedloksnes, tirāža 300 eks., ar nominālu.
16. “Padomju republiku pieredze brigādes darba formas ieviešanā un darba stimulēšanā sadzīves pakalpojumu uzņēmumos”, pieredzes apmaiņas brošūra, LPSR Sadzīves pakalpojumu ministrija, 0,5 iespiedloksnes, tirāža 470 eks., bez nomināla.
17. “Dispečera tehnoloģiskās vadības līdzekļu izmantošana”, apskata materiāli, LPSR Galvenā enerģētikas un elektrifikācijas r/a, apjoms 1 iespiedloksne, tirāža 250 eks., bez nomināla.
18. Riekstiņš I., Zinātniskais darbs “Parastās purva mirtes resursi un tās racionāla izmantošana”, ZRA “Silava”, apjoms 2,5 iespiedloksnes, tirāža 200 eks., bez nomināla.
19. Žilko Dz. “Orientēšanās sporta vēsture un sacensību hronika Republikas Jauno tūristu stacijas 25 darba gadu laikā”, Republikas Jauno tūristu stacija, apjoms 4 iespiedloksnes, tirāža 1000 eks., bez nomināla.
20. Zaznobina L. S. “Metodiskās rekomendācijas par ekrāna un skaņas līdzekļu izveidi un ekspertu kvalitātes novērtējumu”, mācību palīglīdzeklis, 1. daļa, LPSR IZM Metodiskais mācību kabinets, apjoms 0,5 iespiedloksnes, tirāža 2000 eks., bez nomināla.
21. Zaznobina L. S. “Metodiskās rekomendācijas par ekrāna un skaņas līdzekļu izveidi un ekspertu kvalitātes novērtējumu”, mācību palīglīdzeklis, 2. daļa, LPSR IZM Metodiskais mācību kabinets, apjoms 0,5 iespiedloksnes, tirāža 2000 eks., bez nomināla.
22. Metodiskais mācību palīglīdzeklis par ražošanas uzņēmumu daudznozaru vadības sistēmas standartu izstrādi, LPSR Pamata un vidējās speciālās izglītības ministrija, 1. daļa, apjoms 5,5 iespiedloksnes, tirāža 1000 eks., ar nominālu.

23. Metodiskais mācību palīglīdzeklis par ražošanas uzņēmumu daudznozaru vadības sistēmas standartu izstrādi, LPSR Pamata un vidējās speciālās izglītības ministrija, 2. daļa, apjoms 6 iespiedloksnes, tirāža 1000 eks., ar nominālu.
24. R/a "VEF" jauno speciālistu atskaites tēzes", grāmata par darba pieredzes apmaiņu, r/a "VEF", apjoms 5 iespiedloksnes, tirāža 150 eks., bez nomināla.
25. "Motorizēto strēlnieku nodaļa pamatkaujās", mācību līdzeklis, LPSR Augstākās un vidējās speciālās izglītības ministrija, LVU, Apjoms 5 iespiedloksnes, tirāža 150 eks., bez nomināla.
26. Verings J. "Ģeogrāfijas iestājek sāmeniem", brošūra, LPSR Vidējās speciālās izglītības ministrija LVU, apjoms 3 iespiedloksnes, tirāža 290 eks., bez nomināla.
27. "Izgudrotāju uzdevumu atrisinājumu teorija", lekcija, Komjaunatnes CK Latvija, apjoms 1 iespiedloksne, tirāža 100 eks., bez nomināla.
28. Rozenbergs K. "Brigāde šodien un rīt", grāmata par darba pieredzes apmaiņu, LPSR Madonas rajona Agrorūpniecības r/a, apjoms 11 iespiedloksnes, tirāža 500 eks., bez nomināla.
29. "Austrumu Baltijas baseina faunas noteikšanas ekspresmetode", Baltijas Zivsaimniecības zinātniski pētnieciskais institūts, apjoms 2 iespiedloksnes, tirāža 100 eks., bez nomināla.
30. "Valmieras rajona arheoloģijas pieminekļi", zinātniskais darbs, LPSR Valmieras Novadpētniecības muzejs, apjoms 1,5 iespiedloksnes, tirāža 1000 eks., ar nominālu.
31. "Fiziskā audzināšana kā jauno speciālistu komunistiskās audzināšanas procesa satāvdaļa", lekcija PSRS Agroproms, apjoms 1 iespiedloksne, tirāža 400 eks., bez nomināla.
32. "Direktora Buškana P. J. personiskais ieguldījums tirdzniecības pārkārtošanā PSKP XXVII Kongresa lēmumu gaismā", brošūra par darba pieredzes apmaiņu, Rīgas Sportkulttorgs, apjoms 1 iespiedloksne, tirāža 60 eks., bez nomināla.
33. "Klausītāju uzdevumi komdarbā skolās, konkrētākās ekonomikas skolās un ekonomiskas semināros par pareju no 01.01.1987. uz jaunajiem saimniekošanas nosacījumiem", brošūra par darba pieredzes apmaiņu, Rīgas Sportkulttorgs, apjoms 1 iespiedloksne, tirāža 60 eks., bez nomināla.
34. "Dokumentālie materiāli Krievijas trīs revolūciju vēstures apguvei PSRS vēstures kursā", mācību līdzeklis, LPSR profesionāli tehniskās vidējās izglītības

republikāniskais mācību un metodikas kabinets. Apjoms 4 iespiedloksnes, tirāža 1500 eks., bez nomināla.